

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

MINDER

FRA MIN VIRKSOMHED
PAA ARKÆOLOGIENS OMRAADE
FRA 1845 TIL 1908

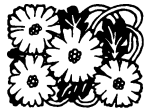
MINDER

FRA MIN VIRKSOMHED
PAA ARKÆOLOGIENS OMRAADE
FRA 1845 TIL 1908

AF

J. MAGNUS PETERSEN

TRYKT SOM MANUSKRIFT FOR FAMILIE OG VENNER

KØBENHAVN

H. H. THIELES BOGTRYKKERI

1909

*Jeg elsker det Land, hvor forlængst min Vugge stod,
Det Land med Skov og brune Hedebanker,
Hvor Mindehøje knejse, som Fortid efterlod
Og i vor Hu fremkalde Alvorstanker.*

*Thi Minderne, de gamle, en Saga os fortælle
Om Fædrenes Daad i de hensvundne Tider,
Da Danevældet bredte sig vidt ud med Vælde
Og skar sit Ry med Runer i Stenens haarde Sider.*

M. P. Decemb. 1908

DE FØRSTE OLDSAGER JEG SAAE.

I Aaret 1834, da jeg var henved syv Aar gammel — en Alder, hvor man ellers ikke i Længden bevarer varige Indtryk — var der Noget, der paa en egen Maade greb min barnlige Tanke og indpræntede sig dybt i min Hukommelse, uden at jeg dengang havde nogen Anelse om, at det i Fremtiden skulde have nogen Betydning for eller lede til at blive et vigtigt Led i min senere Livsvirksomhed. Det der saaledes greb ind og fæstnede sig i mit barnlige Sind var Følgende.

Min Fader — Assistent ved Søetatens Skibskonstruktion, og som tidligere Elev af Prof. Hetsch — tillige Lærer ved Kunstakademiets Ornamentskole, var bekjendt som en dygtig og omhyggelig Tegner. I Aaret 1834 fik han det Hverv at aftegne og radere i Kobber de ved Undersøgelsen i Odense St. Knuds-Kirke, Aaret før fundne, ornamenterede Metalprydelser m. m. fra Kong Knuds og Prinds Benedicts Kister. Da han om Dagen var optaget ved sine Arbejder paa Skibsværftet og saaledes hindret fra at arbejde paa oldnordisk Museum, hvor Kistebeslagene vare deponerede, fik han ved daværende Inspektør Chr. Jürgensen Thomsens Imødekommenhed de forskjellige Metalstykker fra Kisterne bragte til sit Hjem for at afbilde dem. Som syvaarig Dreng betragtede jeg med levende Interesse disse Levninger fra en fjern Fortid, der nu vare komne for Dagens Lys efter at have være skjulte i en, for min barnlige Fantasi, svimlende Række af Aarhundreder; thi med en levende Opmærksomhed hørte jeg min Fader fortælle mine Brødre og mig om den mærkelige Kong Knud, om hans Hellighed og

hans gjentagne Forsøg paa at tilbageerobre det danske Herredømme i England, og om hans sidste store Forberedelser til et saadant Krigstog, der forstyrredes ved den af ham samlede Hærs Uvillie og paafulgtes af det store Bondeoprør, der endte med hans Drab i Odense 1086.

At disse Fortællinger og Synet af de gamle Metalprydelser fra den myrdede Konges Kiste, greb mig dybt, var ikke saa underligt. Ungdommen var dengang stærkt optagen af Oehlsenschlægers og Ingemanns skønne Digte og Fortællinger, der talte med en frisk Røst om vor Oldtid og om vor Middeldalers Historie, om dens Helte og Riddersmænd; Fortællinger, der maatte fremmane de hensvundne Tider i lyse Træk baade hos Gamle og Unge, og vække en inderlig Varme og Kjærlighed for Alt, hvad der mindede om denne vort Fædrelands Fortid; og ikke mindst i den unge Slægts modtagelige Sind fæstnede sig Minderne varigt. Det var derfor naturligt, at min Interesse i de følgende Aar gjerne dvælede ved Alt, hvad der igjennem Oldsager og Levninger fra Fortiden talte om vort Lands og Folks Historie, og tidligt begyndte jeg at læse, hvad jeg kunde faa i Hænde, der oplyste mig end yderligere derom. I de følgende Aar blev jeg ogsaa en flittig Besøger af vore Samlinger, særlig Oldsagmuseet, og paa dets Aabningsdage sluttede jeg mig gjerne til de store Grupper af Folk, der samlede sig om den af Alle kjendte »gamle Thomsen«, naar han, den høje, kraftige Mand med de spillende, milde brune Øjne, stillede sig midt i en Klynge af Besøgende og med sit venlige Smil forklarede Unge og Gamle de forskellige Fund, og de Redskaber og Smykker Fortidens Folk havde benyttet; hans Ansigt straaled af Glæde, naar han saae den Opmærksomhed, der ydedes ham. Jeg kunde ikke løsrive mig, og fulgte ham med de andre fra Sal til Sal. Et kjært Emne var det for ham, naar vi kom til et Skab der indeholdt det i 1833 fremdragne Fund fra Broholm Hovmark paa Fyen med de mange store Hals- og Armringe, det første betydelige Guldfund Museet var kommet i Besiddelse af; da fremtog han altid én af de største og vægtigste Guldringe og lagde den om én eller anden til-

stedeværende ung Piges Hals, medens han spøgende fortalte om de stolte og kraftige Kvinder i den fjerne Oldtid, der ikke ængstedes for at bære saadanne tre Punds vægtige Smykker foruden mange andre Prydelser. Saa førte han Klyngen hen til et andet Skab, der gjemte et Fund fra en Mose i Nærheden af Vejle; det var Levninger af et Lig som blev udgivet for at være Erik Blodøxes Dronning Gunhilde, som Sagnet fortæller skulde være bleven myrdet, da hun flygtende kom hertil fra Ørknørerne. Da Oldtidens Sagn og Overtro tillagde hende sære Evner som en hedensk Sejdkvinde, og mente, at hun endog efter Døden var istand til at øve Troldomskunster, havde man — fortalte Thomsen — for at hun ikke skulde »gaa igjen«, fastgjort hendes Lig i Mosedyndet ved krogede Grene¹. Saaledes var ogsaa dette Lig fundet fæstnet i Mosen og en kroget Trægren laa med Stumper af andre mellem Fundets øvrige Sager, der bestode af et uldent Skjørt og en Hættekaabe, der omhyllede Liget, samt en fint forarbejdet Lædersko og en lang gulbrun Haarfletning; — Thomsen udtalte, at efter Fletningen at dømme turde det ikke modsiges, at Liget var en Kvindes, men, at det var Dronning Gunhildes, turde han ikke indlade sig paa at hævde eller forsvare.

Thomsen holdt af at give de Besøgende saadanne mundtlige Forklaringer, og han gjorde det paa en egen tiltalende Maade, saa at Folk gjerne samlede sig lyttende om ham. Da jeg i de følgende Aar ved forskellige Arbejder kom i Forbindelse med Museet, blev jeg engang Vidne til, at han indtrængende foreholdt de unge Assistenten at følge hans Exempel, idet han sagde: »at en saadan mundtlig Forklaring om Sagerne, og hvad de havde været brugte til samt deres Benævnelse m. m. holdt Folk mest af, og det var den bedste Vej til at vække Interesse for Samlingen i de forskjel-

¹ Liget fandtes i Haraldskærsmose og synes at være en 50aarig Kvindes: det var fastgjort i Mosen med Trækroge over Bryst og Underliv samt ved Arme og Ben; med Vold maa Liget være fastgjort i Mosen. Sagnet siger: at Harald Blaataand havde lokket Dron. Gunhild hertil og ladet dette skee. For og imod Sagnet's Paalidelighed fremkom en lang Diskussion imellem Worsaae og Prof. N. M. Petersen. Jfr. Hist. Tidsskr. 1841—43.

lige Lag af Befolkningen, og den rette Maade at sikre dens Væxt paa. Han kunde dog ikke rigtig faa de Unge: Assistenterne Sorterup, Herbst og Strunk til at følge ham i den Retning, og hvor elskværdig og venlig han ellers var imod dem, hørte jeg ham dog engang — medens jeg stod og tegnede i et tilstødende Værelse — yttre sig lidt skarpt til den unge lovende Arkæolog cand. theol. I. B. Sorterup¹, der var ifærd med at samle Materiale og Optegnelser til det senere fremkomne, forklarende Katalog for Besøgende i Oldsagsmuseet. Thomsen anførte imod det, »at et saadant Katalog havde Folk hverken Lyst eller Raad til at købe,« men Sorterup var ikke bange for at sige ham imod og udtalte: »at

Chr. Jürgensen-Thomsen.

naar Interessen var tilstede, vilde Folk ikke sky en lille Udgift af 16 Skilling, og han maatte ansee en skriftlig eller trykt Forklaring for nok saa belærende og nyttig baade for de Besøgende og for Samlingens Væxt som en mundtlig, der ikke altid kunde gives saa god, som Thomsen gav den.«

Da saa Katalogen udkom i 1846, viste Thomsen sig dog ikke videre misfornøjet med den, og paa en af Museets Aabningsdage lagde jeg Mærke til, at tre Landsoldater vare ifærd med at skillinge sammen for at købe Katalogen; Thomsen saae det ogsaa, og paa

¹ Julius Benjamin Sorterup, f. 1815, Adjunct v. Metropolitan-Skolen 1844, Præst i Langaa paa Fyen 1848, død 1849.

Udtrykket i hans Ansigt mærkede jeg, at han syntes godt derom: da han noget efter traf Soldaterne inde i Samlingen, gik han hen til dem for at overtude sig, om de ogsaa havde nogen Nytte af Bogen, hvilket de paa hans Forespørgsel besvarede bekræftende; alligevel kunde Thomsen ikke lade være med at give dem sin lille mundtlige Forklaring i Tilgift. Noget efter sagde han til et Par Herrer, der ventede paa ham; »Jeg holder i Grunden mere af at være Cicerone for saadanne menige Folk fra Landet, end at ledsage en Prins eller en anden fornem Person; thi den Slags menige Folk er det, som ude i Landet skal hjælpe til at samle Bidrag til Museet; kommer de en Dag med en ubetydelig Ting, tager jeg altid med Tak og Venlighed imod den, for at de muligt en anden Gang ligesaa villigt ville komme med en mere værdifuld Genstand.«

Paa Grund af de indskrænkede lokale Forhold var man tidligere ikke lang Tid om at gjenemsee vort Museum for nordiske Oldsager, dog var det i min Ungdom bedre end forhen. Fra 1807 til 1832 havde Samlingen været opstillet i det østligste Værelse paa Trinitatis Kirkeloft, hvor forøvrigt Universitetsbibliotheket optog den større Del af Loftet. Ved det sidstnævnte Aar fik Museet en bedre Plads, da der anvistes det 5 Værelser i den nordre Fløj af Christiansborg, og i 1837 fik det end yderligere 2 Værelser. Da jeg begyndte at besøge Samlingen, var Stenalderens Sager opstillede i to Værelser, Bronze-, Jern- og nogle Middelalderessager i de øvrige. I Sten- og Bronceafdelingerne stod i hver et Skab med forskellige Sager fra Sydhavsøerne og andre fremmede Lande til Sammenligning med vore egne Sager; det var den første Begyndelse til den af Thomsen senere skabte store Ethnografiske Samling.

Et andet Museum besøgte jeg ogsaa flittigt, det var det saakaldte »Kunstkammer« i Dronningens Tvergade, hvor Thomsen havde Bolig. Denne Samling indeholdt en Mængde uensartede Ting, deriblandt chinesiske, græske og romerske Oldsager og mange Curiositeter. Jeg husker især nogle mærkelige Stykker, der levende interesserede mig, det ene var en stor, smuk Mosaik der forestillede

»Alexanderslaget ved Issos«, samt nogle vidunderligt kunstigt udskaarne Elfenbenssager. Den store Mosaik var en skøn udført Kopi af et Gulv i Pompeji; ved Kunstammerets Omflytning i 1844 blev det henlagt paa Christiansborg Slot, hvor det tilligemed andre lignende gode Sager brændte 1884¹. Kunstammerets mange forskjelligartede Stykker fordeltes til de Samlinger, hvor de bedst passede, nemlig til Rosenborg, Oldsagsamlingen, Antiksamlingen, Ethnografisk Museum og andre Steder.

Ved denne Tid, i Slutningen af Fyrreerne, var Thorvaldsens Museum fuldført og de Værelser i Christiansborg, hvor hans Værker hidtil havde været opbevarede, bleve nu for en Del overladte Oldsagsmuseet, som havde god Brug for dem. Disse stadige Omflytninger af Samlingen, der uafbrudt forøgedes ved Thomsens utrættelige Virksomhed og Samlerevne, havde ogsaa vækket Sansen hos Folket for at støtte hans Værk, hvorved den voxede stærkt.

Et stort Arbejde var det at bringe alle disse Samlinger i Orden, opstille, protokollere og meget andet; men han havde en god og fortrinlig Støtte i sine unge Medhjælpere, skjøndt de foruden Oldsagsamlingen havde andre Hverv at varetage: Sorterup som Adjunct ved Metropolitanskolen, Herbst ved Myntkabinettet og Strunk ved Kunstmuseet og den anthropologiske Samling paa Chirurgisk Akademie. Endelig i 1854 og de følgende Aar flyttedes hele Oldsagsmuseet fra Christiansborg til sit nuværende Sted i Prinsens Palais ved Frederiksholms Kanal.

Min Interesse for Alt, hvad der vedrørte Oldtiden, skylder jeg for en Del min Fader, som gav mig Anvisning paa flere Bøger og Værker, han som Lærer ved Kunstakademiet fik udlaant fra dets Bibliothek. Det var derfor ikke saa underligt, at min Tanke ofte dvælede ved de Mænd, hvis Arbejder og Værker havde oplyst og belært os om de Kulturforhold, der i fjerne Tider havde hersket i fremmede Lande. I Trediverne gik der et stort Ry om en dansk Mand, Arkæologen O. Brøndsted, der særlig i Udlandet havde vun-

¹ Ifølge Meddelelse af Museumsinspekt. Dr. ph. Blinkenberg.

det et stort Navn for sine Beskrivelser af Udgravninger og Fund i Grækenland og paa de græske Øer. Hans Værker vare forsynede med udmærkede graverede Plancher, udførte af fremmede Kunstnere og udkomne baade i England og Tyskland samt i Kjøbenhavn 1837; til denne Udgave havde min Fader retoucheret flere af de stukne Tavler; senere i 1842 fremkom ogsaa »Høllensk Nytaarsgave« af Brøndsted, hvortil min Fader raderede to Tavler efter Flaxmanns Tegninger. Jeg havde seet Brøndsted et Par Gange ved Akademiets Festsdage den 31. Marts, hvor han altid mødte, da han var Æresmedlem af Akademiet. Engang da min Fader skulde til ham med Prøvetryk af de nævnte to Raderinger, bad jeg ham om at maatte følge med, og jeg saae da den berømte Mand paa nærmere Hold. Det var en lidt førlig, middelstor Person, han havde et smilende, venligt Ansigt med et sundt og friskt Udtryk, helt forskjelligt fra vore andre blege, alvorlige Professorer. Da min Fader var i Begreb med at forlade ham, saae Brøndsted paa mig, lagde sin Haand paa min Skulder og talte nogle venlige Ord til mig. Nogen Tid efter hørte jeg, at han paa en Ridetour var styrtet med Hesten, og ved dens Fald var han kommet saa slemt tilskade, at han sex Dage efter døde den 26. Juni 1842. At jeg omtaler denne Mand her, er grundet paa den Højagtelse, jeg alt i min Ungdom havde for ham og for alle, der virkede og udbredte Kjendskab til Arkæologien, baade i hvad der vedrørte den klassiske og vor egen Fortid; jeg forstod og følte den Hæder det var for vor Nation, at en dansk Forsker havde vakt Europas Opmærksomhed og nævnedes Side om Side med en Winkelmann og Niebuhr og andre berømte Forskere.

Uden at min Interesse for Museerne og hvad de meddelte mig om Fortiden, var forringet, stillede Forholdene sig saaledes for mig, at jeg i nogle Aar — fra 1841 til 44 — fik mindre Lejlighed til at besøge vore Samlinger. Jeg var i Sommermaanederne hele Dagen optagen som Elev hos en Kollega af min Fader, Maleren Caspar Peter Kongslev, der var Lærer ved første Ornamentalskole i Akademiet. Oprindeligt havde han været Elev hos den bekjendte

Maler Professor Abildgaard. Kongslev havde faaet Akademiets store Sølvmedaille 1801, men senere opgivet Kunsten og benyttet den Ret denne Medaille dengang gav Malere, at kunne gaa over i det praktiske Haandværk som Laugsmestere. Iblandt de Elever jeg der traf sammen med, var den senere udmærkede Maler Julius Exner, og den ligesaa udmærkede Kgl. Skuespiller Wilhelm Wiehe, en Broder til Michael Wiehe, som i sine unge Dage troede at han havde Talent som Maler; en ældre og tidligere Elev var den dygtige Dyrmaler Carlo Dalgas, der som Lieutenant faldt ved Dannevirke d. 31. December 1850. Medens jeg saaledes i disse Aar lærte den praktiske Del af Malervæsenet hos Kongslev, anvendtes Vintermaanederne til Akademistudiet. Disse Læreaar hos den gamle Mester havde jeg megen Gavn af under min fremtidige Virksomhed ved Kalkmaleri- og Altertavlerestaurationer. Kongslev havde igjennem Broderen Konferentsraad Troels Kongslev, der var Kancellideputeret, Generaldecisor m. m., faaet overladt Malerarbejdet ved Statens Slotte i Fredensborg, Vallø og de Staten tilhørende Kirker, samt Kancelliet m. m. hvorved hans Elever og Medhjælpere havde Lejlighed til at see og lære mere, end hvad det sædvanlige Haandværksarbejde medførte. Jeg blev oftere benyttet til den indre Dekorering i disse Bygninger og hjalp med ved Restaurationsarbejdet af forskjelligt Kirkeinventar. Jeg husker endnu den Glæde det voldte mig, da jeg fik Lov at hjælpe Kongslev med at rense og retouchere en Suite af Abildgaards Malerier til Holbergs »Niels Klim«, hvilke i lang Tid havde været gjemte i et Lokale i Kancelliet; Gravurer af dem findes i Udgaven 1789 — stukne af Clemens.

Foruden denne praktiske og for mig lærerige Virksomhed optog ogsaa Akademiet en stor Del af min Tid, da jeg alt i mit 17de Aar havde faaet min første Sølvmedaille i Dekorations-skolen — en nogle Aar før, ved Professor Hetsch's Initiativ nyoprettet Afdeling af Arkitekturklassen. Som Følge heraf maatte jeg afsee en Del Tid ved mine praktiske Arbejder hos Kongslev for at forberede mig til de forestaaende Konkursarbejder til den store Sølvmedaille i samme Afdeling. Jeg glemte dog ikke ganske de arkæologiske Studier, men

fulgte — saa godt Tiden levedes mig — med i det væsentligste af hvad der fremkom i den Retning, og var en flittig Besøger i Akademiets Bibliothek, hvor der fandtes en god Samling af Bøger og Værker fra Oldtiden, der rigtignok nærmest omhandlede græsk og romersk Kunst. Det var mig en stor Nydelse at tilbringe nogle Timer om Ugen der og gennemsee Plancherne i de store Værker af Winckelmann, Millingen, Brøndsted og Zahn. Jeg kopierede blandt andet en stor Del Plancher med de mærkelige græske Vasemalerier, men mest interesserede mig Zahns Værk med de prægtigt kolorerede Billeder fra Pompeji, der udkom i 1840. Alle disse Værker gav mig vigtige Bidrag til Oplysning om antik Kunst; alle vare de fremkomne som Følge af de store og mærkelige Fund der vare komne for Dagens Lys i Slutningen af 18de og Begyndelsen af 19de Aarh. i Syrien, Grækenland og Italien. Som jeg foran berørte glemte jeg ikke vor egen Fortid og hjemlige Oldtidsforhold. Bibliotheket ejede ogsaa endel der vedrørte disse, jeg fandt her Suhms, Snedorffs, N. M. Petersens Skrifter, Rafns oldnordiske Sagaer, Finn-Magnussens Eddalære, Nyerups Rejsebeskrivelser, Molbechs Ungdomsvandring m. m., som jeg for en Del fik udlaant fra Bibliotheket. Mine Fritimer vare saaledes stærkt optagne, dertil kom de akademiske Forelæsninger: Ursins matematiske, Steins anatomiske, Høyens kunsthistoriske og Hetsch's perspektiviske. Disse Forelæsninger vare Eleverne forpligtede til at høre, da der dengang — ifølge Akademiets Reglement — var en Bestemmelse om, at naar en Elev havde erhvervet den store Sølvmedaille, maatte han først aflægge en Examen i de nævnte Discipliner, inden han fik Tilladelse til at konkurrere til Guldmedaillerne, og til en saadan Examen forberedte jeg mig med Iver, da jeg nødigt vilde være af de ringeste ved en saadan Prøve.

Ved den Interesse jeg havde vist ved flittig Kopiering af Billeder i antike — særlig pompejanske Værker — kom jeg i Berøring med den bekjendte, dygtige Dekorationsmaler Hilker og igjennem ham med Arkitekten Bindeshøll, Thorvaldsens Museums Bygmester; begge stillede sig venskabelige mod mig og laante mig Blade af

deres rige Samlinger af Studier fra Pompeji til Kopiering. Dette Bekjendtskab førte til, at jeg, ligesom flere af Akademiets Elever¹, blev antaget til at male i Fresco — (vaad Kalk) — forskjellige Lofter i Museet, hvor det overdroges mig at male to Hvælvinger i øverste Etage, efter at jeg forinden havde gjort Arbejdstegningerne hos Bindebøll; her havde jeg saaledes stor Gavn af mine tidligere Studier af de antike Malerier, da det ene af Lofterne var i pompejansk Stil.

HVIDEGAARDS-FUNDET 1845.

Saaledes beskæftiget med et Arbejde der var mig kjært, blev jeg en Dag i Augustmaaned 1845 atter kaldt til den danske Oldtid ved et Budskab fra de to Akademi-professorer I. F. Lund og Hetsch, der begge vare Medlemmer af Oldskriftselskabet og hos hvem jeg var vel anskreven. I en Skrivelse opfordrede de mig til at henvende mig til Etatsraad Thomsen, som havde bedt dem om at anvise og anbefale en af Akademiets Elever til at assistere som Tegner ved en Udgravning af en »Kæmpehøj« i Nærheden af Fortunen ved Kjøbenhavn; det hørte dengang, fra Museets Side, til de meget sjeldne Foretagender at udgrave Høje. Glad mødte jeg derfor Dagen efter hos Thomsen, og da han saae mig, erindrede han mig strax som gammel Bekjendt fra mine hyppige Museumsbesøg og udtalte sin Glæde over, at Valget som Medhjælper var faldet paa mig. Han aftalte da nærmere, naar Højundersøgelsen skulde foregaa; den gjaldt en lille Høj, der sammen med en Række lignende laa paa en Mark, sydvest for Hvidegaarden ved Fortunen, hvor Gaardejeren Erik Hansen havde bortpløjet omtrent den halve Del af Højen og lidt nedenunder Markens Niveau truffet paa flere i en bestemt Orden stillede Stene. Det vakte hans Opmærksomhed, og efterat han havde borttaget en Dæksten, saae han, at de øvrige Stene vare stillede sammen som en Kiste, hvori der laa et udbredt

¹ Elever af Akademiet kaldtes kun de, der havde naaet til de Klasser, der havde Ret til at konkurrere til Medailler; Artister de, der havde faaet Guldmedl.

Klæde. Han fandt det saa mærkeligt, at han strax meddelte det til vedkommende stedlige Øvrighed, der atter bragte Meddelelsen til Bestyrelsen af det oldnordiske Museum. Thomsen med Assistenterne Herbst og Strunk og Anatomen Lector Ibsen toge samlede derud og begyndte Undersøgelsen, medens jeg tog en Opmaaling af Graven. Da alle Dækstenene var fjernede, saae vi en langagtig bygget Gravkiste sammensat af tilhugne Granitsten, syv Fod lang og to Fod bred, og i dens hele Længde var der øverst udbredt et Klæde; efter at dette var løftet forsigtigt og varsomt op, saaes i den nordre Ende af Kisten et kort Broncesværd i en Skede af tyndt Skind samt en Spaanæske af fint Træ. Længere naaede vi ikke, da uheldigvis et hæftigt Uvejr med Lyn og Torden brød løs, saa vi maatte standse Gravningen og indstille Undersøgelsen. Den aabne Grav blev forsvarlig tildækket med Brædder og en Vagt sat, for at hindre Uvedkommendes Tilnærmelse og Nysgjerrighed, thi mange fra Lyngby og nærmeste Omegn havde samlet sig i Anledning af dette usædvanlige Føretagende. Nogle Dage efter, da Vejret tillod det, samledes atter Kommissionen og Undersøgelsen fortsattes. Jeg tog yderligere Opmaalinger og gjorde flere Tegninger af Graven og dens Omgivelser. Under det foran omtalte Klæde laa — foruden Sværdet og Spaanæsken — en Mængde mærkelige Smaasager, som Alt syntes at være i en fra Oldtiden urørt Tilstand, og viste sig i det Hele som et i høj Grad sjældent og mærkeligt Fund af Ting, der for største Del ikke tidligere vare kendte.

Bunden i Graven var belagt med smaa Flintestensskærver, og derover laa, i Kistens ene Ende, en Dyrehud med en Del brændte Ben, deriblandt flere, der kun vare lidet angrebne af Ilden. Anatomen Lektor Ibsen paaviste, at disse Benrester maatte være af en fuldvoxen Mand; det ved hans Side liggende Broncesværdets Skede havde en tynd Læderrem med et Par smaae Bronceknapper; hele Sværdet var omtrent 1 Alen langt. Men det mærkeligste Stykke i Graven var et lille Etui eller Fouteral af tyndt Læder — c. 6 Tom. langt — med fine indpressede Ornamenter og tillukket langs den ene Side ved en Naal af Bronze, der var indstukket gjennem hin-

anden gribende Læderøskener. Dette Fouteral laa tæt op til Sværdet og havde rimeligvis ligesom dette været fæstet til Mandens Livbelte. Med megen Varsomhed udtog Assistent Herbst en Mængde besynderlige Ting af Fouteralet, først en lille velformet Flintkniv, der var indsyet med fine Senetraade i en tynd Hud, derefter fremtoges to smaae Bronzeknive, den ene ligeledes indsyet i en Skede af Skind, den anden omviklet over hele Bladet med en tynd Hudstrimmel. Endvidere toges frem en lille Niptang og en Fibula af Bronze, to smaa Konkylrier med et gjennemboret lille Hul i Toppen, en Kubus af Træ lig en lille Tærning, en Stump tynd Bark og en lille firkantet rød Sten, samt et Ravstykke. Nederst i Etuiet laa en Falkeklo og en hentørret Hale af en lille Slange, en Tand af et Egern, nogle fine hentørrede Rødder og allersidst fremtoges en meget lille, knap en Tomme stor Pose af Blæreskind, hvori der laa et Kæbeben af en Væsel og en Del meget smaa ens formede Stene. Disse mange mærkelige Ting, som saaledes vare gjemte i Fouteralet, gav Anledning til mange Gisninger hos Undersøgerne om, hvad den højlagte Mand var for en Person; man mente, han havde været Læge, Troldmand eller én, der befattede sig med Sejd eller Besværgelser; de tre Knive, der saa omhyggeligt vare om-syede og omviklede med Skind, havde muligt tjent til vigtige Operationer, Ravstykket, Falkekloen, Slangehalen og Egernkæben m. m. været til Brug ved Mirakelmageri (Thaumaturgie) eller lignende. Efter alle Kjendetegn var Graven fra en tidlig Periode af Bronzealderen, uagtet der i den fandtes et brændt Lig; den ældre Bronzealder har ellers kun Grave med ubrændte Menneskelig: flere saadanne Grave ere fundne i god Stand i det sydlige Jylland og det østlige Slesvig ved Vamdrup, Bjolderup, Foldingbro og andre Steder, og maa henføres til Tiden nærmest Stenalderen. Ifølge de brændte Benrester hører vel Hvidegaardsfundet ikke til den allerældste Bronzealder, men da der imellem Sagerne var to Flintknive, og den Sparsommelighed, der var anvendt i Sværdets Metaldele, er iøjnefaldende, maa Fundet dog sættes til en tidlig Periode af Bronzealderen.

Udgravningen af dette mærkelige Fund var foretaget med stor Omhu og Dygtighed af Museets Assistent C. F. Herbst, og man maa takke ham og hans sjeldne Nøjagtighed for, at Fundet fremdroges saa fuldstændigt og undersøgt paa en ikke tidligere anvendt grundig og systematisk Maade. I den følgende Tid gav Fundet ogsaa Anledning til — hvad man ogsaa kan takke Herbst for —, at de enkelte, uensartede Gjenstande i lignende Gravfund ikke spredtes, men bevaredes i Samlingen som »samlede Fund«, uden at tage Hensyn til, om der fandtes Redskaber af Sten eller Metal i dem. Jeg hørte dengang Bemærkninger om, at forhen havde man ikke taget det saa nøje, men ordnet Sagerne anderledes og henlagt dem i de forskjellige Afdelinger efter det Materiale de vare forfærdigede af, nemlig Stensager i Stenaldersskabene og Broncesager i Bronzealderens. Dette mærkelige Fund ligger endnu i sin Helhed i en Montre i Museet.¹

Løvningerne af denne for mere end tre tusinde Aar siden højlagte Mand med sine mystiske Redskaber synes endnu at være i Besiddelse af en magisk Trolddomskraft. Da vi havde aabnet hans Grav og vare ifærd med at overveje, hvor Undersøgelsen først skulde ske, begyndte Lyn at knitre og Torden at rulle over os og bogstavelig talt jagede os vaade fra vor Gjerning, som om selve hans ukjendte Guder endnu vilde værne om hans Hvilested. Ogsaa for mig syntes denne Oldtids Hexemester at have haft Betydning, thi efter at jeg havde forelagt en Mængde Tegninger af de fundne Gjenstande og af Graven, bleve disse saa vel modtagne af Vedkommende, at jeg blev mere og mere knyttet til Samlingerne og igjennem Thomsen til Oldskriftselskabet, Videnskabernes Selskab og til de lærde Mænd, som ledede disse Institutioner, idet man efterhaanden overdrog mig at udføre Afbildninger til forskjellige Værker, som ved den Tid mere og mere bleve forsynede med Afbildninger. Man kjendte »Gud-ske-Lov« endnu ikke Fotografien, thi hvorvel denne er istand til at give et godt Hjælpe- eller Overbliksbillede, er den ikke altid

¹ Fuldstændig Beskrivelse af Fundet findes i »Annal. f. nord. Oldk.« 1848, S. 336 og i »Antikv. Tidsskrift«, 1845, begge af C. F. Herbst.

tjenlig, hvor det i Form og Maal gjælder at faa en minutiøs Nøjagtighed eller en fuldtro Gjengivelse, som maa fordres i et videnskabeligt Billede.

Ved den Tid havde Oldskriftselskabets virksomme og utrættelige Sekretær C. C. Rafn forberedt et stort Værk, der omhandlede de nordiske Guldbracteater, som Thomsen skulde beskrive. Af disse Smykker var alt en Del tegnede af Forskjellige, men man var ikke ganske tilfreds med disse Tegninger, og da Værket tillige var bestemt til at omfatte alt det mærkelige, der hidtil var fremkommet af Bronzealders Sager, navnlig de rigt prydede guldbelagte Sværd, Spydblade, Skjolde, Lurer og andre Sager, fik jeg det Hverv, at tegne alt det der behøvedes til dette Værks

C. F. Herbst.

Udstyrelse. Det trak dog ud i flere Aar inden Værket kom frem; først 1858 udkom det med 22 Foliotavler stukne i Staal af Hofman, med Titel: »Atlas f. Nord. Oldkyndighed«.

Tegningerne til dette Værk udførte jeg i Vinteren 1845—46, og sad nogle Timer om Eftermiddagen i Thomsens Hjem i Dronningens Tvergade, hvor de forskjellige Oldsager henbragtes fra Museet. Naar Thomsen havde nydt sin hjemlige Middag, mødte jeg med mine Tegneredskaber, og samtidig kom gjerne en eller flere af hans unge Museumsmedhjælpere og besøgte ham. Han sad da gjerne i sin tarvelige Sofa, og det var ham en sand Glæde at underholde sig med dem om et eller andet Emne, og ofte fortalte Thomsen dem

om de Mærkeligheder, han paa sine mange Rejser havde seet og oplevet. Det var saaledes baade lærerige og behagelige Timer jeg tilbragte, medens jeg tegnede Billederne til det nævnte Værk, og jeg kunde ikke undlade at lytte til de Fortællende.

En Dag, da jeg saaledes var i Arbejde hos ham, fik jeg en kjær Bestilling igjennem ham; det var fra et historisk Selskab i Norge, som ønskede en Kopie i $\frac{1}{4}$ Størr. af det gamle Altermaleri med St. Olafs Legenden, som findes i vort Museum. Jeg udførte denne kolorerede Tegning med yderste Omhu, og da den var fuldført blev den modtagen med Tak fra Vedkommende og overgivet som Gave til Christiania Museum. Mange Aar efter, i 1869, — som jeg senere skal omtale — malede jeg denne Tavle i fuld Størrelse efter Bestilling af Kong Carl den 15de og gjengav den fuldstændig som Facsimile.

I Slutningen af Aaret 1845 blev Thomsen alvorlig syg og kom sig først godt i det paafølgende Foraar; det blev da nødvendigt for ham at foretage en Rekreatjonsrejse til Syden, hvortil han ledsagedes af hans trofaste Assistent ved Museet, cand. phil. Herbst og hans Privatsekretær Conrad Engelhardt. Arbejdet ved det nævnte »Atlas f. nord. Oldk.« fortsatte jeg imidlertid under Thomsens Bortrejse med Bistand af Assist. Strunk og cand. Worsaae.

Efterat Thomsen var hjemkommen fra Udlandet med godt Helbred, overtog han igjen sine mange Hverv, og ved den Tid aabnede der sig en Udsigt for mig til at blive knyttet fastere til Museet som Tegner. I Midten af 18. Aarh. levede en Mand, Søren Abildgaard, (død 1791), Fader til den bekjendte Maler, Prof. Abildgaard. Ved den dalevende lærde Langebek bragtes Søren Abildgaard i Virksomhed ved at rejse om i Landet fra 1753—63 og aftegne Gravstene over historisk kjendte Mænd, kirkelige Mindesmærker m. m. og blev derefter fast ansat ved Samlingerne under Navn af Arkivtegner. Mange hundrede Tegninger udførtes saaledes af ham paa offentlig Bekostning og bevares endnu i vore Arkiver og ansees for meget værdifulde; man kan med Rette nævne ham som den første rejssende Arkæolog i Danmark. I mange Aar var hans Navn og Virk-

somhed dog tildels glemt, men da Kristian d. 8de blev Konge kom der noget mere Liv paa det arkæologiske Omraade. Alt som Prins havde han været Præsident for Oldskriftselskabet, og var selv en ivrig Samler af græske og romerske Oldsager og viste ogsaa varm Interesse for vore egne Fortidsminder. Hans rige og sjeldne Samlinger paa Amalienborg vare for en Del ordnede af afdøde Professor Brøndsted, og efter hans Død overtog Kammerherre Falbe Bestyrelsen af den. Kammerherre Falbe havde i længere Tid opholdt sig i Tunis og Tanger og deltaget i Karthagos Udgravninger, senere færdedes han i flere Aar i Grækenland og Athen, og efter Brøndsteds Død blev han ansat som Inspektør ved Møntkabinetet. Ved sin lange Udenlandsfærd var han kommet i Forbindelse med mange fremmede Lærde, som hjalp ham med at bringe gode Forøgelser til Kongens Samlinger. Selv arbejdede han paa et stort Værk om græske-afrikanske Mønter, hvortil jeg tegnede en stor Mængde Afbildninger. Rimeligvis ved hans og Thomsens Paavirkning faldt Kongen paa, at det maatte være gavnligt, at de samlede Museumsinstitutioner havde en fast Tegner, der altid var disponibel til Benyttelse, i Lighed med hvad der tidligere havdes, da Abildgaard levede. Kongen syntes at gribe Tanken med særlig Velvillie og fremkom derfor med det Forslag, at Dhr. Arkæologer skulde foreslaa en brugelig Mand til at overtage et saadant Hverv. Intet glædede Thomsen og de øvrige Arkæologer mere end denne Kongens Anmodning og hans Løfte om, at Embedet skulde lønnes af Staten med 600 Rdl. og passende Rejsegodtgørelser.

I Samraad med Falbe, Herbst, Strunk og Worsaae faldt Thomsens Valg paa mig; jeg blev derfor anmodet om at samle mine Akademiarbejder, navnlig arkitektoniske, og desuden opmaale og tegne en af vore Kirker, og i Forbindelse med behørigte Anbefalinger overgive Dhr. det, som da vilde forelægge det Hele for Kongen. Men under alle disse Forberedelser var Tiden hengaaet, og uagtet Thomsen — som det blev mig sagt — havde talt min Sag paa det Bedste, lod Kongen Sagen dog hvile, og da den efter nogen Tids Forløb atter berørtes for ham, lod Kongen sig forlyde med, at han

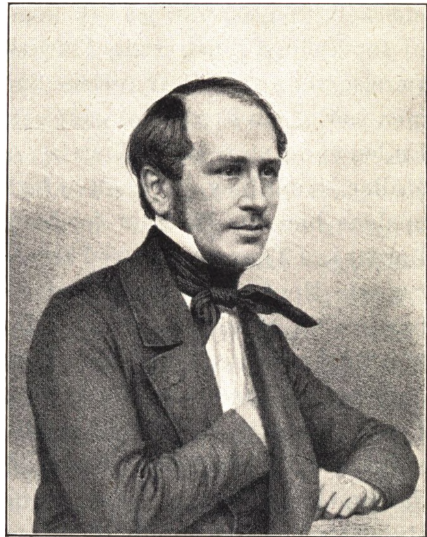
egentlig selv havde udseet en anden Mand til at ansættes i den paagjeldende Post, en Mand han personlig kjendte, nemlig en dengang meget omtalt Landskabsmaler Richardt, der havde malet en Række danske Herregaarde, og af hvem Kongen havde kjøbt flere Malerier. Men her fik Kongen ikke Arkæologernes Bifald. Af min trofaste Ven Strunk fik jeg senere at vide, at Thomsen og Falbe paa den fineste Maade havde gjort Kongen opmærksom paa de Mangler, selv en saa dygtig Maler som Richardt havde, naar det gjaldt om at tegne en antik Mønt, et Sigil, en Rune- eller anden Skriftsten og de forskjellige større og mindre Oldsager, saa at sikkert den af Hans Majestæt foreslaaede Mand næppe vilde kunne opfylde de væsentligste Betingelser, som fordredes af en arkæologisk eller Arkivtegner.

Om Kongen blev stødt over den Mangel paa Imødekommenhed fra Arkæologerne, er mig ikke bekjendt, men Sagen faldt hen, og knapt et Aar efter døde Kongen, og hverken Richardt eller jeg bleve Arkivtegnere.

I den lange Mellemtid disse Forhandlinger stode paa havde jeg været i uafbrudt Virksomhed med at tegne til Tidsskrifter, Annaler, Møntværker og andre Skrifter vedrørende Oldtidsvidenskaben; ved den Tid tog Kammerherre Falbe ogsaa med Iver fat paa sit store Møntværk. Jeg kom i den Anledning oftere op paa Amalienborg, hvor Kongen havde sin store, værdifulde Samling af forskjellige Antikviteter. Fra Falbes Venner og Lærde i Udlandet kom jevnlig Anmodninger om Afbildninger af de i Samlingen værende græske Broncesager, Vasemalerier, puniske Indskrifter m. m., som Falbe overdrog mig at tegne; iblandt de Lærde, som fik flere Kopier af Vasebilleder, var den bekjendte franske Arkæolog Raoul-Rochette i Paris. Denne Beskæftigelse, der ret passede for mig, udførte jeg med Lyst og Iver; men en stor og sand Glæde var det mig, at færdes i denne udsøgte Samling af mærkelige Kunst- og Oldsager.

Hos Kammerherre Falbe blev jeg altid venligt modtagen, naar jeg kom til ham i hans Bolig i Bredgade for at gennemgaa og revidere mine Tegninger af Mønter og andre Ting. Jeg blev ogsaa

en Tid hans yngste Søns Lærer i Tegning. Christian Falbe var et Aar yngre end jeg, var nylig bleven Student, og var et meget begavet og elskværdigt ungt Menneske og ligesom hans Søstre vel kjendte i Kjøbenhavn for deres Skjønhed. Ved Krigens Udbrud 1848 meldte han sig som Frivillig ved 2det Jægerkorps, og i Kampene ved Oversø udmærkede han sig, blev Danebrogsmand og senere Lieutenant, blev saaret i Slaget ved Frederits i det ene Ben, og var som Følge af dette Saar stivbenet i hele sit øvrige Liv. Efter Krigen tog han statsvidenskabelig Examen, blev Diplomat og Gesandt ved flere Hoffer, og døde som Kammerherre og Storkors af Danebroge.

Adolf Strunk.

I Sommeren 1849 døde hans Fader helt pludselig. Han havde sat mig Stevne at møde hos ham en Dag, for at hjælpe ham med at ophænge nogle Malerier; efter Aftale mødte jeg, men blev af Tjeneren modtaget med den sørgelige Meddelelse, at hans Herre var død om Natten. Dette Dødsfald greb mig saa stærkt, at jeg i flere Dage derefter havde ondt ved at overvinde min Sorg; i flere Aar havde jeg arbejdet sammen med ham ved Tegning af Mønter og andre Antikviteter, og var kommet til at holde af ham, og dertil maatte jeg skatte ham, da han overalt anbefalede mig; hans livlige og for Kunst og Arkæologien dannede Aand maatte knytte Enhver, der forstod ham, inderlig og fast til ham.

Imedens jeg arbejdede for Falbe og Dr. Müller kom jeg én Gang

om Ugen paa Møntkabinettet, der da var paa Rosenborg Slot i en Del Værelser i Hovedetagen. For at komme dertil maatte man passere en lang Corridor i Stueetagen og op ad en Stentrappe til en stor Sal foran Kabinettet. Her og i Korridoren var en Del gode Malerier, Portræter af historiske Personer, Møbler og mange andre mærkelige Sager, som jeg i de følgende Aar oftere kom for at tegne til forskellige illustrerede Tidskrifter. Møntkabinettets Arbejds-værelse var ogsaa Bestyrelsens Samlingssted tre Gange om Ugen, men særlig om Fredagen, Værelset laa i den sydligste Karnap; ved Enden af det store Bord i Værelset sad Museumsinspekt. Dr. Ludvig Müller — det blev mig sagt, at her var tidligere Brøndsteds Plads, medens han var Direktør for Samlingen. Ved den lange Side af Bordet sad Thomsen, og ved Siden af ham den lille, gamle, krumryggede Nordmand Devegge, der var en ivrig Møntsamlersamler. Han havde altid et smilende venligt Udtryk i sit rynkede Ansigt, der kun lidet stemmede med hans haarde norske Udtale. Ligeoverfor dem sad Assistent Læssøe, og atter ved hans Side var Kammerh. Falbes Plads, han bragte altid et livligt Pust ind i de lærde Numismatikeres Diskussioner. Undertiden kom ogsaa Slotskommandanten Oberst Sommer op i Kabinettet og underholdt sig med Bestyrelsen, ligeledes mødte ofte fremmede Lærde og Møntsamlere i Samlingen. Da jeg ved mit Tegnearbejde maatte have et stærkere Lys, end det der faldt ved Bordet fra de faa Vinduer, fik jeg Lov at staa ved et af disse, og da mit Arbejde ikke optog mig mere, end at jeg kunde høre, hvad der taltes om, glædede jeg mig meget over Alt, hvad de lærde Mænd fortalte, og jeg lærte en hel Del deraf. I den Tid jeg tegnede disse gamle Mønter, var jeg lige ved at blive afbrudt i min antikvariske Virksomhed. I Christian d. 4des Kapel i Roskilde var der bleven paabegyndt en Dekorering i Fresco af den udmærkede Historiemaler Eddelin; da han trængte til en yngre Medhjælper, havde jeg faaet flere Anbefalinger som vel erfaren i Frescomaling, som Følge af mine tidligere Arbejder i Thorvaldsens Museum, og en Aftale var alt sket med Eddelin, da han blev meget syg og Arbejdet standsede. Jeg kom saaledes ikke til at arbejde der.

MINE FØRSTE RADERINGER 1846.

Imidlertid havde den ansete Møntforsker Prof. Licenciat Ludvig Müller i den Tid forberedt sin Doctordisputats: »Philip af Madeoniens Mønter«, og dertil tegnede jeg en stor Del Afbildninger. Foruden at Prof. Müller var en meget kundskabsrig Mand, var han tillige i Besiddelse af en meget fin, udviklet kunstnerisk Sans. Da han ikke fandt sig helt tilfreds med andres tidligere Gjengivelse af mine Tegninger i Træsnit og Lithografi, som han kjendte af Thomsens Bracteater og Mønterne til Falbes Værk —, der alle var skaarne i Træ eller lithograferede — opfordrede han mig til selv at radere dem i Kobber, idet han sagde — »at en Forfatter maa dog ansees for bedst skikket til at oversætte sine egne Værker, og her var det ligesaa ved en Gjengivelse af mine egne Tegninger«. Jeg var ingelunde ukjendt med Ætsning og Graving i Kobber, da min Fader havde ved mange Arbejder og ved Udgivelse af en Række Fortegninger for Skoler og Ornamenttegninger for Haandværkere, det kunstigt smedede Gitter paa Rundetaarn og meget andet, benyttet Radering og Ætsning; jeg havde saaledes tidligt seet og var bekjendt med Fremgangsmaaden. Jeg fulgte da Professor Müllers Raad, skjøndt det dengang var forbundet med ikke ringe Besvær. Man maatte nemlig kjøbe en Plade hos en Kobbersmed, lade den godt udhamre eller »planere« som det hed, derefter selv slibe den med Sand og Pimpsten og endelig ved Slibning med Trækul og Olie sætte en Politur paa Pladen; først da kunde Tegningen foretages med en Staalnaal i et paa Pladen lagt sort Voxdække, og endelig derefter fordybedes Tegningen ved en Ættsyre. Senere, da jeg nogle Aar efter opholdt mig i Udlandet, fik jeg Oplysning om, at man kun behøvede at skrive til et Firma i Paris eller Berlin, saa fik man de fineste »Stikplader«, man kunde ønske sig, fix og færdige tilsendte med Posten. Utallige Plader har jeg saaledes i de følgende Aar forskrevet til mine mange Staal- og Kobberraderinger og givet andre Adresse og Oplysninger derom; de bedste og billigste

fik jeg fra Fabrikant Otto i Berlin. De Vanskeligheder, der vare forbundne med Pladernes Behandling, overvandt jeg dog heldigt, og for end yderligere at uddanne mig anskaffede jeg en i Tyskland udkommen udmærket instruktiv Bog: »Die Kupfer- und Stahlstichkunst« af Hinrici, Leipzig 1834; jeg studerede ivrigt alle de deri anviste »11 Steckweisen«.

Efter »Philip den 2dens« Mønter fulgte »Alexander den Stores« og »Lysimachos« og flere andre af Ludvig Müllers videnskabelige Arbejder, samt Tegninger af hans Vasetafler i det første Katalog over Thorvaldsens Antiksamling. En anden Virksomhed optog mig ogsaa i disse sidste Aar af Fyrreerne, der rigtignok ikke havde noget at gjøre med Arkæologien, men som jeg senere havde Gavn af ved Høj- og Gravundersøgelser; det var Anatomietegning. Assistent Strunk ved Oldnordisk Museum var, som jeg forhen anførte, tillige Assistent ved den anthropologiske Samling paa Chirurgisk Akademie, der var underlagt Prof. Ibsens Styrelse. Medens jeg studerede paa Akademiets Modelskole havde selvfølgelig den menneskelige Anatomie haft en stor Interesse for mig, og jeg købte Steins fortræffelige Bog: »Anatomie for Malere og Billedhuggere«, og hørte flittigt hans Forelæsninger, men jeg mærkede strax, at hvor udmærket og instruktiv Bogen end var, syntes den ikke let fattelig for Eleverne, idet den manglede Afbildninger. Da jeg alt havde haft saameget med at illustrere og forsyne Bøger med Afbildninger, fik jeg den Tanke ogsaa at forsyne Steins Bog med en Række Tegninger af det menneskelige Legeme, og med Strunks Anbefaling henvendte jeg mig til Prof. Ibsen om Tilladelse til at tegne saadanne Enkeltheder og Præparater, der dels fandtes i Samlingen og dels havde været benyttede ved Akademiets Forelæsninger, hvilket han med sin kjendte Elskværdighed strax gav Tilladelse til, og i Løbet af nogen Tid beskæftigede jeg mig med dette Arbejde. Da Prof. Ibsen havde seet nogle af mine Tegninger vandt de hans Bifald, og han bad mig da at udføre flere Afbildninger af mærkelige Abnormiteter og sjeldne anatomiske Præparater, hvilke jeg for en Del gjengav i colorerede Afbildninger, som han sendte

til udenlandske Lærde og fremmede Tidsskrifter. I nogle Aar var jeg delvis optaget af dette Arbejde, hvorved jeg erhvervede mig nogen Kjendskab til det menneskelige Legemes Anatomie, der — som foran nævnt — undertiden var mig til Nytte ved Gravundersøgelser, hvor Oldforskerne dengang ikke altid vare istand til at skelne Menneskeben fra Dyreben, hvilke sidste hyppigt findes i og ved Gravene. Men Christian d. 8des Død og Krigens Udbrud forstyrrede mange Ting, saaledes ogsaa mit Anatomiestudium, og jeg fik ikke mit Billedsupplement til Steins Bog frem, skjøndt mine Arbejder for Ibsen og andre Chirurger og Medicinere af og til fortsattes.

FODVANDRING I NORDSJÆLLAND 1847.

Uden at jeg forsømte mine arkæologiske Interesser var jeg en flittig Besøger af Bibliothekerne; blandt de Skrifter jeg læste med særlig Glæde var »Nyerups og Molbechs Rejsebeskrivelser« og »Gottfriedsens Middelalderlige Borge«. Læsningen af disse Bøger gav mig en uovervindelig Lyst til ved Selvsyn at gjøre mig bekendt med alle disse gamle Borge samt »Tingsteder og Gudealtere«, som man dengang kaldte vore Langdysser og Gravhøje. Desværre var der ikke meget tilbage af de gamle Borge, men af Gravmindesmærker fandtes endnu en overvældende Mængde. Jeg kunde ikke modstaa den Længsel der drev mig, og en smuk Julimorgen tog jeg en Randsel paa Ryggen og begav mig paa en Fodvandring Nordsjælland rundt. Mit første Maal var Roskilde, det gamle Kongesæde, jeg opholdt mig her et Par Dage, saae Domkirken baade i dens Indre og Ydre og glædede mig over dens Arkitektur; det prægtige Monument over Christian d. 3die af Antwerperen Cornelius de Floris, fra 1569, og Frederik d. 2dens af Geest van Egen, fra 1598, den smukke Figur paa det mishandlede Monument over Dronning Margrethe, og Hertug Christoffers Marmorfigur, samt andre Mindesmærker; nogle nærliggende Landsbykirker fik jeg ligeledes seet.

de første af de over 300, jeg senere paa mine antikvariske Rejser her i Landet besøgte. Efter at have gjort en Del Tegninger af Forskjelligt jeg fandt mærkeligt, vandrede jeg videre nord paa ad den c. 3 Mil lange Vej til Frederikssund. Hvor jeg glædede mig ved denne Vandring langs den skønne Fjord, og forbausedes over de utallige Gravhøje jeg her saae paa Bankerne og Bakkeasene. Jeg talte indtil 400 Høje, men da blev jeg træt. Fyrretyve Aar efter passerede jeg atter denne Vej, men hvor forandret — ! da fandt jeg knapt et halvhundrede levnede; vel maatte man glæde sig over Landbrugets Udvikling og Opkomst, og den Velstand der fulgte med, men Landskabets Poesi og de historiske Minder havde lidt derved. Fra Fredrikssund — dengang vistnok den mindste Kjøbstad i Danmark — færgedes jeg over til den smukke lille Færgelund, og paa Vandrigen igjennem den saae jeg én dengang meget omtalt prægtig Bøg, der med sin mægtige Krone og tykke Stamme stod midt paa Vejen ad Jægerspris til. Jeg havde læst om den store Stenaldergravbygning ved Draaby; det var en af de mange paa Jægerspris Jorder liggende Høje, som før Midten af 18de Aarh. (1744) var bleven udgravet af daværende Kronprins, den senere Kong Frederik d. 5te. Ved deres Udgravning var det egentlig, at man gjorde de første Opdagelser om Oldtidsfundenes Ordning i Sten-, Bronze- og Jernalder¹. Ved disse Gravninger fandtes nemlig paa Bunden af de stenbyggede Kamre hele ubrændte Menneske-Skeletter og Stenredskaber og i Muldlagene over Stenbygningen laa brændte Ben og Spor af Broncesager (»Spanskgrønt«); Jern var der ikke mindste Levning af, dette vidnede om, at Broncealders-Begravelserne vare skete senere end Stenalderens Grave vare opførte.

Meget var at see i Jægerspris skønne Park, og den første Dag, efterat jeg havde udhvilet mig efter den foregaaende Dags lange Vandring, maatte jeg ud til den nordfor Slottet liggende store Jættestue »Julianehøj«; smuk og malerisk laa den udenfor Skovomgivel-

¹ Jfr. R. Nyerups »Oversyn over Fædrelandets Mindesmærker« 1806, S. 47. (ellers tillægges Opdagelsen af Tidsindeligen udelukkende Thomsen og Lisch i Schwerin).

serne. Den var dengang c. 5 Alen høj over Jordsmonet, og under den var den store Stenstue, hvor Hovedrummet var 12 Alen langt og 3 Alen bredt. Over Indgangen til Gravkammeret var opsat en Stentavle der meddelte, at —: »Arveprinds Frederik (Christian d. 7des Broder) lod denne Høj undersøge og frede 1776, og opkaldte den efter sin Moder Dronning Juliane«. Udbyttet af Fundet var ganske som i de Høje, der aabnedes 1744, nederst laa ubrændte Lig og Stenredskaber og i Mulden ovenover brændte Ben og Broncesager. Arveprinsen lod senere denne Høj udpynte paa en egen Maade, ved at opstille 7 smaa Marmorstøtter med indhuggede Navne: Skjold, Dan, Frode, Harald Hildetand, Gorm, Harald Haarfager og Wittekind. Endvidere rejste han en rullestensformet Blok, hvorpaa var indhugget i ældre Runer: Igingo af Hålar. Stenen var i 1775 funden i Norge, Holden Sogn, paa Stenstadgaardens Mark og sendt ned til Prins Frederik; den havde ligget inde i en Høj, hvor der ogsaa fandtes endel Perler, en Guldring og Lerkar med brændte Ben m. m.; det var altsammen fra Jernalderen. Nogle Dage derefter ofrede jeg alene til en Gjennemvandring af Slotsparken; der var nok at see for den, der interesserer sig for fædrenelandske Minder. Her er ikke mindre end 55 Mindestene over historiske Personer, alle udførte af Wiedevelt i 1787—88 og opstillede rundt om i Parkens Gange; jeg tegnede mange af dem. I de Navne disse smukke Mindestene bare, og de Minder de vakte om vor Historie ligefra Prins Benedict, den trofaste Broder, Absalon, Saxo, til Holberg og Hartvig Bernstorff, maa man anerkjende og højagte den Interesse og Kjærlighed Arveprinsen, Kong Christian den 8des Fader, her har vist vore historiske Mænds Minde. Den prægtige og velpassede Lund var det mig ogsaa en Glæde at vandre om i; og da Aftenen kom med sin straalende Solnedgang over den blanke Issefjord, gik jeg atter ud paa den fritliggende Julianehøj og nød det skønne Syn, medens mine Tanker dvælede ved Fortiden. Paa Tilbagevandringen til Frederikssund saae jeg de øvrige, omkring Jægerspris liggende Gravedysser, som dog alle vare mindre end Draaby- og Julianehøjen;

begge disse havde i Sandhed gjort et stærkt Indtryk paa mig ved deres mægtige og solide Bygning. Ved mine Undersøgelsesrejser i de følgende Aar saae jeg vel mange — endog større end disse — men jeg tabte aldrig Mindet om dem.

Over Frederikssund gik min Vej til Frederiksværk, lidt syd for Byen knejser en mægtig 230 Fod høj Banke, Maglehøj, den besteg jeg og nød den skønneste Udsigt over Nordsjælland; ved Bankens Fod laa Arresøen og Issefjorden, og ud mod Øst saae man over de store Skove de slanke Spir af Frederiksborg. Jeg har senere seet de smukke Prospekter fra Skamlingsbanken og fra Bregnede-Kirkebakke paa Taasinge, men Udsigten fra Maglehøj over Skove og Søer er nok saa skøn. Undervejs til Frederiksværk var der to Steder som jeg vilde see, nemlig den gamle Kregome Kirke, der til Forskjel fra vore andre Kirker har et Taarn paa nordre Side af Skibet; Kirken havde kun i Choret bevaret noget af det oprindelige fra c. 1200. Paa det andet Sted var der kun Murbrokker tilbage; det var det i Middelalderen bekjendte Augustinerkloster i Ebelholt; sørgelige Levninger af det laa hist og her, bestaaende af halve og hele røde Stene. Pladsen, hvor Klosteret havde ligget, optoges nu af et lille Boelsted eller Halvgaard, der muligt er en Rest af de gamle Bygninger, der har hørt til Klosteret: det var med vemodige Tanker mit Øje hvilede paa dette Sted og disse Murrester, som var alt, hvad Tiden havde efterladt af det anseelige Kloster, der anlagdes 1177 af den hellige Abbed Vilhelm, og hvor han døde 1203. Efter Reformationen blev det 1544 Kronens Ejendom, dets fordums Velstand spredtes om til Forskjellige, og Bygningens Stene førtes for Størstedelen bort til Opførelsen af Frederiksborg og Kronborg. Mit Ophold i Frederiksværk varede kun en Dag, nærmest for at see det ejendommelige Terrain, der omgiver den lille Fabrikby; den dybtliggende, raskflydende Strøm imellem de høje, skovbevoxede Banker har et eget Præg af noget fremmed. Strømmen benyttes til at drive de kraftige Maskiner i det store Krudtværk, og man hørte ogsaa stadig den ensformige Klokkeklemten, som forkyndte, at Værket gik i sit regelmæssige

Tempo til Beroligelse for Byens Beboere. Jeg vovede mig hen til Fabrikindgangen for at faa et lille Blik af den Virksomhed der her lededes, men mødtes af en vagthavende Artillerist, der høfligt afviste mig, da Ingen maatte komme indenfor de farlige Ene-mærker uden at have det behørige Adgangskort. Den lille, stille By fik jeg dog snart nok af, og jeg vandrede ud til den nord derfra liggende Vinderødkirke, hvor der var en sjelden gammel Klokke, men jeg kunde ikke faa Lov at gaa op i Taarnet og nøjedes da med at see Kirken, som i sine Rester af gammel romansk Arkitektur var ret interessant. Herfra gik jeg over Tibirke igjennem den sandede, af Agerbruget endnu uberørte Hede, der dog nylig havde faaet nogle nyplantede Hegn hist og her; denne Hedevandring gjorde mig træt, og jeg gik ind i et ensomt liggende, fattigt Hus og bad om at faa et Glas Mælk eller Vand; der kom en lille, sygelig udseende Kone til mig med det sidste, thi Mælk var hun ikke formuende nok til at eje; da jeg havde drukket det, sad jeg et Øjeblik og studerede mit Rejsekort. Konen var meget uvidende og naiv, thi hun blev meget forbauset over, at jeg paa det Papir kunde see, hvor Kirker, Byer og Veje laa. Da mit Maal var, med saa lidt Besvær som muligt at komme til Helene Graven, bad jeg hende — idet jeg gav hende et Par Skilling — om at anvise mig en nær Gjenvej til Stedet; den gav hun mig og endelig naaede jeg derhen. Jeg fandt her en langagtig Stenkiste ganske af Form, som den jeg har beskrevet ved Undersøgelsen af Hvidegaardsgraven, det var sikkert og tydeligt en gammel Bronzealdersgrav. At man i Middelalderen har gjort denne hedenske Gravkiste til et Hvilested for en kristelig Helgeninde er uforstaaeligt, men endnu mere ufatteligt er Sagnet om, at en Sten skulle have baaret hende over Kattegattets Vand til Tidsvilde Strand. Rundt om Graven var der reist et Gjærde, hvor et Par Tjørne havde fæstet Rod, og ved disse og i deres Grene laa henholdsvis Krykker og Stokke samt Klude og Forbindklæder til Bevis paa, at mange har ment, at Helgeninden har hjulpet dem for Lidelser og Sygdomme; smaa Trækors vare ligeledes satte ved

Gjærdet som Takkegaver for lykkelig Helbredelse, og mange af de sidste syntes at være kun faa Uger gamle.

Noget fra Graven — ned ad Skrænten mod Havet — laa den »hellige Kilde«, over den var bygget et faldefærdigt Skur; Nøglen til dets Dør fik man hos en fattig Mand, der boede i en Hytte i Nærheden; han levede vel alene af den ringe Indtægt, som Laanet af Nøglen til de Besøgende skaffede ham. Alt var yderst fattigt paa denne øde Egn, baade Naturen og Menneskene der levede her. Inde i Træhytten over Kilden var ophængt en Tavle med følgende malede Indskrift.

Anno 1774, d. 18. Juni:

»Den Ere og den Gunst, Helene Kilden fik,
 At den blev seet af Kronprinds Frederik,
 Da han i Egnen sig, det store Værk lod vise,
 Hvorfor man skal hans store Fader prise.
 Ham Kilden velfal, men bedre stod ham an
 At her paa Amtet nu er Fred for Flyvesand.
 Hvad kan ej Riget sig af Ham med Tiden vente
 Som Efterretning sig med Egne Øjne hente
 I første Ungdoms Aar, om det der være kan
 Til Tarv og Nytte for hans eget Land«
 »Allerunderdanigst opsat af (. . . . .)
 nuværende Inspecteur for Flyve Sand,
 C. W. S.«.

Da jeg med behørig Andagt havde toet mig i det »hellige Vand« og tegnet Billeder af Graven, Kilden og Strandklitterne, forlod jeg dette »hellige« Sted. Halvtreds Aar efter i 1907 kom jeg atter til Graven og Kilden, men hvor forandret! — Smukke, velplejede Plantager bredte sig over Heden, fine Hoteller og Badesteder med Villaer laa ved Stranden, den fattige Befolkning var afløst af velklædte og tykke Mænd og Kvinder, »Helenegraven« saae derimod ynkelig ud, af hele Stensætningen var kun to smaa Stene, halvt dækkede af Jord, levnede, det omgivende Gjærde var helt jord- og græsdekke. Kilden saae ligesaa forfalden ud, Træhytten var borte, selve Vædet saae jeg heller ikke, kun et Bassin, et Par Alen i Firkant, var der, omgivet af nogle Stene; om Vandet i Bassinet

var fra den indviede Kilde eller om det var en Samling af Regnvand, kunde jeg ikke afgjøre.

Jeg forlod dette Sted og vandrede over Vejlbj, hvor jeg for-gæves søgte en gammel Indskrift, der skulde være i Kirken: en øsende Regn og Lyn med Torden overfaldt mig, jeg vandrede dog videre til Helsing, hvor man sagde, at der var et godt Herberge. Dengang var her en meget lille By med en beskedne Kro, der saae helt anderledes ud, da jeg — som foran nævnt — var der paa Egnen i 1907; da var der opført et stort, komfortabelt Hotel med alle »Nutidens Bekvemmeligheder«, ja, »Tiderne for-andres«! Da jeg paa min Vandring kom drivvaad til Kroen, kunde jeg ikke faa Logis, saa smaat stod det til, der var nemlig kommet to Handelsrejsende som havde optaget de eneste to Værelser, der vare disponible. Jeg gik ind til Skolelæreren, en venlig ældre Mand, som udtalte en Beklagelse over, at han heller ikke kunde herberge mig, han trakterede mig dog med en Kop varm Kaffe og raadede mig at gaa endnu 1¹/₂ Mil til Esrom, hvor der var en større Kro. Nuvel, der var jo ikke andet at gøre, og jeg forlod den venlige gamle Mand, som bar det passende Navn Liebst, og naaede om Aftenen Esrom træt og mødig, efter den Dag at have vandret 3¹/₂ Mil og levet af en Kop Kaffe og lidt Hvedebrød.

I Esrom blev jeg venlig modtaget af den gamle Gæstgiver Teisner, han opfriskede mine Livsaander og medtagne Lemmer med en god Aftensmad og et Glas varm Punch. Da jeg sagde ham hvem jeg var og hvad jeg søgte her paa Egnen, fortalte han mig, at vel havde han ikke haft Besøg af »Antikvarfolk«, men Malere kom her oftere, blandt andre Maleren Sonne. Da jeg gik tilsengs tog han mine vaade Klæder og sørgede for, at de bleve tørrede. Et Par Dage opholdt jeg mig hos denne venlige Mand og gjorde mange Vandringer om i den mægtige Grib Skov og langs Bredderne af Esromsøen.

Da jeg ønskede Underretning om, hvor det gamle Kloster havde ligget, fortalte han, at den ligefor Kroen liggende store Fængselsbygning mentes at være det berømte Kloster, men ellers hed det

sig, at Krobygningen, hvori vi nu sad, laa paa Klosterets fordums Havegrund. Saaledes fandt jeg det andet af de sjællandske Klostre, anlagt af Biskop Eskild for Cistercienserne, ødelagt; et tredie Kloster Asserbo, som jeg vidste havde ligget c. $\frac{3}{4}$ Mil nord for Frederiksværk var forlængst begravet i Sand, hvorfor jeg ikke fandt det lønnende at besøge dette Sted, da jeg nogle Dage efter vandrede opad til Tibirke. Jeg forhørte mig, medens jeg var hos Tejsner, om, hvor den berømte Rist — som Broder Rus blev brændt paa — var at finde, den mente min Vært laa et Sted i Thinghuset. Jeg fortalte ham om, at Sagnet ogsaa meddelte, at Broder Rus havde brugt den samme Rist til at stege de dejlige Retter paa, hvormed han forførte Munkene i Klosteret til Vellevnet og Fraaseri; men min Vært kjendte kun det om den, at den blev brugt til at stege Skælmen selv paa; dog kunde det jo nok være, mente han, at man netop derfor valgte denne Straf, for at han kunde fatte, hvilken stor Forbrydelse han havde begaaet. En Dag fulgte Tejsner mig ud til et prægtigt Bøgetræ, der stod midt paa Vejen, og her fortalte jeg ham yderligere hvad Sagnet sagde om Broder Rus, at i dette Træ ophængte han de Tyvekoster, han havde røvet fra Bønderne: Gæs, Lam og andre spiselige Varer. Saaledes fik min gode Vært en hel Del at vide om den Skalk — Broder Rus.

Skoven her er dejlig og Esromsøens Strande maleriske og i høj Grad fængslende. Med inderlig Glæde vandrede jeg om i denne skønne Natur og alt medens jeg tegnede, tænkte jeg paa de gamle Klosterboere som fordum havde færdedes her —, en Kro og et Fængsel var nu Alt, hvad der var synligt tilbage af den klosterlige Fred, samt nogle upaalidelige Sagn om en vanartet Munk; men Naturen var uforandret, ja, maaske endnu skønnere end forhen. En god Bekjendt af mig skrev følgende lille Digt om Stedet, og ofte trøstede det mig, naar jeg i vemodige Tanker mindedes det skønne Esrom:

»Naar vi om Aftenen stille
Vandre ved Søens skovklædte Kyst,
Er det som Bølgerne ville
Fortælle om Fortidens Lyst.

Dengang fra Klosteret Sangen
 Herligt i Aftenens Stilh d lød,
 Der hvor nu ensomt Fangen
 Venter maaske paa sin Død».

En anden af mine Venner fra Ungdommen — Joseph Gl ser — komponerede en smuk Musik til Digtet, og naar jeg hører Sangen, gjenkaldes Mindet om Esrom og mine Vandringer i de skønne Skove og om den dejlige S .

En tidlig Morgen fortsatte jeg min Vandring nordpaa til Hornbæk og kom dertil en solvarm Middagsstund; henover Havet saae jeg første Gang en Bjergryg i dejlige blaalige Farvetoner hæve sig over Havet —, det var Kullen hist ovre paa Nabokysten, og min Tanke dvælede ved Landskabet syd for Bjergryggen — Gj nge Herred, hvor min Fa'r fader var født og udvandret fra som Yngling.

Da jeg havde prøvet Vandet i Esrom S , maatte jeg ogsaa forsøge Kattegats salte Bad. Hornbæk var i 1847 en ukjendt Plet for Københavnerne, kun enkelte Fiskerhytter saae man og faa Mennesker, man behøvede derfor ikke at genere sig, man tog sit Tøj af og lagde det ved Stranden, og i Ro fik man da et forfriskende Bad. Saaledes gjorde jeg, og efter dette vandrede jeg til den prægtige »Odinsh j«, det højeste Punkt af Skrænten, hvilede der en Stund, medens jeg tegnede nogle Skitser af de skønne Omgivelser og af Kronborg i det Fjerne. Igjennem de smukke Skovhegn ved Hellebæk naaede jeg Helsingør om Aftenen og forblev der et Par Dage for at see Kronborg Slot, denne Perle af en Borg, som jeg havde læst saa meget om. Inde i Slotgaarden savnede jeg den berømte Fontaine der var forfærdiget af Nyrnbergeren Georg Labenhoff, af Tegninger kjendte jeg den. Da Svenskerne erobrede Borgen i 1659 syntes de saa godt om den, at de røvede den og førte den stykkevis til Sverige¹. At besee Slottet nærmere i dets Indre fik jeg ikke Lejlighed til, men et Glimt af den mystiske K elder fik jeg dog at see, hvor Sagnet fortæller, at Holger Danske holdt af

¹ Kronborg opførtes af Kong Fredr. d. 2. fra 1574—84, og som Bygmester nævnes en Hans van Paschen.

at opholde sig og tilsidst havde slaaet sig til Ro efter sine mange vidunderlige Bedrifter. Kælderen var et almindeligt Hvælvingsrum fra samme Tid som Slotsbygningen. Hvad der forhen har været paa den Grund Kronborg nu ligger paa, vides ikke, der nævnes nok en Borg i 13. Aarh., der kaldtes »Krogen«, men Kjælderen synes ej at være saa gammel. Noget syd for Slottet laa ogsaa i længst forsvundne Tider en anden Borg — »Flynderborg«, hvis Voldrester saae ret anseelige ud endnu, da jeg med Dr. Henry Petersen undersøgte Stedet i 1885. Da disse Rester havde Udseende af at være ældre end 13. Aarh., havde det været rimeligere om Holger havde søgt hertil paa sine gamle Dage. Dette Sagn og lignende om Hamlets Grav og Ophelias Kilde ere nogle tarvelige Paafund for at trække lettroende og uvidende Rejsende til disse Steder.

Helsingørs Havn gik jeg et Par Gange hen til og sendte nogle vemodige Blikke over til den skaanske Kyst, hvor Taarnet — eller rettere Ruinen af den sidste Rest af det stolte Helsingborg Slot -- rejste sig paa Banken over Byen; atter Minder og bedrøvelige Tanker om det plyndrede Danmark og dets mange forsvundne Borge. Fra Helsingør marcherede jeg syd paa for at komme til Gurre, atter en ødelagt Borg, der gjemmer sagnrige Minder. Omgivelserne ere vidunderlig skønne omkring den gamle Ruin, dette Sted, som Valdemar Atterdag elskede saa højt, og hvor han døde 1375. Sørgelig saae den ud; ligesom Ebelholts Klosterbygningens Rester, maatte Gurrehus Stene vandre til Frederiksborgs Bygningen, og daglig pillede Beboerne i Nærheden Sten paa Sten af de tilbageblevne Levninger. Det pinte mig at see de store røde Mursten hist og her i Bøndernes klinede Boliger. Jeg tog en Plan og nogle Skitser af Ruinen og dens Omgivelser og hvilte mig lidt ved den skønne Søes Bred og tænkte, om den fortryllede Ring — som Sagnet sagde var Skyld i, at Kongen knyttedes saa fast til Stedet — endnu hvilede i Søens Dyb? —

Hvor skjønt og gribende poesirig disse Omgivelser end vare, maatte jeg dog bryde op og gaa videre for at naae Fredensborg;

det var ikke første Gang jeg var der, nogle Aar før havde jeg opholdt mig med gamle Mester Kongslev paa Slottet, da han havde noget Arbejde der at tilsee, og af Venlighed tog mig med. Her var ogsaa mange Sagn bevarede, men det var fra en nyere Tid, da Enkedronning Juliane boede der. »Marmorhaven« — som fra mit tidligere Besøg stod i kjært Minde hos mig — vandrede jeg nu atter ud til, for at see de skønne Statuer og Monumenter, alle udførte af Wiedevelt, og derfra gik jeg om i den dejlige Park og til den karakteristiske Nordmandsdal med Statuer af norske Bønder i Nationaldragter. Denne Gang naaede jeg dog ikke at faa se Slottets Indre, kun Vestibulen fik jeg et kort Indblik i — men Tiden var nu knap for mig og mine Rejsepenge ogsaa kun faa, men endnu havde jeg dog Frederiksborg at skulle see. Vandringen fortsattes da igjennem Stenholtsvangs dejlige Skove, og ankomsten til Hillerød hvilede jeg mig et Par Dage i »Abels Hotel«, tegnede derefter det stolte Slots Ydre fra forskjellige Sider, — det stod jo endnu i sin oprindelige Skikkelse. Tiden for dets Ødelæggelse var endnu da fjern, da det skulde dele de andre danske Slottes Lod. Fra Frederiksborg gik jeg ad Landevejen Syd paa og passerede Farum; da jeg kom forbi Kirken, hørte jeg Klokkerne tone, og det mindede mig om C. J. Boyes skønne Digt, »Kirkeklokken i Farum«.

Om Eftermiddagen kom jeg til Lyngby, her traf jeg en Omnibus som optog mig, det var den Tids eneste regelmæssige Befordringsmiddel til det da fjerntliggende Kjøbenhavn. Saa naaede jeg da Hjemmet med uforglemmelige Minder og en Mappe fuld af Tegninger og Skitser. Naar jeg saa omstændelig har skildret denne Fodvandring, er det fordi jeg da første Gang naaede, hvad jeg havde længtes saa meget efter, at see: Fortidsminderne ude i Naturen, og hvad der af dem endnu var levnet.

AKADEMISTUDIET.

Da jeg igjen kom til Ro i Hjemmet, maatte jeg — foruden min sædvanlige antikvariske Tegnevirkksomhed — tillige tænke paa

mit Studium ved Akademiet, og benytte nogle Timer hver Dag for at male paa Prof. Eckersbergs Modelskole og derefter hos Marstrand, der efter Maleren Rørbys Død var bleven Professor i Modelskolen. Da jeg havde faaet Akademiets store Sølvmedaille, konkurrerede jeg et Par Gange til den Neuhausenske Præmie; men jeg var ikke tilbørlig opfyldt af de da gjældende — ene saliggjørende — høyenianske Egenskaber, og fik ingen Præmier. En Trøst og Hjælp var det mig, at der i den Tid fremtraadte en voxende Interesse for Billedudstyrelsen af Bøger og Tidsskrifter; thi dengang var det en vanskelig Sag for en ung Kunstner at leve ved den højere kunstneriske Virksomhed og faae sine Smaabilleder solgte. Man havde ikke den Reklamehjælp i Bladene som haves nu, hvor der i høje Toner udbasunes og trompetes, naar en ung Maler har klattet et Stykke Lærred til med brogede Farver; selv om hans Produkt ikke har fjerneste Lighed med Naturen, bliver det dog omtalt og betragtet som fortjenstligt, »at han seer Naturen paa en ny Maade«; Talentfuldhed og lovende Begavelse bliver hans Skudsmaal, og der kommer Kroner i hans Lomme for Smøreriet, thi desværre for Kunsten er der Taaber nok, der lader sig lede til Kjøb af hans Produkt. I mine unge Dage var Kritikken noget mere tilbageholden, ingen indlod sig paa at dømme om Kunst, uden at have erhvervet sig de fornødne grundige Kundskaber dertil. Jeg kjendte dengang en ung, samtidig Maler, der med Ære havde erhvervet sine Akademimedailleer, men alligevel maatte vente ti lange Aar inden han fik solgt sit første Billede, heldigvis for ham havde han Raad til at vente; senere blev han regnet for en af vore fortrinligste Malere, og baade hans første og senere Arbejder stode i høj Pris. Jeg var ikke saa heldig stillet i pekuniær Henseende, at jeg kunde vente Aar ud og Aar ind til Lykken smilede til mig, ej heller havde jeg Taalmodighed dertil; jeg tog derfor fat, hvor jeg med min anerkjendte Tegnefærdighed var istand til at gjøre Nytte, og derved skaffe mig Erhverv.

ILLUSTRATIONSARBEJDER TIL SELSKABER OG FORLÆGGERE.

For oldnordisk Museum og naturhistoriske Samlinger arbejdede jeg jævnlig. Krigsaaret 1848 lagde vel Hindringer ivejen for mange Ting, og af lutter Begejstring og »Frihedsbevægelser« standse- des mangel Virksomhed, og jeg led ogsaa derunder. Selvfølgelig fulgte jeg med Opmærksomhed Begivenhedernes Gang, men jeg kunde ikke forstaa, at en Klikke af halvt revolutionære Personer vare de rette til at føre Statens Ror og regjere vort Fædreland. Ved Slutningen af det første Felttog begyndtes der paa Udgivelsen af Bøger om Krigen. For det driftige Forlag —: Kittendorf & Aagaard tegnede jeg nogle Timer daglig i deres Etablissement; foruden Vilh. Holst »Felttogene«, udgav de ogsaa Rosenbergs »Verdenshistorie«, Fabricius »Danmarks Historie«, Erslevs »Danske Stat« m. m. Lose & Delbancos Forlag udgav »Illustr. Kalender« og »Danmarks Folkekalender« m. m. Alle disse Bøger vare forsynede med talrige Afbildninger, af hvilke jeg tegnede en stor Del, men dog nærmest, hvad der henhørte til historisk, arkitektonisk eller arkæologisk Omraade. Først i Aaret 1850 kom der mere Ro i de mange af Krigen forstyrrede Forhold, og mine Arbejder fik større Udstrækning.

Fra Oldskriftselskabet fik jeg det Hverv at tegne de mange Mindesmærker i Jægerspris Park og Prospecter af Slottet, til en Afhandling om Abrahamstrup (Jægerspris) af Gehejmearkivar Wegener, der dog først udkom i Annalerne for 1855—56. Det var med stor Glæde, at jeg atter kom til at færdes derude paa det naturskønne Sted, hvor jeg nogle Aar før havde tilbragt saa mange behagelige Dage under min Fodvandring. De Tegninger jeg udførte vare større og mere gjennemarbejdede end dem, der i yderst formindsket Maalestok fremkom som Træsnit i Wegeners Afhandling; af dette Arbejde fik jeg derfor ikke den Glæde, jeg havde ventet.

Langt kjærere var et andet Arbejde, som jeg nu paabegyndte

og som jeg daglig syslede med i selve Oldsagsamlingen paa Christiansborg, det var Worsaaes første Udgave af »Nordiske Oldsager« i Afbildninger. Hertil tegnede jeg og derefter raderede Tegningerne til Chemitypie i et Antal af henved 500 Figurer af Samlingens Sager, fra den ældste Stenalder til den yngre Middelalder. Første Udgave fremkom 1854 — og en ny, forøget i 1859 paa Kittendorffs og Aagaards Forlag og vakte ved hver Udgave stor Opsigt og efterfulgtes senere af lignende i Sverige og Norge, hvortil jeg ogsaa gav nogle Bidrag. I omtrent samme Tidsrum var jeg i Virksomhed for Etatsraad Trap, der arbejdede paa sin første Udgave af »Danmarks Beskrivelse«, hvortil Billeder af Borge, Bygninger, Sigiller og lignende var overdraget mig.

Ved denne Tid, i Halvtredserne, var det en stor Vinding for Bogillustreringen at kunne benytte den af C. Piil nogle Aar forinden opfundne chemiske Behandling af en raderet Zinkplade, Ideen var egentlig fremsat paa en Forelæsning af Ørsted i 1845. Paa denne Maade kunde Kunstnerens egen Tegning paa Pladen, der ved Ætning var fordybet, forvandles til en ophøjet Typ, saaledes, at Pladen kunde trykkes sammen med den til Billedet hørende Text i en Bogtrykspresse, hvilket betydeligt forringede Bekostningen, fremfor om man fremstillede Billedet i en fordybet Gravure i Kobberplader, som da maatte trykkes særligt med hvert Blad for sig i en Kobbertrykspresse. Denne Methode greb jeg med Iver, og den blev anvendt omtrent til Alt, hvad jeg udførte af Illustrationer til Kittendorf & Aagaard, Forlagsbureauet, Illustr. Tidende, Kalendere og Traps Værk, og senere til de mange antikvariske Værker, f. Ex. Thorsens, Stephens og Wimmers Runeværker, Oldskriftselskabets Aarbøger, Løfflers Gravstene og mange andre Skrifter, indtil i de allersidste Aar Fototypering — paa Grund af dets yderlige Billighed har fortrængt denne Methode, der absolut giver Kunstnerens Arbejde mere umiddelbart.

SMØRUMØVREFUNDET.

1851 fremkom atter et mærkeligt Gravfund fra Broncealderen, der vakte en ikke ringe Opmærksomhed. I den Tid og tidligere var der iblandt de Lærde en ivrig Discussion om, hvorvidt det turde antages, at de udmærkede og skjønt formede Vaaben og Redskaber, der i saa stor Mængde vare fundne og stadig fandtes hos os, vare forfærdigede her i Landet eller indførte fra de klassiske Lande. Stenformer til Støbning af »Paalstave« og »Celter« vare vel oftere fundne enkeltvis, ogsaa nogle ufuldførte, ikke afpudsede Bronze-gjenstande, som antoges at være hidkomne sammen med de færdiggjorte, men et større Parti af ufuldførte Stykker, der maatte være betegnende for, at en Fabrikation af saadanne Broncer vare udførte her, var man endnu ikke truffet paa. Saa kom dette Fund og bragte mere Klarhed i Spørgsmaalet. Det skete saaledes. En Gaardmand i Nærheden af Kjøbenhavn Peter Sørensen og en Husmand Lars Jensen vare ifærd med at grave Tørv paa en Mark eller Eng ved Smørumøvre, og lige under Jordsmonnet traf de da paa en Del Metal liggende samlet i en stor Klump. Desværre var der ingen kyndige Mænd tilstede, saa man er ukjendt med, hvordan Fundet laa, dets Leje og andre Enkeltheder, der muligt kunde henpege paa, om det var henlagt her som Offergave eller paa anden Maade gjemt i Engjorden. Da Finderne nærmere betragtede Sagerne, vare de forstandige nok til at indsee, at det muligt var Oldsager og maatte have Interesse for Samlere, og af mere Betydning end den Metalværdi de repræsenterede, og enhver der fandt et Stykke Oldsag paa sin Mark, tænkte da paa den over hele Landet velkjendte »gamle Thomsen«. Gaardmand Sørensen tænkte ligesaa og mente, at hvis det var Sager fra Oldtiden, han her havde fundet, burde de høre hjemme i Thomsens Oldsagsamling, som Sørensen, der ofte kom til Kjøbenhavn, godt kjendte, og Thomsen vilde sikkert nok betale ham godt for Sagerne. Han pakkede da det Hele i en Sæk og rejste til Kjøbenhavn

for at fremlægge Fundet for Vedkommende i Museet. Oldsagsamlingen var — som foran nævnt — opstillet i en Række Værelser i nordre Fløj af Christiansborg Slot med Opgang i Kolonnaden. I den store Forhal her var der tilvenstre Indgang til Samlingen og tilhøjre en lignende til Kong Frederik d. 7.s Bolig, og kun én Gang om Ugen var Museet tilgængeligt for Publikum, men ingen af Museets Personale boede der. Nu hændte det sig, at det den Dag, Gaardmand Sørensen kom til Byen, ikke var Museets Aabningsdag, hvorfor Ingen var tilstede, men Forhallen som altid — naar Kongen var i Byen — aaben. Medens nu Sørensen stod her i den store Vestibule uden at vide, hvorhen han skulde vende sig, eller hvad han skulde gjøre med sin store Sæk, kom en Hoffunctionær ud fra Kongens Lejlighed og bemærkede den fremmede Mand og lagde Mærke til hans Forlegenhed. Han spurgte ham derfor høfligt, om der var Nogen han søgte, og om han kunde hjælpe ham tilrette; Manden svarede, at han søgte Etatsraad Thomsen for at vise ham nogle Oldsager, han havde i sin Sæk, og tillige faae at vide, om de havde nogen Værdi. Der blev svaret ham, at Thomsen ikke var her den Dag, og at han boede langt herfra i Dronningens Tvergade, hvor Kunstmuseet var, men dér samledes ikke paa danske Oldsager, — »dog« — vedblev Funktionairen — »vi har ogsaa Nogen her, som forstaar sig paa Oldsager og samler paa dem«, »og, naar han ville følge med ham, skulde han føre ham til en Mand, der vilde glæde sig ved at see hans Sager«. Gaardmanden blev helt rørt over den Venlighed, der saaledes vistest ham, og et Øjeblik efter stod han ligefor Kongen selv; Frederik d. 7. var ikke uden Kjendskab til, hvad Fundet var værd, og saac med Glæde paa Sagerne og sagde, »at han nok selv vilde beholde dem«. Peter Sørensen vidste ikke noget at svare hertil og maatte overlade hele Sækken med dens Indhold til Kongen, der gav ham en god Betaling og en naadig Tak for hans Betænksomhed at bringe Sagerne til Slottet, istedet for — som mange andre Findere — sælge dem til en Metalhandler.

Nogen Tid efter fremlagde Kongen Fundet ved et Møde i Old-

skriftselskabet, og ved det her foretagne kyndige Eftersyn af Thomsen, Worsaae og de andre Museumsmænd, paavistes det, at Fundet for den allerstørste Del bestod af ufuldførte Broncevaaben og Redskaber i et Antal af 170 enkelte Stykker, nemlig 94 Paalstave, 66 Landsespidsler, 3 Celter, 1 Sværd, en meget lang Haarnaal og et stort Antal afhuggede Støbeknolde (Ingus), samt en Rest af størknet Bronze fra en Støbeske. Fundet var saaledes af en ganske usædvanlig Betydning for vort Oldtidsstudium, da hvert enkelt Stykke viste tydeligt, at det endnu ikke havde faaet den sidste afpuksende Behandling — idet Støberande, Ujevnheder, og paa flere den, endnu fra Støbningen, paasiddende Ingus — samt det størknede Bronze fra Støbningen. Alt talte vægtigt for, at Forfærdigelsen af disse Sager maatte være udført her i Landet, selv om det maa indrømmes, at der i en forudgaaende Tid kunde være indført Mønsterstykker og Modeller hertil, som da efterlignedes.

Uagtet den store Betydning et saadant Fund maatte have — som et vigtigt Led i Museets Samling af Broncesager og deres Fabrikation — var Kongen ikke at bevæge til at afgive det til Museet, hvor det uimodsigeligt ene hørte hjemme; det blev derimod strax indlemmet i Kongens private Oldsagsamling og sendt til Frederiksborg Slot. Hans Majestæt paalagde endydeligere daværende Inspektør Worsaae at give en Beskrivelse af Fundet, ligesom Kongen udstrakte sin Venlighed og Imødekommenhed saavidt, at han tillod, at der paa Frederiksborg i Thomsens og Worsaaes Nærværelse blev taget Tegninger af Sagerne, hvis endelige Skæbne jeg senere skal omtale.

FREDERIKSBORGSAMLINGEN.

Da Thomsen og Worsaae modtog Indbydelse fra Kongen om at komme til Frederiksborg for at see det hele Fund samlet, og samtidig faae det aftegnet, ønskede begge, at jeg skulde følge

med dem og udføre Tegningerne. Endelig i Marts 1853 afrejste vi. Paa Frederiksborg opholdt Kongen sig dengang i ensom Hyggelighed med Grevinde Danner, og helligholdt Paaskedagene der. Det var en kold Vinterdag, da vi kørte derud i en Wiener-vogn; Vejen var trang, Sneen laa i høje Volde langs Landevejen, det varede derfor godt fem Timer, inden vi naaede Frederiksborg. Tiden gik dog yderst fornøjeligt og Thomsen var i en fortræffelig Stemning, han underholdt os med Fortællinger om sine mange Rejser og Sammenkomster med bekjendte Mænd i Udlandet, og her fik Worsaae og jeg ogsaa en omstændelig Meddelelse om Fundet og Gaardmand Sørensens Møde hos Kongen, med meget andet der nu var Anledning til vor Rejse. Jeg opskrev om Aftenen, hvad han fortalte herom, og har foran gengivet hans Fortælling saa nøje som muligt. Vort Ophold paa Slottet varede en hel Uge, vi bleve modtagne med megen Forekommenhed og beværtede paa det splendideste; den første Dag fik vi saaledes en fin Diné med ægte Skildpadesuppe og andre Rariteter. De følgende Dage begyndte Arbejdet med at gennemsee de 170 enkelte Stykker Oldsager og gjøre Udvalg af det, der skulde aftegnes. Uden at mit Arbejde forstyrredes fik jeg i de følgende Dage rigelig Lejlighed til at bese og vandre om i det gamle stolte Slot og beskue de mange Malerier af udenlandske Mestre, hvis Arbejder fandtes her i hundredevis.

En Dag, da jeg gik om i Korridorerne, var jeg saa heldig at træffe paa den fine og venlige Hofmarschal Lewetzow, og han førte mig hen til den ligesaa venlige Slotsforvalter Güllich, som han bad sørge for, at jeg fik alt at see, som interesserede mig. Jeg takkede og blev af Hr. Güllich ført om i en Del ellers aflukkede Værelser, hvor jeg saae Portraiter af omtr. alle europæiske Fyrstehuses Medlemmer, malede baade i hel Figur og i Brystbilleder, alle fra det 16—17 og 18. Aarh. og udførte af de berømteste Kunstnere. I de større tilgængelige Sale havde jeg alt i de første Dage med stor Glæde seet flere af de mægtige Lærreder med historiske og mythologiske Billeder af Isaach, Jordans, Rubens og andre

gamle Berømtheder, og daglig havde jeg for Øje i mit eget Værelse — der laa over den østlige Karnap i Hovedfløjen — Brystbilleder af østrigske Fyrster, deriblandt af Kejser Mathias, Hertugen af Alba, Wallenstein og General Pappenheim m. fl. I Thomsens Værelse fandtes Billeder af det franske Kongehus fra Ludvig den 13—14—15.s Tid, og i Worsaaes saas det skotske Kongehus' Medlemmers Portraiter —: Jakob den sjette, Dronning Anna (Fred. d. 2.s Datter) og andre. Maleriernes Antal i Slottet blev anslaaet til omtr. 600, heraf blev ved den ulykkelige Ildebrand i 1859 — saa vidt mig bekjendt — kun reddet c. 200 Stykker, som nærmest hørte til den danske Personalhistoriske Samling, der for en Del var af mindre Kunstværd, alt det øvige, hvoriblandt, som nævnt, mange Mesterværker bleve et Rov for Luerne. Men en nok saa stor Ulykke var det, at den ødelæggende Brand — som siges at være brudt ud fra Kaminen i det store Billardværelse, hvor Kongens Oldsagsamlings bedste Del var opstillet i Skabe og Montre — ogsaa fortærede det sjeldne Smørumøvrefund og andre værdifulde Oldsager; dersom Ilden var udbrudt et andet Sted i Slottet, havde der maaske været Haab om at redde de vigtigste Stykker, men hele Samlingen blev straks ødelagt og fortæret af Luerne. Jeg husker endnu det store Værelse, hvor Sagerne vare anbragte. Midt paa Gulvet stod et stort Billard, medens Bag- og Sidevæggene vare optagne af Skabe med Oldsager og Vaaben; nederst i den mellemste Del af Bagvæggen var en stor Kamin, hvor hele Favnestykker af Brænde laa og glødede, thi under vort Ophold paa Slottet var det en utaaelig Frost. I Aaret 1859 var det i December Maaned en lignende stærk Kulde, og man fortalte, at Branden foranledigedes ved, at der i Billardværelsets Kamin var foretaget en for stærk Opfyring, da der i Værelset havde været samlet et større Selskab, som underholdt sig ved Billardspil efter Dinéen hos Kongen og Grevinden. Ilden bredte sig i Nattens Løb, og om Aftenen derefter var Frederiksborgslot en Ruin og alle dets Skatte, paa lidet nær, fortæret af Luerne, deriblandt ogsaa det mærkelige, enestaaende Broncefund fra Smørumøvre, tilligemed to prægtige

Lurer og andre uerstattelige Sager. Hvad der nu er tilbage af det sjeldne Fund er nogle ubetydelige Doubletter, som Kongen ved særlig Naade forhen havde overladt Museet i Kjøbenhavn, samt nogle sammenbrændte Bronceslagger opsamlede paa Brandstedet; men om det er fra det mærkelige Bronze-fund eller Levninger af andre Stykker er uvist. Hvor mine Tegninger ere, er jeg ikke vidende om, maaske de ogsaa ere brændte; paa et Par Plancher i »Annal. f. n. Oldk.« for 1853 ere nogle Stykker af Fundet gjen-givne i formindsket Maal efter mine Tegninger. Saaledes tilintet-gjordes et talende Bevis for, at de skjønne Vaaben og Redskaber fra Bronzealderen, der i saa rigelig Mængde findes i Danmark, maa antages at være forfærdigede her; vel er der i nyere Tid gjort Fund af samme Art som Smørumøvres, men et saa stort og righoldigt er endnu ikke sket. For Videnskaben var Tabet stort, men ligesaa sørgelig var Tilintetgjørelsen af det prægtige Slot og den sjeldne Samling af Malerier og gammelt Bohave som gik tilgrunde med det; hele det danske Folk følte Tabet som en Nationalulykke — ja, Fremmede delte vor Sorg — det hørte jeg, da jeg Aaret efter Branden rejste med en Englænder, »Mr. Marryat«, omkring i Sve-rige; da jeg engang udtalte for ham min Glæde over at see de gamle — endnu der — vel bevarede Borge, Slotte og Herresæder, da sagde han —: »Yes, but that I will say, the Danes aught to guard their old bourgs and castles better, but they have a bad custom of destroying and burning them up« —! Han anede ikke, at vi blev ved at fremture i samme slemme »Custom«, idet vi for-øgede Antallet af nedbrændte Slotte med Christiansborg 1884 og Vallø Slot i 1893.

MINE RUNESTENSARBEJDER.

Iblandt de Arbejder i arkæologisk Retning, der alt i Begyn-delsen af Halvtredserne tiltalte mig i høj Grad, var Gjengivelser i Tegning af vore Runestene, de for vort Fædreland og nordlige

Nabolande saa ejendommelige Mindesmærker. Vel var det ikke de første Oldtidsstene med Skrift jeg havde tegnet; alt medens jeg arbejdede for Kammerherre Falbe, fik han fra sine vidtudbredte udenlandske Bekjendtskaber, Anmodninger om Tegninger af de i Kongens Samling paa Amalienborg bevarede Stene med puniske og græske Indskrifter, som jeg tegnede, ligesom jeg i Pennetegning kopierede Gibsafstøbninger og Daguerreotypier med Oldtidsskrift, som Falbe derefter sendte de forskjellige fremmede Lærde. Men de danske Runeskrifter var det mig langt kjærere at beskjæftige mig med; jeg holdt af disse ærværdige Minder fra vor egen Fortid, og forstod dog lidt af, hvad der var ristet paa dem. Hvor sparsomme de end vare i deres Forklaringer, gave de dog vigtige Oplysninger for vore Sprogforskere og en værdifuld Forestilling om vort danske Sprogs Bygning for tusinde Aar siden, — tillige gave de adskillige Meddelelser om Danskes Færd i de længst hensvundne Tider.

For en Række Aar tilbage — længe før jeg kom i Arbejde med Tegning af Runemindesmærker — var der kun meget faa Lærde, der gav sig af med at tolke eller forklare disse gamle Stenskrifter. Runestenerne bleve af Almuen betragtede som noget, hvis indhuggede Stave og Streger indeholdt noget Trolddomsagtigt, Besværgelsesformularer og deslige. Ved Grøndal i Gudenaadalen fandtes i Aaret 1503 en Sten med Runeskrift, der er endel udslidt, men en Kannik i Ribe, Jens Christoffersøn, udtlyede denne Skrift saaledes --: »Kirker skulle blive Fangetaarne, Skalke skulle trives, Ædlinge fordrives og danske Mænd vorde ugjæve og fange tyske Sæder, Herremænd blive Kjøbmænd, Præster blive Bønder, og Bønder blive Vidundere«; — denne Forklaring troede man paa til ind i det 18. Aarh. Selv en af Datidens lærde Mænd, Anders Sørensen Vedel læser Indskriften 1588 saaledes —:

»Træld skal fange Magt og Ædelt blive foragt,
Præst skal bliffue Bunde och Bunder til Wunder,
Dansk skal fange Tyske Sæder, men wæ dig Danmark dervid,
Og end staar Stenen ved Grønnendal« —

Rimeligvis har Vedel taget den foranstaaende, af Kanniken lavede Udtydning, som Grundlag for sin Forklaring, og som Almuen troede paa, som den ene rette¹.

Da jeg i Aaret 1869 paa mine Runerejser for Prof. Thorsen første Gang tegnede Indskriften, stod der ganske simpelt følgende: »Thor rejste denne Sten efter Skibare sine Ture og Tuffa« — Desværre er Stenen indsat paa en mindre heldig Maade i et Gjærde om Herregaarden Ulstrup i Nærheden af Langaa Station og vanskelig at undersøge paa Bagsiden, men dette skete, da Prof. Wimmer og jeg var paa Stedet i 1878, — vi fandt dog intet der. Endnu i 1906, da jeg sidst saae Stenen, stod den paa samme uheldige Sted, hvor jeg saae den første Gang; da denne Sten er den først kjendte og omtalte Runesten i Danmark, burde der værges bedre om den.

I Kjøbenhavn var samlet et ikke ringe Antal Runestene, der var opstillede dels udenfor Trinitatis Kirkemur dels opad Væggene i Rundetaarns Snegleopgang; ofte saae man Folk gaa derop for at see disse Stene og i taus Ærbødighed betragte de for dem gaadefulde Skrifttræk. For over 200 Aar siden vare de fleste af disse Stene bragte til Kjøbenhavn paa Foranledning af den lærde Ole Worm, nogle vare fra Jylland, 4 fra Island, men de fleste fra Sjælland og Smaaøerne. I mine ledige Timer gik jeg ofte op ad Taarngangen til Universitetsbibliotheket, som dengang var anbragt paa Rundekirkes Loft, og tidt standsede jeg da ved en eller anden af Runestenene og forsøgte at læse Indskrifterne. Engang i Foraaret 1855 stod jeg saaledes og tog en let Skizze af den kække »Ormslyngning« paa den maleriske Sørup Sten; da kom en lille venlig udseende Mand med et rødt St. Olafs Ordensbaand i Frakkens Knaphul, han standsede og spurgte mig, om jeg kunde læse Indskriften, da denne for ham selv og andre endnu ikke var udtudet; jeg maatte benægte det, jeg viste ham min Tegning, han blev da helt livlig og roste den, hvorefter han førte mig hen til en

¹ I Egnen nordvest for Grøndal lever der et Sagn som siger —: »At naar man skærer Runer paa en Træpind og lægger den under en død Mands Tunge, kan man faa ham til at tale, men det er at gjøre ondt«.

anden Sten, Vordingborgstenen, hvis Indskrift han løst forklarede, og da han mærkede, at det interesserede mig, bad han mig om ved Lejlighed at tage et Rids af den. Den lille Mand var Universitetsbibliothekar Prof. P. G. Thorsen, der daglig vandrede op til sin Gjerning paa Bibliotheket. Fra sin tidlige Ungdom havde han vist en sjelden varm Interesse og Kjærlighed til vort gamle Sprog og vore Runeskrifter, samt udgivet de gamle skaanske, sjællandske og jyske Love og var en meget anset Videnskabsmand. Det var mig derfor en Fornøjelse at kunne vise ham en lille Tjeneste, og jeg aftegnede den ønskede Sten. Da jeg nogle Dage efter bragte ham Tegningen som en ubetydelig Foræring med Tak for hans Forklaring af Indskriften, morede det mig at see, hvor han vendte og

P. G. Thorsen.

drejede Tegningen paa alle Kanter og formelig klappede Papiret og smilede glad over hele Ansigtet; han takkede mig varmt og udtalte, at han haabede snart at kunne sætte mig i Arbejde med at tegne en Række Afbildninger af Runestene til et Værk, han længe havde samlet Materiale til; det varede dog nogle Aar, inden det skete.

Samtidig var der en mere energisk og virksom Lærd, som jeg tidligere har omtalt, og for hvem jeg havde tegnet en Del i antikvarisk Retning; det var Oldskriftselskabets Sekretær, Etatsraad Rafn, den utrættelige Forsker og Oversætter af de islandske Sagaer. Med den ham egne Ihærdighed greb han paa en Gang fat paa Behandlingen af en Række danske og svenske Runeindskrifter Tolknings-

mange Filologer mente, at han ikke altid var heldig i sine Udtydninger, men alligevel maa man skyldte ham Tak for de Bestræbelser han gjorde, for at drage disse ærværdige Skriftminder frem, baade for Danske og Fremmede — for hvilke sidste de vare helt ukjendte. Iblandt de Indskrifter han med beundringsværdig Udholdenhed arbejdede paa i flere Aar, var Runerne paa den bekjendte Marmorløve i Venedig, der forhen havde staaet i Piræus ved Athen. Denne menes at være forfærdiget i det femte Aarhundrede før Christus; ved Tyrkernes Erobring af Byen 1456 var dette Mindesmærke blevet sparet, men da Venetianerne fejdede med Tyrkerne i Aaret 1687, førte de Løven som Sejersbytte til Venedig og opstillede den udenfor Arsenalet, hvor den staar den Dag idag. De paa Løvens Sider indhuggede Ormslyngninger med Runer havde forhen ingen bekymret sig om, da en Svensker ved Navn Åkerblad, i Slutningen af 18. Aarh., opdagede, at det var en nordisk Indskrift. Han tog en Tegning af denne og søgte at forklare Runerne i »Skandinavisk Museum« for Aar 1800. Dette gav Anledning til en langvarig og ivrig Diskussion imellem de Sprogkyndige her og i Udlandet, nogle paastode, at Åkerblad havde seet fejl, — »hvor kunde en Runeskrift komme paa et oldgræsk, klassisk Kunstværk« —? og andre fremsatte den Mening, at det maatte være en pelagisk eller etruisk Skrift; nogle Tydskere havde dog den rette Opfattelse og erklærede den for nordisk. Min kjære Ven, Assistent Strunk, fortalte mig ofte om disse Tvistigheder, men én Historie, som jeg her vil gjengive, fortalte han mig, som Rafn ogsaa omtaler i sit Skrift om Piræus Løven —:

I Aaret 1809 opholdt den besynderlige Særling, Holsteneren M. F. Arendt sig i Paris, her samledes en Forening af Lærde én Gang om Ugen hos Archæologen O. Brøndsted. En Dag hørte Arendt, at der taltes om Piræusløven og den mærkelige Indskrift, og han lyttede til de Lærdes Tvist om, i hvilket Sprog den var skrevet. I Taushed hørte han efter, da han ikke før havde hørt tale om denne Indskrift, ogsaa han tænkte, at det var urimeligt, at det kunde være Runer, »Hvad havde de at gjøre med et græsk

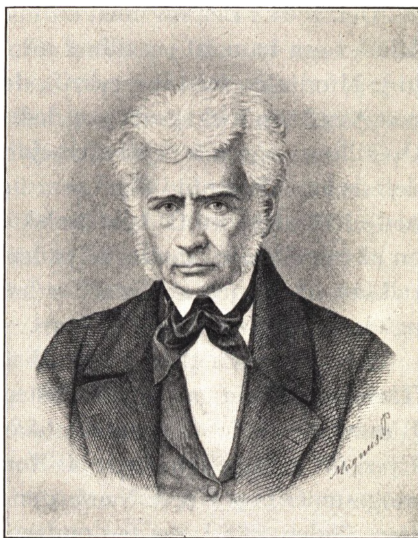
Monument«. — Han blandede sig dog ikke i de andres Samtale, men tog strax sin Hat og Stok og vandrede tilfods — som var hans Vane — ad Vejen til Venedig. Der gik nogen Tid inden han atter kom til Paris og mødte som sædvanlig i det lærde Selskab endnu i sine Rejseklæder; de Lærde havde helt glemt Sagen om Venedigløven og drøftede ganske andre lærde Materier, de bleve derfor i høj Grad forbausede, da Arendt sagde højt — »Jo, det er ganske rigtig nordiske Runer, der er udhuggede i Slyngningen paa Løven i Venedig, nu har jeg selv seet det«. — Ved denne mærkelige Mands Død i 1823 fandtes desværre Intet til Oplysning eller Forklaring af denne Indskrift, hvilket var meget beklageligt, da hans tro Opfattelse og skarpe Øje ved Undersøgelsen af de gamle Indskrifter agtedes højt, hans forstandige Tydninger af mangen tvivlsom Skrift betragtes endnu som heldige og rigtigt forklarede. Man fortalte meget om hans Besynderligheder, især om, at han gjemte sine Optegnelser paa særlige af ham kjendte Steder for ikke paa sine Fodvandring at besværes af for store Byrder; ja, man sagde endog, at han paa sine Vandring lagde flere af sine Papirer ind imellem Stenene i Kirkegaardsdigerne, for ved senere Lejlighed at hente dem, naar han passerede samme Vej. Saaledes maa sikkert en stor Del af hans værdifulde Optegnelser være gaaede tabte. Vort Nationalmuseums Arkiv er dog saa heldig at eje adskillige af hans Tegninger af Indskrifter paa Grav- og Runestene, som vi endnu see paa med Højagtelse.

Men lad mig blive ved min Omtale vedrørende Rafns Bestræbelser for at bringe Klarhed over den gaadefulde Indskrift. Iblandt de tyske Lærde der indrømmede, at den svenske Lærde Åkerblad havde seet rigtigt, var den bekjendte Videnskabsmand Vilhelm Grimm (1812) og en unævnt tysk Kunstner, der aftegnede Skriften 1830; ogsaa vore danske Lærde, Thorlacius og Finn Magnusson, forsøgte at tyde den (1840), men alle Bestræbelser bleve anseete for utilfredsstillende. Man maa derfor indrømme, at Rafn var en modig Mand, idet han dristede sig til at tage den vanskelige Op-gave ihænde og forsøge paa at forklare den.

Han tilstaar ogsaa selv, i det senere udkomne Skrift — : »Antiquités de l'Orient«, 1856, S. 96 og flg. — »at han følte nogen Ængstelse, da han begyndte dette Arbejde«. Jeg havde den Ære at skulle hjælpe ham med Tegningerne og kom i længere Tid daglig nogle Timer i hans Hjem. Jeg beundrede hans Udholdenhed og ivrige Stræben for at faa Rede paa den næsten helt ud-slettede Indskrift. Han skyede ikke Udgifter for at tilvejebringe Alt, hvad der fandtes af tidligere Tegninger, Noteringer, Afstøbninger, Papiraftryk (Rubbing) og store Fotografier for at hjælpe paa Tydningen; ogsaa den unge Arkæolog cand. J. B. Sorterup, der kort før sin Død var en Tid i Venedig, fik det Hverv at tage Afbildninger af Ormslyngningerne. Kort sagt, Rafn sparede intet for at naae et godt Resultat, og tilsidst rejste han selv derned i 1854 for med egne Øjne at granske de omtvistede Runestave. Da han kom tilbage var han meget tilfreds og mente, at han nu kunde forklare Skriften. Jeg maa bekende, at det var overraskende for mig, hvor mange tvivlsomme Runer der var; skjøndt jeg ellers alt dengang havde Ord for at have et skarpt Øje for et eller andet Bogstav paa en udslidt Mønt, havde jeg her Vanskelighed med at skimte de Runestave paa Afstøbningerne, som Rafn paastod ved Selvsyn (Autopsie) at have opdaget paa selve Stenen. I sin foran nævnte Afhandling (Antq. d. l'Orient) giver han den Forklaring, at Runerne maa være indhuggede omkring Aarene 1040 af de i den græske Kejsers Tjeneste staaende Væring, og han mener, at han har fundet Navne paa flere nordiske Krigere, som Sagaerne og Historien fortæller om, endog om Væringernes daværende Høvding, den navnkundige Harald Sigurdson (Haardraade). Jeg gjorde mit Bedste for saa nøje som muligt at antyde de — efter mit Skøn — uvisse og tvivlsomme Runestave saa svage som muligt, men min Varsomhed nyttede mig ikke, efter hans Paastand og ifølge hans Forsikring, at da han saae dem paa Originalen, læste han disse svage Træk ganske tydeligt; jeg maatte da bøje mig for hans Autoritet og markere Trækkene noget tydeligere, end jeg saae dem paa Fotografierne og Afstøbningerne. I hans Afhandling S. 109,

giver Rafn mig ogsaa en »hæderlig Omtale« for min gode Hjælp. Den fuldstændige Forklaring af Indskriften giver Rafn i samme Afhdl. Side 50 og flg.

Uagtet den megen Flid og det ihærdige Arbejde Rafn havde ofret paa dette Skrift om Runernes Udtydning paa Marmorløven, vandt det dog ikke de Lærdes Bifald; det gjorde mig ondt for ham, thi i den Tid jeg havde arbejdet sammen med ham, havde jeg seet, med hvilken inderlig Varme han holdt af det gamle Sprog, som talte ud af disse gamle Runer, ligesom han omfattede alt, hvad der vedrørte vort Lands Historie med inderlig Kjærlighed. Jeg saae det alt nogle Aar tidligere — da jeg tegnede en Suite af Oldsager fra Kongens Samling, der ikke maatte udleveres, men

Rafn.

beroede hos ham i hans Bolig. Det var i 1849, da en Dag Efterretningen om den ulykkelige Ekernførdekamp kom til Kjøbenhavn; den flittige Mand — der altid stod stille og stiv ved sin lille, 1 Alen brede, simple Pult — kunde ikke finde Ro, han sagde intet, men vandrede rastløs om i sit Værelse med et smerteligt Udtryk i sit Ansigt. Flere Gange greb han Pennen, fremtog den gamle Skindbog han afskrev, lagde dem atter bort for at fortsætte sin Gang op og ned ad Gulvet. Men helt anderledes saa jeg ham nogle Maaneder efter, da traf jeg ham med et straalende, glad Ansigt, og hans gamle Skindbøger vare atter glemte, men da var Efterretningen om Sejren ved Frederits naaet ham. Det var ligesom der

gjenkaldtes noget af hans gamle Soldateraand hos ham; han havde jo i sin Ungdom været Lieutenant ved Dragonerne. Men mange Aar efter, da Slesvig og Hertugdømmerne maatte afstaaes, greb det den gamle Mand saa dybt og saa haardt, at han ikke forvandt det tunge Slag, men døde nogle Maaneder efter, den 20. Oct. 1864. Det var med en taknemmelig Følelse og vemodige Minder om ham, at jeg tilbød min Bistand og tegnede den 5 Alen høje Mindesten med Runeskrift, der senere rejstes over hans Grav paa Assistens Kirkegaard, og ledede Stenhuggerarbejdet og dens Opstilling; ogsaa et kjært Arbejde var det, da jeg tegnede og raderede hans Portrait i Staal som findes i »Annaler f. n. Oldkyndighed« 1875, og som Oldskriftselskabet bekostede udført. Rafn var en af mine kjære, gamle Velyndere, der nu er gaaet bort; i Aarrækker havde jeg arbejdet for ham, og med Kjærlighed og Højagtelse vil jeg altid mindes ham.

Men jeg vil nu atter vende tilbage til Aarene 1855—56, da Prof. Thorsen endelig gav nogle Livstegn fra sig angaaende det omtalte Runeværk. I det førstnævnte Aar bad han mig om at rejse til Fyen for at tage Tegninger af Runestenen ved Kjerteminde (Rønningestenen) og Nørre Næraastenen samt den store Glavendrupsten. Siden 1806¹, da den opdagedes, havde ingen bekymret sig videre om denne mærkelige Sten; jeg fandt derfor den prægtige Granitblok i en sørgelig Forfatning halvt dækket af Jord og Mos, nedskredet i et dybt Hul eller Grusgrav ved en langagtig Høj, som den oprindelig havde staaet ved eller ovenpaa; ved en nøjere Undersøgelse fandt jeg, at denne Højning hvorpaa Stenen havde staaet, var en gammel ødelagt »Skibssætning«, thi ved den modsatte Ende af den, hvor Stenen da laa, stod endnu tre c. 3 Al. høje Stene og langs hen ad Siderné af Højningen laa Rækker af noget mindre Stene omfaldne, og dybe Mærker af andre, der nu vare borttagne; jeg tog Maal af Højningen, der i sin oprindelige Tilstand maa have maalt henved 300 Fod (i 1869 var jeg atter paa Stedet og reviderede Planen). Runestenen laa heldigvis saaledes, at alle de med

¹ Stenen opdagedes af Vedel Simonsen 1806, omtalt af Nyerup 1808.

Runer indhuggede Sider kunde sees, jeg tog Tegninger og Gnidebilleder (»Rubbings«) af hele Indskriften, og et Prospektbillede af Højen samt Beskrivelser af den Tilstand det Hele fandtes i, fordi jeg troede, at Thorsen vilde gjøre noget for, at der kunde fredes bedre om den. Det varede dog nogle Aar før der ved anden Hjælp foretoges noget ved denne Sag¹. Glavendrupstenen er efter Indskriften et sikkert hedensk Mindesmærke -- den er rejst af en Kvinde »Ragnhild over Sølv, en Hædersmand, Atles Sønner gjorde Mindesmærket og Soto ristede Runerne, hver den der forstyrrer dette skal være forbandet, Thor være helliget disse Runer«. Indskriften bestaar af over 200 Runestave, og Mindesmærket maa ansees for et af de mærkeligste i Danmark. Efter at have udført alle nødvendige Tegninger af dette og de andre fynske Stene, rejste jeg tilbage til Sjælland for at tegne Fjenneslev, Alsted, Sandby og »Hedehusstenen«, disse vare i ret god Stand, og jeg tegnede dem alle; derefter drog jeg til Laaland for at tegne Taagerup, Skovlænge, Tillitse og Sæddinge Runestenen. Den sidste havde jeg nogen Vanskelighed med at finde. Thorsen havde opgivet mig, at den skulde ligge ved Sæddinge Kirke, men da jeg kom til Stedet var der Ingen der vidste noget om den; efter nogen Omvanken fik jeg fat paa en gammel Kone og spurgte hende, om hun havde hørt noget om der skulde være en gammel Runesten her i Nærheden. »Jo, jo« — sagde hun, »det kunde nok være den, der for mange Aar siden var bleven kløvet i flere Stykker og ført til Nebbelunde Præstegaard for at bruges til Gjærdestene«. Det var en rar Historie tænkte jeg, men vandrede da afsted til Nebbelunde, hvor jeg ventede at see den indsat i Gjærderne der eller som Trappe eller Tærskelstene i Præstegaarden; der var dog heldigvis ikke fundet Anvendelse for Stumperne i saadant »tjenligt« Øjemed, en forstandig Præst eller anden Mand havde muligt opdaget den megen Skrift, der var paa Stenen, og saaledes reddet den. Men det

¹ Tegning af Gravhøjen eller Skibssætningen har jeg beskrevet og tegnet til »Illustr. Tidende«, 15 Bind 1878. S. 181 og i Wimmers Runeværk. Planen af Højningen m. m. i Mus. Arkiv.

var dog i en bedrøvelig Tilstand jeg fandt den; i en Udkant af Haven bag Gaarden, paa et sumpet Sted, hvor en Afløbsrende fra Kjøkkenet udsendte en Mængde urent Vand og Uhumskheder; her laa den hugget i 5 Stykker og en Frodighed af Ukrudtsplanter fremvoxte imellem Stumperne. Ved en Karls Hjælp fik jeg Pladsen om Stenen ryddet og Stykkerne samlede. Det viste sig nu, at det var en anseelig Sten over 3 Alen lang og paa de opadliggende Sider en lang og mærkelig Indskrift.

Mange Aar efter i 1893 flyttedes den endelig til Maribo for at opstilles foran det ny Museum der, og Nationalmuseet overdrog mig at lede denne Opstilling; derved opdagede jeg, at der paa den Side, der i mange Aar havde ligget nedad i den opblødte Jord og derved skjult, ogsaa var en Indskrift, som supplerede det øvrige paa de tre andre Sider; der stod, at en Kvinde ved Navn Thyre eller Turve rejste denne Sten til Minde om sin Husbonde, en uforglemmelig Hædersmand¹. Prof. Wimmer læser den saaledes:

»Thyre lod gjøre denne Sten efter Viking sin Ægtefælle. Han var den trofaste af de i Landet bosatte Sydsveer, han kom sydpaa til Laalikers Øland over Havet mod Nord, den bedste var han af Sydsveerne og uforglemmelig«.

I de sidste Aar af Halvtredserne var min Virksomhed i Arkæologiens Tjeneste spredt i forskellige Retninger, blandt andet tegnede jeg paa Sten det store Pergamentsblad med Optegnelser af de i Ringsted Kirke værende kongl. Begravelser; dette Blad indføjedes blandt Tavlerne i Værket — »Kongegravene i Ringsted«, der paa Ministeriets Bekostning udkom i 1858; til samme tegnede og chemityperede jeg ogsaa flere Billeder af Sigiller. Paa Gehejmearkivet var jeg ogsaa i Virksomhed med at tegne en Række Sigiller fra Byer i de ved Oversvømmelsen i Aaret 1634 undergaaede Landskaber i Vestslesvig, der omtaltes og beskrevet i »Slesvigske Provinsialefterretninger«; tillige tegnede jeg paa samme Arkiv en Suite af Segl til en Dr. Grønbech i Helsingfors, nærmest de der

¹ Tegningen, som jeg tog i 1893, er i Museets Arkiv, og tillige raderet til Wimmers Runeværk 2. Bind. S. 416—17.

fandtes paa Kong Hans' Haandfæstning. Endvidere tegnede jeg Gjengivelser i Fascimile paa Sten af forskellige Dokumenter, haandskrevne Breve af Chr. Pedersen, Vedel, Holberg og andre, til Videnskabernes Selskab og Annal. f. n. Oldkyndighed, m. m.

I den Tid begyndte ogsaa Ugebladet »Illustr. Tidende« at udkomme; hertil gav jeg i en lang Aarrække stadig Bidrag i en stor Del Tegninger af Bygninger, Mindesmærker, Oldsager, Sigiller og andet, hvoraf mange udførtes i Radering og Chemitypi. I mine ledige Timer havde jeg begyndt at deltage i Akademiets Opgaver i historisk Retning, men jeg fik ikke behørig Ro til at fuldføre mine Skizzer, som Livserhverv maatte jeg bruge min Tid paa anden Maade. I Akademiets Aftenøvelser deltog jeg længe efter, at jeg i 1852 havde faaet Medaillen i Modelskolen, og var derefter den første der begyndte at tegne legemstore Figurer med Kul, istedetfor ellers med Sortkridt, hvilket ret faldt i Prof. Marstrands Smag, og jeg var en Tid anset for den bedste og hurtigste Tegner i Modelskolen. Da der i Efteraaret 1857 blev opslaaet en Bekjendtgjørelse om Besættelse af den ledige Plads som Lærer i Akademiets første Figurtegneklasse efter afdøde Wørmer, blev jeg, imellem flere Ansøgere, valgt til Lærer, en Stilling der kun lagde Beslag paa Aftentimerne i Vintermaanederne, og var mig meget kjærkommen, da jeg nogle Maaneder forinden havde giftet mig. Som Lærer virkede jeg i de følgende 7 Aar, indtil Efteraaret 1864.

SKAANE- OG GULLANDSREJSERNE.

1859 opholdt Englænderen Mr. Marryat med sin Familie sig i Kjøbenhavn og beboede et Palais i Amaliegade. Efter Anbefaling af Worsaae havde jeg udført en Del Tegninger til en Bog om Danmark og dets historiske Minder og dets Natur, som Marryat var i Begreb med at skrive, jeg gjorde i den Anledning ogsaa nogle Rejser i Skaane, til Lund og Malmø. Engang under mit Ophold i Lund satte han mig Stevne om at møde ham i Malmø,

da han dér ønskede adskillige Ting aftegnede. Da vi mødtes, førte han mig op i Byens Raadhus for at aftegne det mærkelige St. Knuds Gildebæger, en stor Kumme af Sølv — lig en Spand — med indgraverede Figurer af Kong Knud og omgivet af Ornementer, samt et andet Gildebæger, 1 Alen 3 Tom. højt, som kaldtes Kong Frederik den 2dens Velkomstpokal, og som Kongen havde skænket Malmø Borgere. Da jeg var færdig med disse Tegninger, bad han mig om at tegne det gamle Malmøhus, som dengang laa noget udenfor Byen og tildels benyttedes som Fængsel; da stod denne Bygning endnu saa temmelig i sin oprindelige Skikkelse og saae ret malerisk ud. Han interesserede sig meget for denne gamle Borg, thi her var det, at hans Landsmand, den bekjendte Greve James Bothwell havde siddet fængslet fra 1567 til 73; da Marryat selv var født Skotte, var det ikke saa overraskende, at han havde Medfølelse for den ulykkelige Fange. Tæt ved Taarnindgangen viste man os det lille tarvelige Fængselsrum, hvor han havde opholdt sig i omtr. 6 Aar; det saae ikke videre tiltalende ud, men har vistnok oprindeligt været bedre udstyret, thi Kong Frederik havde befalet: »at Fangen skulde behandles standsmæssig«. Det var Marryat meget om at gjøre, at jeg betegnede det lille Fængselsvindue nøje paa min Tegning af Fængslet, da det var det eneste i Fangerummet der bragte Luft og Lys ind, og endda anbragt saa højt oppe i Rummets Væg, at han kun har kunnet se Himlen, og dertil saa lille, at han umuligt kunde undvige igjennem det. Det gjaldt ogsaa om at hindre Fangen i at undfly, da der var mange politiske Komplikationer forbundet med hans Fængsling og Tilbageholdelse her. Jeg fik saaledes see dette Rum, hvor den engang saa stolte og mægtige skotske Jarl — denne Maria Stuarts Yndling og Ægtefælle — der havde været ophøjet til Hertug af Orknørerne, fordrevet derfra og beskyldt for Mordet paa Dronningens første Gemal — seet, hvor han havde siddet fangen i over 5 Aar, skjønt en Pris af 1000 Pund St. var udsat af det skotske Parlament for hans Paagribelse og Udlivering. Paa sin Flugt fra Skotland var han under en Storm drevet ind mod den norske Kyst og fanget af en dansk Orlogsmænd; først

ført til Bergen, derefter til Kjøbenhavn, og saa indsat i Malmøhus's Fængsel. Skotlands Regjering forlangte ham udleveret og der stilledes endog Fordring om, at hvis det ikke skete, skulde den danske Regjering lade ham henrette i Kjøbenhavn, men den danske Regjering vilde af politiske Grunde ikke bøje sig for den fremmede Stats Fordringer, og lod udsprede det Rygte, at han var død i sit Fængsel i Malmø, og for at blive fri for videre Besværlighed flyttedes han til det fjerntliggende Dragsholm Slot i Nordsjælland og indsattes i et Kjælderfængsel lænket til en Jernring i Væggen, med Udsagn om, at han var vanvittig, hvilket var sandsynligt nok efter den Behandling han maatte lide der i andre 5 lange Aar, indtil Døden befriede ham 1578. Han ligger begravet i Faarevejle Kirke ved Dragsholm; Mr. Marryat fik Lov til at aabne hans Kiste og see hans Lig i 1859, det var ikke videre fortæret af Tiden og en Del af hans Klædning var ogsaa ret vel bevaret. Saaledes var denne mærkelige Mands bevægelige Livs Afslutning! »Sic transit gloria mundi«

I Foraaret 1860 modtog jeg en Anmodning fra Mr. Marryat om at tegne forskellige Billeder til en anden Bog: »One year in Sweden«, som han samlede Materiale til — og i den Anledning gjøre endnu nogle Rejser i Skaane, og længere hen paa Aaret følge ham paa en større Rejse til Øland og Gulland. Foreløbig gjaldt min Rejse kun nogle Kirker ved Lund og Mindesmærkerne i Domkirken, og Kaagerød kirke ved Tyge Brahes gamle Borg Knudstrup, hvor der fandtes et smukt Epitafium over Tyges Forældre og hans Brødre og Søstre samt en stor Gravsten med Portrætfignurer af Forældrene¹. I Kaagerød Præstegaard blev jeg gjæstfrit modtaget af Pastor Gustafsson, hvor jeg opholdt mig i flere Dage, og af ham indført paa Herregaarden hos Grev Wachtmeister, som indbød mig til en større Middag. Greven var glad over, at jeg talte dansk, da han troede, at jeg som Afsending fra Mr. Marryat — der Aaret før havde besøgt ham — var en Englænder og kun talte Engelsk. Da mit Arbejde i

¹ Tegninger af Epitaphiet og Gravstenen findes i Mus. Arkiv. og i »One Year in Sw.« II.

Kirken tog længere Tid, indbød Præsten mig til at deltage i en Kjøretur opad den bjerghøje »Sønderaaas«, hvor en kjøn, gammel Kirke, »Stejnerstad« laa. Her var en dejlig storladet Natur med Smaaskove og Klippeformationer; de smaa, skaanske Heste havde Vanskelighed ved at drage Vognen opad Højderne, og ikke mindre da vi skulde nedad.

Da jeg var saa nær ved mit kjære Gjøngeherrerred, mente jeg at kunne søge Spor af min Farfaders Slægt i Orkeljunga, men dette Sted laa endnu nogle Mil derfra; jeg indskrænkede mig da kun til nogle Forespørgsler, som intet Udbytte gav mig. Efter at jeg havde forladt den gjæstfri Præstegaard i Kaagerød, rejste jeg tilbage til Lund for at fuldføre de der paabegyndte Tegninger. Jeg kjendte godt den stolte gamle Kathedral, Danmarks Ærkebispesæde; allerede tidligere havde jeg været der og tegnet forskellige Mindestene i Krypten for Prof. Thorsen, særlig Bisp Hermans Gravsten, Trolden Finn og hans Kvinde samt i nordre Sideskib Biskop Anders Sunesøns Grav; til min egen Samling og til Mr. Marryat fik jeg et rigt Udbytte af Tegninger fra denne Skaanerejse.

Da jeg atter var vendt tilbage til Hjemmet, havde jeg kun kort Tid Ro; fra Marryat kom der Brev til mig, som stevnedede mig til Møde i Visby paa Gulland i de første Dage af September, men forinden bad han mig om at gjøre et Ophold i Ystad for at tegne den i Nærheden liggende gamle Herregaard: Marsvinsholm¹. For flere hundrede Aar tilbage var her en gammel Borg »Borsyø«, som ombyggedes af Otte Marsvin 1648, og han gav den det nye Navn. Slottet var nylig heldigt restaureret og de gamle Taarne forsynede med Spir. Arbejdet var udført af en Arkitekt Zwingmann, en Russer, der havde studeret ved Akademiet i Kjøbenhavn. Da jeg havde tegnet Slottet og opholdt mig en Dagstid i Ystad, rejste jeg tilsøes til Kalmar. Hvor jeg glædede mig ved at see den mægtige, mindre Borg, hvor Dronning Margrethe gennemførte Tanken om de tre Rigers Forening, og hvor den første Unionskonge Erik af Pomern kronedes 1397. Slottet stod endnu uberørt af den misfor-

¹ Tegning af Marsvinsholm og Beskriv. se Illustr. T. 3. B. 1861--62, S. 403--4.

staaede Restaurering, som nu har mishandlet Bygningen og forstyrret Minderne om dens Fortidsudseende. Dengang jeg da saae den, laae de fire kraftige Voldtaarne vel noget forfaldne, men i den Tilstand vækkedes Minderne levende fra den svundne Tid, fremfor nu, da de ere pænt pyntede og beklædte med Cementpuds, som virker højst frastødende. Det prægtige og svære Porttaarn havde kun et Bræddetag for at skærme det mod Væde, nu er der rejst et Spir i Form som en høj Peberbøsse; oprindeligt har dette Taarn ikke haft Spir, men en flad Overdækning for i sin plane Form at kunne benyttes til Kastemaskiner, Blider og lignende Skydevaaben fra den Tid. Men hvad der skamskænder Slottet endnu mere, er de fæle Spir der nu ere satte paa Borgens Hjørnetaarne, hvor der, da jeg i 1860 saae og tegnede den, var smagfulde smaa gamle Spir; disse nye Taarne ere af samme Støbning som Hovedtaarnet med mange »Geschweisinger« og smagløs Form fra 18. Aarh. I det Indre var Slottet unægtelig meget forsømt da jeg saae det, den gamle c. 50 Alen lange »Unionsal« var tildels fyldt med Korn, og man fortalte mig, at en Kjøbmand i Kalmar havde lejet den til det Brug; men det var noget, Lokalet i lang Tid havde været brugt til, thi i Gustav den 3dies Tid, ved 1790, havde Regjeringen ladet anlægge et Spritbrænderi i Slottet og siden da, har der — snart af Regjeringen snart af Private — været oplagt Korn i den store Sal; kun 2 Værelser af de mange i Slottet var i bedre Stand, hvoraf man fik et Skjøn over, hvor kosteligt det Hele har været udstyret. Det ene Værelse var den saakaldte »Matsal«, der i Loft og Paneler bar Rester af pragtfuldt Decoupeurarbejde med indlagte farvede Træmosaikker, der forestillede Dyr, Landskaber og Figurbilleder. Med god Grund klagede man over de hensynsløse »Fremmede«, der ikke skammede sig ved at afbryde Stykke for Stykke af de smaa Billeder, for at kunne hjembringe en »Souvenir« fra det gamle Slot Kalmar. Englænderne vare især berygtede for saadanne Plyndringer. Det andet bevarede Værelse var i det sydvestlige Hjørnetaarn og kaldtes Erik d. 14des Sovekammer; det var nylig bleven heldigt restaureret, Paneler, Døre og Loft var overalt be-

lagte med de skønne, farvede Træmosaikker, og over den store Stenkamin var et coloreret Stenbasrelief med en Fremstilling af en Vildsvinejagt, hvor Kongen overfalder af et rasende Dyr; efter Sagnet skal Kong Erik selv have syslet med at pryde dette Værelse, og hvis det er sandt, har han været i Besiddelse af megen Kunstsans. Fra forskellige Sider tegnede jeg Slottet, ligeledes det sidst beskrevne Værelse og min Mappe fyldtes af mange Tegninger fra dette mærkelige Slot¹.

En smuk Augustaften gik jeg ombord paa en Damper for at sejle til Gulland; under en forrygende Storm, der rejste sig i Natens Løb, kom jeg tidlig om Morgenen ind i Visbys Havn. Her overraskedes de gode Visbyfolk ved Damperens Ankomst, da den ikke var ventet paa Grund af den stærke Vestenstorm, der altid gjør Indsejlingen i Havnen farlig. Jeg var altsaa paa Gulland! At lære at kjende denne Ø, som i flere hundrede Aar havde været i Danmarks Besiddelse, var noget der vakte gamle Minder hos mig. Fra min Mormoder, der var født og opdraget i Karlskrona, havde jeg arvet den bekjendte »Guthilandiske Cronika« fra 1633, af Hans Nielsøn Strelow. I den havde jeg alt som Dreng med stor Interesse læst om Gotherfolkets vidunderlige Omvandringer og Historier ligefra den tidligste Sagtid. I min Fantasie stod Øen for mig som et mystisk Land, og i min barnlige Opfattelse troede jeg fuldt og fast hvert Ord, som den gamle Krønike fortalte, og især gjorde Fortællingen om Øens Tilblivelse — som Strelow fortæller Side 11, et stærkt Indtryk paa mig. Fortællingen lyder saaledes:

»I den fjerne mørke Oldtid svømmede en Ø ved Nattetid vildsomt om paa Havet, men ved Solens første Morgenskær sank den ned i Bølgerne, kun naar engang kække Mænd vovede at lande paa den og tænde en Ild, før Solen viste sig, vilde Øen faae et fast Stade. Ingen vovede i mange Tider at lande paa denne fortryllede Ø, selv om den saas ved Maanens Skin, thi man var jo vidende om og troede, at naar Solen spredte sit første Skær over Østersøen,

¹ Jfr. mine Tegninger og Beskrivelser i »Illustreret Tidende« af Slottet i 2. B. 1860, S. 37 og af Taarnværelset 4. B. 1863, S. 249.

sank Øen med Alt, hvad der var paa den dybt ned i Havet. Da sejlede engang en dansk Kongesøn Tjalfve fra sit Hjem for at finde et nyt Land, Kompas havde man ikke, men en Ravn fløj foran Skibets Stævn og førte ham en mørk Nat til den svømmende Ø. Han kjendte ikke noget til Sagnet og gik derfor i god Tro iland paa Øens Vestside; det var en kold Nat og raat Vejr, og han lod strax tænde et stort Baal, hvorom han og Mandskabet samlede sig. Der kom da et stærkt Stormstød fulgt af et vældigt Tordenbrag, og nu var Fortryllesen hævet, Øen havde da fundet Fæste paa sin nuværende Plads. Tjalfve og hans Hustru — som for sin Skjønheds Skyld kaldtes »Hvitastjerna« — bosatte dem paa Øen, og efter Tjalfves Fader Kong Gjute eller Jute kaldtes Øen: Gutiland,« fra hans og hans Medfølgere stammer saaledes Øens Beboere. Navnet Jute er ikke ukjendt i Oldtiden, det findes paa en Runesten ved Skovlænge paa Laaland: »Astråd rejste Sten denne efter Jute Fader sin, en meget brav Mand«.

Gamle Strelows mange Sagnfortællinger i hans »Cronika« ere underholdende nok, men som alle Sagn meget upaalidelige; dog, naar man som jeg, en tidlig Morgenstund sejler ind til Øen paa en gyngende Damper, og i Horizonten sporer de svage Linier af Landet, som snart synes at dukke op af Havet, og snart atter forsvinde ved Skibets Duvninger, gjenkaldtes Sagnet om den svømmende Ø, ikke alene i Tanken, men selv ogsaa for Øjet, der syntes at see det sælsomme Syn. Langt hen i Middelalderen levede mærkelige Historier og Sagn om denne Ø, og fabelagtige Forestillinger havde man om den og de Rigdomme, der fandtes der. Man sagde: at »Svinene aade af Sølvrug og Kvinderne spandt paa Guldtenene«; vist er det, at naar man seer de Levninger af Rigdom og høj Kultur der særlig træder frem i de rige og kunstnerisk byggede Kirker og Kirkeinventar — navnlig i Landkirkerne — faar man et slaaende Indtryk af den Velstand, der for mange hundrede Aar siden har hersket i Landet, og som fra først af maa tilskrives de dygtige og foretagsomme hanseatiske Kjøbmænd der i det 13de Aarh.s Begyndelse valgte Øen til Hovedplads for deres russiske og østersøiske

der hvile paa fine gjennembrudte Søjler; i det mellemste Rum staar den opstandne Kristus med opløftet velsignende Haand, og tilhøjre knæle Kong Hans, Christian den 2den, Prins Frants og Prins Hans; tilvenstre knæle ligeledes: Dronning Christine, Dronning Elisabeth og Chr. d. 2.s Søster Elisabeth af Brandenburg, Dette overordentlige skjønne Billedskærerarbejde maa ansees for et af de bedste middelalderlige Kunstværker der findes, navnlig ere de Kgl. Portrætfigure, den korsfæstede Kristus og de kvindelige Helgeninder mesterligt udførte. I de 16 Dørfelter ere Figurerne ikke saa godt skaarne, men det har denne Tavle tilfælles med flere andre, hvor det syntes, som om de dygtigere Arbejder alene har været betroede at udføre Figurerne i Tavlens Midterfelt. Endnu maa jeg omtale den vidunderlige Rigdom i Baldakinbuernes Ornamentik; desværre vare de fine Grene og Blade i høj Grad mishandlede og sønderbrudte, alene en af disse Buer var sønderbrudt og mangelfuld paa 45 Steder. Istandsættelsen af disse Mangler tog derfor ikke ringe Tid, ligeledes Manglerne ved de 342 store og smaa Figurer der findes paa Altertavlen og i Dørene.

DEN VIBORGSKE ALTERTAVLE.

Paa mine mange Rejser i Jylland havde jeg oftere opholdt mig i Viborg og foruden Domkirken ogsaa gjennemseet Søndersgns Kirke, Dominikanernes gamle Klosterkirke. Ved mit første Besøg her i 1871 fængsledes min Interesse ved en usædvanlig kunstnerisk udført Altertavle der stod paa Højalteret. I hele dens Stil bar den tydeligt Præg af at være et flandersk Arbejde fra Tiden 1450—60; den er i meget forskjellig i Figurerne og Ornamenternes Udskæring fra dem, vi ellers see i Landsbykirkerne, der tydeligt røber, at de ere forfærdigede i nordtyske Værksteder. Det gjorde mig ondt, hver Gang jeg betragtede det smukke Kunstværk, at see den mishandlede Tilstand det var i; Guldbelægning og Farver vare afslidte og afvadskede, og de fine gothiske Ornamenters sønderbrudte. Jeg omtalte det først til Museumsdirektøren og senere

VISBY PAA GULLAND.

I Visby ventede jeg i en Ugestid paa Marryat, der var hindret i at møde efter Aftale paa Grund af Dødsfald i Familien, men dette Eneophold i Byen var mig ret kjærkomment, da jeg derved fik rigtig Ro til at see og beundre de prægtige Ruiner af Kirkebygninger, og jeg tegnede flittigt fra Morgen til Aften. Ved Erobringen 1361 havde Visby 18 Kirker og Kapeller, nu var der kun én Kirke levnet og benyttet, »St. Maria«; ti andre laa i Ruiner, deraf de 3 i yderst ødelagt Tilstand, — dog vel er det, at endnu ingen »restaurerende« Haand har forgrebet sig paa disse ærværdige Rester og borttaget deres oprindelige Karakter og det historisk poetiske Præg, der hviler over dem. Det første jeg tegnede var den stolte Ruin af »St. Nicolai«¹, der er bygget i en rig gothisk Stil og endnu havde en Længde af c. et hundrede Alen; i Skibet stod endnu de skjønne ranke Søjler, som forhen bar de lette Hvælvinger, hvoraf der nu kun var levnet Spor i nøgne Gjordbuer, der lignede Ribber paa et kjødløst Skelet. Paa en af Pillerne var indhugget et Navn: »Jakob Charra«, hvad det betyder vides ikke, maaske Bygherrens eller Mesterens Navn. Indgangsportalen havde endnu Rester af pragtfuld, arkitektonisk Udstyrelse, og i dets Tympanon var et Basrelief af St. Nicolai og St. Augustinus; i Portalets Sider var Rester af sex smukke Halvsøjler paa hver Side. Chorpartiet synes efter Stilen at være bygget lidt senere end Skibet, ogsaa her var Hvælvingen nedstyrtet, men i de femdelte Chorvægge saaes i hver et 45 Fod højt Vindue med fine og skjønne gothiske Orneringer i de velformede Spidsbuer. Den vestlige Gavl over Portalen, jeg foran beskrev — er ogsaa et Mønster paa skjøn gothisk Kunst; her sees de to store Rosetter, hvori — efter Sagnet — de funklende »Karbunkelstene« vare anbragte, som — ogsaa ifølge Sagnet — lyste i Mørke og tjente som Fyr for de Søfarende, der stevnede ind mod Visby Havn. Kong

¹ Tegning i Nat. Mus. Arkiv. og i Illustr. Tid.

Valdemar faar Skyld for alle de Ulykker, som under ham og senere ramte Byen, idet det siges, at han borttog disse Kostbarheder, men det er nok saa troligt at Lübeckerne, som ofte røvede paa Øen og i Aaret 1509 belejrede og indtog Byen, har ødelagt denne og andre Kirker og røvet de Skatte, som endnu vare levnede fra Erobringens Tid.

Den næste Kirke jeg undersøgte og tegnede var »St. Clemens«; den synes at være en af de ældste og er bygget i Rundbue-Stil i Form af en Basilika; Gjordbuen imellem Skib og Chor stod endnu, men af andre Buer saaes intet Spor. Her fandt jeg et malet Billede af Helgenen med sit Anker som Attribut. Fra denne Ruin gik jeg hen til St. Katharina¹ eller som den her kaldes St. Karen, den er ligesom St. Nicolaj bygget i Spidsbuestil og har en Længde af 92 Alen. Dens Indre er skjønt; to Rækker af smukke ottekantede Søjler med fint ornamenterede Kapitæler og Sokler tager sig prægtigt ud; enkelte af de skrøbelige, fritstaaende Gjordbuer knejser endnu i den aabne Luft, medens Hvælvingerne overalt ere nedfaldne; Choret er i den ædleste gotiske Stil med syv høje, smalle Vinduer i dets manglekantede Vægge, alle med prægtige gotiske Ornamentør øverst i Spidsbuen. Nogle Døromfatninger til Kapeller eller Sacristier ere i deres Profileringer sande Prægtværker af Stenhuggerkunst. Over Ruinens vestlige Del — Forhallen — var i nyere Tid — 1850 — rejst et smagløst Træspir, der tjener som Klokketaarn for Byen.

Den fjerde Ruin — Helligaandskirken² — er noget ældre end de andre og bygget i Overgangsstil, Hovedpartiet er ottekantet i Lighed med de klassiske Baptisterier; dette Parti er delt i et Overog et Underparti, det nederste har 4 kraftige Søjler der bære en overliggende Hvælving, i hvis Midte er en Aabning op til Overpartiet. Her er ogsaa 4 noget mindre Søjler, som bærer Overkirkens Hvælving, i denne Overbygningens østlige Side er en Bueaabning med Udsigt til det 16 Alen lange parallellograme Chorparti,

¹ Tegning og Beskr. af St. Karen sees i »Illust. Tid.« 1863, 5. B. S. 102—4.

² Tegning i Nat. Mus. Arkiv.

og staar saaledes i Forbindelse med Underkirken der ligger i Plan med det ottekantede nederste Søjlerum. Man mener, at de barmhjertige Søstre eller Nonner hørte til denne Kirke, og paa den Maade under Gudstjenesten, ved at benytte Overkirken, isoleredes fra Menigheden, der samledes i den nederste Del af Kirken¹.

Jeg søgte derefter hen til den femte Ruin — »St. Olafs«; her var kun den vestlige Del med Indgangen og Portalen tilbage. Nogle Aar før var der foretaget en Udgravning af Østpartiet, hvorved et Par smukke Søjlebaser vare fremkomne, som betegnede dem som en Del af det forreste Chorparti, Ornamenteringen bar Præg af at Bygningen var fra 13de Aarh. Ruinen havde tydelige Spor af at være ødelagt ved en stærk Ildsvaade, og Traditionen fortæller, at Lübeckerne 1523 plyndrede og afbrændte hele den nordlige Del af Byen, hvor denne Kirkeruin ligger, det vides ogsaa, at de trængte ind over den nordre Del af Bymuren, som endnu bar Spor af en stærk Mishandling. Et Sagn fortæller, at Erik Ejegod lagde Grunden til Kirken, da han paa sin Vej til det hellige Land 1102 — drog over Gulland. At der forhen — før den nuværende — har været en St. Olafskirke anlagt af Erik Ejegod, er meget troligt, men den har vel næppe været bygget saa stor og rig, da de Rester, der nu staa, viser i Stilen hen til Midten af 13de Aarh.

Den sjette Kirke jeg afsøgte var St. Laurentzius's, eller som her kaldet St. Lars. Laurentius var dyrket over hele Danmark i temmelig tidlig Tid, han led Martyrdøden under Kejser Valerianus Aar 257. Ruinen var i bedre Stand end de andre, Hovedpartiet danner en Kvadrat med fire kraftige Søjler der bærer flere smaa Hvælvinger; i nordre, søndre og østre Vægge er Aabninger (Triforier) og bag dem og op til dem er inde i Væggene en omløbende Gang, der ved en Trappe fører ned til en Døraabning i nordre Væg; til det store Hovedparti slutter sig et lille firkantet Chor. Bygningen er tydelig meget ældre end de andre Kirkeruiner, da der overalt er bibeholdt en streng Rundbuestil; det fortælles, at i fordums Tid

¹ Jfr. min Tegn. og Beskr. af »Lærbrokirke« i Illustr. Tidende 12. B. 1871, S. 590 og Tegninger i Mus. Arkiv.

havde den græsk-russiske Kjøbmandsstand benyttet den til deres særlige Gudstjeneste.

Nogle Skridt fra denne laa Ruinen »St. Drottens« Kirke; efter de her foretagne Udgravninger maa den have været noget mindre end St. Lars, kun meget lidet var levnet af den, men den syntes at have Lighed i sit Anlæg med den; kun de ydre Mure vare tilbage, saa det var vanskeligt at paavise dens oprindelige Stil, men meget talte for, at den var samtidig med St. Lars. Den ottende Kirkeruin var St. Hans's, der omtrent er helt forsvunden, man kunde ej engang gjøre sig klar over dens Form eller Stil. I denne Kirke siges det, at den svenske Kong Albrechts Søn blev begravet 1397; kort efter, at han paa et Tog til Gulland havde besat Visby, døde han af en smitsom Sygdom. Men hans Grav var der ikke Spor af, Gravstenen var flyttet til Mariakirken, hvor man har fundet en Del Stumper, og efter disses Udseende har det været et Mindesmærke, der lignede den saakaldte Bispegrav i Sjørring i Thy eller Burisgraven i samme Landsdel; paa Stenen var der udhugget en Figur som muligt var en Helgen, men nogle mente, at det var et Billede af Kongesønnen, da Figuren havde Krone paa Hovedet.

Den mindste Ruin — St. Gjertruds Kapel — havde Tidens Tand endnu mere medtaget; her var kun et lille simpelt Portal til Rest, i dette var en Tympanon, hvori var et Billede af Helgeninden, og paa hver Side af hende et Vaabenskjold: Thotternes og Baadernes, dette henpeger paa, at Kapellet maa være opført i første Halvdel af 15de Aarh. af et Medlem af den mægtige Thottske Slægt. Iver Axelsen Thott blev gift med Magdalene, Karl Knutsons Datter 1466. Denne Iver Thott forstærkede Visborg Befæstning 1460, og hans Efterfølger Jens Holgersen Ulfstand ligeledes 1490; men St. Gjertruds Kapel er — saa vidt Resterne viser — noget ældre.

Udenfor Bymuren paa den nordre Side ligger en tiende Ruin, der tager sig ret malerisk ud; det er St. Jørgenskirken, som forstum benyttedes som Hospital for Pest- og Smitsottige. Den menes at være bygget i Slutningen af 14de Aarh., — nu ere kun dens høje Gavle og Ydermure tilbage. At alle disse Ruiner endnu ere tilstede

og gjorde Byen saa interessant, kan man takke dens Borgere for, og den Kjærlighed og Pietetsfølelse de nærede for Stadens Historie, thi i Aaret 1783 blev det af den svenske Regjering bestemt, at alle de gamle Ruiner skulde sælges ved en offentlig Auction, men ingen Kjøbere meldte sig, og Alt blev staaende urørt, til Staten fredlyste dem i Aaret 1805.

Er de gamle Kirkeruiner af stor Interesse at see, er den endnu staaende Stadmur det ikke mindre¹. I de første 140—150 Aar efter at de hanseatiske Kjøbmænd havde taget Byen i Besiddelse, havde den ingen Mure, det var først efter at der var opstaaet Uenigheder imellem Landboerne og de tyske Borgere, at de sidste maatte søge at skærme dem for Gullændernes hyppige Angreb ved at omgive Byen med dybe Grave og høje Mure, som vare forsynede med flere høje og lave Forsvarstaarne. Ufreden imellem de Indfødte og Kjøbmændene vedvarede, og tilsidst udkæmpedes et stort Slag ved »Høgbro« 1288, hvor Landboerne bleve overvundne; efter at dette var sket, fik Byens Mure det store Antal af faste Taarne, og end yderligere forbedredes og forstærkedes den i 15de og 16de Aarhundrede med de mange Anfald under de danske, svenske og lybske Krige. Da Valdemar i 1361 indtog Byen var dens Forsvarsværker alt saa stærke, at han undlod at storme Byen, men førte den afgjørende Kamp udenfor ved den sydlige Side paa de nærliggende Marker. Da Slaget var tabt for Gullænderne og Borgerne havde underkastet sig, maatte de bøje sig for Kongens Forlangende og nedbryde saameget af Bymuren, at 15 danske Krigsmænd Side om Side, fulgt af den hele Hær kunde marchere ind i Byen, og endnu, da jeg saae Muren, var til Minde derom, det nedbrudte Sted mærket med 15 Kreneleringer paa Murens Tinde. Syd for Muren er et andet Minde om Kampen, det staar paa den saakaldte »Korsbedingen«; det er et stort Stenkors paa hvilket der er indhugget: »Anno dom. MCCCLXI feria tertia post Jacobi, ante portas Visby

¹ Jfr. mine Tegninger af Visbymuren i *Illust. Tidende* 4. B. 1862, S. 125, og 5. B., S. 43 og 12. B. 1871, S. 404, hvor »Jomfrutaarnet« og Mindekorset ere tegnede og omtalte.

in manibus Danorum cediderunt Gothenses, hic sepulti, orate eis« (I Herrens Aar 1361, tredie Dag efter St. Jacobi, faldt foran Visbys Mure gothlandske Mænd for de Danskes Haand, bed for dem her ved deres Grav«).

Korset — ligesom Kirkeruinen og Bymuren — ere udførte og byggede af den fine gullandske Sandsten; Portalornamenter, Søjler m. m. er derimod udførte i en gulagtig Marmor, som brydes ved Sydspidsen af Øen.

Syd for Bymuren — lidt vest for »Korsbedingen« — var Stedet hvor det bekjendte Visborg Slot havde ligget, der var opført af Erik af Pommern og i 15de og 16de Aarh. spillede en vigtig Rolle i de daværende Krige, og trodsede mange Belejringer; dets Udseende kjendes vel, og Navnene paa de tapre Krigere der forsvarede det: Ivar Axelsen Thott og Søren Norby ere knyttede til dets Historie.

I otte Dage havde jeg grundig undersøgt den mindeværdige By, samlet en hel Mappe fuld af Tegninger, da kom endelig Marryat med sin Familie; hans Hustru var en høj, smuk Dame med mørkt Haar; hun var beslægtet med det højeste engelske Aristokrati, og man sagde, at Marryat, der ikke var adelig, var bleven viet til sin Hustru i en skotsk Grænseby, for at undgaa de strænge engelske, kirkelige Formaliteter. Da Marryat var en Skotte, er dette troligt nok; en voxen Datter fulgte med dem paa Rejsen til Visby, medens to yngre Sønner endnu opholdt sig i England.

Marryat var meget tilfreds med de Tegninger jeg havde gjort i hans Fraværelse; men hvad han var mest opsat paa, var, at komme ud omkring til de mange mærkelige Kirker paa Landet, som ved den Tid var meget lidt kjendte, hverken i Billeder eller Beskrivelser, paa nogle faa Undtagelser nær. Øen er fra Syd til Nord 18 Mil lang og c. 8 Mil bredest, og er dannet af en Kalkstensklippe der rejser sig fra en Højde af 40 til c. 250 Fod over Havet. Dens Overflade er dog temmelig jevn, kun henad Østsiden er et Højdedrag, »Thorsberg« c. 210', og nordpaa et lignende indtil c. 250'. Den sydlige Spids af Øen har en Del fortrinlige Sandstenslag, hvoraf der baade

i Fortid og i Nutid afhændes meget til Bygningsbrug. Skov er der kun lidet af, dog rigest i nordre Del af Øen; imellem de skønne smaa Birkeskove er en Mængde Smaasøer og »Myrer« (Moser) der gjør Egnen i landskabelig Retning tiltalende skjøn.

En tidlig Morgen tiltraadte vi Landrejsen i en lille Kaleschevogn og standsede ved den nærmeste Kirke syd for Visby: »Tofta Kirke«. Her traf vi første Gang paa de prægtige Portaler, som i saa stor Mængde findes paa Kirkerne over hele Øen. Tofta er vel af de mindre Kirker, men smuk er den med dens mærkelige Dørpartier, begge paa sydlige Side — et større i Skibet — og et mindre i Choret. Inde i Kirken bæres de fire smaa Hvælvinger af en arkitektonisk skjøn Søjle midt i Skibet, Kapitæl og Basis er prydet med smukke romanske Ornament, Portaler og Søjlen er af den gullandske Marmor, der, som nævnt, brydes paa Sydspidsen af Øen. Da jeg havde tegnet forskellige Dele af Kirken, fortsatte vi Rejsen og besøgte Stenkumla, Vestergarn, Sandø og Klinte Kirker, som alle havde samme Bygningskarakter som Tofta: prægtige Portaler og ranke Søjler, særlig maa nævnes »Sandøkirke«, der havde flere godt udhugne Billedstene i Ydermurene.

I Klinte Gjestgivergaard agtede vi at slaa os til Ro — dog nøde vi først Aftentimerne nede ved den lille Havn, og glædede os over den dejlige Natur; prægtigt saae det ud henover de høje Kalkbanker og Klitter der spejlede sig i det blikstille Hav, der lysnede ligesom ved et Gjenskin af Midnatssolen der glimtede i Vandet; det dejlige Septembervejr og det smukke Natursyn fængslede mig til henad Natten. Den næste Morgen kjørte vi videre syd paa, hen over det smalle »Fed« imellem Burs- og Slesvigs Kirker; paa Vejen kastede vi et Blik udover de nærliggende »Carlsøer«, hvor Sagnet fortæller, at Havet — ved Stranding af nogle af Kong Valdemars Skibe — berøvede Erobreren en Del af Byttet fra Visby, og end yderligere fortælles, at naar Vandet er blikstille, kan man endnu see de gyldne Skatte skinne paa Havbunden; mange Gange er det førsøgt at drage dem op, men aldrig er det lykkedes.

De Kirker, vi passerede undersøgte vi nøje, kun lidet afvige de i

Bygningsstil fra de andre, kun i Fedekirke fandt jeg et gammelt gothisk Portal i Kirkegaardsdiget, og i Øja Kirketaarnslugger var fine gothiske Smaasøjler, ogsaa selve Portalerne paa Kirken havde rigere Ornamentik end paa Toftakirken. Inde i begge Kirker knejsede den ranke Søjle i Midten, og over den laa de smaae Hvælvinger; over Chorbuen i Øja saae jeg ogsaa et smukt udskaaet Crucifix, Korset var omfattet af en Cirkel som en Krands med rige ornamenterede Blade, i dens fire Mellemrum var Figurbilleder af — Himmerig med musicerende Engle, Adam og Eva i Paradiset — Ud drivelsen af samme og Fristelsen med Æblet. Udenfor i Muren paa Skibet fandt jeg en Sten, hvori var en liggende Mand med Hammer og Tang i Hænderne; man oplyste os om, at det forestillede den hedenske Gud Thor, der saaledes var fængslet af Vorherre til Guds hellige Hus. Marryat — som Englænder — mente at det var St. Duncan, hvilket der var rigtigst brød jeg mig ikke om, jeg troer nu, at Stenen var stillet forkert da den indsattes i Muren, og at det forestillede Kirkens Bygmester eller Stenhugger; lignende Billeder af Mesteren har vi paa nogle Kirker i Jylland; jeg lod Præsten og Marryat diskutere om den Sag, medens jeg tegnede alle de forefundne Mærkeligheder¹.

Hos den gjæstfri Brugspatron Bergstrøm tilbragte vi et Par Dage med at see de omliggende Kirker. Han boede i et anseeligt Hus, der lignede et lille Slot, men det Hele var bygget af Træ; nogle Timer tilbragte vi med at vandre om paa den nærved liggende mærkelige »Homansklippe« der danner den sydlige Spids af Øen, her fandt vi en stor Mængde Forsteninger af Dyr og Mollusker. Mr. Marryat, som ogsaa var en ivrig Botaniker og Naturforsker, gjorde her et rigt Bytte, som jeg hjalp ham at samle; vi besøgte ogsaa det høje Fyrtaarn paa den yderste Kyst, hvor Udsigten var henrivende. Efter dette behagelige Ophold hos Brugspatronen, maatte jeg strænge mig godt an i de følgende Dage, thi der var jo en overvældende Mængde Kirker, vi endnu skulde see, og fra tidlig Morgen

¹ Tegningerne findes dels i Mus. Archiv, dels i Marryats Bog, »One Year in Sveden«.

til sildig Aften droge vi afsted, op ad den østlige Kyst af Øen, her undersøgte vi Sundra, Wamlingbo¹, Hamra og andre Kirker, der alle laa paa den lille Halvø. En af de følgende Dage kom vi til en velstaaende Gaardejer der hed »Ung Hans«, som Hr. Bergstrøm havde anbefalet os at besøge, og til hvem han havde anmeldt vort Komme. Man sagde, at han var en Efterkommer af den bekjendte Unghans, som Sagnet fortalte om, at hos ham var det, at Kong Valdemar havde boet, da han Aaret før Erobringen forklædt som Kjøbmand udspejdede Forholdene paa Øen, og under sit Ophold besnærede Datteren, der til Straf for hendes Letsind og Faderens formentlige Forræderi indmuredes i et lille Taarn paa Bymuren i Visby, Taarnet bærer endnu Navnet »Jomfrutaarnet«². Det hele Sagn er upaalideligt, da Valdemar bevislig ikke var paa Gulland i 1360, men om han har haft en Spion derovre, er jo tænkeligt, der saa er bleven antagen for Kongen selv. Da vi paa Tilbagevejen atter kom til Øjakirke, viste Unghans os én nærved Kirken liggende Ruin af et gammelt Taarn c. 14 Alen højt, det var rundt og c. 20 Alen i Diameter med 3 Alen tykke Mure. Paa vore senere Toure nordøst om Øen saae vi flere lignende Taarnruiner, som her kaldtes »Kasteller«, og man fortalte, at de i den fjerne Fortid havde tjent som Vagttaarne og Tilflugtsteder for Befolkningen, naar de overfaldtes af Sørøvere fra de østlige Farvande. Lignende Taarnrester have vi ogsaa i Danmark f. Ex. paa Laaland, Samsø og andre for Kystroveri tilgængelige Steder, der vare opførte for at værgе Landet for Vendernes Anfald. Da jeg kom til Hablingbo Kirke søgte jeg den gamle Runesten med de mærkelige Udhugninger af et Vikingskib og en Rytter, der hilses og modtages af en Kvinde med et Drikkehorn i Haanden³, og jeg tegnede den. Gulland er meget rig paa Runestene, men de ere fra en langt nyere Tid, end vore danske; saaledes er der en i Tingvida, Alskog Sogn, og en

¹ I Wamlingbo fødtes den udmærkede danske Krigskibsbygger og Søofficer O. Judichær — † 1729.

² Min Tegning og Beskrivelse i *Illust. Tidende* 1863, S. 146.

³ Tegning i *Illust. Tidende* og beskr. af Stephens — 6. B. 1865, S. 375.

lignende med en Rytter paa en ottefodet Hest, der vel skal være Odins Slejpnir, og i selve Alskogkirke er en Runesten, der desværre var skjult under Døbefonten. I Stenkirke, Gauthens og Lærbro Kirker er ligeledes Runestene, alle fra en meget sildig Tid henad 13de til 15de Aarh. (beskrevne af Sæve), da de ere af en blød Sandsten, ere de nu næsten helt udslidte. I Alskogkirke stod paa Alteret en smuk, forgyldt Sølvmonstrans, en prægtig Levning fra den katolske Tid. De mange Kirker, henved nogle og Treds, vi besøgte af de c. 90 paa Øen, ere alle omtrent samtidige, alle have de, som foran nævnt, to smukke Portaler — én paa Skibet og én mindre paa Choret, nogle enkelte ere paa den nordre Side af Kirken. I det Indre ligne de ligeledes hverandre, med én Søjle midt i Skibet; kun et Par Kirker har to, disse ligesom Portalerne ere udførte i gullandsk Marmor med romanske Forziringer paa Kapitæler og Baser. At Søjlernes er placerede midtskibs, vidne om Bygningernes tidlige Alder, da man ved deres Opførelse endnu ikke kjendte til at konstruere de store, vide Hvælvinger, der spændte over hele Kirkerummets Bredde; de gullandske Kirker vise derfor, hvor langt tidligere — fremfor i det øvrige Danmark — man her forstod at bygge Hvælvinger, dog maatte man ty til at stille den bærende Søjle midt i Kirken; thi de over hele Skibet spændende Hvælvinger vovede man endnu ikke at bygge. Paa Bornholm og Øland har jeg ligeledes truffet Søjler og Piller midt i Skibet, Kirkerne har saaledes været omtrent samtidige med de Gullandske. Paa Bornholm ere ogsaa de endnu bevarede Rundkirker byggede i en tidlig Tid, de have ogsaa en Søjle midtskibs, Aakirkeby havde endnu for faa Aar siden to kraftige Piller med gamle Kalkmalerier, desværre har man ødelagt Kirkens gamle Karakter ved en saakaldt Restauration 1880, borttaget Pillerne og indlagt et ækelt fladt Pannelofter over Kirkens Skib; jeg betragter dette som en skammelig Mishandling af Bygningen. Østermaria havde ligeledes Piller midt i Skibet, denne Kirke ligger nu som en Ruin, da jeg saae den i 1893.

Vor Rejse paa Gulland gik stadig nordpaa; blandt de Kirker der her gav os noget mærkeligt Udbytte var Burs, hvor jeg paa

Altertavlens Underdel (Predella) fandt et sjældent fint gammelt Maleri fra 14de Aarh., der forestillede »de gode og de daarlige Jomfruer«, malet paa en fin Kridtgrund; ved Chorets sydlige Væg stod en prægtig, i Marmor udhugget Bænk, paa hvis høje Opstandere ved Enderne var fremstillet bibelske Billeder i Relieffer. Her omkring ved Burs er ogsaa mange Oldtids Mindesmærker f. Ex. Bautastene, Gravdysser og »Skibssætninger«. Løjstakirke havde et meget højt Taarn med smukke gothiske Glugger. I Kirkens Indre var langs nordre Væg en Række af udskaarne Bænke i gothisk Stil og over dem svage Spor af Kalkmalerier, og paa Altertavlen var et Billede af St. Olaf. Den nærliggende Lye Kirke havde i Skibet et Portal i Stil med de øvrige paa Gullands Kirker, i dens Tympanon var et Basrelief af Barnemordet i Bethlehem, og de smukke Søjlerækker paa Siderne havde rigt udstyrede Kapitæler og Sokler i romansk Stil. I Choret var en sjelden smuk Altertavle med udskaarne Prydelser i gothisk Stil, den bar Aarstal 1443, »givet af John Månegård«; om han er den samme Mand, som en Runesten her omtaler er uvist, men i hvert Fald er det én af hans Slægt; dens Indskrift lyder: »Ruthi rejste Sten denne for sin Husbonde Jakob Månegård, som blev dræbt ved et Stenkast fra Visborg 1449«. Om Lye Kirke er der ogsaa det Sagn, at den første Klokke paa Gulland ophængtes i Kirken 1289, en Gave af Haldan Månegård. Alt tyder paa, at Månegårds Slægten har været en anset og mægtig Familie der paa Egnen i 14de til 15de Aarh. Til den Slægt har muligt ogsaa Skjalden Kalv Månesøn hørt, der skrev et Kvad om »Knud den Helliges Bedrifter i Austrveg« (Olrik Hist. Tidskr. IV, S. 237). Fra Lyekirke drog vi til Rone, der ganske lignede de andre, derfra til Roma Kirkeruin i dens Nærhed; her var kun Resten af Murene tilbage, hvori saaes enkelte gothiske Vinduer; nu benytttes Ruinen til en Heste- eller Kostald. Paa vor videre Fart kom vi til Hvætakyrka, i hvis Hovedportal var en Tympanon med et Billede af Marias Kroning, og i dens Indre hang en forgyldt Jernlysekroner, i hvis Ring forneden er en Runeskrift, som meddeler at »Joan gav den for Gud og Jomfru Maria til Kirkens Pryd«, her er

muligt atter et Minde om den forannævnte Månegårds Slægt fra Lye By. Den næste Kirke, vi afsøgte var Vænge; i Choret stod en prægtig Stendøbefont med rige Udhugninger i Relief med bibelske Billeder, og paa Foden en vild Sammenslyngning af Uhyrer og Dyrefigurer, samt Evangelistemblemer¹. En Aftenstund kom vi til Bramlingbokirke; noget særlig mærkeligt var der ikke i dens Indre, men i Ydermuren var et sjældent smukt gothisk Vindue¹. Næste Dag kom vi til Gerum, hvor der inde i Choret stod en smukt udskaaren Træstol i Sophaform med fine gjennembrudte Ornamenter i en gothisk-romansk sammenblandet Stil, dens Længde var omtr. 3 Alen, og Menigheden kaldte den for Brudestolen. I den nærliggende Dalhemkirke traf jeg et smukt gothisk Arbejde af Marmor, det var en Omfatning af et firkantet Hul i Væggen, hvor de hellige Kar forhen bevaredes og tillige et Gjemmested for Relikvier. Denne Kirke var i Tidens Løb blevet forandret, der var tilbygget Sideskibe, som ellers ikke fandtes ved de gullandske Kirker — og nogle flere Søjler var indsatte under de nye Hvælvinger.

Kirkerne i denne nordre Del af Øen laa meget nær hverandre, og enhver af dem havde én eller flere Mærkeligheder, der maatte tegnes, og jeg arbejdede saa Arme og Hænder vare yderlig trættede. Marryat skriver ogsaa i sin Bog: »Mr. Petersen sketched away till his Hand became as muddled from constant drawing, as mine from taking notes« —, det var sandt, vi sparede os ikke. Kirkerne i Follingbo, Ekeby, Othem og Fleringe ilede vi forbi med et kort Gjennemsyn, de mange smukke Portaler m. m. vare ganske lig de øvrige Kirkers; i Fleringe tegnede jeg en ret mærkelig Pengetavle med en Figur der holdt Johannes Døbers Hoved paa et Fad². Endelig naaede vi Faarø, med en Havneby paa den sydlige Del af Øen, hvor vi fik et tarveligt Logis for Natten hos Postmesteren. Næste Morgen kjørte vi til Fohla Kirke; denne var langt større end dem vi forhen havde seet, den havde to prægtige Søjler som bare de

¹ Døbefonten sees i »One Year in S.« og i Stephens — »Runic Monuments« tegnede af mig.

² Tegninger findes i Mus. Arkiv og i »One Year in Sweden« II.

dobbelte Hvælvinger, og over Chorbuens fandt vi en Runeskrift der meddelte, at: »Lofva Botwidas Søn fra Æskelhem byggede Kirken«. Den næste nærliggende Kirke Bunga var ligeledes en stor, smuk Bygning med to Søjler i Skibet¹. Disse større Kirker tyder paa, at Befolkningen har været større her, end i den mellemste og sydlige Del af Landet, her er ogsaa rigere Egne, frodigt Landskab, smaa, men dejlige Birkeskove og blanke Indsøer, navnlig ere Havindskæringerne ved Kapel- og Slitehavne skønne. Gamle Oldtidsgrave er ogsaa her i stor Mængde, især omkring paa »Lærbrohede«, her er ogsaa en stor Stendysse, om hvilken Folketraditionen siger, at paa dens Overliggersten knælede St. Olaf, da han anraabte Gud om Sejr over de gullandske Hedninger, og hans Bøn var saa inderlig, at man endnu seer Mærkerne af hans Knæer i den haarde Granitsten; disse Mærker kjendte jeg godt, det var de sædvanlige skaalformede Fordybninger, hvoraf der findes saa mange paa de ydre Stene af Stenaldergravene i Danmark, og som stammer fra den efterfølgende »Broncetid«. Den mest maleriske af de gullandske Landkirker var Lærbrokirke, ved den dvælede vi noget længere, her var ogsaa Omgivelserne overordentlig tiltalende med dejlige Birkeskove og Smaasøer. Fra Kirkens høje, ottekantede Taarn med ligesaamange gothiske Smaagavle, hvori var firdelte Glugger og Pinakler, rejser sig et mindre, lignende Spir i en smagfuld gothisk Stil. De sædvanlige rigt udstyrede Portaler af Marmor manglede heller ikke her. Nogle Alen foran det store Taarn staar et mindre, simplere bygget, uden arkitektoniske Prydelser; oprindeligt har det været et af de paa Øen i tidlig Tid opførte Forsvarstaarne, der nu var paasat et simpelt Spir og brugtes som Klokketaarn². Endnu undersøgte vi andre Kirker, saaledes Thingsted og Rutekirker, den sidste havde et lignende Taarn som Lærbrø. Endelig naaede vi Broe Kirke; noget særligt var der ikke ved den, dog kan jeg ikke undlade at omtale den, da denne Kirke i Middel-

¹ Tegninger findes i Mus. Arkiv og i »One Year in Sveden« II.

² Af Lærbrokirke er Tegning i Mus. Arkiv, og et Billede med min Beskriv. i Illust. Tidende 12. B. 1871, S. 211.

alderen var anseet som et særligt benaadet Guds Hus, hvorom det sagdes, at de her fremførte Bønner vilde have større Virkning end fremførte paa andre Steder. Her er ogsaa en hellig Kilde, hvem den er viet til, fik jeg ej at vide. I fordums Tider kom mange fromme Søfolk til Kirken og ofrede deres Gaver som Tak for veloverstaaet Rejse eller for at faa Held til nye Udfarter. Præsten i Broe fortalte mig, at Kirken endnu kaldtes »Offerkirken« og den Dag idag kan det skee, at der gives en Skærv i anførte Øjemed, som man stikker ind under Døren ved Tærskelen; der blev derfor anbragt et lille firkantet Hul i Døren for at lette Indgivelsen af Gaver og »Penninger«, naar Kirken var aflukket¹. Ofte fandtes — sagde Præsten — naar han om Morgenen kom ind i Kirken — Smaagaver og Penge liggende paa Gulvet indenfor Døren, og det sker meget tit. Tillige fortalte han, at der i Sognet var et stærkt religiøst Aandsliv, thi man troer fast paa, at naar Nogen foretager sig noget verdsligt paa en Helligdag, vil der følge Ulykke og Straf. Bages der for Exempel Brød paa en saadan Dag, blive de til Sten, naar de afkøles; man vil nødig troe det, men at det dog er sket, derom vidnede nogle som Brød formede Sten, der endnu opbevares i Kirken; mange Sagn og sære Fortællinger ere knyttede til Broekirke, men det er ikke saa mærkeligt, thi til de fleste af Gullands Steder og Kirker hører et eller flere Sagn fra hensvundne Tider.

Efter at vi i flere Uger havde fartet om paa Øen, blev jeg — skjøndt udslidt og træt — dog greben af en vemodig Følelse, da vi nu snart nærmede os Visby og saaledes afsluttedes vor interessante Rejse. Den mærkelige Ø, hvis historiske Minder saa levende havde fængslet mig, og den friske Luft og fri Omstrejfen havde virket velgjørende paa mit Befindende. Jeg havde helt glemt, at Tiden var skreden saa langt frem, at min Nærværelse i Kjøbenhavn og min Lærerstilling ved Kunstakademiet fordrede min snarlige Hjemkomst. Paa Gulland var endnu — i Aaret 1860 — Gudske Lov —!

¹ Jeg har fundet lignende firkantede Aabninger i nogle danske Kirker; i en nu forsvunden gl. Dør paa Alskirke ved Hadsund var der et saadan firk. Hul. I St. Knuds Helgenskrin og Erik Plougpenings Gravbygning ligeledes.

Alt saa primitivt og uberørt af, hvad Nutiden kalder Turistliv, og som nu prises i høje Toner; Jernbaner og deslige fattedes ganske, Gaarde, Huse og Hjemmene samt Folket selv havde endnu det ejendommelige naive og naturlige Præg fra de gamle Dage, altid mødtes man af en venlig Hilsen og en gæstfri Modtagelse. Folket var saa naturligt og ærligt i hele dets Optræden, og med Omhu værgede det om deres Øes gamle Minder paa en rørende Maade; paa Stænter og Veje stode her og der Helgenkors fra den katolske Tid, som Beboerne — skjønt Lutheranere — saae op til, om end ikke med Ærbødighed — saa dog med en vis Højagtelse. Nu har sikkert Jernbaner, nye Industriforetagender og »tidssvarende« Forbedringer sat sit Nutidsmærke og forandret Øens Udseende, men jeg er glad over, at jeg fik seet og berejste Landet, før dette skete.

Af de mange Tegninger fra de c. 60 Kirker jeg havde besøgt, fik Mr. Marryat den største Del, men mange af dem kopierede jeg, og de kjøbtes senere af Nationalmuseet. Paa Tilbagerejsen fra Gulland ønskede Marryat, at jeg skulde følge ham paa en kort Udflugt til Øland. Der fandtes dengang dér nogle Kirker af en særlig Bygningsform, og det var meddelt ham, at de vare udseete til at ombygges; tre saadanne vare alt nedrevne og en fjerde — Albøga stod nu for Tour til at følge efter. Kirken ligger omtrent midt paa Øen og der var kun en lille Times Sejlads fra Kalmar til Anløbsstedet paa Øland. Her fik vi en Vogn og drog nordpaa, hvor vi i nogen Afstand passerede den store mørke Ruin af den fra de nordiske Krige velkendte Fæstning »Borgholm«, som vi af Mangel paa Tid maatte undlade at tage i nærmere Øjesyn denne Gang. Langs Vejen bemærkede jeg mange Oldtidsgrave fra Vikingetiden, særlig en »Skibssætning« ved Høgsrum, der havde en høj Sten staaende i Midten som en Skibsmast. Det var en meget kold Dag, og vi bleve godt gennemblæste paa den aabne og umagelige »Skjutsvogn«, glade vare vi, da vi naaede Albøgakirke, der endnu stod uberørt af Ombygningen.

Den var i sit Ydre helt afvigende i Form fra de gullandske; i den østlige Ende var istedet for det sædvanlige Chorparti opført

et Taarn af samme Form og Størrelse, som det paa vestlige Ende, dog var der paa dets østre Mur tilbygget en lille halvrund Absis. Imellem de to høje Taarne laa et lavere Langhus eller Skib; det Hele saae unægtelig noget aparte ud, man havde ogsaa givet dem Navn af Kløvsaddelformede Kirker, thi de to Taarne med det korte, lavtliggende Skib imellem dem, gav Bygningen ganske rigtig en Form, som en Kløvsaddel¹. Kirkeklokken var anbragt i en stilfuld Tømmeropstalt, af hvilke man seer saa mange af i Sverige.

Var det Ydre af Kirken afvigende fra de gullandske, saa havde det Indre meget tilfælles med dem, den slanke høje Søjle i Skibet fandtes ligeledes her, og i Choret — den nederste Del af det østlige Taarn — stod en med Relieffer prydet Stendøbefont samt en saakaldt »Brudestol« udført i stilfuldt Træarbejde, omtrent som de foran omtalte gullandske i Tofta- og Gerumkirker, nogle halvt ødelagte Træstatuetter af Helgener vare spredte omkring i Kirken som Minder fra den katolske Tid.

Det blev mig fortalt, at de øverste Stokværk i Taarnene, og Loftlokalet i Skibet over Hvælvingerne i fordums Tid havde tjent som Konventshus og Modtagelsesrum for omrejsende Munke; der var 3 forskellige Slags Kamre, nogle til Ophold for mere ansete Gejstlige og tillige Raadsværelser, andre for de ringere Munke; ingen af Rummene saae videre hyggelige ud, men de rejsende Klosterbrødre maatte jo ej heller stille store Fordringer i den Retning. Det vilde være at beklage, om disse ejendommelige Kirkebygninger skulde helt tilintetgjøres, og raadeligst vilde det være, om en enkelt kunde bevares, som et Exempel paa denne besynderlige Bygningsform paa Øland.

Efter at have taget nogle Rids af Kirken og nogle Gjenstande i dens Indre, kjørte vi til den lille Havn og sejlede tilbage til Kalmar, hvor jeg i al Venlighed skiltes fra Marryat, og uden Ophold gik ombord paa en Damper, der over Carlskrona, Karlshamn, Ystad og Malmø i rette Tid naaede Kjøbenhavn, hvor jeg traf min Hustru og

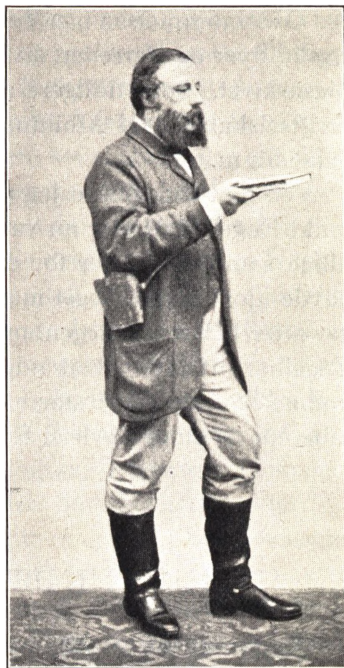
¹ Jfr. Tegningen i »One Year in Sw.« II, S. 315.

Børn vel og glade ved min Tilbagekomst efter omt. en Maanedes Rejse; meget Arbejde laa her og ventede paa mig.

I min Fraværelse havde den stillfærdige Prof. Thorsen endelig sat sig i Bevægelse, tilskyndet af den energiske Departementschef

for Slesvig, Etatsraad Regenburt, der ønskede en Beskrivelse af de i Hertugdømmet fundne Runestene, der skulde være en Begyndelse til det længe ventede Værk om de danske Runemindesmærker, hvortil endel af de af mig i 1855—56 tegnede Afbildninger skulde benyttes; ved denne Lejlighed fik han Midler til at lade nogle af dem udføre i Radering for at oplyse og fuldstændiggjøre Læsningen af de slesvigske, som jeg raderede efter Tegninger, der tidligere vare tagne af Maleren Heinrich Hansen. Med denne første Del gik det noget langsomt for Thorsen med Texten, den kom dog ud i 1864 med Titel: »Runcindskrifter i Slesvig, 1ste Afdeling af de danske Runemindesmærker«. Alle Afbildningerne raderede jeg i Zink og omdannede

dem til ophøjede Typer (Chemitypier), en Fremgangsmaade jeg forhen har beskrevet, hvorved Billederne kunde trykkes i Bogtrykpressen sammen med Bogstavtexten. Denne Methode benyttede jeg nu for det meste ved al Billedudstyrelse; Kobberraderingen kunde vel udføres finere og skjønnere, men Bekostningen ved den særlige Trykning blev meget større, dog anvendte jeg den undertiden, hvor der ikke saaes saa nøje paa Udgifterne, og hvor Bogtrykkeren ikke var i Besiddelse af den nødvendige Kjendskab til

Marryat.

Trykningen af Chemitypier. I Kobberstik udførte jeg saaledes 3 Tavler til »Slesvigske Provindsialefterretn.« af de 2 Guldbægere og Guldmedaillen der forfærdigedes i Anledning af Slesvigs Overdragelse til Danmark i 1721, hvilke prægtige Stykker bevares paa Rosenborg. Til samme udførte jeg de førømtalte Sigiller for de ved Oversvømmelsen paa Vestkysten i Aaret 1634 forsvundne slesvigske Byer og Herreder, hvilke Sigiller findes paa Dokumenter i Rigsarkivet. Som tidligere anført arbejdede jeg stadigt for Oldskriftselskabet med Afbildninger i Chemitypie — Kobber — og Staalstik m. m.

Ved den Tid gjorde jeg ogsaa fornyet Bekjendtskab med Adjunkt Engelhardt, der nu var ansat ved Flensborg Latinskole, og tillige som Forstander for den derværende Oldsagsamling; han havde gjort nogle meget mærkelige Jernalderfund i Angeln. Her var atter Etatsraad Regenbug, den der gjorde Skridt til at sætte Engelhardt istand til at udgive disse Fund, og lignende, fremkomne i Sundeved, i større Pragtværker, hvortil jeg tegnede og raderede 34 store Tavler i Kobber¹, og mange Chemitypier.

REJSE TIL DET SYDLIGE UDLAND.

Jeg havde nu ganske opgivet min Malervirksomhed og Konkurrencerne ved Akademiet, men min Lærerplads, der kun optog mine Aftentimer, vedblev jeg at passe. At jeg nu samlede al min Arbejdskraft paa Bogillustrering var mest grundet paa, at jeg efter mine svenske Rejser følte en ubetvingelig Lyst til en større Rejse til Tydskland og Frankrig, dels for at gjøre mig bekjendt med nye Illustrationsmaader, dels for at see de store antikvariske Samlinger og berømte Kunstmuseer i Udlandet. Da jeg havde samlet mig en

¹ »Thorshjerg Mosefund« og »Nydammosefund«, »Denmark in the early Iron-age« — af C. Engelhardt; senere fremkom de fynske Fund: Nyd. m og Kragehulfundene.

passende Sum, og dertil fik et Stipendium fra det Rejersenske Fond af 300 Rigsd. hastede jeg med at komme afsted og rejste i Juli-maaned 1861 over Hamborg til Berlin; kun i korte Træk vil jeg omtale denne Rejse, som kun indirekte vedrørte min antikvariske Virksomhed. I Berlin opholdt jeg mig i en Ugestid og besøgte daglig alle derværende Samlinger og Museer, navnlig fængsledes jeg af de ypperlige ægyptiske, assyriske og græsk-romerske Oldsagsamlinger. Min gamle Kjærlighed til Malerierne svigtede mig ej heller, og Malerigallerierne besøgte jeg ofte. Kirkerne og de arkitektoniske Bygninger samt Potsdam og Sans souci glemte jeg ej heller.

Fra Berlin tog jeg til Dresden, den smukke, venlige By ved Elben, her gjorde jeg Bekjendtskab med flere anseete Kobberstikkere: Langer og Friederic og andre, alle venlige og dygtige Kunstnere; de to nævnte vare beskæftigede med Arbejder for Galleriet der. Den store, berømte Malerisamling var det mig en stor Glæde at gjøre mig bekendt med, og jeg tilbragte megen Tid i dens Lokaler. Billeder af Raphael, Correggio, Rembrandt, Holbejn og andre Berømtheder blev jeg ikke træt af at beskue. Den udmærkede »Afstøbningssamling af Antiker« besøgte jeg ogsaa. Etatsraad Thomsen havde bedt mig om at aflægge Besøg hos Samlingens Direktør, — den anseete Arkæolog Dr. Hermann Hettner, og takke ham for nogle indsendte Afstøbninger; Thomsen arbejdede dengang ivrigt paa at samle Stykker til et nyt Museum — »Antik Cabinettet« i Kjøbenhavn; Dr. Hettner boede i Neustad, en Forstad til Dresden. Hans Villa laa ved Bredden af Elben og var indvendig og udvendig udstyret i pompejansk Stil; han viste mig megen Venlighed og lovede at hjælpe Thomsen fremdeles, hvor han var istand til det; med en venlig Hilsen til Thomsen forlod jeg ham, efterat han havde givet mig en Del gode Raad og Anvisninger angaaende Samlingerne i Dresden. Efter at have aflagt Besøg i det »sachsiske Schwejts« og glædet mig over dets Naturskjønheder og seet, hvad der ellers var mærkeligt i Dresden, forlod jeg Byen og rejste til Leipzig, nærmest for at besøge den lille, udmærkede Malerisamling (Schletterske), som Thomsen havde anbefalet mig at besøge, og som den-

gang var meget lidet kjendt af Danske¹. Besøget var ogsaa lønnende, her saae jeg et Par Landskaber af Calames, en Solskinsdag og en Uvejrsgang i de vilde Schwejtzerbjerge, jeg troer at kunne kalde dem de bedste Landskabsbilleder jeg har seet. Mest greb det mig her at træffe paa det bekjendte Billede — »Kejser Napoleon i Fontainebleau« 1814, der er gjengivet saa ofte i Kobberstik og Lithografi. Billedet fremstiller Kejseren siddende med bekymret Aasyn og Hovedet støttet i Haanden, iført Rejsedragt og høje Ridestøvler bedækkede med Ler og Smuds. Etatsraad Thomsen havde fortalt mig en Historie om dette Billedes Fremkomst; den lød saaledes: »Hr. Schletter besøgte engang Maleren Paul Delaroche i hans Atelier, dér saae han en Studie af et Par tilstøvede Ridestøvler og blev meget indtaget i den mesterlige Gjengivelse; da de samtidig talte om den store Kejser — som Schletter var en entusiastisk Beundrer af — bad han Maleren om at udføre et Billede af Napoleon i hel Figur, og Paul Delaroche malede da det berømte Mesterværk iført de i Studiet malede Støvler, og disse i samme Stilling som var vist paa Studiet«. Billedet er nu en Pryd for Leipzigersamlingen, som ogsaa har andre skjønne Billeder af Guido Reni og Murillo og mange andre.

Den gamle berømmelige Kunstnerby Nyrnberg, maatte jeg ogsaa besøge, alene dens gamle Bymure var nok til at drage mig did. Om end ikke saa gamle som Visbys, mindede de mig dog saa meget om dem; Murene havde endnu deres middelalderlige Præg, her stode endnu urørte de kraftige runde Taarne og imellem dem de mindre Halvtaarne. Den gamle højtliggende Borg, Raadhuset og de to prægtige Kirker St. Lorents og Sebaldus, og deres rige Inventar af Epitafier og Altertavler, var noget der tiltalte mig i høj Grad. St. Sebaldusmonument et af Peter Vischer fra 1529 — i samme Helgens Kirke, og Adam Krafts prægtige Sacramentskab i St. Lorentskirken; den middelalderlige Samling paa den gamle Borg af Tortur-

¹ Det hørte dengang til den høyenianske Troesbekjendelse, ikke at værdige de tyske Malerisamlinger noget Besøg, og endnu mindre at beundre, hvad der fandtes der.

redskaber vare ogsaa seeværdige; men Raadhusets Fangerum i de dybe Kældere gav et talende Billede af den middelalderlige Barbarisme. Byen har en Nutidsfejl, den ikke kan frigjøre sig for, nemlig Lysten til at opføre nye Bygninger i Efterligning af de gamle, hvorved mange ukyndige Rejsende see paa dem som Antikviteter, og oversee de rette historiske som her findes, saaledes Hans Sachs og Albert Dürers Huse og andre. Flere Dage opholdt jeg mig i Nyrnberg, her var jo saa mange Minder om Kunst og Haandværksnille skabt ved den fri Borgeraand; Alt fængslede mig til den stolte gamle Stad. Tilsidst maatte jeg dog forlade dette interessante Sted og foretage en kort Rejse til Augsburg og Regensburg for at see de gamle Kirker der. Paa Tilbagerejsen gjorde jeg en lille Excursion til Bamberg for at faa et Blik af den prægtige Domkirke. I Mainz opholdt jeg mig en Dag ligeledes for dens Domkirke, og derfra sejlede jeg opad Rhinen, glædede mig over at see de skønne Omgivelser og hist og her en gammel Borgruin. I Cøln opholdt jeg mig et Par Dage, her var jo desuden den stolte Domkirke, hvis to store Spir man først nu var ifærd med at genoprejse paa de gamle Taarne, som de i 500—600 Aar har savnet. Kirkens mægtige Dimensioner overraskede mig, ligeledes dens pragtfulde Indre. De gamle katolske Altere, Relikvigemmer, Epitafier og Glasvinduer i straalende Farver tog al min Opmærksomhed fangen, og jeg havde ondt ved at løsrive mig; de andre gamle Kirker: St. Gereon og Ursulas Kapel maatte jeg jo ogsaa see, et St. Pantaleons vidste jeg ogsaa var her i Cøln, men det fik jeg ikke Tid til at besøge, men meget havde jeg alt seet af disse Kirkers middelalderlige rige, katolske Udstyrelse. Rejsen herfra gik over Achen — Carl den Stores gamle By — til Paris, dengang Kejser Louis Napoleons fornygede Stad, jeg glædede mig ved at see Tuilleriesnes pragtfulde nye »Pavilloner«, samt Louvre og Luxemboug. I de store Louvre-samlinger saae jeg de mange Sager fra den assyriske og antike Oldtid, tillige gjennemsaae jeg Alt, hvad her var samlet af middelalderlige Sager. I Billedgalleriet gik jeg jævnligen om og glædede mig over de udmærkede Maleres Arbejder. Ingen af Louvresamlingens

Afdelinger blev glemt, Kobberstik- og Haandtegningsamlingerne, selv det i øverste Stokværk indrettede »Navigationsmuseum« med sine Skibsmodeller fra den allerældste antike Tid til de nuværende Skibsformer, der vare fremstillede her. Jeg var jo ikke ukjendt med begge Tidens Skibe; mange af de ældre Former kjendte jeg fra mine antike Mønttegninger, hvor de gamle Krigsskibe ere afbildede, de nyere Former var jeg ret fortrolig med, efter at jeg for vort Orlogsværft havde udført og componeret Tegninger til vore Krigsskibes ydre Ornamentering paa Gallioner og Spejl fra 1849 til 1854. Her i Navigationsmuseet saae jeg ogsaa et mærkeligt Arbejde: en Model af den gravede Rende, hvorigjennem den store Luzobelisk var ført i 1798, der lededes igjennem Sandørkener ud til Alexandrias Havn, og ind i et Skibs aabne Bagstavn. Det var dengang et uhørt mekanisk Størværk, som kun en Napoleons Geni kunde udføre. Denne prægtige Obelisk staar endnu paa »Concordiapladsen« i Paris.

Et andet Museum, der mest indeholdt kirkelige-middelalderlige Sager, var »Musée de Cluny«. Bygningen var Rester af et Kloster, der i Middelalderen stod i stor Anseelse, hvor der var en berømt Skole for Kunst og Videnskab, hvis Navn lød med Højagtelse ud over hele Evropa. Indgangen til dette Museum var gjennem en gammel romersk Ruin af Kejser Constantin Clorus Thermer fra fjerde Aarh.

En anden Samling — eller rettere Fabrik — maatte jeg ogsaa see; det var den berømte Gobelinsanstalt, hvor de skønne Vævninger af prægtige Billeder frembragtes efter historiske Malerier og Portraiter. Jeg forsømte Intet af, hvad der var værd at see og lære under dette Pariserophold, og fra Morgen til Aften var jeg paafærde; Luxemburgs Malerisamling og Versailles dejlige Slots Indre og Ydre maatte jeg ligeledes see og beundre og en hel Dag ofrede jeg paa dette Sted og dets Have med de mærkelige Springvand.

Tiden løb fort; skjøndt jeg i flere Uger havde været i Paris, syntes jeg hver Dag, at der var noget, jeg endnu ikke havde set; »Notre Dame Kirken« og St. Magdalene, Clotilde og andre fik jeg

dog sete, og en Dag tog jeg ud til Byen Bayeux for at see det mærkelige Tapet fra 11. Aarh., der var opstillet i Byens Bibliothekssal. Tapetet har som bekjendt en Fremstilling af Hertug Wilhelms Erobring af England og Slaget ved Hastings 1066. Den gamle Domkirke, hvor dette mærkelige Arbejde tidligere havde haft Plads, fik jeg kun see udvendig. Tiden og Jernbanetouren tillod mig ikke at dvæle længere der, jeg maatte tilbage til mit Hotel i Paris, hvor Opholdet nu maatte afsluttes, efter at jeg i c. 1 Maaned havde see omtrent Alt, hvad der havde antikvarisk og kunstnerisk Betydning for mig. Jeg rejste tilbage over Cöln, Halberstadt, Magdeburg og Hamburg og efter korte Ophold paa disse Steder vendte jeg lykkelig tilbage til mit kjære Hjem, med mange varige Indtryk og ikke faa nyerhvervede Kundskaber i teknisk Retning, der havde Betydning for mig i mine Arbejder vedrørende Kobbergravure og Ætsning.

I Hjemmet ventede mange Arbejder paa mig. Den ivrige engelske Runeforsker Professor Stephens havde i min Fraværelse gjentagne Gange søgt mig, og min Hustru blev noget forskrækket, da han første Gang kom for at tale med mig; thi han gik noget aparte klædt i en lang vid Overfrakke, bredskygget spids Hat og i Haanden en tyk Knippelstok. Vel havde jeg forberedt min Hustru paa, at han vilde søge mig, men den Maade han kom paa var noget særlig, da han aldrig brød sig om at ringe paa Dørklokken, men dundrede nogle stærke Slag med sin Knippel paa Døren og dertil talte et Sprog blandet med engelske, danske og svenske Ord, det kan saa forstaaes, at hun blev lidt underlig tilmode, da han viste sig. Af min Beskrivelse gjenkjendte hun ham dog paa det fine, smukke Ansigt, der omfattedes af det prægtige, lange sorte Skæg og hans rige Haarvæxt. Undertiden bar han en hvid Hue med rød Kant, saaledes som de unge danske Studenter nu almindelig gaa med, men dengang var det kun Medlemmerne af Studenter-Sangforeningen der bar en saadan. Endnu i 1861 var det ikke Brug, at de danske Studenter bar nogen særlig Hovedbedækning, som de svenske og tyske Studenter brugte, der nærmest var an-

lagt for at skelne de forskellige saakaldte Nationer, der søgte samme Universitet, fra hverandre; naar de danske Studenter skulde møde som samlet Korps, begyndte de ved den Tid at bære en sort Hue med en dansk Kokarde, men Sangerne bære i flere Aar alene den hvide Hue.

Stephens var da Docent i engelsk Litteratur og Sprog ved Universitetet og meget musikalsk, endog Komponist¹, og havde en smuk Sangstemme; han blev derfor strax optaget imellem Sangerne, hvor gode Sangere da savnedes, som saadan maatte han ved visse Lejligheder bære den hvide Hue, som forøvrigt klædte ham godt. Hans Besøg hos mig gjaldt et stort Arbejde han ønskede udgivet, og som han vilde have min Hjælp til, vedrørende Tegninger og Raderinger af Runestene og andre Indskrifter med de ældre Runer — ikke alene, hvad der findes her i Landet, men ogsaa fra det øvrige Skandinavien og England. I henved 20 Aar arbejdede jeg sammen med ham, ~~ind~~ til det store Folioværk — »Old Northern Runicmonuments« i tre Bind, og et Supplement, der udkom efter hans Død i 1895, samt flere andre runologiske Skrifter (Runehallen, Runes, Whence came they og fl.). Jeg lærte denne Mand at kjende som en sjælden vindende og elskværdig Person, og ved nærmere Omgang med ham, maatte man beundre hans noble, gentlemanlike Karakter. Den inderlige Varme, hvormed han omfattede Alt, hvad der vedrørte Danmark og Skandinavien og dets Fortid, maatte tiltale enhver Dansk — da det var Egenskaber der vare saa sjeldne at finde hos en Udlænding — man sagde ogsaa om ham, »at han var mere dansksindet end selv mange indfødte Danske«, og jeg maa erkjende Sandheden deraf, da jeg saae hvor dybt Ulykken i 1864 greb ham, og hans Fortørnelse over, at England, Sverige og andre Magter svigtede os. Under mit lange Bekjendtskab med ham hørte jeg ham ofte fremhæve og udtale, at Alt hvad han fandt kjækt, djærvt og »stout« hos Englænderne, tilskrev han den Indblanding af dansk Blod, som den danske Indvandring og Ero-

¹ Seventeen Songs and Chants etc. to »Revenge or Womans Love« af George Stephens. arranged for the Piano by B. Willh. Halberg. Musik. Dir. Landskrona.

ring af England havde bragt dem. Han yndede ikke Tydskerne, og naar jeg tillod mig at berøre, at der ogsaa havde været en saxisk og germansk Indvandring i England, vilde han ikke indrømme, at den havde bragt noget godt med sig. I den lange Tid jeg omgikkes med ham og ofte kom i hans Hjem, og tillige i en Række Aar hørte hans Forelæsninger paa Universitetet — som altid holdtes paa Engelsk — kom jeg mere og mere til at holde af ham — og hans enkelte elskværdige Særheder vænnedes man let til. Iblandt de Lærde ved vort Universitet havde han ikke faa Modstandere, som undertiden kritiserede noget haardt hans Forklaringer og Tolkninger af de gamle Indskrifter, den Skæbne delte han med den foranomtalte, flittige Runeforsker Rafn. Stephens med sit varme Blod og livlige Karakter følte sig ofte smertelig berørt, naar Kritikken blev for nærgaaende, han udtalte da for mig, »at han ingenlunde mente, at hans Tydninger vare ufejlbare, men han syntes dog, at hans Angribere burde have lidt Agtelse for de Bestræbelser han gjorde for at fremdrage mange Indskrifter, der vare ukjendte her«. Af Indskrifter med de ældre Runer var der før Stephens kun fremført Guldhornenes, som P. E. Müller, Henneberg, Paulli og flere i Begyndelsen af 19. Aarh. havde forsøgt at forklare — men ingen havde været ganske heldige. Senere har S. Bugge og Stephens søgt at tyde Indskriften med mere Held. Uden Hensyn til den haarde Kritik vedblev han alligevel med utrættelig Iver og Flid at arbejde og give sine Bidrag til Forklaringen af en Mængde tvivlsomme Runeskrifter — »saa godt han kunde« — som han beskedent sagde. Han udfoldede en beundringsværdig Stræben efter at faa sit store Værk saa fuldkomment som muligt med Hensyn til Afbildninger; der var ikke en Indskrift med de ældre Runer — jeg tør sige, i hele Verden — fra den største Stenblok til den mindste Benpind — Kam, Ring eller lille Spænde, som han, med ikke ringe Udgifter sørgede for at faa Afstøbning, Fotografi eller Tegninger af fra fremmede Lande; man maatte sandelig beundre hans Udholdenhed og Energi. Alt i 1866 kom den første Del af hans omfangsrige Værk frem, anden Del i 1868,

trede Del nogle Aar efter og kort efter hans Død et Supplementbind han i sine sidste Aar havde samlet Materiale til.

Hvordan de Lærde end opfatte hans utrættelige Virken, maa enhver Dansk dog takke ham — en Fremmed — for det store Arbejde, der var en Forløber for de senere udkomne danske Runeværker af Thorsen og Wimmer, hvilke alene omhandle de yngre Runeindskrifter, men ingen af de ældre, som Stephens særligt behandlede. Vi bør derfor takke ham paa dobbelt Maade, først fordi han i en stor Samling fremførte de hidtil lidet behandlede ældste Runeindskrifter — og dernæst takke ham for, at han ansporede de danske Lærde til med større Kraft at virke til, at der endelig fremkom gode og fyldige Forklaringer af vore egne hjemlige Runeindskrifter i det yngre »Runefutork«. Jeg følte selv en vis Stolthed ved at have Del i hans store Arbejde, hvis Afbildninger for Størstedelen vare tegnede og alle raderede og chemityperede af mig — nogle endog udførte i flere Former og trykte i Guld og Farver. Da hans første Del af Værket var udkommet, kom der nogen Bevægelse hos Vedkommende, og der rørte sig noget der lignede en Skamfølelse over, at der saalænge var tøvet med at fremkomme med de Arbejder der alt forlængst var begyndt paa, der omhandlede vorø hjemlige Runestene og Indskrifter. Prof. Thorsen blev nu alvorligt manet om at udgive, hvad han i mange Aar havde samlet, og hvortil han i længere Tid havde modtaget Statsunderstøttelse; som alt meddelt havde jeg i 1855—62 tegnet en større Del Afbildninger af Runestene fra Øerne, som af Thorsen vare bestemte til at anvendes til hans Arbejder, men endnu manglede der Tegninger af de mange Runestene i Jylland.

Den meget stilfærdige Thorsen blev nu noget mere activ, og han bad mig om at paabegynde Raderingen af de alt tegnede Runestene og forberede mig paa en Rejse i Jylland for at tegne de derværende Indskrifter. I Aaret 1869 begyndte jeg paa den jydsk Rejse og i 3 Somre havde jeg tegnet alle da kjendte Rune- og Indskriftstene i hele Landet, og i de følgende Aar bleve disse circa 90 Tegninger efterhaanden raderede og chemityperede, men

de blev først trykte og udkom uden Text i Aaret 1879, en meget kortfattet Text fulgte efter i 1880¹.

ANDEN REJSE TIL GLAVENDRUP.

Men jeg vil endnu atter en Gang omtale mit Samarbejde med Stephens; det var i 1862, da jeg havde tegnet de ved Trinitatiskirke opstillede Stene til Prof. Thorsen, at jeg i den lange Indskrift paa Tryggevældestenen — som jeg nogenlunde kunde læse — havde bemærket Ordet »Skeid«.

Da jeg Aaret før havde været i Fyen og ligeledes for Thorsen tegnet den store Glavendrupsten, som jeg har omtalt Side 50, blev jeg overrasket ved at see, at denne Sten havde været omgivet af Stenrækker, der øjensynlig var Rester af en stor »Skibssætning«. Jeg omtalte engang dette for Stephens og at jeg ifølge Ordet Skeid (Skib) paa Tryggevældestenen maatte antage, at der ogsaa om denne Sten havde været en Skibssætning; selvfølgelig var denne forlængst ødelagt, da Stenen — der blev »fundet ved en Høj i Herfølge Sogn 1566« — kort efter førtes til Vallø og i 1810 til Kjøbenhavn. — Stephens blev helt glad ved min Meddelelse, og med den Enthusiasme der var ham egen, vilde han strax have mig til at rejse over med sig til Fyen for at see dette Monument, da det ikke alene for ham, men i det Hele taget var noget Nyt at høre, at vi virkelig havde Højninger med Skibssætninger i Danmark, som tillige stod i Forbindelse med en Runesten.

Det varede heller ikke længe før han meddelte mig, at han havde talt med Museets Inspektør Professor Worsaae, og af ham faaet Tilladelse til, at jeg paa Museets Bekostning rejste med ham til Glavendrup for at undersøge, opmaale og tegne Mindesmærket og Runestenen. I Juni 1864 rejste vi da begge derover og jeg fandt

¹ »De danske Runemindesmærker af P. G. Thorsen. II. Jylland og Øerne«. 1879, og de danske Runemindesmærker beskrevet af P. G. Thorsen. II. Jylland og Øerne«. 1880.

det Hele endnu omtrent i den samme Tilstand, som da jeg første Gang saae det, nogle af de opretstaaende Stene i Kredsen vare vel omfaldne og andre af de tidligere liggende borttagne, men de dybe Huller viste endnu, hvor de havde staaet. Stephens blev opbragt over den mishandlede Tilstand, Mindesmærket var i, den prægtige Runesten med sine c. 200 Runer laa nedkastet paa Bunden af et dybt Hul i den vestre Ende af Stensætningen. Jeg tog en Opmaaling af denne; mere end $\frac{1}{3}$ Del af den var ødelagt, men endnu havde det Tilbageblevne en Længde af 250 Fod, 50 Fod bred paa Midten, og ved den velbevarede østre Ende løb den ud i en Spids med en Bredde af 5 til 6 Fod; at det havde været en skibsformet Stenomsætning var jo tydeligt, ved denne spidse Ende var endda endnu staaende 3 meget høje Stene som en Stevn af Skibet¹. Stephens lovede, at han ikke vilde hvile før han fik Vedkommende til at sætte dette stolte — i Danmark enestaaende Monument i passende Stand og fredet af Staten. »Direktionen for Mindesmærkernes Bevaring« foranstaltede ogsaa, at Stenen blev optaget og rejst paa en lille Højning midt i Stenkredsen og Stedet fredet; men denne Fredning blev ikke strængt overholdt, thi da jeg mange Aar efter paa Runerejsen med Prof. Wimmer i 1878 atter saae og for ham tegnede Stenen, vare de fleste af Stenrækernes Stene røvede, det var noget Autoriteterne maa have fundet for galt, thi, da jeg et Par Aar efter med Wimmer var der for at revidere Indskriften, var der gjort et Forsøg paa at reconstruere Skibssætningen, men det var ikke ganske i Overensstemmelse med mit Grundrids af 1864, og jeg maa ansee denne Rekonstruktion for mindre heldig².

I Modsætning til Prof. Thorsen, som aldrig nogensinde fulgte med mig paa Runestensrejserne, var Stephens ivrig for at være

¹ Glavendrup foran omtalt S. 50, hvor jeg anfører dens Fund og Runeskriften paa Stenen.

² En Tegning og Grundrids findes i Nat. Mus. Arkiv — og Billede af Mindesmærket med min Beskrivelse i Illust. Tidende 1875 18 B. s. 181. og i Wimmers Runcværk 2 B. s. 374—75.

med og selv see Indskrifterne, hvilket jeg selvfølgelig satte megen Pris paa. Da der i den gamle danske Provins Blekingen var en Del Stene med Indskrifter i de ældre Runer, havde Stephens fra det svenske Vitterhets Akademi faaet en Understøttelse til at berejse denne gamle Provins og at medtage mig for at udføre Tegningerne. I August 1864 rejste vi da sammen til Carlshamn og Sølvißborg; tæt udenfor den sidstnævnte By var en Høj ved Skær-gaarden med en Sten, hvis Indskrift med de gamle Runer voldede os meget Arbejde, da Stenens porøse Masse — Kvarts — var stærkt medtaget af Vejr og Vind. Flere Gange gik vi fra Byen ud til den, endog en sildig, mørk Aften for ved Hjælp af et Stearinlys bedre at see de ved Daglys utydelige Streger og Ridser¹. Denne Aftenvandring erfarede vi havde bragt Forskrækkelse hos de i Nærheden boende Folk; thi da vi én af de følgende Dage vilde arbejde videre, bleve vi af en velvillig gammel Mand formanet om »ikke at give os formeget af med den gamle Sten og Høj eller granske dens Skrift, da Trolde i Højen havde i den sidste mørke Aften ladet Lys skinne over Stenen, som man helst maatte lade være i Ro og aldrig gaa hen til, naar Mørket var indtraadt, det vilde bringe Ulykke over os og andre«. Vi lovede at skulle lade være at gaa derhen i Mørke, og godt var det, at vi slap lykkeligt derfra, inden Troldfolket fik fat i os. Jeg kom til at tænke paa, at det ikke havde været til Skade om der i Fyen havde været noget af en saadan Overtro, det havde sikkert hjulpet til at værges om det prægtige Glavendrup Mindesmærke, som i lang Tid havde helliget skamskændet og næsten glemmt. I Sølvißborg var der ogsaa andet, der for os havde Interesse. Paa en Høj eller Banke ved Byen havde den gamle Borg staaet, som i Kong Chr. d. 2.s Tid saa ofte nævnedes. Efter en gammel Tradition skal den være bleven opført i den mørke Oldtid af en Mand der hed Sølve², men først i Aaret 1343 fik den sine Befæstninger og omgivende Grave; meget stærke

¹ Jfr. Stephens —: The old nord. Runicmonum. 1. B. S. 170 — samt de andre blekingske Stene.

² Navnet Sølve findes ogsaa paa Glavendrupstenen.

maa disse have været efter de Levninger at dømme, der endnu vare tilbage. I 1359 blev den dog erobret af Valdemar Atterdag og senere udholdt den en Mængde Belejringer, størst Navnkundighed fik denne Borg, medens Søren Norby var i Besiddelse af den, fra denne gik han ud paa Søtog som en rigtig Oldtidsviking og slog snart de svenske, snart de danske Krigsskibe, indtil han blev overvundet af de forenede danske og svenske Flaader, men selv undveg han og drog til Kong Chr. d. 2.s Svoger, Kejser Karl, og var i hans Tjeneste en Tid, men faldt 1530 ved Belejringen af Florens. Flere Gange er Sølvitsborg afbrændt og endelig ved Aar 1600 syntes den at være faldet sammen og nedbrudt, kun enkelte Murerer vare nu tilbage, og nye karakterløse Bygninger ere rejste paa Borgpladsen. Efter en gammel Tegning jeg fandt, har den været helt omgivet af Søen, og paa dens Voldhjørner knejsede høje Taarne, det var dengang en stolt Borg, men i Danmark har jo alle gamle Slotte haft en krank Skæbne¹.

MOSEFUNDENE I FLENSBORG MUSEET.

Medens jeg var i fuldt Arbejde med Afbildninger til Stephens Værk blev jeg i October 1863 anmodet om at komme til Flensborg, da Adjunct Engelhardt havde afsøgt og udgravet Nydammosen — det andet slesvigske store Fund —, der indeholdt lignende Oldsager, som dem der vare fundne i Anglen 1861—62 og som jeg forhen har omtalt. Da jeg ikke antog det for presserende, bad jeg ham om at maatte vente med min Rejse til min Juleferie, da jeg ved min Stilling som Lærer ved Akademiet ikke godt kunde forlade Kjøbenhavn i Kvartalets Begyndelse. Men i Mellemtiden døde Frederik d. 7, og den da raadende Skandinavisme og Nationallisme rejste en Bevægelse for at inkorporere Slesvig i Danmark og hæve dets Forbindelse med Holsten. Rescriptet af 18. Novb. bragte i et

¹ Denne Tegning er gjengivet med Beskriv. i Illust. Tidende 6. Bind Side 61.

Nu Krigen for Døren og den tydske Armé samledes i Holsten og ved Slien. Efter indtrængende Anmodninger fra Engelhardt, som frygtede for, at Tyskerne snart vilde naae Flensborg og røve Samlingerne forinden, de vigtigste Stykker — og særlig den mærkelige Baad — vare tegnede, bad han mig snarest muligt at komme derover. Nogle Dage før Julen rejste jeg da til Flensborg; det var en besværlig Rejse paa de islagte Veje i en »Diligence«; der var dengang ingen Jernbaner i Fyen ej heller i det østlige Slesvig. Fra Assens tog jeg med en Dampbaad til Haderslev, og saa atter i Diligence til Flensborg, saaledes gik 2 Dage og Nætter til denne Rejse.

Paa Latinskolen var de mærkelige Samlinger opstillede og paa Loftet stod den store c. 80 Fod lange Baad der var optaget af Nydamnose. Her var meget at tage fat paa; Baaden opmaales og tegnedes først; derefter en stor Mængde Oldsager, der vare fundne, i og ved den. Engelhardt indpakkede med utrættelig Iver mange af Sagerne for at sende dem til Kjøbenhavn, for at jeg mere bekvemt kunde aftegne dem der. Dagene gik under strengt Arbejde for os begge, og koldt var der i Lokalerne. I Kjøbenhavn ynkedes man over Soldaterne, der laa ved Danevirke og — som de sagde — frøs ihjel; men jeg troede nu ikke at det var saa slemt. En Aften, da jeg forlod Museet i Skolebygningen for at gaa en Tour med Engelhardt ned ved Havnen, udtalte jeg, at jeg følte mig helt oplivet ved at komme ud i den rene, friske Luft, og sagde, at jeg kunde ikke fatte de Klager Kjøbenhavnerne yttrede om Soldaternes Lidelser fire Mil herfra; men Engelhardt meddelte mig, at vel føltes Kulden ikke saa stærkt her i Slesvig som i Kjøbenhavn der laa ved Søkysten, men dog var det den Aften 21 Grader Reaum. under Frysepunktet; men Vejret var fuldstændig blikstille, og Flensborg laa et godt Stykke inde i Landet, hvor den kolde, fugtige Søluft slet ikke mærkedes. Jeg erfarede Sandheden heraf, da jeg en Uges tid efter Nytaar drog tilbage til Kjøbenhavn; en tidlig Morgen kom jeg ombord paa Damperen i Nyborg, Kulden skar mig formelig i Ansigtet, og jeg yttrede til Styrmanden paa Skibet, »at jeg i lang

Tid ikke havde følt en saadan Kulde« —, jeg blev forbauset, da han sagde — »Aa, nu er det ikke saa koldt, vi har nu kun 6 Graders Kulde«. — See det var Forskjellen imellem den stille Landluft i Slesvig og den skærende Søluft paa Øerne og — om end Soldaterne ved Danevirke havde det haardt nok, var det dog ikke saa slemt, som det blev antaget i Kjøbenhavn.

Prof. Engelhardt var — som før sagt — ivrig for at faa det vigtigste af Samlingen bort fra Flensborg, før Tydskerne rykkede nordpaa, thi han vidste, at særlig Thorsbjerg og Nydamfundene betragtede de som »altdeutsche Alterthums Sachen«, — det lykkedes ham da ogsaa for en Del, men ved Fredslutningen maatte de atter tilbagesendes og ere nu opstillede i Kiel i den derværende nye og smukke Museumsbygning.

Medens jeg sad og arbejdede i Flensborg og havde disse mærkelige Mosefund daglig for Øje, disse Sager der i saa stor Mængde vare fremdragne ved de slesvigske Kyster, dvælede mine Tanker ved den fjerne Tid, da disse Oldtidsvaaben og Smykker vare blevne nedlagte. I den Tid Fundene fremkom, forestillede man sig — og det menes tildels endnu — at Alt — Brynjer, Klædninger, Vaaben og Smykker — havde været i Brug og benyttede af Danmarks daværende Beboere, men naar man seer nøjere paa hver enkelt af disse mærkelige Sager, er det tydeligt, at det Hele maa have tilhørt et fremmed og langt mere udviklet kultiveret Folkefærd. Brynjernes kunstfærdige Ringsammenføjninger, Tøjernes fine Vævning, de med Guld og Sølv kunstnerisk udsmykkede Hjælme, en af helt Sølv en anden ligesaa med Jupiters Tordenkile, de prægtige Brystsmykker med den hvilende Athene eller Romafigur, det med fantastiske Dyr udsmykkede Guldpandebaand og de prægtige Sværd med de fine damascerede Palmegrene i Klingen, naar man ser disse Ting, bliver man mere og mere overtydet om, at Ejerne af dem maa have tilhørt et Folk, der har haft hjemme i et Land, der har været længe paavirket af græsk og romersk Kultur og Kunst, der har efterladt sit Præg i Alt, hvad der findes i de fundne Gjenstande. Der var endvidere imellem Sagerne f. Exempl. en fint

*Magnus Petersen
1865.*

KRIGERHØVDING FRA 3. AARH.,

Klæder. Vaaben m. m. efter de i de slesvigske Moser fundne Oldsager.

forarbejdet Sko af tyndt Skind, hvori der var indpressede Ornamente, og langs Saaleranden Rækker af Sølvknapper. Hele Formen af Skoen og dens Udarbejdelse var saadan, at den slet ikke egnede sig til Brug i vort Klima og i vore Naturforhold.

Disse Fund og de kort efter fremkomne i Fyen, ere alle nedlagte i Moser der ligge i Nærheden af Havindskæringer og sejlbare Vandløb der i den allerældste Tid have staaet i Forbindelse med disse. Tanken maa derfor mere og mere fæstnes ved, at disse Fundgjendstande har tilhørt et fremmed Folkefærd, der har søgt herop fra det sydøstlige Europa gennem Flodløb og over Østersøen, men ikke er naaede længere end til vore Kyster ved Lillebelt — (Nydam og Flemløse) — ved Odensefjord — (Vimose) — og i den østlige Del af Slien — (Thorsbjerg). De herværende boende krigerske Folk har da strax overvældet de indtrængende Fremmede i Kampe, samlet et stort Bytte, hvoraf en Del er som Offergaver nedlagde i nærliggende — for deres Guder — indviede Søer¹. Med en synlig Omhu er denne Nedlæggelse sket, thi i en bestemt Orden laa Sagerne, Klæder for sig, Brynjer, Spyd, Sværd og Pilebundter ligeledes. En Ejendommelighed er endnu at bemærke ved disse Fund, at man ikke har fundet Menneskeben iblandt Sagerne; Sejrvinderne har formodentlig brændt de Faldnes Ben. Paa den vedføjede Tegning har jeg forsøgt at samle de vigtigste af disse Mosefundssager i en Fremstilling af en Kriger fra det 3. Aarh., iført de Klæder, Brynje m. m., som jeg antager at denne Fremmede har baaret. Jeg var lidt misfornøjet, da jeg senere saae denne Figur gjengivet i forskellige historiske Værker som en »gammel-dansk Kriger«, hvilket er urigtigt; de, der i 3. Aarh. har baaret saadanne Klæder og Vaaben, har været et helt andet Folkefærd.

Nogle Aar efter at jeg havde været i Flensborg, malede jeg en større Figur af Krigeren, som Stephens købte og nu er i hans Søns Samling paa Husaby i Smaaland. Billedet var udstillet paa

¹ Jfr. Worsaae »Om Betydningen af vore Mosefund«. — Vidensk. Selsk. Forh. 1867 S. 251 og 264. (Særtryk — S. 12—13, og 25).

Charlottenborg og udtrykkelig anført, som en fremmed Kriger fra 3. Aarh.¹

Det var under en trykkende Følelse, at jeg arbejdede i hele den ulykkelige Krigstid i 1864, og meget havde jeg ihænde. Sammen med Engelhardt — der nu var fordreven fra Flensborg — arbejdede jeg paa Plancherne til hans Værker om Flemløse og Nydamfundene i Fyen; disse udkom i 1865 og 69 med ialt 83 raderede Kobbertavler. For Prof. Stephens og for Oldskriftselskabet var jeg ogsaa i stadig Virksomhed, hvorved mine Tanker for en Del bortleledes fra den sørgelige Krig. Naar Tiden tillod det, fulgte jeg Stephens paa forskjellige Rejser, saaledes paa forannævnte Blekingerrejse, til Glavendrupstenen og til Jægerspris, hvor han vilde see den der-værende norske Runesten og de to meget gamle Runeindskrifter paa Stenene fra Voldtofte og Flemløse, der alle laa paa Julianehøjen. Det vedføjede lille Digt skrev jeg engang i en ledig Time, da min Tanke dvælede ved de gamle Runer og de mærkelige Mosefund.

DEN FREMMEDE HØVDINGS DRAPA

(med en Tegning af de i de slesvigske Moser fundne Klædninger og Vaaben m. m.).

I guldsmykket Dragt nu atter jeg staaer
Hentet fra tilgroede Vande;
Men alle de Lærde end ikke formaar
At nævne fra hvilke Lande,
Jeg kom til de danske Strande.

Fra fjerne Land i Østerled
Jeg drog med Krigernes Skarer,
Vort Maal var at finde et roligt Sted
Under Ly af venlige Larer,
Og af Guderne skærmet mod Farer.

Vi naaede op til de danske Øer,
Hvor Mindehøje paa Bakketop
Sig spejler i Sunde og Søer.
Her fæstet vi Bo og slog Teltdugen op --
Men Fjenderøst højt raabte — »Stop« —!

¹ I Stephens store Runeværk 2. Del, har jeg tegnet og raderet i Staal et Billede af Krigeren med Hest og Baaden fra Nydam.

Thi bag skovklædte Vige der stod en Vagt
 Af Fjender, som talrigt os mødte,
 Vore Vaaben i hellige Søer blev lagt,
 Mens paa Valen vi døende blødte,
 Og naadeløst bleve nedstødte.

Efter tusind' og femhundred' Aar man fandt
 Vore Vaaben i tilgroede Vande;
 Nu gættes og spørges —: fra hvilken Kant
 Kom de Mænd til de danske Strande
 Fra ukjendte fremmede Lande —?

BORNHOLMREJSEN 1865.

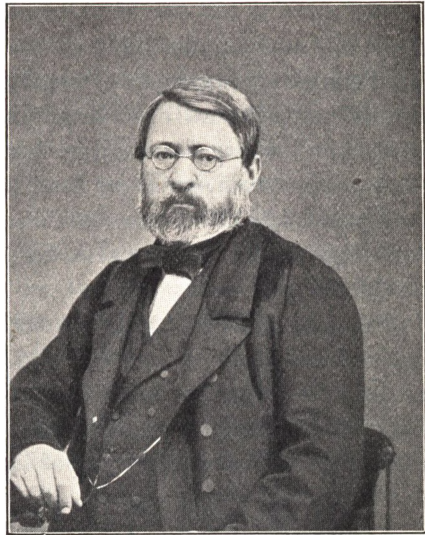
I Juli Maaned anmodedes jeg af Museumsdirektør Worsaae om at ledsage Professorerne Stephens og Carl Sæve fra Upsala under en Rejse paa Bornholm, og med dem opsøge og aftegne alle de derværende Runestene.

At Prof. Sæve var Deltager i denne Rejse var grundet paa, at han som Sprogforsker ønskede at gjøre sig bekendt med de bornholmske Dialekter, og de derværende Runeindskrifter. Begge Professorerne havde ønsket, at jeg fulgte med dem, og Worsaae var, som altid, imødekommende og lovede at udrede Bekostningen ved min Rejse, med Forbehold, at mine Tegninger overlodes Museet.

Vi gik alle tre ombord paa en Dampbaad og naaede Rønne om Aftenen den 12. Juli. Ved den derværende Postmester Henningsens Imødekommenhed fik vi Raadighed over en lille Jagtvogn til Farten over hele Øen. I Løbet af to Uger droge vi fra den ene Runesten til den anden, Kirker, Ruiner og Borgpladser saae vi ogsaa, men Runestenerne vare selvfølgelig det vigtigste, og jeg arbejdede flittigt.

Prof. Sæve var en lille, noget førlig Mand, venlig og i høj Grad opmærksom og hensynsfuld mod sine Medrejsende; skjøndt han sagde, at han led af en Mavesygdom, var han altid glad og fornøjet. Medens vi kjørte fra Sted til Sted deklamerede han ofte Digte og Sange, især var han meget indtaget i Carl Plougs Poesier; under

Samværet med dem, var det interessant for mig stadig at høre de to Lærde diskutere Tydningen af et eller andet tvivlsomt og utydeligt Ord paa enkelte Runestene. Begge vare paa dette Omraade lidt ivrige, selv den ellers sindige Sæve; han forsvarede sin Mening og Stephens sin, den lidt heftige Stephens forfægtede især meget livligt sin Opfattelse, men hans medfødte Godmodighed, og hans Respekt for Svenskerens store Sprogkjendskab, gjorde dog snart Ende paa Uenigheden, idet han bøjede sig for ham. Især var Striden varm, da vi stode foran den halvt udlættede Indskrift paa den høje, prægtige Runesten ved Clemens Kirken; her var den ellers venskabelige Strid noget heftig, men tilsidst endte den dog i »broderlig« Fred, og i al Stilhed morede jeg mig over de lærde Professorers Stridbarhed.

Prof. Carl Sæve.

Prof. Sæve havde mange andre Interesser foruden Studiet af Folkesprogene, saaledes var han en ivrig Forsker i Botanik. Under tiden, naar vi færdedes paa Landevejene, bad han om at standse Kjørsele for at faa undersøgt en Blomst eller en Plante, han havde opdaget paa et Gjærde ved Vejkanten. Stephens blev derved somme Tider lidt gnaven ved disse Standsninger og fremkom med lærerige »Proverbs« — »Time is money« — og deslige; men han var ikke synderlig bedre end Svenskeren; thi naar han saae en større Granitsten i et Gjærde med nogle Ridser paa Fladen, mente han strax, at han havde »skimtet« Runer, og saa maatte Vognen atter standse;

Jeg kjendte denne Gjærde-Standsning af Stephens fra vor Rejse i Blekingen, hvorved vi ragede uklar med vor Skjutsbonde, der ikke kunde finde sig i saadanne Ophold og Tidsspilde, og truede Stephens ved at gribe til sin Kniv. Jeg var derfor kjendt med saadanne Ophold, tog det med Ro, og trøstede mig med at ryge en Cigar, der atter havde tilfølg, at Sæve foreholdt mig det skadelige ved Tobaksrygning, og hvormeget det angreb Sundheden — ; saa fortalte han, at han i sin Ungdom var meget hengivet til denne Last, men nu røg han aldrig: »hans Mave kunde ikke taale det« — og »den Mavesygdom jeg lider af« — sagde han — »bliver engang min Død«. Men han døde dog ikke af den; den kjære Mands Bane blev en Brystbetændelse, der tog Livet af ham i 1876, da han var 64 Aar gammel.

Naar jeg af Føjelighed lod være med Rygningen og Stephens fortsatte sin Søgning imellem Gjærdestenene, tilkændegav Sæve kun sin Misbilligelse med Standsningen af Kjørselen ved at foredrage et eller andet Vers af et Digt, og blandt andet hørte jeg ham engang med Varme fremsige det smukke Vers af Ploug:

De sige at mit Sprog er for vegt for Nordens Mænd.
 Et Maal for Kjærlinger i Spindestue;
 Men mangan Gang det lød fra højen Dæk dog hen
 Igjennem Stormens Drøn og Kampens Lue.
 Og hvergang det os kalder paany i Farens Stund,
 Vi drage ud i Døden med dets Toner paa vor Mund
 Og det mod Himlen flyver med vor Ære.

Uagtet de mange Standsninger gik Rejsen om paa Øen sin gode Gang, og jeg bragte en stor Del Tegninger med mig til Kjøbenhavn; men her laa atter mange Arbejder og ventede paa mig. Et glædede mig især — skjøndt ikke nordisk — var det dog arkæologisk — det var Udførelsen af 20 Raderinger i Chemitypie til H. Stillings »Rejse i Ægypten« — som jeg gjengav efter hans større Tegninger af Monumenter og Bygninger i det mærkelige Land; Bogen udkom i 1869 paa Reitzels Forlag.

Akademikoncourser og Lærerpladsen havde jeg nu helt opgivet,

jeg var nu kommet i ret god Virksomhed paa en nyttigere Maade. De akademiske Studier havde jeg ligeledes lagt tilside; jeg følte, at jeg stadigt havde hele det Høyenianske Clerus imod mig, fordi jeg ikke kunde lade være med vedblivende at kritisere og udtale min Ringeagt for den realistiske Aand der bredte sig mere og mere, og yttrede sig i de akademiske Konkurs-Opgaver og i flere Kunstneres Frembringelser. Men for at Akademikerne ikke skulde sige, at jeg helt havde opgivet den mere kunstneriske Virksomhed — begyndte jeg paa egen Haand et Arbejde, som jeg mente havde baade kunstnerisk og historisk Betydning; det var Udgivelsen af en Række raderede Portraiter af Mænd, der havde virket til Oplysning af vor Historie og Arkæologi, og som ikke forhen var offentliggjorte.

Et af de første Portraiter jeg raderede var Arne Magnussøn; Originalen fandt jeg ved Prof. Thorsens Anvisning i et mangelfuldt Akvarelbillede paa Universitets Bibliotheket; derefter kom Samleren Klevenfeldt, som jeg raderede efter et Basrelief, Historikeren Prof. Gram efter en Tegning af Carstens, gamle Chr. Molbeck, And. Sørensen Vedel, Ole Worm, og Stamfaderen til den Lindeske Slægt — Christian Lind til Volstrup, efter et Epitafium i Holstebrokirke, — Niels Hemmingsen, og Historikeren Lyskander, efter et Epitafie i Herfølge Kirke ved Kjøge¹, og flere andre. Men min Fortjeneste derved blev kun ringe; dog havde det tilfølge, at jeg fik en Del Bestillinger med at stikke og radere Portraiter for Boghandlere, navnlig Forlagsbureauet (til Dansk Folkekalender) som forhen maatte henvende sig til en Kunstner i Leipzig, Neumann, for at faa graveret det Staalstik der som forreste Blad ledsagede Kalenderen. Man valgte nu mig til at udføre dette Blad, og iblandt de Portraiter jeg i en Række Aar udførte, vare: Rahbek, Chr. den 2den, Valkendorff, Joh. Evald, Freund, Weyse m. fl.; og til den Schuboeske Boghandel: Walter Scott og Byron; til Reitzels Udgave af Fru Gyllenbourgs Skrifter stak jeg ogsaa hendes Portrait. I den Anledning besøgte jeg med Hr. C. Reitzel Fru Louise Heiberg, der ejede det Maleri af Juel, som det gjaldt at copiere; jeg kom saaledes til at tale med

¹ Jfr. Holger Fr. Rørdam: »Klaus Christoffer Lyskanders Levnet« 1868.

den store Skuespillerinde, der i sit Hjem viste sig nok saa meget indtagende, som naar hun fremtraadte paa Scenens Brædder. Til mindre Biografier udførte jeg ogsaa nogle Portraiter, og til Raderforeningen Marstrands og H. C. Andersens Portraiter, men i en anden Retning havde denne Gravurevirksomhed ogsaa vakt Opmærksomhed.

I 1866 var Nationalbanken i stor Forlegenhed, da deres gamle, dygtige Kobberstikker Erling Eckersberg pludselig angrebes af en Øjensygdom og var ikke istand til at gravere en ny Plade af Bankens Halvtreds Rigsdalersseddel. Da mine Raderinger i Staal kjendtes af flere af Bankbestyrelsens Medlemmer, og dertil kom, at de mange Portraiter bleve vel modtagne, bad man mig om at gravere den nævnte Seddel i Staal, som jeg maatte udføre i Bankens Lokale. Man var meget tilfreds med mit Arbejde, og nogle Aar efter, i 1873—74 udførte jeg den ny Femhundredre Kronerseddels Forside, samt nogle danske Vaabener til en af Bankens Vexler. Et andet Arbejde bragte mig igjen ind paa min arkæologiske Virksomhed, det var et Værk der udgaves af Officerersskolen, nemlig: »Den danske Krigsmagts Historie«, af Oberst Carl Blom. Hertil tegnede jeg en Række Billeder af Krigerdragter fra Broncealderen til Middelalderen, der senere udførtes i Lithografi. Bogen udkom i 1870, som Manuskript.

Under alle disse Arbejder som ganske havde optaget min Tid, var det mig kjært, at Prof. Thorsen ikke havde ladet høre fra sig og manet mig til at paabegynde den jydsk Rejse, som jeg havde lovet at foretage; jeg blev end mere overrasket over hans Langmodighed, da jeg erfarede, at han havde anbefalet mig til Udførelsen af et Arbejde, der end yderligere vilde forhale min Paa-begyndelse af Runerejsen for ham i Jylland.

Den meget intelligente Hofintendant Holst, norsk Kammerherre, hos Kong Carl den 15de, var vel kjendt paa vore Bibliotheker. Han havde gjort Kongen opmærksom paa det sjeldne Manuskript af Snorre Sturlesons norske Kongekrønike, som bevares i Univ. Bibliotheket. Han havde ladet tage en fotografisk Kopi af hele Manuskriptet, men Gjengivelsen af de c. 200 malede Billeder og Initialer

var det kun daarligt lykkedes med, og de stode saa utydelige og svage, at de næppe kunde sees. Prof. Thorsen henviste da Kammerherren til mig, og denne kom da og bad mig om at gjengive og opmale, paa de fotograferede Blade, alle de utydelige og mislykkede Billeder, hvoriblandt var flere meget store Initialer der vare udførte i Guld- og Sølvinctur. Det var et temmeligt stort Arbejde, jeg ønskede derfor, at Vedkommende skulde vide, at det vilde koste en Del, og opgav derfor, at det vilde andrage en Sum af 600 Rdl. at opmale disse c. 200 Billeder. Kammerherre Holst gik villigt ind paa at udrede denne Sum, naar Arbejdet strax sattes igang; jeg begyndte at male og tegne disse c. 650 Aar gamle, smaa Kunstværker og glædede mig ved Arbejdet der gik ret hurtigt fra Haanden. Men da jeg var vel færdig med det og skulde aflevere det, synes jeg det var for stor en Sum jeg havde forlangt, og nedsatte den til 450 Rdl.

Da jeg meddelte Kammerh. Holst dette og tilsendte ham min Regning, foreslog jeg for den til Rest blevne Sum af 150 Rdl. at male en Kopi af det gamle Malerie fra c. 13. Aarh. der forestiller Hellig Olafs Død og Legende, som bevares i vort Nordiske Museum. I 1691 var det kjøbt ved en Auction, og Traditionen fortalte, at det havde hørt til en Altertavle i Thronhjems Kirke. Jeg tilbød at gjengive Billedet som Facsimile, ganske som Originalen og malet paa Træ i matte Farver paa Kridtbund, og omfattet af en lignende Ramme med imiterede Stene. Jeg interesserede mig meget for dette Billede, da jeg anseer det for det ældste Oliemaleri vi har her i Norden¹. Som jeg forhen har omtalt (Side 16), udførte jeg alt i 1846 en Akvareltegning af samme Billede i en fjerdedel Størrelse til Thronhjems Videnskabernes Selskab, og var saaledes ret fortrølig med hele dets Karakter. Da enhver Nordmand maatte have Interesse for Billedet, fandt jeg det netop passende at foreslaa en Gjengivelse af det i dets sande Størrelse, og til en rimelig Pris. Jeg fik derfor et venligt Svar fra Kmh. Holst med Tak for mit Tilbud, og jeg udførte da Arbejdet, som jeg havde lovet.

¹ I Illust. Tidende har jeg givet et Billede af Maleriet. med Text, — 9. Bind, 1868. Nr. 459.

Da Maleriet var fuldført og afsendt, samt forevist Kong Carl, var han meget tilfreds, og der vistes mig en Paaskjønnelse af dette Arbejde, og min øvrige arkæologiske Virksomhed, ved at tilstille mig den svenske Vasa Ridderorden (1869).

Endelig i Sommeren 1869 kunde jeg love Thorsen at begynde Rejsen til Jylland, men forinden bad han mig om at staa en Fremmed bi med et lille Arbejde; det var Grev Paul de Riant fra Paris, der opholdt sig i Kjøbenhavn og samlede Materiale til et Supplement til hans Bog om »Skandinavernes Korstog og Pilgrimsfarter«. Han ønskede at jeg skulde kopiere nogle Blade af et gammelt Manuskript i Facsimile: Originalen var i Bibliotheket, og Prof. Thorsen var saa venlig at udlaane det til mig, medens jeg aftegnede det. Da jeg var færdig med dette, kom et andet — større Arbejde — for Oldskrift-Selskabet, det var en Række Afbildninger i Farver og Raderinger af Gjenstande fra det mærkelige Gravfund ved Mammen i Nærheden af Viborg, en Grav der havde meget tilfælles med Jellingegraven og maa henføres til 10. Aarhundrede. Dette Arbejde optog ikke ringe Tid, da jeg maatte udføre de dertil hørende Farveblokke i Chemitypi. Nu havde vi naaet Midten af September Maaned og ved den Tid samledes den store og første arkæologiske Kongres i Kjøbenhavn, hvor al Verdens Arkæologer mødte. Hver Dag holdtes Møder i Universitetet; selvfølgelig maatte jeg være med her, og jeg mødte flittigt til Foredragene der holdtes, men for det meste omhandlede de anthropologiske og geologiske Emner, der mindre interesserede mig; saaledes var der en lang Diskussion om Menneskenes Afstamning fra Aberne af den bekjendte Lærde, Schwejtzeren Carl Vogt, der blev modsagt af Franskmanden Qvatrefoages. Saa var der et Foredrag af en Belgier Mr. Spring, om Menneskeæderiet i Oldtiden. Nogle Aar forinden havde jeg tegnet Stykker fra et mærkeligt Stenalderfund ved Nørre Broby i Fyen, hvoriblandt var en Del Menneskeben der bar tydelige Mærker af, at de havde været udsatte for Stegning; dette gav Anledning til at antage, at Kannibalismen ogsaa havde hersket i Danmark i Stenalderen. Desværre kunde jeg af Mangel paa Tid ikke deltage i Kongressens Ud-

flugter udenfor Byen, derfor gik den interessante Tour til Havelse Østersbanker tabt for mig; men i den følgende Tid fik jeg et roliger Overblik over Resultaterne af Kongressen, da jeg havde at udføre alle de mange Plancher og Billeder til den af Prof. Valdemar Schmidt udgivne Beretning om Kongressen, som fremkom nogle Aar senere.

Endelig i Slutningen af September rejste jeg, ifølge Aftale med Thorsen over til Langaa ved Randers, hvor han havde en trofast Medhjælper i Sognepræsten der, Provst Taaffe. Bosiddende der ved en Bugt af den gamle Gudena, havde Taaffe — ledet af varm Interesse for vore Fortidsminder — arbejdet for, saavidt det stod i hans Magt, at værgе om de gamle Runestene der fandtes i hans Provsti. Jeg opholdt mig henved 8 Dage i hans gjæstfri Hjem, og ofte kjørte han ud med mig i Omegnen, hvor der var samlet en stor Mængde Mindesmærker, der vidnede om, at for 9—10 hundrede Aar siden havde der her paa Egnen levet et ikke ringe Antal anseete Mænd. Den dengang — efter de endnu synlige Terrænforhold — meget brede Gudena, har ved Sejladsen paa den; været en Alfarvej fra Randers til Viborg og Skive. Mange Runestene fandtes her langs Aaløbet, ved Randers, Grensten, Langaa, Øst. Velling, Aulum, Vejerslev, Sahl og Hjermind. Ved Langaa skal, efter Ole Worm, have været en meget stor Sten med en lang Indskrift; jeg havde fra Thorsen faaet det Hverv at forhøre mig om dens Skæbne, og af Taaffe fik jeg at vide, at da han først kom hertil, havde han adspurgt en gammel Mand, om han kunde mindes en saadan Sten. Til Svar fik han at vide, at den Gamle havde i sin Ungdom seet en saadan, og han forsikkrede ham om, »at det var en saare god Sten, den fyldte godt tyve Læs, da den sønderlages« —! Ved Langaa synes det, havde man en sær Tilbøjelighed til at sønderhugge de gamle Runestene. Kirken dér, var fornylig ombygget, og i en Stenhob fandt jeg fem Brudstykker af Granitstene, alle af forskjellige Stenarter der viste, at være af flere Stene; paa dem alle vare enkelte Runestave levned. En hel Runesten havde Taaffe dog været saa heldig at træffe paa, som nogle Brobyggere vare ifærd med at

ødelægge, og en Linie af Skriften var alt borthugget, men da fik han den reddet, og nu er den opstillet syd for Kirken, hvor den forhaabentlig staar endnu. (Jfr. Wimmers: Danske Rune-Mindesmærker).

Paa en af mine Udflugter, omtrent 2 Miil fra Langaa, anviste Provst Taaffe mig en mærkelig Sten, der for c. 30 Aar siden var fremdraget af Ruinerne i den gamle Skærnborg der laa i en halv tilgroet Mose; denne Borg var opført ved Aar 1347 af en Væbner Peder Vendelbo, og kom i de følgende Aarhundreder i andre danske Adelsslægters Eje, indtil den under en Belejring af de tyske-kejserslige Tropper afbrændtes og ødelagdes 1627.

Paa den i Fundamentet fundne store Runesten er indhugget et fantastisk Jettehoved og omkring det er en Indskrift der meddeler at: — »Finulfs Datter Sasgærda rejste denne Sten efter Othinkar Osbjørnssøn, den trofaste Mand«, derefter følger en Forbandelse: over hver den, som forstyrrer og ødelægger dette Mindesmærke. Hvad Skæbne Peder Vendelbo har havt er ikke kjendt; hvis det er den samme Mand der var Marsk hos Christoffer d. 2den — og derefter Drost hos Valdemar Atterdag — saa har han dog ikke længe kunnet glæde sig over sin nybyggede Borg, thi samme Marsk og Drost døde netop i 1347. Som nævnt har Bygningen delt Skæbne med saa mange andre danske Borge: ødelagt og brændt!

Ved Skærn Kirke laa endnu et Brudstykke af en anden Runesten med en ødelagt Indskrift, hvoraf nogle Ord er læselige: »Usbjørn rejser Sten over sin Broder . . . ? — muligt er den her nævnte Mand Fader til den paa den store Sten omtalte Ohinkar Osbjørnssøn.

Jeg holdt ud paa denne Rejse indtil midt i October, da blev Vejret saa ublidt og koldt, at jeg maatte rejse hjem til Kjøbenhavn; her ventede atter et sjældent interessant Arbejde paa mig. Den bekjendte Direktør for en Afdeling i Britisk Museum, Mr. A. W. Franks, boede en Tid som Gjæst hos Prof. Stephens; i hans Afdeling i Museet var kommet et mærkeligt Stykke, nemlig et Reliquiskrin med rige Udskæringer af Figurer og Ornamenten i Elfenben; i Skrinet var en med indpressede Ornamenten prydet Lædertaske,

hvori St. Madoes og St. Colombas Relikvier havde været bevarede. Nu udbad Mr. Franks sig min Hjælp ved at tegne og gravere disse gamle Stykker og lovede snarest at sende mig Afstøbninger af Skrinet og dertil hørende Fotografier. Med Glæde udførte jeg dette Arbejde paa ialt otte Kobbertavler der fremkom med Text i det store anseete, engelske Værk »Arkæologia« 41. Bind. Da man var meget tilfreds med mine Afbildninger, fulgte snart flere Bestillinger i samme Retning fra engelske Arkæologer, saaledes udførte jeg en Del Billeder af Mindesmærker over gamle danske Krigere og Beboere i Nordengland, Cumberland, Dearham og Brighamstenene og det store Ruthwellkors i Northumberland.

I Løbet af Vinteren imellem 1869—70 havde jeg foruden det nævnte Arbejde til Mr. Franks, fuldt op af mine sædvanlige Arbejder her, og fra mine norske og svenske Venner, saaledes Prof. Bugge i Christiania, Lorange i Bergen og Dr. Bruzelius i Lund. I Anledning af Prinsesse Dagmars Formæling, nogle Aar før (i 1866), havde de sønderjydske Kvinder samlet en Sum til en Gave; denne bestod i en Udgave af Saxos Danmarkshistorie, og til den tegnede jeg et Bind i oldnordisk Stil, der blev udført i forgyldt, drevet Sølvarbejde; ligeledes havde jeg tegnet en coloreret Adresse der fulgte med Gaven.

Da Sommeren kom beredte jeg mig til atter at fortsætte den afbrudte Rejse i Jylland for at faa tegnet videre efter de derværende Runestene, som Thorsen nu begyndte at længes efter. I Landsbyen Virring i Nærheden af Randers, havde Justitsraad Hvass opdaget en Runesten der laa som Tærskelsten foran Indgangen til Kirken. Jeg rejste strax over til Hr. Hvass, hvor jeg blev modtagen med megen Venlighed paa Frederiksdal ved Randers, hvor Hvass boede, og næste Dag kjørte Justitsraaden mig til Virring Kirke. Stenen laa helt bedækket af Støv og Jord, og da dette fjernedes fandt jeg en næsten helt bortslidt Runeskrift paa Stenens Overflade; nogle Ord vare dog nogenlunde læselige, disse vare: »Rigmutr og . . . rejste Sten denne for . . . efter Døden« — det øvrige var jeg ikke istand til at læse. Men med den — i det foregaaende Aar undersøgte Ulstrup-

sten i Minde —, hvor den bageste Side var skjult, — forlangte jeg at Stenen her optoges, for at jeg kunde see, om nogen Indskrift fandtes paa dens Bagside. Justitsraad Hvass billigede dette, og han lod den helt udgrave, saa jeg fik seet Stenen paa alle Kanter, og ganske rigtig var der paa dens Overkant en Runelinie; der stod: »Thor viki disse Runer« —, altsaa en sikker hedensk Indskrift, der maa være samtidig med den fynske Glavendrup Runesten (se foran, Side 50), hvor der staar: »Thor helliges denne Grav«. Prof. Thorsen skriver i en lille Afhandling i Oldsk. Selsk. Aarbøger 1870, at han selv var tilstede og saae denne Indskrift; det forundrede mig meget, thi han var aldrig med mig i de Aar jeg rejste om i Landet og aftegnede Runestenene for ham, og ved Virringstenen var han ikke tilstede, da Hr. Hvass og jeg lod den fremdrage. Nu er den opstillet ved Kirkens sydlige Side; om Prof. Thorsen i en senere Tid har seet den der, er muligt, men jeg er ikke vidende derom.

Fra Randers rejste jeg videre nord paa til de Steder, hvor Runestene vare mig anviste. Opad Landet imellem Hobro og Nibe var flere mærkelige Stene, navnlig ved Aars, Ravnkilde og Skivum; den sidstnævnte var særlig mærkelig, her havde atter en ædel, dansk Kvinde rejst et Mindesmærke, formodentlig over sin Husbonde. Indskriften lyder: »Thyre og Sønner Othinkar og Gudmunder rejste Sten over Ki. . . . den gode, han var den bedste Landmand i Danmark«. Desværre er Navnet borthugget, kun de to Begyndelsesruner ere sparede og 6 Tom. er levnet til de øvrige Stave i Navnet, saa dette maa have været meget kort (Kitil eller Gisur).

En anden Sten ved Aars er ogsaa mærkelig, den har Indskrift baade paa Forsiden og Bagsiden, med indtil 8 Tom. høje Runer — »Asur satte Sten denne efter Valtoke Drot sin«. Paa Bagsiden er et kort Versrim: »Stenen her skal stande længe og Valtokes Navn breder viden om«. Prof. Wimmer har vist rigtig paavist, at den her nævnte Toki, er den samme Toki Gormsøn der er sat Mindestene for ved Hellestad i Skaane, og som faldt i Slaget ved Fyrrisvold 984.

Det følgende Aar blev jeg færdig med disse Runestenrejser for Thorsen; jeg havde da tegnet nogle og halvfemsindstyre Afbildninger af Runemonumenter, men Thorsen dvælede endnu længe inden han lod dem komme frem; først i 1878 bleve endel af dem særlig trykte, og en kort Text kom til endnu senere, i 1880, der ingenlunde fandtes tilfredsstillende af Kjendere.

Endnu i Slutningen af 1871 og Begyndelsen af det følgende Aar gjorde jeg en Rvisionsrejse over hele Jylland vedrørende de for Thorsen udførte Mindesmærker, iblandt dem jeg da fik ny Tegninger af, var den historiske Runesten i Sønder Vissing, som Tove. Mistivis Datter, Harald Gormsøns Kone, rejste over sin Moder, at denne Harald er den samme som Historiens Harald Blaatand er der ingen Tvivl om. En mindre Runesten findes ogsaa her ved Kirken, der har Indskrift om, at: »Toki gjorde Mindesmærke for sin Fader Aba, den vidtberejste Mand«. Skjøndt jeg tidligere havde været syd paa, maatte jeg atter see Stenene ved Bække og Læborg, der i Indskrifterne fortæller om Opførelsen af Jellingehøjene; derefter drog jeg tilbage til Fyen, hvor jeg efter Anmodning fra Professor Worsaae maatte see og aftegne en lille Oldtids-Baad der var fundet i Gamborgfjord. Den var udskaaen af en Fyrretræsstamme og henved 6 Alen lang og c. 1 Alen dyb; Fiskerne havde fundet den ved Strandkanten, og tilbød nu Museet den for en ringe Sum, og saavidt jeg véd, er den endnu i Samlingen.

Mangfoldige vare de Arbejder i arkæologisk Retning, foruden de nævnte, jeg havde i Arbejde, men de vigtigste vare dog de til Oldskriftselskabet og særlig til Prof. Stephens store Værk, og nogle Tavler til den endnu ikke udkomne Beretning om den arkæologiske Kongres i 1869, som Prof. V. Schmidt arbejdede flittigt paa.

Ved denne Tid begyndte der at røre sig en Bevægelse i Retning af, at der skredes til en grundig Undersøgelse over hele Landet af vore Mindesmærker, Kirker og Høje; Worsaaes Anseelse og Veltalenhed lovede, at de Bestræbelser han gjorde for at fremme denne Sag, vilde bevæge Rigsdagen til at bevilge de Midler der vare nødvendige for at kunne iværksætte den. Det varede heller ikke længe,

før han fik udvirket, at der af Staten blev givet en aarlig Sum i forannævnte Øjemed til at foretage en systematisk Undersøgelse i de forskjellige Herreder, og en Kortlægning af de endnu bevarede Dyser og Gravhøje, samt Undersøgelse med Beskrivelser og Tegninger af Kirker, Borgpladser og gamle Bygninger. Alt i Sommerens Løb valgtes 3 Partier, hvert bestaaende af en Museumsassistent og en Kunstner eller Arkitekt, til at paabegynde Arbejdet.

Professor, Assistent ved Museet Engelhardt og jeg dannede ét af disse Partier; de andre bestode af Assistent Henry Petersen og Arkit. Løffler, Adjunct Feddersen (Forstander for Oldsagsaml. i Viborg) og Arkit. Uldall i Randers. De førstnævnte overtog et Hrd. i Sjælland og Adjunct Feddersen et andet i Viborgeggen. Engelhardt og jeg valgte Øen Mors.

Ved disse Herredsrejser og de med dem foretagne Undersøgelser traadte min arkæologiske Virksomhed ind i et andet Spor end de tidligere Rejser for Thorsen, Stephens og Worsaae, som hver især kun optog en kortere Tid end Herredsundersøgelserne, der fordrede indtil 5 à 6 Uger ad Gangen, inden de mange Sogne i Herrederne vare tilbørligt afsøgte. Disse lange Ophold ude i den fri Natur virkede gavnligt paa mit legemlige Befindende, fremfor den sædvanlige Hjemmesiden ved Tegning, Radering og Ætsninger.

Alt ved mine mange tidligere Rejser omkring i Landet, havde jeg, naar jeg kom til Kirker, hvor Runestene fandtes, ikke undladt at aftegne, hvad jeg ^{saa} blandt derværende Kirkeinventar — f. Ex. Døbefonte, Portaler og Billedstene. Fra min Haand var der derfor alt samlet en ikke ringe Del til Museets Arkiv, jeg var saaledes ikke ukjendt med det Arbejde der nu fordredes ved Herredsrejserne.

Prof. Engelhardt og jeg valgte Øen Mors at begynde med; vi mente at denne Ø var mindre berørt af den Færsel der ved Jernbaner og andre Nutidsudviklinger havde virket opbrydende og forstyrrende paa de gamle Forhold. Øen laa saa isoleret og fredelig bag sit Gjærde af brede Sunde, at selv Tyskerne i Krigens Tid ikke forstyrrede dens Ensomhed. Vi fandt ogsaa dengang Landet og

Folket i en egen primitiv Tilstand, selv Sproget lød her mere klangfuldt og ægte jydsk, end i andre Dele af Jylland.

En sildig Aften i Augustmaaned kom vi efter en trættende Dagrejse fra Kjøbenhavn til Sallinglands vestlige Kyst ved Færgestedet Pinen, for at sættes over til det ligeoverfor paa Morsø liggende Færgested, der kaldtes Plagen, Navne, som Folket havde fundet paa, for at betegne de ynkelige og undertiden farlige Overfarter her.

Det var en heftig Storm, da vi ved Sallingfærgen anmodede Folkene dér, om at føre os over til Mors; de vare meget uvillige dertil paa Grund af Stormen og den stærke Strøm i Sundet, og raadede os til at vente til næste Morgen med Overfarten, men det passede nu ikke ganske for os, da trætte som vi vare af den lange Dagrejse, ønskede at naae Nykjøbing paa Morsø inden Natten, og faa et ordentlig Logi og et styrkende Aftenmaaltid, som begge Dele vare uopnaaelige i den usle Færgekro. Vi bød derfor Baadsmændene en dobbelt Betaling og saa lode de sig bevæge til at gaa tilsøes med os.

Hvor forskjelligt var det dengang at komme over disse Smaasunde fremfor nu, da bekvemme Dampfærger føre de Rejsende over, medens de mageligt hvile paa bolstrede Stole og Sophaer. Jeg husker en Rejse og Overfart jeg gjorde, da jeg et Par Aar forhen var paa Øen; Færgebaaden kunde paa Grund af Lavvande ikke naae ind til Kysten, hvad gjorde saa Færgemændene —? de toge hver en Passager paa Nakken og bare dem iland, godt var det, at der sjeldent var mere end 3 à 4 Rejsende, som det ikke tog lang Tid at landsætte og saaledes slap tørskoede paa fast Jord.

Overfarten, som vi endelig havde overtalt Folkene til at iværksætte, saae alligevel noget betænkeligt ud, thi Baaden var meget klodset og tung, og da den kom ud i Sundet bragte Storm og Strøm den til at gynges saa stærkt, at den, skjøndt fremført af flere svære Tomandsaarer, alligevel rejste sig op og ned i Vandet, saa Forenden stod højt over Vandfladen, hvorved jeg fik see, at der under Baadens Vandlinie var et Par anseelige Huller i Brædderne, hvorigjennem Vandet strømmede ind, naar Baaden duvede i Bølgerne.

Jeg spurgte Baadmændene, hvorfor der ikke var foretaget en Reparation af Fartøjet eller at et nyt burde været anskaffet, men jeg fik det ægte jyske Svar, »at det vilde altsammen koste saameget; nu var der i 2 Aar lovet, at der skulde indrettes en Dampbaadsfart over Sundet, og saa var det jo toveligt at sætte sig i nogen Bekostning med at skaffe en ny Robaad til denne Fart«. Men den jyske Langmodighed blev endnu prøvet flere Aar, før en Dampbaad blev sat igang, og de gamle, raadne Baade maatte holde Ventetiden ud; vi kom dog dennegang heldigt over, uden at lide Skibbrud, og ved Morsinger Færgestedet, Plagen, fik vi en lille Vogn der bragte os til det én Mil nord derfra liggende Nykjøbing, hvor vi efter et godt Aftensmaaltid i Hotellet gik velbeholdne tilsens, for næste Morgen at begynde vore Undersøgelser af Højene i Byens Nærhed.

Som foran nævnt havde jeg tidligere været paa Morsø, en Gang for Runemindesmærkernes Aftegning, og en anden Gang for at undersøge og beskrive, hvad der endnu var levnet af det gamle Dueholms Kloster; Resultatet af den sidste Undersøgelse overgaves Prof. Thorsen, som har indført den i Indledningen til »Dueholms Diplomatarium«, 1872, S. XXIV. og i samme er endel Afbildninger som jeg alle har tegnet og raderet.

Ved dette Besøg kunde jeg kun omtale og paaavise en ret mærkelig Gravsten, der findes i den ældre Del af Bygningen, men til at tegne den fik jeg ej Lejlighed dengang. Da Klosterbygningen ligger tæt ved Nykjøbing By, gik jeg nu, den første Dag jeg atter var her, hen for at tegne denne Sten. Den er omt. 3 Alen høj og paa dens Flade var i lavt Relief indhugget et Vaabenskjold og en Kirkekalk, i Skjoldet var udhugget et Bogstav **A**; en Ramme omgav det Hele og i den var følgende Minuskelskrift: »Andreas Nicolai de Draaby, præbiter curatis in Hafferslev«. Draaby og Haverslev ere Byer paa Øen; denne Anders Nicolai har været Forstander eller Præst i sidstnævnte By, og da hans Gravsten findes her, maa han være begravet i Kirkegaarden ved Dueholm Kloster, en Del opgravede Menneskeben viste, at denne havde været tæt ved Klosters nordvestre Side; Stenen er fra det 15. Aarh.

I Følge med Engelhardt begyndte vi i de følgende Dage at af-søge den syd for Byen liggende Lødderup Hede. En dygtig Fører havde vi i den i Nykjøbing boende Konsul Schade, der hjalp os særlig, hvor det gjaldt om at paavise de forskellige Markskæl, saa at vi sikkert kunde afmærke de over Heden vidtspredte Gravhøje, og der var ikke faa, thi i et Par Dage havde vi afsat over 125 paa Matrikulkortet. I de efterfølgende Dage fandt vi en ligesaa rig Samling i andre Sogne, saaledes paa Redsted Hede 106, og i Sejerslev Sogn 108, o. s. v. Langdysser var der ikke mange af, dog fandt vi en meget ødelagt paa Karup Hede, der var ca. 100 F. lang og havde blandt Beboerne faaet Navnet »Røverstuen«, formodentlig havde den forhen været et Tilholdsted for Vagabonder eller lignende Udskud. Atter en Langdysser laa paa den lille »Jegindø« syd for Mors. Det var et uventet stort Antal Gravhøje vi i det Hele taget fandt her paa Øen, thi i den Tid vi færdedes her, afmærkedes paa Kortene ikke mindre end ca. 950 i de forskellige Sogne; en stor Del af dem tegnede jeg i Prospekt med tilhørende Grundrids og Gjennemsnit. De fleste maa ansees for Broncealdersgrave, Langdysserne vare selvfølgelig fra Stenalderen, ogsaa flere Høje er fra samme Tid, saaledes var der i Ørding Sg. en usædvanlig stor Høj, som Ejeren af Højeris, daværende Kammerjunker Stenersen-Leth havde forsøgt at udgrave kort før vor Ankomst. I Højens Yderside havde han truffet paa et smukt Fund fra den yngre Jernalder som bestod af Jernspyd, Øxer med indlagte Sølvornamenter og et prægtigt Ridetøj med Stigbøjler der ligeledes vare prydede med Sølv- og Guldornamenter, samt nogle Halsringe. En større Udgravning af Højen naaedes ikke; i dens Indre gemmer den sikkert en stenhugget Stue og Kammer. Ejeren overgav senere Fundet til Museet, imod at jeg udførte kolorerede Kopier af de fundne Sager i virkelig Størrelse. Nogle Aar senere saae jeg — under et Besøg paa Højeris — mine Afbildninger anbragte, smukt indrammede, paa en Væg i Ejerenes store Sal, hvilket var mig en ikke ringe Glæde.

Ved de morsingske Gravhøje var der den Ejendommelighed, at næsten alle vare helt blottede for Stene, der andre Steder i Landet

dels omgiver saadanne, dels dækker dem i Dysseopstillinger; jeg antager at denne Mangel hidrører fra, at Øen er meget fattig paa Strandsten, saa Behoerne i nyere Tider har tyet til at fratage Højene deres Stenomfatninger til Benyttelse ved Opførelsen af Huse, Gaarde og Gjørder m. m.

Samtidig med Højenes Kortlægning afsøgte jeg Sognekirkerne, hvoraf der findes en paafaldende stor Mængde paa den lille, kun $6\frac{1}{2}$ Kvadratmil store Ø. Foruden Kjøbstaden Nykjøbings Kirke, var her 30 Landsbykirker. Indbyggerantallet var i 1873 omtrent 13 Tusinde, man kommer deraf til at troe, at der i 12.—13. Aarhundrede — da det største Antal Kirker byggedes her — har været en talrigere Befolkning. Sammenligner man f. Ex. Langeland, der er ca. 5 Kvadratmile med 18000 Indv. er dér kun 16 Kirker, Falsters 14000 Indv. har 19 Kirker og Bornholms $10\frac{1}{2}$ Kvadm. med 18 Kirker, saa man maa forundres over Morsøs store Antal Kirker: dertil kommer endda, at Nykjøbing By i Fortiden bestod af 3 Landsogne: Vetel, Venner og Rolstrup. Kirken i Nykjøbing er først opført 1715, men under min Undersøgelse af Kirkemurene fandt jeg en gammel Granitmur der dannede det nordre Sideskib bevaret i den nye Kirke, og Traditionen sagde, at det var Rester af Rolstrup gamle Kirke.

Undersøgelsen af Øens andre Kirker bare mange Vidnesbyrd om, at de ere af meget høj Alder; paa et Par enkelte nær ere de byggede af tilhugne Granitstene med velformede Sokler i smukke Profileringer og i Stil og Form romansk, fra Tiden ved Aar 1200. Nogen egentlig rig arkitektonisk Udstyrelse har ingen af Kirkerne. Karby, Vejerslev, Blidstrup og nogle andre har ret smukke Apsider med Rundbuefriser og Halvsøjler samt mange Billedstene imellem Kvaderne; men de fleste ere, med Undtagelse af deres smukke romanske Sokkel, ret tarvelige. Mange af de gamle Gravstene med et simpelt Relieffors og uden Skrift findes hyppigt indsat imellem Granitstenene, nogle enkelte har dog en ejendommelig Skrift i ukjendte Bogstaver, saaledes er der en Gravsten paa Alstedkirkegaard med en saadan og i Sundbykirke en noget lignende, begge

med et Reliefkors, der viser, at de uagtet den ukjendte Skrift, ere fra den kristelige Tid. Af Runestene er der kun to paa Morsø, den ene i Galtrup, med et Reliefkors i Form af et Sværd har følgende Runeindskrift: »HER : LIGGER : JSULFR : THORKILSON«. Den anden er kun et Fragment og laa under Stolperne af en Klokkestabel ved Elsø Kirke, paa den er kun et Navn levnet: »THRUIT«. Af Gravstene fra en sildigere Tid med Minuskelskrift er der flere; mærkelig er den i Fladekirke, hvorpaa staar: Ste : pha : nus : sa : cerdos : obiit m · c · d · l. Tidligere var den kjendt, og Indskriften læst saaledes: Stefanus Præst død 1401, men jeg gjorde — da jeg tegnede den til Thorsen — ham opmærksom paa, at ifølge Minuskelformerne maatte her læses 1450, hvilket han blev glad over, da han i Dueholms Diplomatariet netop havde fundet, at en Præst med det Navn havde levet og var nævnt ved Aarene fra 1423 til 1439, saa Aarstallet som Dødsaar for denne Mand passede godt, men ikke for Aar 1401.

Som anført vare Kirkerne — paa et Par nær — alle opførte af Granit. Af Inventarsager var ikke mange der havde særlige Mærkeligheder: undtages maa dog Granitdøbefontene, hvoraf jeg fandt 24, de havde alle udhugne Figurer og romanske Ornamentter paa Kummen, der henførte dem til Tiden ved Aar 1200. I Draabykirke var én af gulagtig gullandsk Marmor med gothiske Forziringer; Af Døbefonter tegnede jeg de fleste til Nationalm. Arkiv; men hvad der særlig overraskede mig her i de Morsingske Kirker, var de her i Landet ikke forhen bemærkede eller omtalte Alterborde af hugne Granitsten med en Stenbordplade, der undertiden havde en Længde af 6 Fod. I denne Plades Midte var indhugget et lille Relikvigemme, hvor de indviede Helgenben bevarede. Saaledes blev der i 1793 i Outrup Kirkes Alter fundet en Blyæske med 2 Klude og et lille Ben, og i Ørding i 1681 en Blyæske der indeholdt en Pergament-seddel med en latinsk Skrift der meddelte, at i Æsken laa Relikvier af de 11000 Jomfruer! I Ejerslevkirke fandt jeg ogsaa en Æske, men den var tom, i Sejerslev fremtog jeg en lignende, hvori laa

Rester af et lille Fuglekranium¹, disse Relikviæsker nedlagde jeg atter i deres gamle Leje. I den indre Udstyrelse er ingen af Kirkerne særlig fremtrædende. Sejerslev, Karby og Vejerslev havde ret kjønne Altertavler i Barokstil, men raat overmalede i nyere Tid; i førstnævnte Kirke var tillige nogle smukt udstyrede Kirkestole med Lykkernes Vaabener og Aarstal 1587, samt en Prædikestol fra 1675. Paa Chorvæggen hang et Maleri af en Præst med Hustru og Datter; af Underskriften kunde kun læses: »Knud Olesen Thisted« og paa en Bog Præsten holdt i Haanden stod: »H. Vestenholt 1675, fecit«, og i Taarnet hang en Klokke med følgende Indskrift: »*Verbum domine, manet in Eternum. Anno 1608, Goesch mich Borch, Gelgieser*«. I Solbjergkirke fandt jeg en meget gammel Klokke med Aarstal 1476; flere Klokker i de andre Kirker havde alene som Støbemærker nogle Kryds og Streger og uden Bogstaver. I Frøslevkirke traf jeg paa nogle kjønne Kirkestole og en gammel Skriftestol; men en saadan Stol var særlig mærkelig i Galtrupkirke, i dens Døre og Panelfyldinger var malet bibelske Billeder og i én af dem paa Døren var følgende Skrift: »Gak hen til Præsten och Betee dich«; efter Ornamentiken i begge disse Skriftestole vare de fra det 16. Aarh. og Udskæringerne i Renaissancestil. I Galtrupstolen var 3 smaae Glugger i Lighed med katolske Skriftestole, som tyder paa, at den har været brugt paa samme Maade som forhen i den katolske Tid.

En af Mærkelighederne her paa Øen er de mange Rester af gamle Borge, som — ifølge Voldenes fortifikatoriske Form, maa være fra den tidligste Middelalder. De findes spredte over hele Øen, og efter deres Beliggenhed i Lavninger, omgivne af højere Terrænforhold, er det tydeligt, at de ere anlagte før Ildvaaben anvendtes. Hvorfor denne isoleret liggende Øes Fri- og Frelsemænd have havt saadanne forskandsede, med Grave omgivende Boliger nødige, er ikke let at forklare, man kommer uvilkaarlig til at tænke paa Beboernes egne Smaastridigheder og Fejder imellem de for-

¹ I 1907 fandt jeg i Vandborg Alter en Æske ogsaa med Levninger af en lille Fugl.

skjellige Stammer eller Clauer, saaledes som det fortælles, at der herskede i de skotske Højlande. Mange af dem havde endnu bevaret deres gamle Navne: Blaaborg, Voldhøj, Kobbervold, Votborg, Skareborg, Ejersvold, Sjøborg, Alstedborg og Gammelborg. Alstedborg havde en endnu velbevaret Ruinbanke over et stort Taarn med tykke Mure og Rester af Volde med Grave, en bred, med flade Stene brolagt Vej, saaes at føre fra en Voldaabning hen til Taarnet. Det fortælles, at Borgen afbrændtes og ødelagtes af Rigsraaden Johan Skarpenberg til Gammelgaard, som lod den paa Borgen boende Kongsfoged Peter Puckstrud dræbe, fordi han havde fornærmet en af hans Vasaller; Puckstrud var en Broder til Erik af Pommerns Frille Cecilie. Kongen blev derfor saa forbitret paa Skarpenberg for denne Handling, at han forviste ham fra Riget i 1418. Skarpenberg hørte dengang til de største og myndigste Herrer i Danmark og ejede store Besiddelser i Landet; foruden Gammelborg var han ogsaa Ejer af Højeris, den eneste endnu eksisterende Herregaard paa Morsø, og andre store Gaarde rundt om i Landet. Af gamle Borge er der flere, som endnu ere anseelige Gaarde, der har beholdt deres Navne fra Middelalderen, og tillige en Del af de gamle Fortifikationer med Volde og Grave, f. Ex. Ullerupgaard, hvor der 1354 boede en Adelsmand Albert Mus; den forannævnte Gammelborg, der nu er delt i to Gaarde, Store- og lille Lund, Blistrup der ejedes 1407 af en Torkel Trane, Damsgaard af en Adelsmand Magnus Pedersen, Frøslev af Åke Ingversen 1354, Skareborg af Niels Eriksøn 1406, Hvidbjerggaard af Jens Grøn der døde 1591, Sysborg ejedes af Niels Vinter 1457. Endnu maa nævnes en forhenværende Adelsgaard: Glumstrup der endnu i Aaret 1873 havde bevaret sine Volde og Grave. Her overnattede jeg engang under mine Excursioner, og da jeg med Ejerinden kom til at tale om de gamle Borge her paa Øen, fortalte hun mig, at Glumstrup ogsaa havde visse Egenskaber der maatte interessere Rejsende: mange Sagn levede endnu her paa Gaarden, og til visse Tider spøgede det slemt, navnlig i et af Værelserne. Dér kom der undertiden i Besøg en kvindelig Gjenganger iført hvide Klæder ledsaget af en Skare Muus:

hun havde i levende Live været bekendt for sin Gjerrighed, og hun var helt ustyrlig, naar en Fremmed boede i et Værelse hun særlig værnede om, men man vilde kunue befri sig for hende, naar man lagde et stort Pengestykke paa Bordet i Værelset, da vilde hun vise Naade uden at volde nogen Fortræd. Da jeg hørte denne Historie, udbad jeg mig Tilladelse til at ligge i det berygtede Værelse om Natten. Ejerinden blev noget betænkelig, men tillod det dog. Jeg beredte mig altsaa i Nattens Løb til at faa et Spøgelsebesøg, og for en Sikkerheds Skyld, og for at mildne den strænge Frue, lagde jeg en stor Kobbertoskilling paa Natbordet: jeg maa have været meget træt af Rejsen, thi jeg sov rigtig godt hele Natten, og hvor gjerne jeg end ønskede at gjøre den gamle Ridderfrues Bekjendtskab, værdigede hun dog ikke at forstyrre mig, men da jeg vaagnede syntes jeg, at Toskillingen var bleven vendt i Nattens Løb, maaske vraget af den fine Borgfrue, fordi det ikke var Guld.

Som foran nævnt ligge de fleste af Borgstederne i Lavningerne og i Moser, hvis Indskæringer af Limfjorden bragte dem de nødvendige vaade Grave foran Voldene, og gjorde dem til sikre Tilflugtssteder for de gamle Vikinger og Søkonger. Naturen paa Øen var smuk og ret tiltalende, skovfattig var den vel, kun ved Højeris var der en lille Skov, og ved Flade, hvor en vindskibelig Skolelærer havde anlagt en lille Plantage. Øens kuperede Terræn — især mod Nord — var kjønt og malerisk. Bakkekammene bare hele Rækker af Kæmpehøje, og Hederne bredte sig med sin brune Lyng, og her laa ogsaa et ikke ringere Antal Høje. Landskabet var i Sandhed rigt udstyret af Naturens Haand, og et poetisk Præg hvilede over det. Da jeg nogle og tyve Aar senere besøgte Øen var meget desværre forandret, Hederne vare opløjede, utallige Kæmpehøje sløjfede og forsvundne, rige Kornmarker bredte sig, hvor forhen Lyngen stod i Blomster, jeg kunde ikke forstaa, at det var den samme Morsø, jeg havde seet i 1873.

Paa Øens nordlige Del saaes tydelige Spor af, at mægtige Naturomvæltninger havde virket der i Urtiden, Nordspidsen af Øen er et Vidne derom; her er en underligt formet Jordkolos med stejle

Skrænter der rejser sig højt og brat op over Limfjordsvandene der omgiver den, man kalder dette Højdedrag — Feggeklit¹, det rejser sig som et lille Bjærg i 50 Alens Højde over Vandfladen med et Fladeindhold af omt. 50 Tønder Land. Paa Klittens sydvestre Side løber en smal Kjørevej der fører hen til en Færge der gaar over til Hannæs ligeoverfor; paa Midten af Klitten har der engang ligget en Kæmpehøj, hvori Sagnet siger, at en Kong Fenge eller Fegge skulde været begravet. Højen var nu borte, kun i Jordsmonnet saaes et sparsomt bevoxet Stykke Mark paa 12 Alens Længde og 8 Alens Bredde. Sagnet fortæller endvidere, »at Kong Fegge myrdede sin Broder og giftede sig med hans Enke, men hendes Søn pønsede paa Hevn over sin Faders Morder, hvilket ogsaa tilsidt lykkedes ham, idet han dræbte Farbroderen og begravede ham paa Klittens Top«. I Aaret 1793 havde man — fortæltes det — fundet et Sværd der, men om det var af Jern eller af Bronze vidste man intet om: formodentlig er Højen dengang bleven ryddet.

Det er Historien om Hamletsagnet der her er lokaliseret, og altsaa endnu lever her paa Morsø; men efter Morsingersagnet har Hamlet ikke været saa slem, som Saxo gjør ham til i sin 4de Bog, thi der fortæller han, at han, istedet for at højlægge Morderen lader Hamlet sværge: »at hverken Land eller Vand skal herberge eller besmittes af denne Brodermorders Aadsel«, — hvordan Hamlet udfører denne haarde Dom over Morderen er ukjendt — maaske han har betænkt sig og alligevel ladet Farbroderen højlægge paa en pæn Maade, og valgt denne Klit dertil.

Ved nøjere at betragte dette lille Jordbjerg og dets Omgivelser, faar man en Forstaaelse af de paa flere Steder synlige Sænkninger og Hævninger der i Fortiden er foregaaet i vort Land, thi Klitten er selvfølgelig en Landhævning fra Urtiden; hvornaar det er sket kan selv for Geologen være vanskeligt at sige. Men hvad Sænkningerne angaar, synes der at være Grunde til at antage, at de ikke ere saa meget fjerne, thi naar man i stille Vejr i en Baad passerer det lille Feggesund imellem Klitten og Hannæs sees tydelig en græs-

¹ Jfr. min Tegning og Beskr. i *Illust. Tidende*. 15. B. Nr. 749—1874.

begroet Bund og nogle Højninger der seer ud som Jordhøje. Og tæt derved faar man en Forestilling om saadanne Sænkninger; nede ved Strandkanten ved Vejen til Færgen sees et Par smaae Kæmpehøje — vistnok fra Broncealderen — der ligge saa nær Vandet, at ved noget Højvande trues de med at opluges, man kalder dem Kragehøjene, fordi Krager og Maager samles om dem. De gamle Oldtidsfolk valgte, som bekendt, mere højtliggende Steder til deres Grave, sikkert har derfor disse Smaahøje oprindeligt ligget højere; men Sænkningerne har voldet, at de nu er i saa nær Berøring med Søen, at de vel engang helt opluges af den, ligesom de der endnu ses paa Bunden af Feggesund. Nogle lignende Jordsænkninger har jeg seet paa Laalands sydøstlige Kyst ved Syltholm og Hyllekrog; smaa Gravhøje sees ogsaa der paa Havbunden, som skimtes tydeligt i stille Vejr.

I Slutningen af September afsluttede vi denne interessante Undersøgelse af Morsø; foruden det store Antal Høje, der vare blevne kortlagte, havde jeg afsøgt 31 Kirker, og mit Udbytte var nogle og halvtreds Tegninger af Kirker, Inventardele samt Prospekter, Grundrids osv. I et Møde i Oldskriftselskabet forelagde jeg sammen med Engelhardt mine Afbildninger, ledsaget af oplysende Foredrag om den hele Undersøgelse¹.

I Vintermaanederne fortsatte jeg Arbejdet med Runestenbillederne til Prof. Stephens Værk og desuden kom andre Arbejder til. Alt i 1866 havde jeg, som foran omtalt, udført et stort Albumsblad med adelige Vaabener, som endel Damer lod udføre, sammen med en Gave til Prindsesse Dagmar, i Anledning af hendes Formæling med den russiske Tronfølger. Senere malede jeg flere lignende og kom i et vist Ry for at have noget Kjendskab til Heraldiken; et Kjendskab som jeg mest kunde takke Ordenshist. Gehejmearchivar Wegener for, der altid var beredt til at oplyse mig, hvor der var Tvivl om Korrektheder i Vaabengkjendskabet. Ved denne Tid skulde Lehns greve Friis til Frisenborg have nogle Forandringer i

¹ Jfr. »Fædrelandet«, hvor Foredragene ere gjengivne 12.—13. Febr. 1874. No. 36—37.

det gamle Friiske Vaaben; det blev mig da overdraget at male hans nye Vaabenmærke paa Pergamentsdiplomet, og derefter fulgte en hel Række Kopier til hans Slægt og forskjellige Institutioner, han stod i Forbindelse med som Minister, saaledes til den italienske Regjering efter Modtagelsen af et italiensk Storkors, der var sendt ham. Jeg kom derved ogsaa til at male for Lehnsarkivet og Ordenskapitlet en Del Vaabener, hvor en eller anden Forandring ved Arv eller Navnefornyelse var foretaget, — saaledes til Bille-Brahe-Selby, Løvenørn, Bernstorff-Mylius, Holstejn-Carisius, Dirking-Holmfelt o. andr. Alle forelagdes Ordenskapitlet og anerkjendtes af Konferentsraad Wegener som Ordenshistoriograf. Denne Vaabentegnen bragte mig ogsaa i Forbindelse med nuværende Bibliothekar Gjellerup, der skrev en historisk Forklaring til en Suite danske Adelsvaabener der fremkom i *Illust. Tidende* 1877 —78—79 og 80.

Dr. ph. Henry Petersen, Assistent ved Museet, satte mig ogsaa i Arbejde med Tegninger til hans store Sigilværk, og til Barners »Rosenkrandsernes Historie« tegnede jeg paa Gehejmearkivet 82 Sigiller, som jeg senere raderede paa 5 Tavler. Ved den Tid, og længe efter, havde jeg erhvervet mig en Slags Eneberrettigelse til Udførelsen af Alt, hvad der vedrørte Afbildninger af adelige Vaabener, Sigiller, Dragter fra Middelalderen og Mindesmærker, som de forskjellige historiske Skrifter og Afhandlinger behøvede; først da Fotografien og dito-»Typien« mere og mere udvikledes til Billedfremstilling gik saadanne Arbejder efterhaanden fra mig, da jeg ikke kunde konkurrere med disse tekniske Metoder paa Grund af deres Prisbillighed.

Aaret 1874 begyndte med, at den udmærkede norske Lærde, Professor S. Bugge, som jeg var kendt med gennem Stephens, overdrog mig at tegne efter Papiraftryk og Afstøbninger en Del norske Runeindskrifter; lignende udførte jeg ogsaa til Museumsdirektør Lorange i Bergen, og til hans smukt udstyrede Værk »Den yngre Jernalders Sværd« tegnede og raderede jeg flere Billeder.

SAMSØREJSEN 1874.

Da Sommeren nærmede sig, anmodede Prof. Engelhardt mig om atter at ledsage ham paa en Herredsundersøgelse i nogle Uger. Den unge Grev Danneskjold-Samsø — den senere Lehns greve — havde opfordret ham til denne Gang at undersøge Samsøs Mindesmærker; og da vi ligesaa godt kunde vælge denne Ø, som enhver anden Del af Landet, og Greven — som »grand Seigneur« — tilbød os Ophold paa hans lille Slot Brattingsborg saalænge Undersøgelsen varede, toge vi med megen Tak mod hans Tilbud. I Juli-maaned rejste vi sammen med den grevelige Familie over Odense og igjennem Odensekanal, som det interesserede mig meget at see, til Samsø. Min Del af Arbejdet gjaldt nærmest, ligesom tidligere, en Undersøgelse af Øens Kirker og Beskrivelse af dem, og jeg fandt en vis Glæde derved. De vare nemlig af en noget anden Karakter, end de jydsk-jødiske jeg hidtil havde undersøgt; ingen af dem synes at være ældre end ved 1400 Aars Tallet, ingen fandtes at have de smukke Granitkvadre i Murene og alle manglede den fint profilerede Sokkel, som ellers er et sikkert Kjendetegn paa de gamle Kirker fra ca. 12.—13. Aarh. Overalt var den røde Teglsten benyttet, og hver Kirke havde sit anseelige Taarn, der var samtidig med den øvrige Del af Kirken. Disse Taarne viste ogsaa et Tegn paa, at de tillige skulde tjene som en Art Forsvarsværker; mest fremtraadte det ved Besser og Onsbjergkirker, hvilke endnu i øverste Stokværk havde i hver af Siderne 4 à 5 nedadløbende Skydeskaar for store Bøssevaaben. De hyppige Overfald og Hærgninger i 15. og 16. Aarhundrede af Lybekkerne, har sikkert givet Anledning til disse Værn. Kirkernes Taarne vare saaledes et Tilflugtssted for Befolkningen, hvor de kunde søge hen i Ufredstider¹. Jeg gjorde mig al Umage for at finde noget Spor af ældre Kirkebygninger paa Øen, saasom Sokkelstene, Stenornamenter, Søjlekapitæler, Dørstene eller Vindusmonolither, hvilke ellers saa hyp-

¹ Jfr. O. Blom: »Befæstede Kirker i Danm.« i Aarb. f. n. Oldk. 1895, S. 42.

pigt findes indsatte i Murene, men alt forgæves; kun de gamle romanske Granitdøbefonte fra 12. Aarh. vare endnu i Brug, hvilket vidnede om, at ældre Kirker havde været der paa Øen: man maa deraf slutte, at disse rimeligvis har været byggede af Træ og Tømmer. De nuværende Kirker ere imidlertid ret smukke og store, byggede af smukt formede røde Teglsten med tilhørende Chor og Sakrestier; indvendig har de fire à fem spidsbuede Hvælvinger i Skibet og nogle endda 2 i Choret. Gavlene ere overalt takkede og med rige Blendinger, hvilket altsammen tyder paa en nyere Opførelse, saadan omtrent ved 15de Aarh.s Begyndelse eller noget senere.

Af Kirkernes Inventar maa — foruden de romanske Døbefonte — omtales flere smukke Altertavler i Renaissancestil, f. Ex. Tranebjergs der er givet af Lehnsmanden — »Velbaarne Sten Brahe til Knudstrup, den 28. Juni 1615¹», og Prædikestolen sammested fra 1593. I Besserkirke er ogsaa en smuk Altertavle fra 1589 — rigt udstyret med velformede Søjler og Karyatider; Prædikestolen er rigt udarbejdet og har Aarstal 1602. Onsbjergkirke har en ligesaa stilfuld Altertavle fra 1596 med den korsfæstede Kristus i Midterfeltet; i Sidefelterne er kun tarvelige, malede Brystbilleder af de »kristelige Dyder«: ved Alteret var opstillet et fint forarbejdet Krucifix af forgyldt Kobber, som Sagnet siger skal være inddrevet fra et strandet Skib med et Lig, Kirken kaldes derfor »Helligkors Kirken«. Lignende Sagn haves om flere danske Kirker, hvor ikke alene Kors, (see længere hen om Hornbækkirke) men endog hele Altertavler ere inddrevne fra forulykkede Skibe. Disse mange smukke Altertavler og Prædikestole i de nævnte Kirker skyldes sikkert den forannævnte Sten Brahe, en Broder til Tyge Brahe; han var Lehnsmand paa Kallundborg Slot fra 1592 til 1620, og Samsø hørte dengang til Kallundb. Lehn. Koldbykirke har ogsaa en smuk Altertavle i Barokstil, men uden Aarstal, og paa Alterbordet staa to meget gamle mærkelige Broncestager¹. Ved nogle

¹ Tegninger og Beskrivelser af Kirker og Inventar findes i Nat. Arkiv. (Herredsrejsjer).

af Kirkerne var store velbyggede »Kirkelader«, som i Middelalderen almindeligt vare opførte ved vore Kirker, hvori Tiendefgifterne samledes; som bekjendt blev Erik Glipping myrdet i en saadan ved Finderup Kirke nærvæd Viborg i Aaret 1286. Jeg omtaler disse Kirkelader her, da de nu næsten overalt ere bortryddede ved vore Landsbykirker.

Ved de samsøeske Kirker traf jeg ogsaa en anden Mærkelighed; det var de store Jernriste foran Indgangen paa Kirkegaardsdiget: de ligge som Fodtræde og ere dannede af krydsvis sammenføjede Jern og lagte her, for at hindre Creaturene fra at vandre ind paa Kirkegaarden, naar Laagen er aaben. Men Almuen paa Øen mente bestemt, »at denne Rist havde den Hensigt at hindre den onde Aand fra at komme ind paa det hellige Sted; thi de mange korslagte Jern i Risten nærrede han en stor Skræk for at sætte sin Fod paa, da hans Hestefod ikke turde træde paa dem, for ej at blive klemt fast i Krydsene, og det paa et Sted han særlig gruede for, — nemlig »Kristi Kirke«. Besynderlig nok er denne samme Overtro spredt viden om, thi paa min Rejse i Blekingen i 1864—65 hørte jeg den samme Fortælling om den onde Aands Skræk for at træde over Kirkeristen, som ogsaa her var lagt ved Digelaagen til Kirkegaarden.

Samsø har — ligesom Morsø — flere Borgpladser fra Middelalderen, nogle ere vel helt forsvundne men flere har vi dog endnu Navnene paa: én kaldtes Kongsbølle. Det kjendes ikke fra hvad Tid disse Borge ere, men alt under Venderens Overfald og Hærgninger i det tolvte Aarhundrede maa Beboerne have haft faste Tilflugtssteder og Forsvarsværker. I Aaret 1184 maa der alt have været en Kongsgaard, thi Valdemar d. 1ste holdt det Aar Danehof paa Øen, hvortil Hertug Bugislaf skikkede 2 Gesandter. Nogle Aar forinden nævnes det ogsaa, at Kong Valdemar 1180 stævnede Biskop Absalon til sig paa Samsø, da han fik Underretning om de skaanske Bønders Opstand mod Bispen. Hvor den Borg eller Kongsgaard har ligget, som Kongen saaledes har holdt Hof paa, vides ikke, maaske har det været den forannævnte Kongsbølle eller

en anden der kaldes Brattingsborg, af hvilken jeg fandt betydelige Ruiner; men der er mange andre der ogsaa kunde have været Kongens Opholdssted, naar han var paa Øen, vi har saaledes Blafferholm, Hjortholm og Vestborg. Ruinerne af Brattingsborg ligger kun 2 à 300 Alen fra Tranebjerg Kirke og det fortæltes mig, at der gik en skjult, underjordisk Gang hen til Kirken; for at søge den maatte der foretages større Udgravninger, som vi ikke kunde indlade os paa, eftersom Sagnet dog var af tvivlsomt historisk Værd. Det andet Borgsted, Blafferholm synes at have været et enkeltstaaende Taarn opført paa en stor Stenaldersdysse, som endnu dannede Fundamenterne til Taarnet; den tredje Borgplads, Hjortholm, bestod af to høje Jordbanker med Rester af omgivende Volde og dybe Grave, der i den fjerne Oldtid maa have modtaget sine Vande fra Havets Indskæringer, og gjort det til et meget stærkt Forsvarsværk. Dog den Borg eller Voldsted jeg fandt mest mærkelig var Vestborg der laa ud mod Havet paa Øens vestlige Kyst ved Koldby Kaas. Da jeg i 1874 var der, saaes endnu store Levninger af Murværk at ligge paa den øverste Top af Banken der var tilbage af den bratte Skrænt, Havet havde skaanet: det var Rester af noget der lignede et sex eller ottekantet Taarn med Levninger af et Vindue eller en Dør. Murresterne tydede paa en meget høj Alder og en ligesaa fjern Tid, thi der var ved Taarnets Bygning øjensynligt sparet paa de røde Teglsten, hvilke kun vare anbragte her og der i enkelte uregelmæssige Skifter afvexlende med Rullesten i sammenstampet Leer. Det er bekjendt, at Teglstenene kun sjældent forarbejdedes og brugtes i det tolvte Aarhundrede, saa det er tænkeligt, at Borgen er opført ved den Tid og anlagt af Sven Grathe eller Valdemar til Forsvar mod fjendtligt Overfald, ligesom Borgene ved Korsøer og paa Sprogø. Iblandt de Ejendomme som Griffenfeldt havde været i Besiddelse af, var ogsaa Samsø, og han kaldte sig undertiden »Herre til Vestborg« der taler for, at Borgen endnu eksisterede i 17de Aarh. Efter at Engelhardt var rejst til en arkæol. Kongres i Stockholm, færdedes jeg en Ugestid alene med Undersøgelserne, og jeg benyttede da nogle Dage til at faa en Op-

maaling af dette gamle Borgsted, der endnu havde meget stærke Fortifikationer udenom de levnedede Taarnrester, og en Dag havde jeg en udmærket Hjælper ved Maalingerne af Greven selv, der levende interesserede sig for dette Sted; jeg fik saaledes ret gode Planer og Snit tagne, samt Tegninger af Ruinen i sin Helhed.

Dengang viste de anseelige Voldprofiler sig skarpe og tydelige fra Søsiden, da Havet havde bortskyllet den ydre Del af Klitten, og Taarnresten rejste sig 7 à 8 Fod indenfor Voldkanten; men da jeg i Aaret 1907, paa en Rejse til Jylland, sejlede tæt ind under Skrænten, var der af denne endnu mere bortskaaret, og den sidste Rest af Borgen var druknet i Bølgerne, medens Voldenes Profiler samt Gravene, stode endnu skarpere i deres Linier efter Afskæringen af Banken ved Havets Kraft.

I Begyndelsen af vort Ophold paa Øen maatte jeg oftere følge Engelhardt, for paa Matrikulkortet at afsætte og opmaale samt tegne Gravhøje og Dysser. Havde Morsø en paafaldende Mangel paa Stendysser, saa var der paa Samsø forholdsvis mange der knejsede paa de høje Banker, og opbyggede af mægtige Stene. Jættestuer og Gangbygninger fra Stenalderen vare i Flertal fremfor de mindre Broncealderhøje; betegnende var det, at Broncealderfolket havde her — som andre Steder i Landet — ofte brugt Stenaldergravens ydre Jordlag til Hvilested for deres Afdødes Aske og brændte Ben. Paa en Banke (Rævebakken) var en smuk Dobbeltjættestue med to Indgange; en lignende, men mere formet som en Langdysse, laa paa »Feddet« imellem nordre og søndre Del af Øen, den var i god Stand med alle Sidestenenene i Behold; af andre Dysser var der den saakaldte »Janviges Høj«, og atter en paa »Aasmarksbanken« og to paa »Ørbymark«. Den ene af disse lod Greven udgrave under vor Ledelse; dens Indre dannedes af et lille Rum der var bygget af opstaaende Stene, hvorpaa en stor Overliggersten hvilede; desværre var Rummet tomt, da det laa over Jorden havde det været let tilgængeligt og dets Indhold forlængst røvet; men Bunden eller Gulvet i Kammeret havde en ejendommelig plan Brolægning af fine Flintskærver: da jeg ved tidligere Højundersøgelser

havde seet noget lignende, raadede jeg til at bryde denne Brolægning op, og ganske rigtig fandtes herunder en stor Samling af Stenredskaber og mindre Oldsager, Flintflækker, Hamre m. m., og Sagerne opbevares sikkert endnu paa Brattingsborg hos Greven. En anden Høj blev ogsaa udgravet, den kaldtes Hyldehøj paa »Kattmosegaards Mark«, det var en Gangbygning med to Indgange, altsaa en Grav fra Stenalderen, men i dens Yderkant fremdroges en Leerkrug med brændte Ben og en Broncepincette. Ved Øens Østside ligger paa en høj Banke en anseelig og malerisk Dysse »Knøsen« — den var vel bevaret og dækket af en Overligger der maalte 5 Alen i Længde og $3\frac{1}{2}$ i Bredde, men Graven var tom.¹

Vort Ophold hos Greven paa Brattingsborg var overerdentlig behagelig, den største Gjæstfrihed vistes os; hans Hustrus Fader, Statsminister Grev E. Friis til Frisenborg var samtidig i Besøg hos dem, og Grev Friis' Gemalinde, født Haffner, viste stor Interesse for vore Undersøgelser. En Vogn stod daglig til vor Raadighed, for at vi ugenerte kunde farte om, snart til en Kirke, snart til Dysser og Høje, dog maatte vi altid være præcis tilbage til Middagsbordet. Som oftest foretog de yngre af Gæsterne — (foruden Engelh. og jeg, var der den unge Grev Mogens Friis og en norsk Godsejer), — en Badetur før Middagen. Skjøndt en gammel Mand paa de syvti Aar, vilde den livlige Godsinspektør Kruse, ogsaa — hvad Badningen angik — henregnes til de Unge, han deltog derfor stedse i vore Badeudflugter, og med stor Lethed sprang han paa Hovedet i Vandet og svømmede som en Fisk. Denne elskværdige gamle Mand var i høj Grad optaget og grebet af de oldnordiske Sagn og Gudehistorier. Hans Inspektørbolig kaldte han »Ørnkrog« og et Udsigtshus kaldtes »Bredidablik«, et andet Hlidskjalv — hvorfra han morede sig med at blæse i Lur. Han havde ogsaa den mindre gode Skik at give Højene ny Navne, f. Ex. Ingeborgshøj og Frederik den syvendes Høj, og andre fik Navne hentede fra Sagaerne; men Kong Frederikshøjen havde han, som loyal Mand, særlig For kjærlighed for, og han pyntede den op med alle de mærkeligst for-

¹ Indberetninger og Tegninger af disse findes i Museets Arkiv.

mede Stene han fandt paa Markerne eller ved Strandkanten. Da Befolkningen i lange Tider havde kaldt denne Høj for Tyvshøjen, fordi Forbryderne forhen her bleve straffede ved Halshugning eller Piskning, — var Kruse netop ivrig for at faa det pæne Kongenavn ind i Folk, saa han imellem Venner og Bekjendte fastholdt, at der betaltes en Mulkt, hvis nogen nævnede det gamle Navn. Det morede mig, at den gamle Grev Friis lod som han aldrig kunde huske det nye Navn, men benyttede det tidligere, og at han gjorde det for at gjøre Spas med Kruse, var tydeligt, men da det var »Excellencen« — som Kruse altid kaldte ham — bar han over med hans Forglemmelse og fordrede ikke Bøden betalt af ham.

Grev Danneskjold og hans elskværdige Hustru fandt, at vi ogsaa burde see andet end Kirker og Gravhøje under vort Besøg paa Øen og foretog derfor enkelte Udflugter til de nord for Samsø liggende Smaaøer, Vejrø, Lindholm og andre Steder. En Søndagmorgen sejlede de saaledes med alle de yngre Gæster ud til den sidstnævnte Ø, der ligger henved en Mil ud for Stavnsfjord, for der at nyde en landlig Frokost. Greven havde her en stor Del af sine Kalve og Ungkvæg paa Græs, som i Førstningen ikke saae venligt til os, der kom og forstyrrede deres Ensomhed, men de lode os dog tilsidst være i Fred, og god Plads var der, saa vi fik Lov til roligt at lejre os paa det friske Grønsvær og nyde det splendide Maaltid, som Grevinden havde sørget for at medtage. Efter Frokosten var det en sand Nydelse at see ud over Havet og den vide Horizont, og noget Nyt var det for mig, da jeg i en Afstand af en 5—600 Alen saae hundreder af Sælhundede der nysgjærrige stak deres sorte Hoveder op over Vandfladen. Først antog jeg de sorte Punkter for en lang Række Stene, og Greven lo af min Formodning, og ved at klappe et Par Gange i Hænderne, fik han i et Nu, alle Hovederne til sky at forsvinde under Vandet, af Skræk for det uvante Nabo-skab, det overtydede mig saaledes om min Fejltagelse. Paa Hjem-touren gik den unge Grev Friis i en Baad for at gjøre Jagt paa disse sky Dyr, og kom henad Aften tilbage med et sjeldent stort Exemplar af en Sælhund han havde skudt midt i Panden, som af

Jagtkjendere ansaas for et sandt Mesterskud, da disse Dyr, paa Grund af deres Skyhed, holde sig i Afstand og meget vanskelige at faa Skud paa.

Da jeg havde fuldført mine Undersøgelser paa Samsø forestod Arbejdet med Beskrivelserne og Tegningerne af det ikke ringe Udbytte til Direktionen for Mindesmærkernes Bevarelse. — Efter at dette Arbejde var endt fik jeg af Ministeriet det Hverv at gjøre Tegninger til ny Gravstene over de kgl. Begravelser i St. Knuds Kirke i Odense, samt til den lange Række Indskrifter i gamle Bogstavformer paa den sydlige Chormur over de sytten Krigsmænd der faldt, da de værgede Kong Knud, da han overfaldtes af Bondehæren i Kirken. Deres Navne vare: Åsmund, Blakke, Sven, Ågge, Thrugott, Bernard, Gudmar, Eskel, Tokke, Palne, Åtte, Sune, Rosten, Mule, Raduff, Thorgot, Vilgrib og Prins Benedikt.

UNDERSØGELSEN AF KONGELIGENE I ST. KNUDS KIRKE 1874.

Efter Fuldførelsen af forannævnte Tegninger blev jeg kaldet til at være Medlem af den Kommission der skulde foretage en Undersøgelse af alle de i St. Knuds Kirke begravede kongelige Lig. Kommissionen bestod — foruden mig — af Historikeren, Prof. C. Paludan Müller, Anatomen, Prof. Fr. Schmidt, Inspektør ved Museet, Strunk og Professor Engelhardt. Undersøgelsen var iværksat, da det under en Hovedreparation af Kirken var nødvendigt at fremdrage og flytte Kisterne med Ligene fra de mindre passende Steder, de da havde, til den ny istandsatte Krypt under Kirkens Chor. Med megen Interesse deltog jeg i denne Undersøgelse der vækkede gamle Erindringer hos mig, fra den Tid, jeg som lille Dreng saae min Fader beskæftiget med at aftegne de gamle Bronzebeslag, som ved Undersøgelsen 1833 vare foreløbigt aftagne af Kisterne (see foran Side 1).

Den 26. Septemb. samledes Kommissionen i Odense, hvortil

ogsaa de stedlige gejstlige og verdslige Myndigheder sluttede sig, nemlig Biskop Balslev, Provst Damgaard, Amtmand Heltsen og Borgmester Mourier.

Da Graabrødrekirken nedbrødes i 1806 blev den pragtfulde store Gravsten med Kong Hans' og Dronning Christines Billeder flyttet til St. Knuds Kirke, og deres samt de to Sønners Lig ligeledes.

Billedstenen var nu indmuret i nordre Chorbæg og i sydlig Retning, nogle Alen derfra, var under Gulvet et Kjælderrum, hvor de fire Ligkister med Kong Hans, Christian d. 2den, Dron. Christine og Prinds Frants vare nedsatte. Da Gulvet over Kælderen brødes op, viste der sig et lille Rum 4' 5" højt, 5' 8" langt og 4' 2" bredt; i dette snevre Hul vare de 4 Kister pakkede sammen, Chr. d. 2den og Broderen Frants øverst, og under dem Kong Hans og hans Dronning. Det var i Sandhed et usselt og tarveligt Hvilested for disse kgl. Afdøde; efter Flytningen for c. 40 Aar siden havde man altsaa ikke kunnet finde et bedre Leje for dem, og Traditionen fortalte, at denne forfaldne Kælder fra først af, i længst hensvundne Tider havde været Erik Lams Grav, og derefter huset Liget af en Odense Borgmester. Man havde heller ej gjort stort Stads af de nu fremdragne kongelige Personer, da de 1806 nedsattes her, deres Kister vare simple og af umalet Fyrretræ kun mærkede med deres Navne. Efter at alle 4 Kister vare henbragte i en Sidebygning til Kirken, hvor Ligenes Undersøgelse skulde foregaa, tog jeg Tegninger og nøje Maal af Kælderen og dens Beliggenhed i Kirken. I den nævnte Sidebygning (Consistoriet) bleve Ligene henlagte paa forskjellige Borde, her tog Anatomen, Prof. Fr. Schmidt en nøje Beskrivelse af Skeletterne og ordnede dem omhyggeligt. I Ministeriets Intruction var det særligt paalagt ham nøje at undersøge og gjøre Rede for de, fra tidligere Tider omtalte mange Smaahuller i Kong Hans' Isse og Hovedskal, hvorom der endog var udtalt Formodning om, at han var bleven myrdet, medens han laa syg i Aalborg. Da jeg tegnede Kraniet fra forskellige Sider samt Hullerne, saae jeg i Timevis paa disse, og kom til den Slutning, at de vare fremkomne paa en meget naturlig Maade, idet jeg gaar ud

fra, at Kongens Lig er lagt i en Kiste, paa hvis Hovedende har været fastskruet eller sømmet en Plade med hans Navn eller Vaaben, Spidserne af Skruerne eller Sømmene har naaet indenfor den indvendige Side af Endestykket i Kisten; denne er da ført dels over Land og dels paa et Skib bragt til Odense. Liget er under denne Transport, og ved Skibets Rullen og Duvninger bragt i Bevægelse og Hovedet stødt mod Endefjællen, hvor Skruespidserne dybere og dybere har hugget de 6 Huller i Issen. Hullerne — der i Gjennemsnit var 7—8 mil. m. havde i sine indre Flader Spor af Skruegange eller, som om de ved flere stadige Stød efterhaanden vare blevne fordybede¹. Kong Hans Skelet var ogsaa af en vis Interesse; Prof. Schmidt paaviste mig dette flere Gange, naar vi vare ene sammen i Lokalet — særlig fremhævede han hans høje, kraftige Legemsbygning og de velformede Enkeltheder af Skelettet, dets hvide Ben og deres bløde afrundede Former —. Han sagde blandt andet: »at hvis han ikke var vidende om, at det var Kong Hans' Ben, vilde han have troet, at det var en sjelden stor, velbygget ældre Kvindes«. Kong Christian d. 2dens Skelet var af et helt andet Udseende, hans Ben vare i Modsætning til Faderens meget mørkbrune, og flere af Legemets Muskler sade endnu som sejge, hentørrede Strænge paa Skelettets Ben, særlig den lange Rygmuskel (*Longissimus dorsi*). Hans Hovedskal var ikke saa smukt formet som Faderens, over Midten af hans Isse, fra Panden til Nakken, hævede sig en Kant der lignede en lav Tagryg, og paafaldende skarp kantede var mange af hans Ben. Ved Dronning Christines og Prins Frantz Skeletter var intet særlig at bemærke. Da de fire Skeletter vare undersøgte og ordnede af Prof. Schmidt, bleve de hver for sig omhyllede med hvidt Lintøj og foreløbigt nedlagte i de gamle Kister der forsynedes med behørig Mærker og Navne og forseglede med Autoriteternes Segl.

Men en endnu vigtigere Undersøgelse fulgte nu derefter: det var Ordningen af den hellige Kong Knuds og hans Broder Bene-

¹ Jfr. min Artikel i Berlingske Tidende — 1901 for 3. Juli. Tegninger af Hovedet og m. m. findes i Nat. Mus. Arkiv.

dikts Skeletter, hvis Ben paa en uheldig Maade vare sammenblandede i de to Helgenskrin. Her havde Prof. S. et stort Arbejde, og jeg hørte ham ofte udbryde i misfornøjede Udtryk, ved at see den Uorden Benene laa i, henkastede imellem hverandre, som maatte hidrøre fra den slette Behandling og Nedlæggelse af Skeletterne efter Undersøgelsen i Aaret 1833. Relikviskrinene havde nemlig indtil nu paa en ejendommelig Maade været indmurede i Chorets østre Væg, og det saa skjødesløst, at de vare stillede ind i Muren med Fodenden af Skrinene nedad som Hvilepunkt; alle Benene laa derfor sammenhobede i nederste Del af Kisterne. Da de vare fremtagne og Kisterne aabnede gjorde det et sørgeligt Indtryk paa den samlede Kommissions Medlemmer, ved at see den Ringeagt der saaledes var vist Levningerne af to saa mærkelige Mænd af den danske Kongeslægt.

Prof. Schmidt og jeg befandt os for det meste alene sammen i Lokalet, hvor Undersøgelsen foretoges, han med sine Optegnelser, jeg med at afbilde forskellige Dele. Vi vare fra tidligere Tid vel kjendte med hinanden, da vi, i de Aar jeg tegnede for Prof. Ibsen paa chirurgisk Akademi undertiden traf sammen, da var Schmidt Student og Ibsen hans Lærer; vi kom derfor snart paa en fortrolig Fod med hinanden under dette fornyede Sammentræf. Naar derfor Schmidt bemærkede noget usædvanligt ved Skeletterne, udtalte han sig gjerne om det til mig. Jeg saae ham saaledes dvæle længe ved Undersøgelsen af St. Knuds Ben, og da han bemærkede, at jeg iagttog ham, udtalte han sig om nogle mærkelige Mangler eller Beskadigelser ved begge hans Skinneben og Læggeben (Tibiæ og Fibulæ), som han mente maatte stamme fra Saar eller Benbrud fra Knuds Ungdomstid. Ligeledes var hans Opmærksomhed fængslet ved det knuste Tindingben, som ikke heller forhen var bemærket, ligesaa lidt som det raa, brutale Saar af et stort Vaaben (Øxespyd) i Os sacrum's mellemste Del, som maatte være bibragt Liget i en liggende Stilling efter Døden, da det laa udstrakt paa Kirkens Gulv. Medens Prof. Schmidt saaledes var sysselsat med nøje at undersøge hvert Ben og ordne dem, sad jeg og arbejdede med mine Tegninger

ved Siden af ham, og jeg kunde ikke undlade at gjøre mine Betragtninger og tænke over, hvad jeg hørte ham yttre om de mishandlede Ben af Kong Knud, og min Tanke formede sig alt den gang om, at af det jeg saae ved Kongens beskadigede Ben maatte det fremgaa, at hans Invaliditet havde været den egentlige Grund til, at han ikke som de andre, kunde væрге sig mandhaftig mod Oprørerne, men gik i Døden paa en for en Datids Kriger ynkelig Maade¹. Efter Behandlingen af St. Knuds Lig foretoges Undersøgelsen af Prins Benedikts. Det fremgik af Benenes Form og Bygning, at han havde været meget høj og efter Tandsættet meget ung — omtrent tyve Aar eller yngre: de forskjellige Ben vare af en afrundet, blød Form og saae meget ungdommelige ud, dertil vare de forskjellige fra Knuds ved deres lyse Farve. I hans ene Laarbens store Knokkel var et gabende Skaar der maa være fremkommet ved et Øxe- eller Sværdhug under den blodige Kamp i Kirken.

Det store Værk — »Helgenskrinene i St. Knuds Kirke« — som Ministeriet bekostede udgivet, og som udkom 12 Aar efter — var forsynet med store Tavler tildels i Farvetryk og Kobberstik, som jeg alle selv har udført efter mine ved Undersøgelsen forfærdigede Tegninger.

KALKMALERIERNE I JELLING KIRKE.

Efterat disse, og Tegningerne fra min Rejse paa Samsø vare afgivne til Ministeriet, kom der Meddelelse om, at der i Jellinge Kirke var nedfalden en Hvælving i Choret, og derved blottet nogle gamle Kalkmalerier paa Væggene.

Prof. Engelhardt bad mig, igjennem Worsaae — der i den Tid var Minister — om at følge med ham for at tage disse Billeder i Øjesyn. Uagtet jeg dengang var igang med nogle andre Arbejder, navnlig adelige Vaabener, og vi vare langt hen i Novembermaaned

¹ I en lille Afhandling om Kong Knuds Drab, har jeg nærmere forklaret min Forstaaelse af denne Begivenhed og Følgerne af den.

med koldt Vejr og mørke Dage, rejste jeg alligevel, og jeg kom ikke til at fortryde denne Tour. Vi fandt nogle højst interessante og mærkelige Billeder, som jeg strax saae maatte være af de ældste Kalkmalerier man endnu havde truffet paa her i Landet; deres strænge byzantinske Stil vidnede tydeligt derom. Engelhardt rejste hjem efter et Par Dages Ophold og overlod mig den yderligere Afdækning af Malerierne og deres Aftegning i Farver, som optog mig i et Par Uger; thi efter at have afdækket Væggene i den ene Hvælving opdagede jeg, at der ind under den anden, tilstødende Hvælving, ogsaa viste sig Vægmalier. Jeg raadede derfor i min Indstilling, at denne anden Hvælving ogsaa fjernedes, da Malerierne vidnede om, at der oprindeligt ingen Hvælvinger havde været der, ligesom jeg tilraadede, at de fremdragne Billeder maatte blive restaurerede. Det var en hel Cyclus af Billeder med Fremstillinger af Kristi Liv, ligefra Marias Besøg hos Elisabet, de tre Visers Møde hos Maria med Barnet, Jesus, og ved hans Side Johannes der forudsiger hans Komme for Jøderne, Daaben i Jordans Flod og Jesus for Ypperstepræsten. Alt dette optog den nordre og østre Væg; paa den sydlige Side fandtes Intet, thi den var nyere opført efter en ødelæggende Brand i Kirken i Aaret 1679. Formodentlig har Billederne dér været fortsatte med Kristi Domfældelse, Korsfæstelse og Opstandelse. Malerierne optog en bred Flade midt hen over Væggene, men over og under dem var smallere Friser, hvor der var malet pragtfulde romanske Ornamentter og Alagrecbordter. Det var et ikke ringe Arbejde for mig, men alt blev tegnet og indsendt med min Beretning til Ministeriet; mit Forslag om at restaurere dem var nærmest grundet paa, at den daarlige og fugtige Luft i Kirken vilde virke skadelig paa de gamle Billeder, som ellers efterhaanden vilde forsvinde. Fra Staten vilde man kun ved en særlig Bevilling igjennem Rigsdagen kunne haabe, at det vilde ske, men den vilde der gaa Aar hen at vente paa, og Restaureringen maatte helst ske snarest, hvis Billederne skulde reddes. Men den daværende Sognepræst, Seminarieforsøger I. C. Madsen (død 1883) var varmt og levende interesseret for dette Fund og gjorde en ivrig Be-

stræbelse for at faa Sogneboerne i Jellinge til at bestride Udgifterne til Arbejdet, og det lykkedes. Vi maa derfor takke Pastor Madsen og de hæderlige Jellingefolk for, at disse sjeldne Malerier fra den allertidligste kristelige Tid i Danmark reddedes¹. Restaureringen blev overdraget mig, men da Vinteren var stærkt fremrykket blev jeg nødt til at vente til Sommerens Komme; imidlertid blev dog den endnu staaende anden Hvælving fjernet, og i Junimaaned 1875 drog jeg atter til Jellinge og begyndte Arbejdet. Ganske alene var jeg om det betydelige Værk — ej engang en Haandlanger kunde jeg faae, men efter 6 Ugers Arbejde naaede jeg at faa det fuldført. Da de gamle Billeder oprindeligt vare malede »al fresco« — det vil sige paa den endnu vaade Kalk — benyttede jeg den Kjendskab og Øvelse jeg havde erhvervet mig ved mine Malinger i Thorvaldsens Museum i 1845, og malede det meste paa samme Maade her, hvor Affald og løse Dele maatte suppleres paa de gamle Billeder; og jeg glædede mig meget, mange Aar efter, i 1905, da jeg paa Museets Anmodning maatte inspicere Kirken, og endnu saae dem i ret god Stand, skjøndt den klamme Fugtighed, som jeg alt havde klaget over i 1874, endnu var lige ødelæggende tilstede, og havde virket afblegende paa en Del af Billederne; jeg indstillede derfor atter, at der gjordes noget for en god Ventilation, særlig i Choret, hvor Malerierne vare. Under mit lange Ophold her var det naturligt, at mange Erindringer vakt hos mig paa dette historiske Sted, hvor jeg ved dagligt Syn af de to stolte Høje, i Tanken blev draget hen til Mindet om Kong Gorm og Thyra Danebod. Hver Dag hvilede mit Øje paa de to gamle Runestene ved Kirkens Indgang, hvor deres Navne ere hugne i uforgængelige Træk i Granitten; ja, maaske de engang begge har færdedes her mens de levede, siden deres sidste Hvilested rejstes paa denne Plet; en Kongsgaard har maaske ogsaa været her, thi den nuværende store Ejendom i Nærheden, Hovgaard, hedder den — er muligt Rester af et gammel Borgsted.

¹ Jfr. »Kalkmalerierne i Danske Kirker« af Magnus Petersen, hvor Billederne ere beskrevne. og aftegnede. Side 6 og Tavler I, II, III.

I mange Uger malede jeg flittigt i Kirken, men nogle ledige Timer benyttede jeg dog til at vandre omkring i Egnen om Kongehøjene. I nogle hundrede Alens Afstand fra disse laa i Kredse omkring dem henved 22 til 24 mindre og større Kæmpehøje; dette vidnede om, at her i Fortiden har levet en større Befolkning der har valgt dette Sted til Højlægning, maaske ogsaa et Gudehov har været her i Oldtiden; Højene synes, efter deres Størrelse, at kunne henføres til Bronzealderen. Jeg tog nogle Billeder og Prospecter af dem, som overgaves Museet; — nogle Aar efter var jeg atter i Jellinge, men da var omtrent Halvdelen af Højene bortpløjede.

Under mit Ophold i Jellinge gjorde jeg en vigtig Opdagelse; jeg gik flere Gange om Dagen fra Kirken til Præstegaarden, hvor jeg boede, medens Restaurationsarbejdet udførtes, og kom saaledes ofte frem og tilbage over Kirkegaarden. En Dag saae jeg, at en Mand var ifærd med at grave en Grav; ved dette Arbejde havde han nogle Fod under Jorden fremtaget en smuk og velformet Sten, 3 Alen 6" lang og 1 Alen bred i dens nederste Ende, og opad tilspidset, af Form ganske som en Bautasten¹. Paa min Forespørgsel meddelte Graveren mig, at saadanne havde han flere Gange truffet paa, og han paaviste mig de Steder, hvor dette var sket, og viste mig ogsaa nogle Stykker af saadanne, der nu vare sønderbrudte. Jeg fik derved den Tanke, at der om den store Sten oprindelig havde været en Stenomsætning som ved Glavendrup og Tryggvældestenene. Jeg begyndte derfor at opmaale Pladsen imellem Højene og afmærkede Stederne, hvor de af Jorden fremgravede Stene vare fundne, og fik ganske rigtig en langagtig Stenomfatning i Planen, og i Midten af den stod den store Runesten, der atter nøjagtig indtog Midtpunktet mellem de to Høje. Den mindre Sten — Thyres —, er det i et gammelt Billede paavist, at den forhen har staaet paa Toppen af den sydlige Høj, hvilket kan sees paa Tegningen i »P. Lindeburgs« Skrift fra 1591. Da jeg derefter tog

¹ Bautastenen har jeg tegnet til Thorsen, som har indsat den i »danske Runemindesm.« II, Fig. 11, og hos Wimmer »de hist. Runestene« I, S. 40.

det daværende Kirkegaards Dige i Øjesyn, blev jeg overrasket ved at see 30—35 — ca. 3 Alen høje Stene indsatte der mellem andre, rigtignok vare de alle kløvede paalangs, men de havde samme Form, som den jeg saae udgravet hel paa Kirkegaarden. Ved et Besøg som Engelhardt aflagte for at inspicere Restaureringen af Malerierne, fortalte jeg ham om min Opdagelse og viste ham den fundne Sten og de andre, jeg havde opdaget, og hævdede, at den store Gormsten stod urørt paa sin oprindelige Plads og at der omkring den havde været en »Stenkreds«. Han greb disse Meddelelser med stor Glæde og skrev noget efter en fortræffelig Afhandling i Oldsk. Selskabets Aarbøger 1876, men nævnede ikke med et Ord, hvorfra han havde Oplysningerne og sit Materiale, han høstede saaledes en vis Ros for Opdagelsen af Stenkredsen; Omtalen af denne findes ogsaa i Professor Wimmers Runeværk, men én Ting mangler begge, nemlig hvilken Form Stensætningen havde, idet Engelhardt har forment den var af Cirkelform, fordi jeg havde kaldt den »en Kreds«, men ifølge mine Maal kunde jeg bevise, at den maa have haft en Form som et Parallelogram, eller som ved Glaventrup en Skibsform. Alt tyder endvidere paa, at en Stenomfatning endnu har været paa sin Plads, da Kirken ved Aar 1100 byggedes, thi for ikke at forstyrre det smukke Monument, er Kirkebygningen bleven lagt paafaldende nær op til den nordre Høj, saa at Pladsen imellem Kirkens sydlige Mur og den store Sten kun bliver $12\frac{1}{2}$ Alen, der netop kan passe til den halve Brede af Stenomsætningen ved dens Midte; som Exempel kan nævnes, at Glavendrup Skibssætningen er $22\frac{1}{2}$ Alen paa Midten, saa Ligheden er her paafaldende.

En anden Mærkelighed ved Gorms Høj er det inde i Højen af Bjælker byggede Gravkammer. I 1820 blev det undersøgt, men temmelig uheldigt, og atter i 1861, men i dets Indre fandtes kun lidet af Betydning, det vidner om, at der sikkert alt i Middelalderen maa være sket Indbrud i Kamret. Jeg var maaske en af de sidste der fik Lov til at kaste et Blik ind i denne historiske Helligdom, og jeg blev helt højtidelig stemt, da jeg saae denne ærværdige Ege-

træshal. De svære, tykke Bjælkevægge stode der endnu, hist og her var en enkelt falden ud af sin Plads, og Taget eller Loftet havde en stor Aabning, som alt fandtes der i 1820, men i den sydlige Ende af Stuen var endnu Rester af den opstaaende, 1 Alen høje Skranke med udskaarne Ornamenter, som man har ment adskilte de to Kister der formenes at have staaet der, saaledes at Gorms og Thyres Lig havde hvert havt sit Rum. Kun ved Opsynsmandens Velvillie fik jeg Lov at see ind i dette gamle Gravkammer, da der kort før var udstedt et Forbud, at Ingen nu maatte betræde det.

BORUM ESHØJ.

Jeg havde lige fuldført mit Arbejde ved Malerierne i Jellinge, da jeg fik en Anmodning om at bistaa Engelhardt ved en Udgravning af den store Høj ved Borum en Milsvej fra Mundelstrup Stat., som han i nogen Tid havde været beskæftiget med. Her var alt i 1871, i Højens Yderkant, gjort et mærkeligt Fund af et fuldkommen paaklædt Kvindeligt, og om Hovedet et fint hækket Næt eller Kappe. Liget laa i en udhulet Egetræsstamme og enkelte Broncesager fandtes ved det. Engelhardt havde nu, paa samme Sted, truffet paa et Lig i en lignende Træbul, det var en ung Mands Skelet, paa hvis Hoved endnu var en rig Haarvæxt af brun Farve og ved hans Side laa et kort Broncesværd, ved Fødderne Rester af Sandaler; Tøjstumper vare spredte om og paa Skelettet. Det i 1871 fundne Kvindeligt var i bedre Stand, og hendes Kraniums Ansigtform var af fuldendt Skjønhed, Linierne i det mindede paafaldende om det skønne Kranium af Dronning Beringaria der optoges af Graven i Ringstedkirke 1855. Som ovenfor nævnt var det her fundne Ligs Klædning mærkelig: foruden den hæklede Kappe havde hun en kort Trøje der naaede til Hofterne, derunder et Skjørt der sammenholdtes om Livet ved et smalt Bælte der endte i store Kvaster. Her var saaledes begravet to unge Mennesker, og man fik atter Tankerne i Bevægelse med at gjætte paa, hvad der i den fjerne

Oldtid — for over tre tusinde Aar siden — havde bragt disse to til at hvile her sammen. Disse to Lig laa nær hinanden i den store Højs Yderkant, men Engelhardt vilde have Klarhed over, hvordan det Indre — Midten — af den store Høj saae ud, og han naaede ogsaa efter et haardt Arbejde, ind til dens Centrum. Her overraskedes vi ved et Fund af en lignende Trækiste som de to andre; i en Dybde af 10 Alen laa den og havde endnu sit Barklag paa Ydersiderne og paa Laaget. I Kisten hvilede Liget af en ældre Mand der efter mit Maal var ca. 69 Tommer langt, iført et uldent Skjørt der var fastgjort om Livet, og om Benene, ned mod Fødderne var der krydsviis viklet smalle, fintvævede, temmelig lange, Tøjer, paa Hovedet sad en ulden Hue af en meget kunstig Vævning. Ved Trækisten fandt jeg ogsaa en Stok omt. 1 Alen og 6" lang, og da jeg nøjere saae paa den, bemærkede jeg indskaarne Mærker i bestemte Afstande c. 6 Tom. fra hverandre. Det maa have været en Maalestok, som dé der har nedlagt Liget, har benyttet ved Forfærdigelsen af Kisten eller til andet Brug¹. Noget fra Kisten laa endvidere en 2 Alen lang Granitsten, der synes at have været en Art Bautasten; at dens Tilstedeværelse maa have nogen Betydning, har vi Beviser paa, idet saadanne ere fundne i Gravhøje fra den efterfølgende Jernalder, nemlig i Snoldeløf, Nørre Næraa, Arildstenen i Nordslesvig og den norske Sten paa Jægerspris. Denne Sten fra Borum Graven havde ingen Skrift eller Indhugning, hvorimod alle de andre fra en sildigere Tid havde kortere og længere Runeskrifter.

Kisterne bleve med Varsomhed optagne, Ligene udtagne og omhyggeligt indpakkede hver for sig i Trækasser, som vi fik fra Landsbyens Kjøbmand, men vi kom i nogen Forlegenhed med den ældre Mands Skelet, thi medens den unge Mands Skelets Ben faldt fra hverandre ved Optagelsen, var den ældres Bendele endnu fæstnede til de hentørrede Muskler der sade som tørre Strænge ved Benene. Kjøbmandens Trækasser vare ikke store nok til, at

¹ I Illust. Tidende 1876. No. 890, har jeg givet Tegninger af Højen, og det første Fund. Kvindens — i Illust. Tidende 1872. No. 643.

et Lig kunde ligge udstrakt i dem, jeg maatte derfor — paa Engelhardts Anmodning, da han selv var noget nervøs ved Berøring af dette Lig, — med en Kniv skære Mandens Muskler mellem nederste Lændehvirvel og »Os sacrum« over og dele Liget i to Stykker for at faa det i Kasserne; jeg fik dette vel besørget, det var jo ikke første Gang jeg havde med Kadavere at gjøre. At dette Lig var mindre fortæret end de Unges, maa have sin Grund i, at det 20 Fods Jordlag der i flere tusinde Aar havde dækket det, havde holdt enhver Luftindtrængen borte, hvorimod de andres, i Højens Udkant, kun havde havt 3 à 4 Fod Jord over dem, og saaledes mere udsatte for at Luftindstrømninger hurtigere har fortæret deres Kjøddele. Mærkeligt er det at lignende Trækistefund fra Broncealderen ere flere Gange fundne i den Del af Jylland og nedad mod Slesvig indtil Aabenraa¹ med Lig, Klædninger og Vaaben af Bronze.

Da vi nogle Dage efter havde faaet Kasserne med det sjeldne Indhold vel ombord paa Dampskibet til Kjøbenh., bad Kaptainen os indstændig om, ikke at omtale det til Nogen, da der var mange som ikke holdt af at sejle med den Slags Fragt, der ansaaes for uheldsvangert for Sejladsen.

RYBJERG RUNESTENEN.

Noget tidligere paa Aaret var der paa Ranbølhede opdaget en Runesten som Runologen, Professor Wimmer ønskede at see og faa aftegnet. Engelhardt og jeg rejste derfor med ham; det var første Gang jeg rejste sammen med denne udmærkede Lærde, som jeg i de følgende Aar kom til at færdes med over hele Danmark og endel af Sverige, ved Aftegning af Runemindesmærkerne til hans store Værk.

Vi fandt Stenen ved Levningerne af en Høj, og paa den golde Hede saaes rundt om mange lignende Smaahøje. Desværre var Runestenen kløvet i flere Stykker for at anvendes til Vej- eller

¹ Jfr. V. Boye: »Fund af Egekister fra Broncealderen« — 1894.

Mærkestene, men i rette Tid var det bemærket af Gaardejer Peter Falter, at der paa den ene Side af Stenen var Runeskrift. Denne bestod af 3 Linier og ifølge Wimmers Læsning stod der. »Tove Bryde rejste denne Sten efter Torgunna hans Fæstemø, disse Stave skal leve meget længe«; efter Ordformen mentes Indskriften at være fra Aar 960—70¹.

Hvor var her dog øde paa denne Ranbøl Hede, Sandmark laa ved Sandmark, nogle Steder var der enkelte Dele indvunden til Dyrkning, men Kornaxene stode helt enkelte og ensomme med store Mellemrum, selv Lyngen synes ej rigtig at kunne trives paa denne Ahlmark. Folket selv var af en egen Race og lignede ikke den øvrige robuste og kraftige jydsk Bonde; det nedstammede ogsaa fra de i 1760 indkaldte Lippe-Detmoldere, der kom til Jylland i Fred. d. 5tes Tid som Kolonister. Det var udholdende og flittige Folk, som det var helt velgørende at træffe paa i denne af Naturen saa stedmoderlig behandlede Egn. Vi maatte overnatte i den af spredte Huse dannede Ranbølby, og det var kun et tarveligt Natteleje der bødes os; jeg blev ret vel inkvarteret hos en flink og gæstvenlig Betjent ved Hedeplantningen, Engelhardt hos en fattig Skolelærer, men Wimmer valgte den lille ynkelige Kro, da han mente at finde nogen bedre Komfort der. Men han blev skuffet, thi da han om Morgenen vilde vaske sig og ikke kunde opdage noget Vandfad, bad han Værten om et saadant, men denne svarede ham, at »det havde de ikke, thi Gæsterne plejede altid at vaske sig ude ved Posten i Gaarden«; senere paa Rejsen morede vi os med at tale om hans Fataliteter i »Ranbøl Hotel«.

Op ad Formiddagen derpaa forlode vi Ranbøl i en Vogn som kjørtes af en Mand fra Byen, en lille venlig Detmoldertype, vi kørte sydpaa til de mærkelige Runestene ved Bække, som ogsaa Wimmer vilde see; disse Stene samt den nærliggende Læborgsten meddeler i Runerne, at »Rafnunga Tufi, Knubli og Fundin gjorde Thyres Høj«; nogle Aar forinden havde jeg tegnet alle disse

¹ Tegninger og Raderinger af mig i Wimmers Runeværk II. S. 33 og flg. samt hos Thorsens Danske Runemindesm. — i Nat. Arkiv er Tegningen.

Stene til Thorsen, som har dem i sin korte Beskrivelse om de danske Runemindesmærker¹. Da vi efter denne Tour drog tilbage til Vejle forlod Wimmer os, medens Engelhardt og jeg rejste til det nærliggende Sindbjerg, hvor der i Kirken var fremkommet et gammelt Kalkmaleri paa Chorbuen². Jeg fandt her paa den ene Side af denne en Helgenfigur uden Attributer eller Navn og paa den anden Side ligeledes en Figur, men her var der baade Navn og Attribut, det var St. Severinus; mærkeligt nok bar han her et Menneske Laarben i Haanden, ellers betegnes Helgenen med en Kirke-model. En anden Mærkelighed vi traf paa i Kirken var, at der paa Alterbordets Forside var fæstet et Parti af de bekjendte drevne, forgyldte Altertavler fra det 12te Aarh., af hvilke vi i Museet har det pragtfulde »Lisbjergalter« og et lignende i Sahl Kirke; det her i Sindbjerg fundne maa være Underpartiet af en saadan Altertavle³.

Et nyt Arbejde af ikke ringe Betydning forestod nu. Ved min Hjemkomst fra Jylland blev jeg anmodet af Hofjægermester Sehested til Broholm om at besøge ham paa Fyen for at see hans store og mærkelige Oldsagssamling, der var samlet paa hans Marker og i det sydøstlige Fyen, og tillige gøre Aftale med ham om Udførelsen af en Række Tavler til et større Værk om disse Fund, som han agtede at udgive. Jeg opholdt mig nogle Dage paa den smukke gamle Borg med de mange Broer, og det var mig en Glæde at gjøre Bekjendtskab med denne prægtige, djærve Herremand, hvis store Interesse for Oldtiden og andre gode Egenskaber, jeg ret lærte at kjende baade da, og senere i de følgende Aar, medens jeg udarbejdede Afbildningerne til hans Værk. I sex syv Aar kom jeg jevnlig til Broholm, dels for at tegne, dels for at conferere med ham om Arbejdet til Værket, og havde saaledes Lejlighed til at samles med ham og hans elskværdige Hustru og de mange Søn-

¹ Tegning og Radering af Stenene findes ogsaa i Wimmers Runeværker. II. S. 33.

² Jfr. »Kalkmal. i danske Kirker« Side 8 og Tavle XXIII. Fig. I.

³ Lisbjerg Altertavlen har jeg givet en Radering af i Illustr. Tid. 12. B. 1871. Nr. 609.

ner og Døttre. Værket kom ud i to Dele og omhandlede særlig Fund fra den ældste Jernalder, samt nogle Broncealderfund, ialt med 52 af mig raderede Kobbertavler, deriblandt det af Sehested selv konstruerede Bjælkehus i Haven, der udelukkende alene var opført af Stenredskaber, selv Træstammerne til Bygningen, saae jeg blive fældede i Skoven med Stenøxer. I Værket var tillige et Antal Tavler med Stenaldersager og flere Kort der vare udførte af Capt. A. P. Madsen. Den sidste Del af dette store Værk udkom først efter Sehesteds Død, 1882. Han havde stor Ære af dette Arbejde, som tillige indeholdt mange vigtige Oplysninger og Opdagelser vedrørende den Kultur der havde bredt sig i det sydlige Fyen, ligefra Stenalderen til langt ind i den ældre Jernalder.

UNDERSØGELSER I THY.

I Septembermaaned, da mine vigtigste Arbejder i Hjemmet vare fuldførte, fulgte jeg Engelhardt paa en Undersøgelsesrejse i Thylands Nørre Hrd. Skjøndt Engelhardt var et meget elskværdigt Menneske at rejse med, var jeg dog ikke rigtig tilfreds med, at jeg maatte anvende vel megen Tid med at færdes ved Kortlægning af Højene, der egentlig var hans Arbejde; selvfølgelig havde jeg megen Interesse af dette Arbejde, men der bortrøvedes mig derved megen Tid af mine Kirkeundersøgelser, der var overdraget mig.

Som forhen berørt havde jeg tidligere rejst i Thy, da jeg tegnede Runestenene for Thorsen, og blandt andet ogsaa de tilbageblevne Tomter og Rudera af den nedbrudte Thorup Kirke, hvor jeg forgæves søgte efter en Runesten, som Ole Worm har omtalt; da jeg nu havde at gjenneemse de nærliggende Kirker, forsømte jeg ikke at tage nøje Syn paa hver Skriftsten jeg saa, om ikke Thorupstenen eller et Fragment af den skulde være bleven henflyttet til een af Kirkerne. Det nordlige Thyland var endnu i 1875 — for en stor Del — et lyngbevokset Landstrøg, hvor Vesterhavs Storme

og den klamme Havgus hæmmede og trykkede al Vegetation. Øboerne betragtede Thy som et øde Sandland, men jeg fandt det tværtimod ret tiltalende at færdes her; vel saae jeg ingen Skove og rige Kornmarker, men enhver lille opdyrket Plet varslede dog om, at Flid og jydsk Udholdenhed i Tiden vilde overvinde Vanskelighederne ved Hedens Dyrkning. Det kuperede Terræn med Bakker og Dale er i sine Former skjønt og tiltaler Øjet, og naar det følger de bølgende Linier i Landskabet, kommer man til at tænke paa de store Naturkræfter der i den fjerne Fortid har dannet og formet det. Vi læser jo ogsaa hos Adam af Bremen, i hans Beskrivelse af det nordlige Thy, at Landet dér i 11 Aarh. bestod af flere Øer. Paa Bakketoppene saae jeg de utallige Kæmpehøje, og Langdysser, veldannede Gangbygninger var her ogsaa, saaledes: Malledyssen i Sennels Sg., Hau Daas og Nørre-Højene, som jeg alle aftenede og opmaalte, efterhaanden som jeg fra Kirkeundersøgelsen naaede ud til dem, og flere andre Oldtidsgrave

Den første af Kirkerne jeg saae her var Sennels, der laa ret malerisk paa et Næs omgivet af Limfjordens Vande, Kirken var viet til St. Nicolai, de Søfarendes Skytshelgen, og der af mente man at »Sennelsnavnet« var fremkommet. Den var bygget af Granit, med et sildigere, af røde Sten tilbygget Taarn; paa Kirkens nordre Mur var endnu levnet 3 smaa rundbuede Vinduer og et temmelig gammelt Vaabenhus. Det Indre frembød intet af særlig Betydning. Skibet havde endnu sit Bjælkeloft bevaret, men Choret og Vaabenhuset havde i den senere Middelalder faaet indlagt spidsbuede Hvælvinger. Døbefonten var ligesom de morsingske prydet med rige romanske Ornamentter, ogsaa Granitalteret havde sit Reliquiemme og en Blyæske med en Pergamentseddel, hvis ydre Side bar følgende Paaskrift: »Friedenrejck 1728«, en Undersøgelse af Æsken skal da have fundet Sted, og i den var seet nogle Smaaben (St. Niels?) og en Stump af Kristi Kors samt noget af Marias Mælk! Med Undtagelse af Pergamentsedlen var der intet nu i Æsken, men da det var saa sjeldne Ting den havde gjemt paa, var det jo ikke saa underligt, om Nogen har »reddet« dem.

Den næste Kirke jeg besøgte var Herredskirken Hillerslev; den er ligesom Sennels bygget af Granitkvadre, og havde i den vestlige Ende et senere bygget Teglstenstaarn. I Gavlen paa dette, — c. 10 Alen over Jorden — var indmuret en gammel Gravsten fra Middelalderen; i lavt Relief var den inddelt i 3 Partier, i øverste et ligearmet Kors, derunder svage Linier af nogle Bogstaver der dannede Ordet Thorkil; i mellemste Parti et Vaabenskjold med to Rosetter (5 bladede), og derunder et tydeligt Navn: »Mergret«; den nederste Del har ligesom det øverste, et ligearmet Kors, og i Rammen nærmest derom er Rester af en Runeskrift, hvoraf kan læses: »Gud og Maria«, en Paakaldelse af de Hellige til Værn for det Hvilested ved Kirken, som Stenen oprindeligt havde dækket, over de to: Thorgil og Mergreth. Vaabenskjoldet er vistnok det ældste danske Vaabenmærke der er fundet, og maa have været ført af en Slægt der levede der paa Egnen i 12te—13de Aarh. maa-ske paa den nærvæd liggende gamle Borg, hvoraf endnu ses Spor, og hvis Navn: »Hillersleffhus« er bevaret; Borgstedet opmaalte jeg, da der omkring det endnu var Volde og dybe Grave. I Dronning Margrethes Tid blev Hillersleffhus og Ørum Slot kjøbt af hende fra en Adelsmand Niels Strangesøn, der ejede begge disse Borge. Ørumslot havde tidligere været i andre Mænds Eje, og skal efter Traditionen have været en meget stærk Borg, med Taarne, Volde og Grave; en Hr. Boe Høg skjødede den til Kong Valdemar Atterdag, men under de senere Fejder og Uroligheder i Landet ødelagdes den af de oprørske Herremænd (D. Atl. V. 492). I 1373 bleve de for denne Voldsgerning dømt til atter at opføre Borgen, hvorefter den senere med Hillersleffhus kom i Dr. Margrethes Besiddelse. Endnu 1610 ejedes Borgen af Jørgen Lunge til Odden, nogle større Gaarde og Jorder bærer endnu Navne af Ørum Slot, skjøndt dette forlængst er ødelagt.

Hillersleff Kirke er som de andre bygget af Granitkvadre og har en smuk Apsis ved Choret, prydet med smaa Rundbuefriser under Gesimsen; denne bæres af 5 slanke Halvsøjler med smukke romanske Kapitæler og Baser; midt paa Apsis er et lille rundbuet

Vindue med udhugne ornamenterede Stene i romansk Stil, samt Løvefigurer og Menneskehoveder. Arbejdets hele Karakter viser, at Kirken maa være bygget ved Aar 1100 til 1150. Paa en Stræbepille ved Kirken fandt jeg en Gravsten af høj Ælde, den var uden Skrift, kun prydet med et Kors i Relief.

Kirkens Indre er lyst og rummeligt, Triumfbuen er velformet og stammer vistnok fra Kirkens Opførelse; midt over Buen var et Trægalleri, lig dem jeg oftere har fundet endnu bevaret i de jyd-ske Kirker, f. Ex. i Ulfborg, Korning o. fl. Galleriet her syntes, efter Arbejdets Karakter, at være udført i Midten af 16de Aarh.; det havde flere udskaarne Figurer, deriblandt Apostlene Peter og Paulus. Skib og Chor ere uden Hvælvinger, Apsis derimod har en smuk Halvhvælving. Det gamle Granitalter — som jeg ogsaa fandt her — har én fra de tidligere fundne noget afvigende Form. Underdelen er som et stort Søjlekapitel, hvorpaa den svære Stenbordsplade hviler; paa denne staar nu en Altertavle i Barokstil, men forhen maa her have været en ældre fra den katolske Tid med Fremstilling af Korsfæstelsen, thi jeg fandt Figurer af en saadan spredt rundt om i Kirkens Kroge og paa dens Loft.

Den følgende Kirke jeg kom til var Kaastrups, en meget lille Granitkirke uden Hvælvinger i dens Indre, som ogsaa var tarveligt; over Triumfbuen hang et Krucifix med Maria og Johannes staaende ved Siderne; her var ogsaa en smuk Granit Døbefont med udhuggede Ornament og Figurer. Foran Alteret laa en stor Gravsten med et Relief af Opstandelsen, og i Hjørnerne Evangelistemblemer, forneden var atter et Relief, »Herrens Dom«; under dette var en Indskrift som meddelte at: »Anders Pedersen Slotskriver paa Ørum døde Aar 1688«. -- Det gamle Granitalter var overpudset med Kalk, men i Dækstenen fandtes dog Relikvigemet bevaret, men tomt. Da Kirken var uden Taarn, hang Klokken i en Tømmerstabel, Indskriften var tildels skjult, dog kunde læses nogle utydelige latinske Ord og ... VAAR · YFER · KRABE · TIL · ALBEK . . . . I 1637—40 ejedes Albek og Kongstedlund i Hellum Hrd. af en Iver Krabbe, maaske han er Giveren af Klok-

ken. Kirken var noget forfalden, alt 1630 anføres i Danske Atlas, »at den var meget »brøstfældig«, og Mariagerkloster, som da ejede den, gjorde Intet for dens Vedligeholdelse.«

Fra Kaastrup gik jeg til »Norskirke«; samme gamle Bygningsform med et nyere Taarn af Teglsten og endel Granit, der mentes at være taget fra den nedbrudte Thorupkirke. Hvorfor denne Kirke brødes ned er ubekjendt, men man maa formode, at Sandflugten har foranlediget det. Jeg mønstrede grundig hver én af Granitstenene for muligt at træffe paa den foran omtalte forsvundne Runesten, men min Søgen var forgæves, derimod fandt jeg flere meget gamle Gravstene med Reliefkors, uden Skrift. I den katolske Tid saae man ikke venligt til Stene med Runer, de bleve altid anseete for hedenske og man slog dem i mindre Stykker eller lagde dem som Grundsten, naar der havdes Brug for dem til Kirkebygninger; maaske den savnede Thorupsten engang vil findes, naar Taarnet her skal ombygges eller nedbrydes.

I Nors Sogn er nogle mærkelige Langdysser og Høje, som jeg tegnede og opmaalte. Terrænet er her stærkt kuperet; en Mærkelighed er ogsaa Nors-Sø, hvorom der siges, at den til visse Tider udtømmes og derefter atter fyldes, flere gamle Sagn fortæller ogsaa om denne Sø, der forøvrigt ligger dejligt i sine Omgivelser af Bakker og Gravhøje (Jfr. Thieles Folkesagn).

Tved Kirke¹ var den næste jeg undersøgte; Omgivelserne her ere ligesaa maleriske, især ved det lille Aaløb ved Bro Mølle, Landet hæver sig i stærke Højninger og har vistnok i tidlig Middelalder været en Halvø, Ordet Tved er et gammelt dansk Navn paa et Landstykke, der paa sine 3 Sider er omgivet af Vand. Ordet er nu kun beholdt i Sproget ved Bynavne, som: Egtved, Løgtved, Næstved, Tvede o. s. v. Navnet betegner saaledes de topografiske Forhold, da Kirken byggedes ved Aar 1200. Den er ikke stor, bygget af tilhugne Granitstene med en simpel Sokkel. Skib og Chor har endnu sine smaa romanske Vinduer, og Taarnet er, som paa Nabokirkernes, senere tilbygget af røde Sten; ogsaa her er

¹ Tved Kirke har jeg tegnet og beskrevet i Illustr. Tid. 1875, 17. B, Nr. 845.

flere gamle Gravstene med et simpelt Reliefkors fra Tiden ved Slutningen af 12te Aarh. Indvendig er Kirken ogsaa tarvelig, den er uden Hvælvinger, Altertavle og Prædikestol uden stort Værd. Døbefonten er dog mærkelig ved sine Dyrfremstillinger. I Granitalteret fandt jeg det gamle Relikvigæmme, men tomt. Kirken er helt omgivet af Klitter, og naar man gaar op til den, maa man vade i blødt og løst Sand, der naaer langt op over Fødderne. Menigheden var ogsaa flyttet længere bort fra Kirken, der ligger meget udsat for Sandflugten, kun en fattig Skolelærerbolig laa endnu i dens Nærhed, hvor der boede en lige saa fattig Lærersfamilie. I Taarnet hang en Klokke med en klangfuld Røst, som lød hen over de hvide Klitter, den bærer Aarstal 1498 og har følgende smukke Indskrift: »Alfa et O(mega) · deus · et · hō(mo) o · rex · glorie · XPI (Christo) veni cum pace, Amen« — en smuk Paakaldelse af Jesu Christi Fred. Ogsaa her er en Del mærkelige saakaldte »Gravtræer«, formede som en Kiste med Ornament og Skrift i lavt Relief, de ere alle fra 17de og 18de Aarhundrede. De gamle Granitstene med Kors fra Aar 1200, og disse 5—6 hundrede Aar yngre Gravminder af Træ vidne om, at i lange Tider har der levet en kristelig-troende, og vistnok velhavende Befolkning her, hvor der nu er saa øde og tomt!

Fra Tvede gik jeg til Ræhr Kirke, som oprindeligt har været bygget som de andre af Granit, men bar nu tydelige Mærker af at være grundigt ombygget og mishandlet, thi i Murskifterne og flere fremragende Stene i Murene var Antydning af, at den fra først af har været en Korskirke; den fører ogsaa endnu Navn af »Korskirken«. Til Choret er bygget en lille Apsis med smukke Halvsøjler og rigt ornamenterede Kapitæler, paa Skibets nordre Side var en tilmuret Dør, hvis Tympanon har et sjældent smukt romansk Ornament. Kirkens Indre er tarveligt og uden Hvælvinger, dog er der endnu bevaret en katolsk Altertavle med ret godt udskaarne Figurer; den synes at kunne henføres til Slutningen af det 15de Aarh. Prædikestolen er ogsaa smuk og omtr. ligesaa gammel. Om Granitalterbordet og Døbefont var der ikke noget

særligt at bemærke. I Kirkens vestl. Gavl hang en Klokke med et Aarstal i Minuskler: ano · dom · m · dxi. (1511). Ligesom ved de andre Kirker er her flere gamle Gravstene med et Kors i Relief, de høre til Tiden omk. Aar 1200.

Paa et Bakkedrag i Sognet sees en anseelig Høj, som kaldes »Ishøj«, et Sagn fortæller om den, at en stor Høvding i Oldtiden er begravet der. Omgivelserne er meget øde, Sandflugtens Rasen spores ogsaa her; rundt om ligge en Mængde Klitter og kun faa Boliger sees ved den lille Kirke, hvorfra jeg nu drog bort, for at naae op til den højtliggende »Vigsøkirke«. Naar man stod paa Højdedraget ved Kirken saae Landskabet meget tiltalende og malerisk ud, omgivet af de hvide Sandhøje og det store Vesterhav i Baggrunden. Kirken er noget yngre end Naboegnens og bygget af raat hugne Granitstene blandet med røde Sten. Ifølge Danske Atlas har her forhen ligget et lille Kapel — St. Peders Kapel kaldet — hvis Opførelse skyldes Ejeren af en nærliggende Borg »Søborg«, og hvor en Jesse Pederson i 1418 var Borgfoged. Borgen blev senere, i Aaret 1525, en Kongsgaard og kaldtes Vigsøgaard, som Kong Fred. d. 1ste forlenede til en Niels Kjelsen Juel. Nu er der intet Spor mere af denne Borg, hele Omgivelsen ved Kirken seer ogsaa ud, som om en Vandflod og Sandstorme har hærget hele Terrænet. Den lille Kirkes Indre er kun fattigt udstyret, dog er her et gammelt Granitalter og en Stendøbefont, der dog ikke frembød noget særligt at bemærke ved. Paa Kirkegaarden fandt jeg 3 ret smukt udskaarne »Gravtræer«, hvorom lignende jeg forhen har omtalt ved Tvedkirke; i deres udskaarne Ornamentter traf jeg paa Aarstallene 1726—1812 og 1826; et lille Gravtræ — formodentlig til Minde om et Barn — bar Aarstal 1784 og 87. (Tegninger af dem er nu i Nat. Museets Arkiv.)

Da jeg forlod Vigsø gik Vejen atter forbi Ræhr Kirke op ad et brat, højt knejsende Bækkeparti, der rejser sig omgivet af Lavninger; det var lidt besværligt at komme op til den lille beskedne Hanstedkirke, som jeg nu skulde undersøge; den bærer Navn efter Banken Hanstholm, den ligger paa. Kirken er gammel, bygget af

Granitkvadre, blandt hvilke jeg fandt én med et indhugget Vikingeskib, der maa være en Levning fra en eller anden Runesten, som de gamle Kirkebyggere har fundet for godt at sønderhugge til Kvadersten; ved Hjermindekirke nær Viborg traf jeg under Rejserne for Thorsen en Runesten, paa hvis Bagside der var indhugget et lignende Skib; maaske ogsaa der her paa Hanstedstenens skjulte Side er Runer, først naar Stenen udtages af Muren, ville vi faa Rede derpaa. Inde i Kirken fandt jeg en Granitdøbefont med kække Billeder af to vilde Dyr, der ^{ere} ifærd med at sluge et Menneske; her var ogsaa et Granitalter, men dækket af en solid Træbeklædning, der hindrede en nærmere Undersøgelse. Paa Kirkens Loft laa Levninger af en katolsk, udskaaen Altertavle, hvortil en smuk Mariafigur — som ogsaa laa der — maa have hørt.

Som foran berørt rejser Hanstholmen sig brat op over Lavningerne mod Syd, Øst og Nord, og mod Vest ligger det store Vesterhav. Vandets Indbrud og Sandstorme omkring Banken skal have lagt flere Gaarde øde; endnu ligger her dog en Gaard kaldet »Nordtoftgaarden« der havde større Rester af Grave og Volde. Det var i Begyndelsen af 17de Aarhundrede en anseelig Adelsgaard, som vor Søhelt Niels Juels Forældre: Erik Juel og Sofie Sehested ejede og beboede, og hvorfra de maatte flygte en kort Tid til Norge, da de kejserlige Tropper 1628 trængte op i Landet. Senere kom de tilbage og beboede atter Gaarden, og det fortælles, at Niels Juel som Barn foretog sine første Øvelser i Søvæsenet i den om Gaarden og Hanstholmen indskærende Fjord fra Havet. Dette Sted, hvor en af Danmarks berømteste Mænd havde tilbragt sine Barneaar, saae jeg paa med en højagtelsesfuld Følelse, og Mindet om hans Daad og Navnkundighed genvaktes hos mig. Efter at have taget et Billede af dette historiske Sted, gik jeg op til Fyrtaarnet, som Fyrmesteren var saa god at tillade mig at bestige; hvor her var en storslaaet Udsigt over Havet til den ene Side og de øde Sandmarker og Lavninger paa Holmens andre Sider! Havet brusede og stønnede mod Kysten dybt nede ved Bankens Fod. Dette Syn var helt forskjelligt fra, hvad jeg for 15 Aar siden havde seet

fra Fyrtaarnet paa Gullands Sydpynt — Hoborgfyret —, der var Østersøen rolig, Bølgerne rullede stille og værdigt, skjøndt Havet ogsaa der undertiden viser sig i sin Vrede. Paa øverste Del af Hanstholmtaarnet var en lille Altan, hvor der laa nogle døde Strandfugle, som Fyrmesteren sagde han ofte fandt mange af om Morgenen. De vare om Natten, naar Fyret var tændt, blendede af Lyset fløjne mod de haarde Glasruder og i Farten knust Hovedet. Han viste mig ogsaa en mekanisk Uhrskive, der ved en Pendul antydede, hvor store Svingninger Toppen af det ellers solidt byggede Taarn gjorde, under de kraftige Vindstød fra Havet.

Fra denne Udflugt nordpaa tog jeg tilbage til Thisted for at hvile en Dagstid, og Dagen efter afsøgte jeg den nærliggende Thorsted Kirke. Den er meget lille, men ifølge sine Granitmure og den smukke Granitsokkel samt den lille Apsis med de romanske Vinduesformer, maa den være af høj Ælde. I det Indre var alt tarveligt, den gamle Triumfbue var dog bevaret med sine smukke Krag- og Kantsten. Et Trægalleri adskiller Chor og Skib, det havde meget slet malede Billeder i Fyldingerne. Granitalteret var borttaget, men den gamle Sten-Døbefont stod endnu under Chorbuen. I Middelalderen skal Kirken have været et Fristed eller »Barfred« med visse Privilegier og Naadegaver for de Troende. Der blev paavist mig en anseelig Gravhøj i Nærheden, kaldet »Thorshøj«, om den fortaltes ogsaa, at en stor Høvding ved Navn Thore var begravet der, hellere maa det antages, at Stedet her, i den hedenske Tid, har været et Thorshov, hvorfra senere Byen har hentet sit Navn.

En af de sidste Kirker jeg besøgte paa denne Tour var Skinnerup Kirke, en lille tarvelig Granitbygning uden Taarn; foran dens Indgang ligger en meget gammel Gravsten med et Reliefkors, hvoraf der, som nævnt, her i Thy findes saamange, og i Kirkemuren er endvidere indsat en Granitsten med mærkelige udhugne Drageslyngninger. Inventaret i Kirken bar Vidne om, at én eller anden Herremand fra 18de Aarh. havde gjort sig Umage med at udstyre Kirken paa bedste Maade, Kirkestolene vare udskaarne

med rige Ornamenter i Barokstil, Prædikestolen ligeledes. Altertavlen havde en Omfatning i Rocokostil fra Fred. d. 4des Tid, i dens Midte var opstillet Figurer fra en ældre, katolsk Tavle, deriblandt en kvindelig med en Kalk i Haanden, der sikkert er St. Barbara. Paa Kirkens nordre Væg hænger et Epitafium over en Adelsmand, Vaabenskjoldet var noget utydeligt; ved Siden af Epitafiet er ophængt en Fane og en Kaarde, ogsaa her var det gamle Granitalter bevaret og i Bordpladen det sædvanlige Relikvigemme. Døbefonten var ligeledes vel bevaret og paa sin Plads ved Chorbuen.

Den gamle Granitkirke Sjørring besøgte jeg kun flygtigt, da den var under en Hovedreparation, dog fandt jeg her paa Triumfbuens Forside to Nischer, der nu vare tilmurede. Jeg paaviste dette for Arbejderne for at de kunde blive fremdragne, da jeg ikke forhen har truffet saadanne i de Thylandske Kirker. Det der mest optog min Opmærksomhed her, var den gamle Middelaldersgrav paa Kirkegaarden; paa dens tagformede Dækstene er udhugget Helgenfigurer, den ene er i Bispdragt, og det menes derfor, at det er et Mindesmærke over en Bisp Magnus, der druknede ved en Stranding, og hvis Lig flød iland ved Thorup Strand; den første Biskop i Børglum hed rigtig nok Magnus, og man har været i den Formening, at det var hans Grav; andre har ment, at det har været en Biskop Mule, der strandede her, da han kom hertil i 14de Aarh. fra England. Tidligere havde jeg aftegnet den til Prof. Thorsen, da der er en gammel Indskrift paa den, som er vanskelig at læse, nu ønskede jeg atter at see den for muligt bedre at kunne faa den udslidte Skrift læst, men det lykkedes ikke; Tegning af den findes i Illust. Tidende og i Aarbøger f. n. Oldk. 1879, samt i Löfflers »Gravstene fra Middelalderen«.

Vest for Kirken er den næsten udtørrede Sjørring Sø, ved den — eller rettere i den — ligger endnu Resterne af det i Historien kjendte Sjørringslot eller Borg. Fra denne Borg fortælles det, at Kong Niels Dronning Ulfhilde 1132 blev bortført af den svenske Prins Sverker; et andet Sagn fortæller om dens endnu større Ælde,

idet man mener, at Knud den Hellige kom hertil paa sin Flugt for Vendelboerne; men det er neppe troværdigt, da det er noget nær oplyst, at hans Flugt gik en anden Vej, ad Hannæs over »Biskopstorp« og Aggersø. Ved Byen Beistrup (Biskopstorp) ses endnu Levninger af Bispeborgen, hvor Besætningen nedhuggedes af Bønderne. En lille Runesten er for mange Aar siden fundet ved Borgstedet i Sjørring, senere blev den ført til en Gaard i Vang By, hvor Pastor Madelung fandt den og lod den opstille i Vang Kirke, her tegnede jeg den for Thorsen i 1871, og senere for Prof. Wimmer. Indskriften er tydelig og lyder: »Aase satte Sten denne efter sin Mand Ømundr, Finulfs Fælle«.

Jeg maatte afbryde Thyreisen for denne Gang, da andre Hverv fordrede min Nærværelse i Hjemmet, men jeg vilde dog ikke forlade Thy før jeg havde set en mærkelig Stenaldersgrav i den sydlige Del af Provinsen, det var Heltborgs store Gangbygning: Lunde-høj, der blev udgravet i 1837. Det var en prægtig Bygning, opført af store Granitstene og over Gravstuen laa en anseelig Jordhøj. Det indre Rum var 7 Alen langt og 4 Alen bredt med Indgang i Sydvest; til det større Rum sluttede sig i nordre Side et lille sexkantet Kammer $3\frac{1}{2}$ Alen langt og skilt fra det større Rum ved en opstaaende Sten; den hele Stenbygning dækkedes af 5 store Overliggere, hvoraf én maalte 5 Alen paa den længste Led. Men det var ikke alene denne storslaaede Bygningsform, der havde draget mig hid; nogle mente at have seet paa én af Indgangens yderste Sidestene nogle Ridser og Mærker, der udtydedes som »Helristninger«, og man troede derved at kunne fastslaa, at Helristninger — som ellers henføres til Broncealderen — ogsaa brugtes i den ældre Stenalder. Da jeg forhen havde seet mange af den Art Ristninger og tegnet saadanne, saae jeg strax, at det ikke var »Helristninger«, men Ridser og Streger, der vare fremkomne ved at Stenen, før dens Anbringelse i Graven, havde i Urtiden ligget fladt ned paa en skraa Mark, hvor Vand- og Sneskred har flyttet den hid og did paa et af mindre Sten bestaaende Underlag.

I det nordlige Skaane har jeg set store »eratiske« Stene ligge

paa de skraa Marker, men naar de vendes om var der paa Underfladen nogle lignende Ridser, som ved at skubbes og skures mod de mindre Stene i Løbet af nogle Aarhundreder, og maaske længere, fik saadanne underlige Streger og Mærker. Jeg kan derfor ikke antage Ridserne paa Stenen i Heltborggraven for »Helristninger«, eller frembragte ved Menneskehaand¹.

Da jeg ved Efteraarstid kom tildage til Kjøbenhavn, laa adskillige Arbejder fra Oldskriftsselskabet og ventede paa mig, deriblandt en Staalgravure af Kalkmaleriet i Fjenneslev Kirke, og flere Billedstene fra Vestervigkirke, Astrad Runestenen til Stephens og en Suite af Oldsager fra klassiske og danske Grave; endvidere foruden til Stephens store Værk, ogsaa Tegninger og Raderinger til Sehesteds »Fortidsminder og Oldsager«. Alt dette optog mig hele Vinteren og Foraaret 1876.

UNDERSØGELSER PAA LAALAND.

I Junimaaned maatte jeg atter ud paa en Herredsrejse med Prof. Engelhardt; dennegang gjaldt det Laaland, som jeg alt kjendte noget til fra mine Runestensrejser for Thorsen. Jeg glædede mig til denne Rejse, thi hvorvel Naturen ikke er saa storlaaet som den jydskes, saa er Øens dejlige Skove og blomstrende frodige Marker tiltalende at have for Øje, navnlig er Skovene drevne her med en forstmæssig Kunst, som dog her og der skønsomt har levnet og fredet om flere prægtige Exemplarer af ældgamle Bøge- og Egetræer. Overalt mærker man en rig og frodig Kultur og en synlig Velstand i alle Landboforhold. Man mærker heller ikke noget til de skarpe og havguskolde Vinde, som hærgede det vestlige Jylland, hvor jeg nylig færdedes. Folket er ogsaa venligere, mere livlige i Temperament, og ikke saa tilbageholdende som den tause jydskes Almue; den lollandske Gæstfrihed er meget — om end ikke mere — fremtrædende end hos Jyderne.

¹ Tegninger og Maal af Graven og Ridserne findes i Nat. Muscets Arkiv.

Her var ogsaa en slaaende Forskjel i en anden Retning, navnlig Kirkebygningerne, der nu laa for mig i stort Antal at undersøge. Paa et Par enkelte nær ere de alle byggede af den røde, brændte Teglsten, dette betegner dem ikke som meget yngre end de jyske Granitkirker, thi flere af dem have tydelige Spor af den romanske Stil fra Slutningen af 12. og Begyndelsen af 13. Aarh. Benyttelsen af den røde Teglsten er altsaa ikke noget Bevis paa, at Kirkerne ere yngre, men maa tilskrives Øens nære Beliggenhed og Naboskab med de brandenborgske og vendiske Lande, hvor der alt før Midten af 12. Aarh. byggedes Kirker af brændte Sten. Blandt dem kan nævnes Mariakirken ved Harlungerberg, der indviedes 1138, og Jerichokirken i samme Egn fra 1147, begge ere byggede i romansk Stil med Chor og Apsis; den sidste tillige med en smuk Underkirke eller Krypt, der har en Søjlerække i Midten, der bærer de smaa Hvælvinger. Fra disse brandenborgske Provinser maa en Paavirkning tidlig være sket her, og det lerholdige laalandske Jordsmon har ogsaa givet Anledning til Fabrikation og Benyttelse af Teglsten, og Landenes nære Naboskab har tillige, uden stor Vanskelighed, kunnet føre Haandværkere og Teglbrændere til Laaland.

Ved mine Herredsundersøgelser forbigik jeg for det meste Kjøbstadkirkerne, da de alt var beskrevne i Traps Værk om Danmark, i Danske Atlas og andre Steder, men da jeg opholdt mig længere Tid i Naskov, for derfra at foretage Excursioner til de omliggende Kirker, kunde jeg ikke modstaa Lysten til at gjøre mig bekendt med den derværende ret anselige Kirkebygning, ikke for dens Ældes Skyld — den er bygget ved Aar 1400 — men fordi den i historisk Henseende har endel Interesse. I den allertidligste Tid var Pladsen, hvorpaa Kirken nu staar, en Ø i den store Fjord og beboedes af Søfarende og Fiskere; Sagnet fortæller, at de opførte der et lille Trækapel, der indviedes til de Søfarendes Helgen St. Nicolaj af Bari, og den nuværende Kirke har endnu beholdt denne Helgens Navn. I det 13. Aarh. kom en Del Franciskanere til Laaland og anlagde et Kloster med Kirke i Nærheden af dette Kapel,

som de kaldte Helligaandsklostret, Klosteret forfaldt, men dets Kirke benyttedes dog til henimod Slutningen af det 17. Aarh. St. Nikolaj Kirken derimod bibeholdtes, men maa været bygget om eller paany helt opbygget efter Aar 1400, thi ved den Tid blev den gamle Kirke hærgt af en Ildsvaade. Dog den haardeste Skæbne har dog dens Taarn havt; 1587 slog Lynet ned og ødelagde dets Spir, et nyt af anseelig Højde blev derefter rejst af en Bygmester Vitus Krag 1618, men det stod heller ikke længe, da en Storm nedblæste det 1625; derefter fik Resterne af Taarnet paasat takkede Gavle (Jfr. Danske Atlas), og endelig i 19. Aarh. rejstes den nuværende lille Spids paa Taarnmurene. Kirkens Hovedparti, Skibet, har tildels beholdt sin oprindelige Form, Choret derimod er ombygget og udvidet, navnlig 1653, og en »Omgang« blev tilsat. I Katolicismens Tid havde den ti Altere, alle ere nu forsvundne, de vare viede til forskjellige Helgener, deriblandt et til den hellige Erasmus; denne Tavle tror jeg, at jeg senere saa i Kirken paa Askø. Den nuværende Altertavle i Nakskov er et Kunstværk i Barokstil udført 1657 af en Billedskærer Mester Anders fra Odense og bekostet ved Hjælp af en Bøde, som Adelsmanden Christian Urne maatte give for at have dræbt en ung Mand, Peter Christensen i Viborg, hvis Slægtning i Nakskov, Præsten Lauritz Vidsted, brugte Summen til Udførelsen af Altertavlen. Kirken har mange andre prægtige Arbejder fra 17. Aarh. saaledes Prædikestolen fra 1646, som er udført af en Mester Jørgen Ringnæs, der ogsaa har forfærdiget den smukke Skranke, der nu er anbragt under Orgelet i vestlige Ende af Kirken, men som forhen har haft Plads over Chorbuuen, hvorfra den flyttedes i Aarene 1856—59. Smukke Epitafier er her ogsaa flere af, særlig en Mindetavle over Michel Matzen fra 1645; et andet over den navnkundige Borgmester Niels Nielsen, der var Sjælen i Byens tapre Forsvar mod Svenskerne i 1659, endvidere Portraiter af Præsterne Vidstrup, Saxtrup og Dorph¹. Med

¹ Jfr. mit Foredrag i Nakskov Kirke d. 12. Oct. 1906 i »Kirkeh. Samlinger« 3. B. S. 266 og min Indberetning om Alteret til Nat. Mus. i 1876.

Tankerne dvælende ved det berømmelige Forsvar gik jeg rundt om Byen og søgte at finde Spor af de gamle Volde fra den Tid, og paa nogle Steder blev der mig paavist, hvor saadanne havde ligget, f. Ex. »Hornværket«, »Højkatten«, »Ølkarret«, der alle gjorde Svenskerne stor Fortræd; og et andet synligt Minde om Kampene findes i Kirken, nemlig en ti Tommer tyk Bombe, som en Dag faldt igennem Kirkens Tag ned foran Alteret; den er nu opstillet paa en Piedestal i Choret. Mange Navne paa Forsvarerne ere nævnte paa flere Tavler, og paa flere faldne svenske Officerer, som ligge begravne i Kirken.

En Dag vandrede jeg til dens Anexkirke i Brønderslev, en ved Aar 1400 bygget Teglstenkirke med en lille Apsis ved Choret. I dens Indre havde man ved en nyere »Restauration« slemthandlet Formen paa dens Chorbue. Altertavlen er i Barokstil fra Fred. d. 3.s Tid, og dens Skib og Chor ere uden Hvælvinger.

Med en ikke ringe Forventning om større Udbytte gik jeg til den i Nærheden liggende Halstedkirke, der oprindeligt har været bygget af Granit og maa have udgjort en Del af det gamle Kloster, der stiftedes her i Aaret 1176. Efter Reformationen gik det over til forskjellige Lehnsmænd, der har bevaret og vist Omhu for Kirkens Udstyrelse, her findes saaledes en smuk Altertavle, Prædikestol og Chorskranke; fra Klostertiden er paa nordre Mur bevaret en Granittympanon og inde i Kirken en smuk Døbefont; selve Klosterbygningerne ere helt forandrede og ombyggede og fører nu Navn af Juellinge Herregaard.

Den tredie Landsbykirke, jeg kom til, var Herreds Kirke, bygget af Teglsten og af høj Ælde; paa Sydsiden er en smuk romansk Portal og under Gesimser og paa Gavle smagfulde Murstenspyrdelser i Rundbuestil. I det Indre har den ogsaa et tiltalende Udseende; der er nyere Hvælvinger baade i Skib og Chor, men smukke og velbyggede. Altertavlen er fra den katolske Tid med udskaarne Figurer af Helgener og en kronet Gudfader med den korsfæstede Kristus (Treenigheden); et smukt i gothisk Stil udskaaet Sacra-

mentskab sees paa en Væg i Choret; her er ogsaa en gammel Granit Døbefont men uden Ornamenten eller Figurer.

Jeg gik derfra til Løjtofte Kirke, der ligeledes er bygget af Tegl med en karakteristisk gammel Sokkel, der henviser dens Udførelse til Tiden ved Aar 1200, de rundbuede Portaler og Vinduer ligeledes. Skibet er uden Hvælvinger, og Altertavlen er i Barokstil fra Chr. d. 4.s Tid; det mest mærkelige er Stendøbefonten og dens rige Figurudstyrelse med Fremstillingen af Kristi Fødsel og de tre Vise, der stedes for Maria og Barnet¹.

Kjøbeløv Kirke hører ogsaa til de ældre Kirker paa Øen, og har samme Rigdom af Murstensprydelser i Gesimser og Gavle samt rundbuede Portaler og Vinduer. Inde i Kirken fængsles Blikket af et smukt Alterbillede af Eckersberg fra 1841, og paa Chorvæggen hænger et Portrait af Præsten Poul Danchel og hans Hustru; han døde i Aaret 1668. Prædikestolen er et smukt udskaaret Renaissancearbejde fra 1593.

Horslunde har en anseelig Teglstenskirke med et stort Taarn og en Apsis ved Choret, i dette er der paa den sydlige Side Spor af en mindre Dør eller Indgang, og det mindede mig om de guldlandske Kirkebygninger; efter de romanske Murstensforziringer at dømmes er Kirken bygget omkring ved Aar 1200. I det Indre er den rigt udstyret af de forskjellige Ejere af Pederstrup Gods, hvortil Kirken hører; mange Restaureringer har Bygningen gennemgaaet, saaledes 1594, 1755. 1854, Altertavlen og Prædikestolen ere fra Chr. d. 4.s Tid, og have en rig Fylde af Ornamenten og Figurer. Døbefont er af Sten, ret smuk og i gothisk Stil. I det hvælvede Taarnrum staar en stor Marmorkiste, der gemmer Liget af en Grevinde Reventlow, Stedmoder til den bekendte Statsminister og Bondeven Chr. Ditlew Reventlow (død 1851); han selv ligger mere beskedent begravet paa nordre Side af Kirkegaarden, hvilket Sted han selv havde udvalgt før sin Død, for ved dette

¹ Løjtofte Døbefont har jeg givet en Tegning og Beskrivelse af i Illustr. Tid- 19 B. n. 976.

Exempel at modvirke den gamle Overtro hos den menige Mand, at denne Side af Kirkegaarden var uhæderlig at blive begravet paa.

Jeg fortsatte mine Undersøgelser i Aunede Kirke. I en tidligere Tid har en Arm af Nakskov Fjord naaet op til Kirken, dennes Beliggenhed er derfor meget lav, men dog har den smukke Natur-omgivelser. Efter Bygningsstilen og det tresidede Chor at dømme maa den være opført ved Aar 1400. I sit Ydre har den ikke mange Prydelser; en Mærkelighed ved den er dog, at der paa dens sydlige Side er bygget et lille Taarn, næppe ældre end fra Slutningen af det 18. Aarh.

I det Indre har den 3 Hvælvinger, Altertavlen har et Maleri, der er udført af Wegener. Ved at undersøge Klokkerne fandt jeg, at den ene — en meget lille Klokke — havde en Majuskelskrift, som meddelte: »at den var støbt 1324 og givet af Knud, Prior til Halsted Kloster«, hvor den sikkert tidligere har været anbragt, men er efter Klostrets Nedlæggelse kommet til den lille Kirke i Aunede.

Vindebykirke er som de andre bygget af røde Teglsten med et sildigere tilbygget Taarn; uagtet den smukt profilerede Sokkel og de mange Murstensprydelser og Spor af rundbuede Portaler, tør jeg dog ikke henregne den til de ældre af Kirkerne, thi efter en Tavle, der er ophængt i Kirken, siges det, at den er bygget i Aaret 1377. Inde i Kirken fandt jeg en ældre Altertavle, der nu var anbragt paa den nordre Væg; i dens to Fløjdøre var Malerier med Korsdragningen og Kristi Nedlæggelse i Graven; den nuværende paa Alteret staaende Tavle er uden antikvarisk og kunstnerisk Værd og Prædikestolen ligeledes. Stendøbefonten med smukke gothiske Ornamenten er derimod af større Værd. I Choret hænger et Par Epitafier fra 17. Aarh. deriblandt et over »Proprietarius Rasmus Sørensen til Vindebygaard, død 1681«.

Den temmelig højtliggende Birket Kirke er af lignende Bygning som Aunede og andre, og maa være bygget hen mod Aar 1400. Paa Kirkegaarden er mærkeligt nok endnu bevaret 4 mindre »Kæmpehøje« fra Oldtiden. Indvendig er Kirken forsynet med

Hvælvinger baade i Skib og Chor. Altertavlen har et godt Maleri: Kristi Nedtagelse af Korset, der synes at være malet af Abildgaard eller Højer. Det mærkeligste, jeg fandt her, var en sjelden smuk udskaaen Træstol¹ med ejendommelige Orneringer; ligesaa mærkelig var Granit Døbefonten, der har otte i Basrelief huggede Figurer af Fugle og Dyr i de mest bisare og fantastiske Skikkelser². Ved mine Besøg tidligere i Ystad Kirke i Skaane traf jeg paa en ganske lignende Font, der ved Figurernes Form maa være udført af den samme Mester.

Nordlunde Kirke er en kjøn lille Teglstens Kirke med rige Murstensforziringer og Udseende af at være fra en ældre Tid, men Gavlene ere forandrede og paasat »Takker« i en nyere Tid. I sit Indre seer den tiltalende ud med de smukke, spidsbuede Hvælvinger. Altertavlen er et nyere Arbejde og har et Maleri af N. A. Lützen fra 1854. Døbefonten var velformet og prydet med gothiske Ornamenter, og et med fine gothiske Udskæringer prydet Skab stod opstillet i Choret, i dette opbevaredes en nyere Sølvkalk og et gammelt katolsk Bronze Røgelseskar.

Sandbykirke er ikke meget afvigende i Form og Bygning fra de andre Kirker; ved Choret er tilbygget en tresidet Apsis, der næppe er ældre end fra Aar 1400. Paa Skibets Nordside er et gammelt, smukt Murstensportal, og nogle af Kirkens rundbuede Vinduer ere endnu bevarede. Altertavlen er i en rig Barokstil fra Chr. d. 4.s Tid, Prædikestolen ligeledes. Døbefonten af Granit er nyere og i gothisk Stil. I Kirkens vestlige Ende var der opsat et Galleri af ældre Arbejde, der maa være flyttet fra dets tidligere Plads i Chorbuuen, hvor det som i andre Kirker har haft sin oprindelige Plads.

Vesterborgkirke er ligesom de andre af senere Bygning med et tresidet Chor og paa Skibet forsynet med spidsbuede Portaler. Indvendig er den hvælvet over det Hele. Altertavlen har et smukt Maleri: Kvinderne ved Christi Grav, Maleren er ikke nævnt. I Choret laa en Gravsten over Præsten Theofilus Buchardt, en anden

¹ ² Tegninger og detaljerede Beskrivelser findes i Nat. Mus. Arkiv.

over hans Hustru Birgithe Jensdatter, som hendes Sønner: Jens og Mauritzius havde lagt over Forældrenes Grav; Faderen døde 1668 og Moderen 1694. I Vaabehuset er ogsaa en Gravsten, hvis Skrift var bortslidt; i Hjørnerne var Cirkelrelieffer af de fire Evangelistemblemer. Den sidste Kirke i Herredet, jeg besøgte, var Utterslevs, der synes oprindelig at være af en ældre Bygningsform, og ved Choret var endnu bevaret en lille gammel Apsis med rundbuede Vinduer. Indvendig findes kun Hvælving i det nyere byggede Taarn. Altertavlen var fra Chr. d. 4.s Tid; over Hovedbilledet i Tavlen: Jesus i Gethsemane, er et Overparti med Ruders og Pappenheims Vaabener. Nogle ornamenterede Kirkestole har Skjoldplader med lignende af Gyldenstjernes, Rosenkrans, Ruders og Pappenheims Vaabener. Foran Alteret ligger 3 store Ligstene, en over »Hr. Christen Kanuti, Præst ved Kirken i 22 Aar, og hans Hustru Anna Johanne, Enke i 17 Aar;« en anden Sten er lagt over vellærte Mand Hr. Nicolaus Johannis Neapolensis (Nysted), død 1725, en tredie over Præsten Mauritius Buchardt og Hustru. Paa Skibets Væg er et godt malet Portræt af den bekendte Provst Rothe — f. 1734, d. 1793 — han har skrevet en stor Del om Lolland og dets Historie.

Naar jeg opholdt mig i de forskellige Sogne, foretoges ogsaa Udflugter til de Marker i Nærheden, hvor Høje og Stendysser endnu ikke vare betegnede paa Matrikulkortene. Ligesaa forskellige Kirkebygningerne vare i Sammenligning med de jydskke, ligesaa ulige vare de lollandske Stengrave og de mange Dysser fra disse. Det var i Sandhed overraskende saa mange store Gangbygninger, vi fandt i hvert et Sogn — saaledes — for at nævne nogle Exempler — traf vi i Juellinge Skov (Aunede Sg.) en Langdysse, der maalte nogle og tredive Fod i Længde, i dens Midte laa en stenbygget Grav; en anden laa i Nærheden og havde en Længde af hundrede Fod; af en tredie var kun nogle Stenrækker levnede, der tydede paa, at den ogsaa havde haft en stor Længde. I Horse-lunde Sg. var ogsaa en Langdysse af over 100 Fods Længde og 20 Fods Brede. I Nybbetskov laa en mægtig Gangbygning, hvis

Stenstue var 10 Alen lang, og tre mægtige Overliggere dækkede den, rundt om Højen var en Stenkreds, der maalte 38 Alen i Diameter. I samme Sogn (Horselunde) traf vi paa en ret mærkelig Høj, den var ikke saa anseelig som de andre, dens Stenkreds var kun 18 Alen i Diam.; men i Højen fandtes to Grave, den ene laa 4 Fod højere i Jordlaget end den anden, hvilket viste, at de var fra forskjellige Tider. Den øverstliggende var alt forhen gennem søgt og tom, men den underste — noget mindre — var urørt, hvorfor vi udgravede dens Indre. Tre Lig fandtes at være begravede der, og efter Benenes Leje og den Plads, Bendelene optog, viste det sig, at de alle 3 vare hensatte opad Stenvæggene i en siddende Stilling. Foruden Skeletterne fandtes kun nogle Potteskaar, en Flintkniv og nogle Ravperler; det var saaledes bevisligt en Stenaldergrav. I samme Sogn traf vi endvidere paa en forstyrret Langdyssse, hvis Halvdel af levnede Stenrækker maalte alene 28 Alen. Paa Nordborgaardenes Marker ved Ravnholt laa en samlet Gruppe af 9 Høje, der havde Gjennemsnitsmaal af fra 12 til 38 Alen. Endnu mange flere traf vi paa af lignende Høje og Langdysser; den længste af dem var én, tildels forstyrret, ved Nakkov Ladegaard (Brønderslev Sg. mrt. no. 7). Graven i Midten var ødelagt, men dens Stenrækker maalte i Længden 200 Fod og en Bredde af 30 Fod. Men en af de smukkeste byggede Stengrave var dog en stor Høj med en Stenstue, hvis indvendige Maal var 15 Al. lang, $3\frac{1}{2}$ Al. bred og $2\frac{1}{2}$ Al. høj, fem store Overliggere dækkede den, men den var desværre forlængst gennem søgt og tom. Indgangen til Stuen maalte alene 8 Alen i Længde; paa Eggen her kaldtes den Glentehøjen. Den anseeligste af disse Stenbygninger var dog den i Pederstrup Skov liggende Langgrav, kaldet Kong Svenshøj; kun ca. 3 Fod rejste den sig over Markens Niveau, men under dette laa Graven; dens indvendige Højde var 5 Fod. Længden omt. 40 Fod og Stenene, der dannede Sidevæggene, var smukt og glat tilhugne, og over hele Stuen laa syv store Granitstene som Dække. Den lange Gravstue var for længe siden plyndret og tom, men Engelhardt forsøgte dog at grave lidt ned i den

østre Ende af Stuen, medens jeg foretog Tegninger og Opmaalinger i den vestre Del; her blev jeg forstyrret ved at høre de Gravende raabe til mig, at de havde fundet et Barnehoved, og da jeg kom til dem for at se det, kom mine tidligere erhvervede anatomiske Kundskaber — saa lidet det end var — mig tilhjælp, idet jeg strax saae, at Hovedet eller Kraniet ikke var af et Barn, men efter Øjenhullernes Stilling af en Ørn eller en anden stor Fugl. Men det bliver for vidtgaaende at omtale alle de mærkelige Grave og Dysser, vi her fandt paa laalandsk Grund. Derefter gjaldt det at se de gamle Borge og Voldsteder — hvorvel de som meget yngre dog vare mærkelige som Levninger fra Fortiden, og af Interesse at see og undersøge.

Paa en isoleret liggende Skrænt paa Øens Nordkyst, der hæver sig ind mod Landet som en mægtig Banke, ligger Rester af det gamle Ravensborg, der nedbrødes i det sextende Aarh. Det menes at være anlagt fra først af i Valdemar den førstes Tid. Under Valdemar Atterdag angreb Holstenerne Borgen uden Held, dens Forsvarsværker og Beliggenhed var dem for stærke. Flere Lehns-mænd havde den senere i Besiddelse, den sidste, der nævnes 1560, var Erik Rud, og efter den Tid er Borgen forfalden. Paa Bankens højeste Del laa endnu Rester af Granitfundament og mange søndrede røde Teglsten. Voldrester og tørre Grave vidnede om, at den har været godt befæstet. Banken rejser sig ca. 60 Fod over Havet, og mod Landsiden har den været omgivet af Sumpe og Moradser, den hele Længde af, hvad der kunde ansees for Forsvarsværker, maalte over 500 Fod — og endda laa mod Øst et lille Udenværk paa et noget lavere Terræn.

En anden Borgplads — som nævnes i Fortiden og endnu havde sin énetages Bygning — omgivet af Grave og lave Volde, var Vintersborg, hvis Navn forhen var Otterslev, sikkert stammer Sognets Navn Utterslev derfra. Borgen tilhørte ved Aar 1400 den fra Morsø bekendte Rigsraad Johan Skarpenberg, der blev landsforvist af Erik af Pommern, fordi han havde dræbt en af Kongens Lehns-

mænd¹. Ved Aar 1600 tilhørte Gaarden den for sit dygtige Landbrug bekendte Lehnsmand og dygtige Landmand Venstermand til Perstrup, Gammelgaard m. m.

En anden Borg var Haverslykke, der tidligere havde tilhørt Slægterne Bilde og Lærke, det var en nu raseret Firkant c. 150 Fod paa hvert Led og omgivet med Grave; i den nordre Side var der endnu Rester af Bropiller. Efter at Engelhardt og jeg i et Par Uger havde afsøgt dette nordre Herred, var det Meningen at fortsætte Arbejdet i det sydlige Hrd., men andre Hverv fordrede min Nær-værelse ved forskellige Arbejder. Mit Udbytte af denne Rejse var ikke saa ringe, jeg havde 28 Tegninger i Planer, Prospekter af Kirker og Kirkeinventar, og 26 Tegninger af Dysser og Voldsteder, ialt 54 Blade. Til Kirkernes Tegninger vedlagde jeg udførlige Beskrivelser, som alle findes i Museets Arkiv.

Imellem Arkæologerne begyndte der at ytre sig en Misstemning over, at der endnu ikke viste sig Tegn hos Professor Thorsen til at komme frem med Text til den — af mig i over tyve Aar — udførte Suite af Runetegninger, som nu tildels laa færdige i Raderinger. Det kgl. Nord. Oldskriftselskab opfordrede derfor Prof. Wimmer til at begynde et selvstændigt Værk over disse danske Mindesmærker og bevilgede en Sum til Paabegyndelse af dette. Prof. Wimmer var med sine enestaaende Kundskaber i den Retning den bedste Mand, der kunde vælges, og i Modsætning til Thorsen baade arbejdsivrig og energisk. Han anmodede mig om at følge sig paa de Rejser, der i den Anledning maatte foretages over hele Landet samt Skaane og Slesvig, hvor saa mange gamle danske Runestene fandtes; og da vi talte sammen om Sagen, berørte jeg, at der gaves Thorsen endnu nogen Henstand, og han muligt vilde blive sat i nogen Bevægelse ved at erfare, at der var Tanke om at fremkomme med nye Afbildninger og dertil hørende Forklaringer af Mindesmærkerne. Jeg tillod mig derfor at foreslaa, at vi begyndte med Skaane, som Thorsen ikke havde medtaget blandt de Runeindskrifter, jeg havde tegnet for ham. Prof. Wim-

¹ Jfr. Beskrivelsen af Morsø Undersøgelse. S. 115.

mer bifaldt dette og mente ogsaa, at den Tid, der vilde medgaa til Skaaneundersøgelsen, vilde give Thorsen Tid nok til at fremkomme med sit Arbejde. Den iventeværende Konkurrence synes ogsaa at have vækket Thorsen, thi han forberedte nu Trykningen af alle mine fuldførte Raderinger af Runestene fra Jylland og Øerne, der dog først udkom 1879, men uden Text; denne fulgte senere og udkom som særligt Bind i 1880.

REJSEN I SKAANE 1876.

Prof. Wimmer og jeg rejste altsaa til Skaane i Juli og August Maaneder, hele Skaane blev afsøgt og Rejsen varede i sex Uger, da den store Mængde Runestene (henved 50) vare spredte over hele Provinsen. Det var mig baade til Glæde og Gavn, at Prof. Wimmer var overalt med mig under mit Arbejde ved hver en Sten, i Modsætning til Prof. Thorsen, der aldrig en eneste Gang fulgte mig; jeg følte, at foruden daglig at være sammen med den udmærkede Lærde, var hans Nærværelse ved mit Arbejde tillige en Garanti for mine Tegningers Nøjagtighed. I Universitetsbyen Lund opholdt vi os i den første Uge; her er oprejst en Høj nær Domkirken, hvorom der er samlet en større Gruppe af mærkelige Stene, som saaledes vare let tilgængelige for os. I Lund havde Wimmer mange Studiefæller, Professorer og Adjunkter ved Universitetet, og alle modtog og omgikkes med os i største Venlighed; her var Dr. Søderberg, Wejbul, Cederskjöld, Tegnèr, en Søn af den berømte Digter, og andre. Naar vi efter fuldført Dagværk og efter vort Middagsmaaltid tog vor Kaffe i den akademiske Klub sammen med en eller flere af Wimmers Venner, bleve vi ofte overraskede med dejlige Kwartetsange af det udmærkede Studenter-Sangkor. Det var i Sandhed lykkelige og behagelige Dage, og meget forskellige fra mine tidligere ensomme Rejser for Thorsen.

Fra Lund foretog vi Excursioner til de nærmeste Steder, hvor Runestene fandtes. Ikke langt fra Lund laa den gamle By Dalby,

hvor den forhen store Kirke fandtes, som skal være bygget i Aaret 1067 af Granitkvadre. Der var her i tidligste Tid et Kloster og tilføjede Sæde for den første nordiske Ærkebisp; kun lidet er nu tilbage af den ældre Del af Kirken, hvortil maa regnes en smuk Forhal med Søjler, der i Kapitælerne blandt de romanske Ornamente, havde Figurer af den hellige tyske Kejser Henrik den 2. (1014 til 24) og hans Dronning Kunigunde. At vi besøgte denne Kirke, hvor ingen Runestene fandtes, var nærmest for at faa en Tegning af Kong Harald Hejns Gravsten, som laa ca. 12 Alen fra den nuværende østlige Gavl af Kirken. Efter gamle Beretninger (Lyschander) skal Kongen være bleven begravet i Kirken, og da dennes østre Del, Chor og Apsis, forlængst er bleven borttaget, er det antageligt, at Graven, hvor Kongen blev nedlagt, var i Choret, som maa have naaet ud over det Sted, hvor Stenen endnu ligger. Denne er i sin Form overensstemmende med andre Stene fra det ellefte Aarh. Længden er omtrent 3 Alen og Bredden henved 1 Alen ved Hovedenden og c. 16 Tommer ved Fodenden; dens Overdel var let hvælvet, og paa dette var udhugget et stort Kors i Relief. Den Del af Kirken, der endnu staar, er rummelig og ret tiltalende i sin Arkitektur, men Hvælvingerne ere nyere. I Choret staar en smuk Granitfont med romanske Ornamente; jeg tegnede denne og en Del andre Ting, dog først og fremmest Kongens gamle Gravsten.

Da vi havde afsøgt de nærmest liggende Runestene i Lund og Omegn, rejste vi til Ystad, her laa nogle Mil derfra Herregaarden Marsvinsholm, opført af Otte Marsvin og Marie Brahe til Claus-holm 1644, som jeg for nogle Aar siden havde aftegnet til Marryat¹. I dens store Park var en Del Runestene opstillede, som jeg tidligere havde tegnet til Dr. Bruzelius, der nu var Rector ved Skolen i Ystad; han var her i Følge med os, og var os behjælpelig ved Anvisning og Rensningen af Stenene m. m. Her var tillige de tre særdeles mærkelige Stene fra Hunestad, som fandtes for over 200 Aar siden, og efter at de flere Gange havde været omflyttede, endelig af Herre-

¹ Se Billede af det i Illust. Tidende. 1861—62. S. 403—4.

gaardens Ejer opstilledes i en Gruppe i Parken. Oprindeligt havde disse Stene staaet paa en Høj ved en Gaard i Hunestad, der hørte under Herregaarden; fra tidligst Tid nævnes det, at Mindesmærket bestod af 8 Stene, nu var der kun 3 levnede, men de vare alle højst mærkelige. Den ene Indskrift fortæller, at to Brødre, Asbjørn og Tomme rejste Sten over to andre Brødre, Sønner af Gunne Hånd; en anden Sten fortæller, at »Asbjørn rejser Sten over Tomme«, vistnok den samme, som er nævnt paa den første Sten; paa denne anden Sten er tillige indhugget i fordybde Linier en Kriger med Hjælm paa Hovedet og en Øxe hvilende paa den højre Skulder. En tredje Sten har et malerisk og kjækt indhugget Billede af en kvindelig Figur, der rider paa et fantastisk Dyr; hun holder i højre Haand en Svøbe, der er formet som en Slange, og med venstre Haand styrer hun Dyret ved en anden Orm, hvis Hoved hænger ud af Dyrets Mund. Efter en gammel Tegning fra Ole Worms Tid, havde der endnu været to Stene med fantastiske Dyr og irske Ornamentalsnoninger, men disse ere forlængst forsvundne. Prof. Wimmers geniale Forklaring af den ridende Kvinde er sikkert rigtig: at hun forestiller »Hydroken«, der ifølge Snores Edda blev hentet fra Jotunheim til Balders Baalfærd og kom ridende paa en Ulv med en Hugorm til Tømme¹. At disse Sten tilsammen har dannet et storartet Mindesmærke over flere Medlemmer af én i Hunestad boende Familie er tydeligt, men det er ret mærkeligt, at en af Stenene, den med Hydrokfiguren, peger hen paa den hedenske Tid, og en anden, den over Tomme har et Kors, der henpeger paa Kristendom; maaske denne Tomme, Broder til Asbjørn har modtaget Kristendommen i fremmed Land, medens hans Slægt i Hjemmet endnu vare Hedninger. I samme Park vare, som foran omtalt, andre Stene rejste, der tidligere havde ligget i Bjersjøg Sogn nær ved Marsvinsholm.

Paa et andet Sted — nærmere Lund — var en lignende Sam-

¹ Jfr. Prof. Wimmers store Runeværk 3. Del S. 25 og følg., hvor mine Tegninger og Raderinger findes. Ligeledes i »Ny illust. Tidende«, Stockholm. 12 B. S. 48, 1876. hvor mine Tegninger ogsaa ere fremkomne.

ling af Runestene, som havde endnu større Interesse, da deres Indskrifter fortalte om historiske Begivenheder fra 10. Aarhundrede; det er de tre i Hællestadkirke indmurede Stene, der meddeler os om Kampen og Slaget ved Fyrrisvold nær Upsala i Aaret 984, hvor Styrbjørn Sveakappe faldt i Kamp mod sin Farbroder Erik Sejersæl. I denne Kamp havde Styrbjørn en Hjelpehær af Danske under Harald Gormsøns (Blaatand) Anførsel, der dog under Slaget trak sig tilbage; men at en Del af de Danske holdt Stand og faldt kæmpende fortæller netop disse tre Hællestad Runestene; og dertil oplyses yderligere, at en Broder til Harald — der maa have ledet en Del af den danske Hær — ikke vilde vige, men faldt med sine Mænd i Slaget. Indskriften paa den ene Sten lyder: »Aksel satte Sten denne efter Toke Gormson, sin bolde Drot, som ikke flyede ved Upsala«; de to andre Stenes Runer nævner to Mænd Asgøtr og Asbjørn, der ogsaa rejser Sten, den første for sin Broder Ejra (Erik?), der var Tokes Hirdmand, den anden for Toke. I en Bro ved en langt derfra liggende By »Sjørup« er indsat Stykkerne af en Runesten, der i Indskriften fortæller om samme Kamp; paa den staar: »Sakse satte denne Sten for Asbjørn Tokesøn, han flyede ej ved Upsala, men kæmpede saa længe, han havde Vaaben«. Denne Sten var noget besværlig at faa tegnet, da den sad i den indre Side af Skivarp Brobue paa 5 forskellige Steder, saa vi undgik ikke at faa lidt vaade Fødder¹. Her er altsaa Minder om en smuk og tapper Holdning, som en Afdeling af den danske Hær — maaske alle Skaaninger — har vist i den store Kamp og anførte af den danske Kongesøn, der ogsaa faldt med dem i Slaget.

Ved denne Undersøgelse af Stenene ved Hællestad vare vi ledsagede af den udmærkede norske Lærde Prof. S. Bugge, han var kommen til Lund for at møde Prof. Wimmer og se disse Mindesmærker. Som jeg forhen har omtalt, var Bugge og jeg alt tidligere kjendte med hinanden, da jeg havde udført flere norske Runeindskrifter for ham; jeg glædede mig derfor ved atter at træffe sammen

¹ Jfr. Wimmers Værk — 1. B. S. 92—97, hvor Broen er aftegnet, samt de foran nævnte Indskrifter.

med ham. Det var en stille og elskværdig Nordmand, og jeg hørte med Glæde og Opmærksomhed paa de to Lærdes Discussion om Forklaringen af de mærkelige Indskrifter, der gjenkaldte Minder hos mig om vor gamle Historie.

Det var paafaldende, hvor de nordlige Herreder i Skaane vare fattige paa Runestene, de der her og der fandtes, laa spredt paa et vidtudstrakt Terræn. Den stærkt kuperede og skovrige Egn der, har sikkert været sparsomt beboet i det 10de og 11te Aarhundrede, hvorfor der er færre Minder levnet. Efter en Udflugt nordpaa fortsatte vi vort Arbejde lidt sydligere ned mod Esløf; ikke langt derfra er det stolte Monument ved Strø; paa en nu næsten sammensunket ca. 40 Alen lang Langdysse, laa samlet en Del store Stene der havde omgivet dens Sider, en stor og bred Sten var endnu paa sin Plads ved dens ene Ende, og paa den var en Runeskrift der meddelte: — at en Mand der hed »Fadir lod hugge Runer efter sin Broder Assur der døde nordpaa i Viking«; en anden omfalden Sten havde ogsaa en Runeskrift der lød: »Fadir lod hugge Sten denne efter Bjørn, der ejede Skib sammen med Knue«¹. Flere gyselige Sagn levede endnu hos Almuen om denne Runeøj, som de kaldte »Tullehøj (Troldehøj), og ikke langt derfra er en Herregaard Troldehøi. Sagnet fortæller at i fjerne Tider var her en ung Pige der ofte gik fra Borgen hen mod Højen, men det endte tilsidst med, at Troldehøi der boede i den, bortførte hende og man saae hende aldrig mere.

Den Del af Skaane, hvor der tæt paa hverandre ligger en rig Samling af Runestene, er hele det sydlige Kystland, ligefra de to smukke Stene ved Cimbris til de i Vest liggende Fosie- og Fuglie-stene, imellem disse er de mærkelige Stene ved Byerne Sjørup, Skivarv, Dybek, Wimminghøj, Onnarp Tulstrup, Jordeberga, Ohrsjø, Kragerup og fl. I Thorsjø var en stor Runesten i Herregaardens Nærhed, dens Runer fortælle, at »Brothir rejste Sten for sin Broder Isbjørn, der var en djærv Sømand«. Paa Thorsjø Herregaard, som nu ejedes af en dansk Mand, Dahl, der var gift med en svensk, adelig Dame, bleve vi yderst venlig modtagne, og en Vogn stod til

¹ Jfr. Wimmers Værk.

Raadighed for os i nogle Dage til Excursioner for at vi kunde opsøge de nærliggende Runestene. Fra Thorsjø droge vi øster paa til de Runestene der findes ved Byerne Herrestad, Valleberga, Båldringe, Glimminge og mange andre, ogsaa til den ved Aasumkirke, i Nærheden af Christiansstad; dennes Indskrift siger, at Kirken indviedes af Biskop Absalon. Paa Vejen til Glimminge Runestenen fik jeg i Forbifarten et kort Syn af den gamle Borg der er bygget 1499 af den tappre Helt, Jens Holgersen Ulfstand, den uovervindelige Helt og Forsvarer af Bøsjø Fæstning. Ikke langt fra Aarhus er den gamle Wæ Kirke, som jeg ogsaa kun flygtigt saae; den er mærkelig ved sin romanske Arkitektur. Kirken skal være bygget i Slutningen af 12te Aarh. og hørte til et Præmonstratenserkloster; den havde oprindeligt to Taarne, hvoraf Resterne endnu ere levnede efter en Ildsvaade i Aaret 1810; ligeledes er en smuk Apsis i romansk Stil bevaret ved Choret.

Endnu stod tilbage at besøge det sydvestlige Hjørne af Skaane, hvor det særlig gjaldt at see Stenen ved Fuglie Kirke; den var alt kjendt i Ole Worms Tid, nu er den opstillet paa en mægtig Stenalderhøj nordøst for Kirken der ligger omt. $1\frac{1}{4}$ Mil fra Trælleborg. Skriften frembød intet særligt mærkeligt: »Øder sætter Sten for en Broder Øgot, som døde paa Gulland«; — flere Sagn havde man om Stenen; to Gange havde man flyttet den, snart til ét, snart til et andet Sted, men begge Steder bleve Gaarde og Folk hjemsøgte af Sygdom og Ulykker, som man tillagde Skylden ved Stenens Omflytning; saa kom den endelig tilbage til Højen igjen for ca. 50 Aar siden da blev Alt atter roligt. Medens vi arbejdede ved denne Sten, kom Ejeren af en nærliggende Gaard og fortalte os, at der hos ham i Gaarden laa en anden stor Sten med Skrift paa. Da vi kom derhen erklærede Wimmer strax, at det var en hidtil ukjendt Sten --- paa den stod: »Atle rejste Sten denne efter Thorsten«. Det var en velformet, noget tilspidset Sten, der muligt forhen har hørt til Højens Omfatningsstene, og en Mærkelighed ved den var, at der paa Indskriftsfladen var 15 skaalformede Fordybninger, der

betegner den som én alt i Broncealderen benyttet Sten, da disse Mærker høre Broncealderen til.

Begge Fugliestenene og Prospect af Højen har jeg raderet til Prof. Wimmers Værk 3. B., S. 122—27. Det var et ikke ringe Arbejde jeg havde havt i Løbet af en Dag; foruden Udførelsen af 3 Tegninger og dertil et Par Mils Kjørsel, og saa omtrent intet at spise eller drikke, og jeg følte mig derfor meget træt om Eftermiddagen. Jeg hvilede da mine mødige Lemmer og lagde mig paa Højens Top. Det var en smuk Septemberaften, og mit Blik førtes ud mod Vest over den lille Fodvig Bugt, der skærer ind i Landet fra Øresund. Alt var saa skjønt og stille, og mine Tanker fængsledes ved de historiske Minder, dette Sted vækkede. Ikke saa roligt var der her ved denne Bugt for 742 Aar siden, da Erik Emune 1134 stævnede ind i Fjorden med sine Stridsmænd og samlede dem til Kamp imellem Bugten og Højen; da lød der vild Vaabenbulder, og Blodet flød, og her, i dette Slag tabte Kong Niels sin Krone og hans Søn Prins Magnus sit Liv efter en tapper Strid, og i Døden med ham gik mange af Rigets bedste Mænd — en Bisp af Roskilde, en Bisp fra Sverrig og alle de jydskes Bisper fandt ogsaa Døden i dette Slag.

Med mine Tanker endnu dvælende ved disse Begivenheder droge vi om Aftenen ad Malmø til; dejlig var Kjørselen i den lyse Aften med Aftenrødens Skær paa Himmelen, og det dejlige Øresund stod for mit Blik som et Spejl, der gjengav Himlens skønne Farver. Hermed afsluttede Professor Wimmer og jeg vor Skaanesrejse; i sex Uger havde vi færdedes sammen, og i min Mappe havde jeg en rig Samling af Tegninger af Runestene og Mindesmærker.

Da jeg kom hjem, fik jeg et Hverv fra Museet at undersøge nogle Kalkmalerier, der vare fremdragne i Lyngby Kirke ved Kjøbenhavn de fandtes paa en Hvælving i Skibet nærmest Choret og forestillede Kristi Korsdragnet og hans Opstandelse, de vare ikke uden Interesse; man saa her blandt andet den vantro Thomas lægge sin

Finger i Kristi Saar. Malerierne synes at være fra det 15. Aarh.s Begyndelse (Dr. Margrethes Tid)¹.

I Løbet af Vinteren 1876—77 havde jeg som sædvanlig stadig Arbejde til Oldskr. Selskabets Aarb. og var tillige i Gang med at radere i Kobber Tavlerne til Sehesteds store Værk; ligeledes tegnede jeg en Række Afbildninger af Kors og særlig Hagekors til en Afhandling af Prof. Dr. L. Müller, men et Arbejde, der tog længere Tid var Raderingen af Basreliefferne paa Chorstolene i Rosk. Domkirke, der var tegnede af I. B. Løffler². Til Thorsen havde jeg ogsaa at udføre nogle manglende Indskrifter, samt til en mindre Bog af ham om »Runernes Brug til Skrift i nyere Tid«. Ogsaa til Rigsarkivet i Christiania havde jeg en Række Tegning og Chemitypier at udføre (Undset norske Oldsager).

UNDERSØGELSER I LAALANDS SØNDER HERRED.

I Juni Maaned aftalte Engelhardt og jeg, at vi fortsatte Undersøgelsen af Mindesmærker og Kirker i Laalands Sønder Herred, men forinden havde jeg en Del at tegne paa Broholm, som dog snart var fuldført. Da jeg kom tilbage, var jeg rede til at følge Engelhardt. Laalands S. Herreds Kirker vare i deres Arkitektur paa faa Undtagelser nær ganske som i N. Herred. Blandt de ældre maa jeg nævne Landet- og Søllested Kirker, der begge havde Rester af Granitkvadre i deres Mure, den sidste endog med en smuk Granit Apsis; men ellers er Bygningsmaterialet overvejende røde Teglsten, der dog har mange romanske Partier.

I Landet Kirke er Choret noget ombygget; i dens Indre er at bemærke en ret smuk Altertavle fra 1582 og et Par Gravstene over Jesper Grubbe og Anne Wittrup, og over Peder Grubbe d. 1614 og Karen Rud død 1612. I Choret fandt jeg ogsaa et mærkeligt

¹ Jfr. »Kalkmal. i Danske Kirker« af Magn. Petersen S. 88.

² Chorstolene i Rosk. Domkirke beskrevne af Julius Lange. 1880. Reitzels Forlag.

3 Alen højt Skab rigt besat med Jernbeslag i ret smukke Ornamentformer.

En af de mest karakteristiske Murstenskirkker var Tillitze; her er en kjøn Apsis, prydet med rige Teglstenszirater. Ved mine Rejser for Thorsen en Snes Aar tidligere var der midt paa Apsis et smukt, rundbuuet Vindue ligeledes med Prydelser i Teglsten; nu, da jeg atter saae Kirken i 1877, havde man mishandlet denne Absis og indsat en Dør paa Vinduets Plads, formodentlig for at Præsten bekvemt kunde gaa ind i Kirken uden at passere alle Kirkegængerne, der plejede at samles ved Vaabenhusindgangen. Paa den vestlige Væg inde i Kirken er et prægtigt Stenepitafium over Joakim Barnevitz og Hustru, Ølgaard Pens. Barnevitz døde ved 1626. — Paa Kirkegaarden stod en særdeles mærkelig Runesten, hvoraf der er Tegning og Radering hos Thorsen og Wimmer samt i Mus. Arkiv.

Vestenskov Kirke er bygget af Teglsten og uden Taarn, den synes ikke at være meget gammel, skjønt nogle Rundbuemotiver findes paa enkelte Steder af Bygningen. I det Indre af Kirken bemærkes Altertavlen, der er bekostet af Fru Ølgaard Pens; et Epitafium i Renaissancestil er ret smukt, i Midten af det er et Maleri med Portræter af 3 Præster og en kvindelig Person, alle i knælende Stillinger. Den nærliggende Præstegaard var i en vis Retning ogsaa mærkelig ved dens Alder, jeg fandt nemlig i Muren indhugget et Mærke med »Anno 1620«.

Arninge Kirke er af Teglsten med en lille Apsis, den kan ikke henføres til de ældste Kirker; dens Altertavle er fra Slutningen af 16. Aarh. med et udskaaret Reliefbillede af Nadveren. Bag Kirkens Hvælvinger fandt jeg Rester af Kalkmalerier fra c. 1450, et af dem fremstiller Mariæ Bebudelse, samt nogle romanske Ornamente, malede om en gammel Vinduesomfatning (Jfr. Magn. P. Kalkmalerier. S. 72).

Skovlænge Kirke er uden Taarn og har mange Spor af en ældre Bygningsstil, men i nyere Tid er den meget forbygget. Paa den sydlige Side er et smukt Murstens Dørparti, der nu er mishandlet ved Anbringelsen af et stort spidsformet Vindue. I Præstegaards-

haven var opstillet en Runesten, som i Ole Worms Tid laa paa en Vej til Gurreby, og som forhen havde staaet paa en Høj (Sandhøj); tidligere havde jeg tegnet den til Prof. Thorsen — paa den staaer: »Astrad rejste denne Sten over sin Fader, Jute, en meget god Mand«. I Præstegaarden blev den senere berømte svenske General Magnus Stenbuck født og døbt i Kirken 1659, medens hans Fader anførte en Del af Hæren, der belejrede Nakskov¹; han døde i dansk Fangenskab 1717.

Gurreby Kirke har ligesom Nabokirken enkelte Rester af romansk Stil, men ligeledes forstyrret ved mange Ombygninger; den østlige Chorgavl har en Rigdom af smukke Murstensforziringer. I det Indre ses, at de forskjellige Herremænd, som Kirken har ligget under, har gjort deres Bedste for at udstyre den og forsyne den med Altertavle, Prædikestol m. m., der findes udskaarne Vaabener paa dem af Familierne: Tornekran, Krognos, Vind og Harstorf m. m.; i Sølsted Kirke fandtes lignende Adelsvaabener.

Ryde Kirke har Chor og Apsis og et Taarn, der er bygget 1699. Kirkens Mure og Gavle er ligesom de nærliggende Kirker prydet med en Rigdom af smukke Murstensforziringer. Af det Indre i Kirken maa nævnes Altertavlen, der er rigt udstyret med Ornamenter og Evangelistfigurer; foran Alteret ligger en pyntelig udhugget Gravsten over Anders Nicolai Blacke død 1654 i sit 61. Aar, og hans Hustru Anne Rasmusdatter. I Chorets Væg er et Epitafium af Sten over »Velbaarne Mand Lauritz Grubbe til Gammelgaard og hans to Hustruer: Dorthé Orne og Anne Sparre«. »Han var Lehnsmand paa Aalholm og Nykjøbing Slot i 17 Aar og paa Holsted Kloster i 5 Aar, han »funderede« Gammelgaard og levede med Fru Anne Sparre udi 35 Aar og døde paa »Aarhus Slot« 1639, 79 Aar gammel.« Paa Kirkegaarden fandt jeg en Gravsten med et Relief af Opstandelsen og en Indskrift, der meddeler, at den er »Lagt over ærlig og velbyrd Mand Emme Spare til Opagergaard der døde 1613«, foroven er fire Vaabenskjolde: Ulfstand, Glob, Sparre og

¹ Jfr. Danske Atlas III. S. 287.

Vensterman. Stenen skal være flyttet fra en nu nedbrudt Kirke i Aageby.

Stokkemarke Kirke har et tresidet Chor og synes i det Hele at være opbygget ved Aar 1400, den har et meget stort Taarn, der er endnu yngre end Kirkebygningen. Indvendig har den nyere, spidsbuede Hvælvinger. Paa søndre Væg hænger et godt Maleri med Portræter af en Præst med Hustru og 7 Børn. I Kirkens Gulv ligger flere Gravstene, én over Præsten Johannes Fredr. Mullenius med to store Relieffigurer; en anden over Hr. Mathias Brunonius og Hustru Marina, Datter af Hr. Johannis, og endnu er der to andre Stene. Det bedste jeg fandt i Kirken var et godt udskaaet Midterfelt til en gammel katholsk Altertavle, der var borttaget fra Alteret og nu hensat i Sakristiet; det var en Fremstilling af St. Georgs Kamp med Dragen og efter Arbejdet at dømme fra Aar 1460—70.

Gloslunde Kirke er en pyntelig lille Bygning med rige Murstensforziringer i Gavle og Gesimsers og med nogle smaa, rundbuede Vinduer. I det Indre er den hvælvet, og paa Alteret er opsat en ny Tavle med Maleri af F. C. Lund: Kristus i Gethsemane. Der var endnu Rester af en ældre Altertavle, hvis Døre synes at have haft Malerier, der nu vare ødelagte, paa det ene saaes endnu to malede Vaabener: Gyldenstjernes og Pikker — og paaskrevet: »Rubeck Porses Ferne oc Mørne 1581«. Foran Alteret ligger to Gravstene, den ene over Hans Seidelin, Præst i Gloslunde, død 1790 — 90 Aar gl., den anden har en udhugget Mandsfigur i Basrelief med en Kvinde ved sin Side; af den meget udslidte Indskrift kunde kun læses: »Nicolai Jacobi og hans Hustru« og Aarstal 1560.

Dannemare Kirke har som de andre Kirker mange Murstensprydelse, navnlig paa den østre Gavl og paa en Døromfatning i Skibets søndre Side, alle i Rundbuestil; Bygningen gjør Indtryk af at høre til de ældre paa Øen. Dens Indre var uden Hvælvinger; paa den nordre Væg var et Epitafium med en rigt udskaaen Ramme, der omfattede et tarveligt Maleri, der forestillede Kristi Korsfæstelse. Altertavlen er ligeledes af smukt Arbejde, og i Midt-

feltet er et Maleri af Wegener, der forestiller Opstandelsen. Prædikestolen har en Baldakin eller Lydhimmel og Stolen 5 Felter med Billeder af Lidelseshistorien; Døbefonten er af Træ med ret morsomme Rococoornamenter. Den gamle Præstegaard er paa østre og nordre Side omgivet af Volde og Grave, og har vistnok været en gammel Borg i Middelalderen. I Aaret 1896 er Kirken helt ombygget. Gl. Kalkmalerier fremkom, dengang den nedreves.

Endnu var af de ældre Kirkebygninger Græshave tilbage; det var en meget lille Kirke uden Hvælvinger, dens Altertavle og Prædikestol var i Rococostil og uden særlig Betydning.

En meget yngre er Kappelkirke, opført efter Rundbuetiden; Prædikestol og Altertavle ere ret smukke i deres Ornamentik, den sidste har et godt Maleri med Kristus og de to Disciple i Emaus, malet af Roed.

I Sønder Hr. var ogsaa Levninger af nogle gamle Borge og Voldsteder; mærkeligst var Slotsøens Ruin med Volde og Grave, endnu stod en Taarnrest i en Højde af 15 Fod, dens Mure vare 10 Fod tykke, og der var flere Skydehuller i dens nederste Del. Fra den nordre Side udgik to skraatløbende, ti Fod tykke Mure, ligeledes med Skydehuller. Borgen var opført af Kong Hans i Aaret 1510 og blev kaldt Engelsborg, en Del af dens Stene vare tagne fra Ravnsborg, da denne Borg nedbrødes ved den Tid. Ved Skovlænge Kirke var et gammelt Borgsted, der endnu havde brede Grave og Spor af Volde, det var den gamle Opagergaard, som havde tilhørt den i Rydekirke begravne Emma Sparre, Gravene vare indtil 38 Fod brede og meget dybe; selve Borgpladsen dannede en Firkant, hvis Sider vare fra 45 til 50 Fod i Længde. Her paa denne Gaard har vistnok Stenbuck opholdt sig, da Nakskov belejredes; Magn. Stenbuck er muligt født her (se S. 172).

Da der i Juni Maaned var truffet paa en sjelden Grav ved Sanderumgaard i Fyen, tog jeg med Engelhardt derover for nærmere at udgrave den. Det var en meget mærkelig Grav fra den tidlige Jernalder med et enkelt Lig, hvilende paa højre Side, og ved det laa nogle Kar og Smykker, vistnok en Kvindes. Kun 3 Fod

Jord dækkede Liget, og det, der fandtes, havde megen Lighed med, hvad vi Aaret efter fandt i Valløbyfundet. Bag Ligets bøjede Ben laa nogle smaa Skeletdele, der var stærkt fortæret, og som først blev antaget for at være et Barns, men ved nøjere Eftersyn af disse Benrester syntes de at være Benene af et lille Dyr, og efter min Eormening af en Gris. Ved Liget laa en Guldfigerring, et prægtigt Sølvbrystspænde med Guldplader, en 5 Tom. lang Haarnaal af Guld og Sølv, en Guldfibula, flere Hængesmykker, henved 90 Perler af Rav og Glasmosaik; en Del af et Ridetøj, en Ben- og en Jernkam, en Nibtang og en Øreske af Sølv, en 6 Tom. lang Jernsax, og ved Fødderne af Skelettet en Træspand med Bronzebeslag, en Spand af Bronze af romersk Arbejde, 9 Tom. høj, og en Jernkasserolle med lang snoet Hank¹. Under dette Arbejde opholdt vi os hos Hofjægermester Vind, hvor vi bleve modtagne med stor Gæstfrihed paa den gamle Herregaard Sanderumgaard.

Fra Sanderumgaard fulgte Engelhardt med mig til Broholm, hvor jeg endnu havde nogle Sager at aftegne. Den af Kammerh. Sehested opførte Træ- og Tømmerbygning var nu færdig — den var, som foran nævnt, bygget alene med Redskaber af Sten — og hele Samlingen var nu opstillet i den. Bygning og Samlingen overraskede Engelhardt i høj Grad, og han glædede sig synligt ved det Hele. Ved Broholms Havneby, Lundeberg, tog vi en Baad og klev færgede til Lohals paa Langeland og fik en Vogn, der kjørte os gennem Øen til Spotsbjerg, hvor vi sloge os til Ro for Natten. Kjørselen over Langeland var mig ret en Glæde; paa denne Ø havde jeg endnu ikke været — mærkeligt nok er der jo ingen Runestene, dens Natur var tiltalende, og dens topografiske Karakter var ikke lidet afvigende fra de andre danske Øers, jeg alt havde seet; flade frugtbare Partier vekslede hyppigt med ejendommelige Høje der pludselig rejste sig knejsende over Terrænet; jeg fik en Tanke om, at de oprindelig havde været Klitter fra den mørke Urtid. Paa Vejen passerede og saa vi — paa en af de nævnte Højder — det stolte Tranekjær Slot. Det er en anseelig Bygning,

¹ Jfr. Aarb. f. n. Oldk. 1877. S. 349.

omgivet af Volde og Grave, og skal i Middelalderen have vist sin Styrke ved at udholde forskjellige Belejninger, særlig én meget alvorlig af Valdemar Atterdag 1355. I 15. Aarh. tilhørte Slottet de bekjendte Axelsønner Thott, men 1453 var den en Tid i Kronens Besiddelse, under de opstaaede Fjendtligheder imellem Kong Chr. d. 1ste og Axelsønnerne; endelig i det 17. Aarh. kom den i den Ahlefeldtske Slægts Besiddelse.

Fra Snoghøj toge vi med Dampbaaden til Laaland, hvor vi endnu havde nogle Høje at kortlægge, og den 10. Juli afsluttede vi vort Arbejde i Sønder Herred, og da der paa den Tid var truffet paa nogle Skeletgrave ved Varpelev i Nærheden af Store Heddinge, ønskede Engelhardt min Bistand ved en nærmere Undersøgelse af disse Grave.

VARPELEVFUNDET.

Det var en c. 100 Alen lang og c. 60 Alen bred. kun lidet højnet Banke, hvori Skeletterne vare fundne i en Dybde af omt. 2—3 Fod. Efterhaanden, som vi lod grave, fremdroges -- spredte over hele Pladsen — 16 Lig af fuldvoxne Mennesker og et Par Barneskeletter, de fleste vare nedlagte uden Gravgoods, andre havde et lidt bedre Leje med et Par Stene om. Mærkeligt var det, at Ligene laa i besynderlige Stillinger, sammenkrøbne og nogle med Hovedet stærkt tilbagebøjet; ved de Lig, der havde noget Udstyr, var ét eller to forsynede med en simpel Jernkniv og Stumper af Lerpotter, og ét havde en Jernring om Halsen. I den vestlige Ende af Banken var noget, der lignede en Brandplet, og her fandtes ogsaa en Lerpotte med brændte Ben, som dog muligt er fra en ældre Begravelse. Medens Engelhardt var ivrig ifærd med at grave i Midten og i den sydlige Del af Banken sammen med 5 Mand, havde jeg været i Virksomhed med at tegne og opmaale hvert Punkt, hvor Lig fandtes ligesom jeg fik tegnet flere af Ligene, inden de forstyrredes i deres Leje. Da jeg under Maalingen var beskjæftiget i den nordre Del af Pladsen, overraskedes jeg ved at se Topperne af en Gruppe Stene,

jeg bad Engelhardt om at faa én af Arbejdsmændene til Hjælp for at udgrave dem. Stenene vare stillede i 2 lange Rækker og viste sig som ulige høje, raa Rullestene, hvorfor Engelhardt, efter at have taget dem i Øjesyn, ikke agtede videre paa dem, men fortsatte Gravningen paa Midten og i sydlige Del af Banken. Jeg vedblev at grave videre og dybere om de af mig fundne Stene og blev atter overrasket ved at træffe paa en stor Overliggersten og tæt ved Siden af den, lidt under Toppen af Sidestene, laa et sammenbøjet Skelet, som efter Benene at dømme maatte være en Kvindes, og om Halsen var der Spor af Jern, maaske en Jernring.

Nu fandt dog Engelhardt, at Stedet var af nogen Betydning og satte hele Arbejdsstyrken i Gang med at fremgrave, hvad der laa imellem de to Stenrækker. Da disse vare udgravede, viste det sig at være 15 omtrent lighed høje Stene stillede i to Rækker med et Mellemrum i Syd v. af $2\frac{3}{4}$ Fod og i Nordøst af 1 Fod; over den Sv. Ende laa under den ovennævnte svære Overligger atter en Sten, temmelig flad og syntes at være raat tilhugget i firkantet Form. Da den borttoges laa under den en Mængde mærkelige Sager; det første, der faldt i Øjnene, var et 10 Tom. højt Glashæger med indsløbne Ovaler, og et mindre Glas af samme hvide Farve og lignende Slibning; ved Siden af det laa en Glasflaske af langagtig Form, smal Hals og spids Bund; endvidere en Kop af blaåt Glas samt et større og et mindre Kar af Leer, men det mærkeligste i Fundet var en Pragtskaal af violblaat Glas, hvis øverste Del var omfattet af et i Sølv udarbejdet, overordentlig skjønt Rankeornament, hvorimellem var en smal Plade med en græsk Indskrift *Ευτυχως* — (Til Lykke) — i Skaalen laa nogle fine Smaaben af Fugle. Omtrent to Alen derfra laa en flad Sten, der dækkede Hovedet paa et helt Skelet af en Mand, der laa i udstrakt Stilling med venstre Haand paa Brystet og om Halsen en prægtig, skinnende Guldring, paa Brystet en Guldfibula og ved højre Side af Munden laa en Guldmonet fra Kejser Probus Tid (Aurelius Probus 276—82). Ved Skelettets Fødder var stillet en Træspand med Broncehank og Beslag, og paa Jorden omkring den laa henved 40 Spillebrikker,

hvide og blaa, noget længere fjernet fra Fødderne var stillet en Bronceskaal, der maalte c. 12 Tom. i Diam., ved den laa Hovedet og Benene af en lille Gris. Under Arbejdet ved denne interessante Gravplads kom jeg til at tænke paa de Begravelseskikke, der herskede baade i Oldtiden og endnu i visse uciviliserede Lande (f. Ex. i Sydamerika¹), hvor der ved en Høvdings Gravlægning ofredes en Del af hans Tjenere og Slaver, der jordfæstedes med ham, og for min Tanke gjenkaldtes, hvad der fortælles om Brynhilde, da hun gik i Døden paa Baalet og sagde: »Ikke er da Henfarten ynkelig at skue, naar 5 Trælkvinder og 8 Trælle, som min Fader gav mig, dø med mig, ogsaa de skal brændes, som bleve dræbte med Sigurd².

Her saa vi en for sin Tid mægtig Mand, henlagt i en med Omhu ordnet Grav, og med kostbare Smykker og Gjenstande rundt om ham, og ved ham er hensat Levnetsmidler, og til Underholdning for ham i det andet Liv tillige Spillebrikker; Spillebrædt fandtes ikke her, men i lignende Grave har man fundet saadanne (i Vimosen), Mænd og Kvinder af hans Husstand ere ofrede ved hans Gravlægning, og nærmest ham, ved hans Hovedgjerde laa hans kvindelige Livtræl i en sammenkrøbet Stilling, som om hun i Døden havde modtaget et dræbende Slag, ligesom de andre opgravede Lig, der vare nedlagte i Banken; maaske ogsaa af Hengivenhed har hun villet følge sin Herre i Døden, som Brynhilde, der gik paa Sigurds Baal og døde med ham³.

I Egnen her ved det sydøstlige Sjælland har man truffet paa lignende Grave, særlig ved Vallø og St. Heddinge, dog ikke saa righoldige som denne. Hvad har det været for en Folkestamme, som en Tid har boet her, og hvorfra er den kommet? — sikkert Rede paa dette Spørgsmaal vil det vare længe, før det klares.

¹ Jfr. Alf. Rambaud: Ruslands Hist. oversat af Alex. Thorsøe, S. 27—28, og Krist. Bahnson: »Gravskikke i Amerika«. — Aarb. f. n. Old. 1882.

² Ulleland »Volsjunga Saga« — S. 72.

³ Jfr. Beskrivelsen af Fundet i Aarboger 1877, S. 349, af Engelhardt.

I Maj 1878 kom der et Tilbud om at udføre et Arbejde, der for længere Tid vilde have ført mig langt bort fra Danmark, at dette ikke skete var ikke min Skyld.

Medens Kammerherre Worsaae boede paa Rosenborg i 1878, samlede han ofte til Middag Museernes Embedsmænd og andre om sig i sit hyggelige Hjem, hvor han altid viste sig som en udmærket Vært. Ved en saadan Middag kom efter Bordet, Talen om de storartede Gaver, Kaptajn J. C. Jacobsen havde ydet til Dannelsen af et historisk Museum paa det nyopbyggede Frederiksborg, og hvor Worsaae var udseet til Direktør. Under Samtalen om dette ytrede Worsaae, at han var i ikke ringe Forlegenhed med at skulle anvise og raade til og vælge Gjenstande og Sager fra den ældre danske og nordiske Historie, der passede for det

I. I. A. Worsaae.

paatænkte Museum. Jeg tillod mig da at nævne Bayeux-tapetet, som jeg havde i kjært Minde, da jeg saa det i 1861. Det var vel ikke egentlig dansk, men det havde dog en ikke ringe Betydning for dansk Historie; Worsaae dvælede ved Forslaget med megen Interesse. Jeg tænkte ikke senere videre over disse mine Udtalelser; men nogle Dage efter fik jeg et Brev fra Prof. Jap. Stenstrup — der ogsaa var Medlem af det nye Museums Bestyrelse — hvori han meddelte mig, at Worsaae i Bestyrelsesmødet havde foreslaet, at der vilde blive sat Pris paa at faa en Kopi af det sjeldne historiske Arbejde, og at den altid beredvillige Capt. Jacobsen strax havde grebet Tanken med Glæde og tilbød en anseelig Sum til Udførelsen

af en saadan Kopi. Efter Bestyrelsens Anmodning opgav jeg en Sum, som jeg ansaa for passende, og Capt. Jakobsen kom da selv til mig for nærmere at tale om Sagen. Det blev da ordnet saaledes, at Worsaae paa Bestyrelsens Vegne skrev til Bayeux for at indhente Tilladelse til at male en Gjengivelse af Tapetet. Efter nogen Tids Forløb kom der Svar fra Conservatoren, Abbé Laffetay — et høfligt men afslaaende Svar — med Oplysning om, at det vilde volde mange Vanskeligheder at iværksætte den ønskede Kopiering. Der blev atter skrevet fra Worsaae og Bestyrelsen, og jeg selv maatte give en skriftlig Forklaring, hvorledes jeg under Kopieringen vilde søge at undgaa Alt, der kunde volde Forstyrrelse i Lokalet, hvor Originalen var opstillet. Efter at have korresponderet i længere Tid uden at opnaa Tilladelsen, blev Capt. Jacobsen utaalmodig og rejste selv til Bayeux, men han fik der et bestemt afslaaende Svar paa Andragendet. Underhaanden havde jeg erfaret, at der et Par Aar forinden vor Anmodning kom, havde været en engelsk Fotograf, der havde taget flere Billeder af Tapetet, og han havde forvoldet saa mange Bryderier og Ulejlighed under Arbejdet, at Bibliothekets Bestyrelse i Bayeux ikke oftere vilde indlade sig paa lignende. En Skrivelse med en tegnet Plan af Lokalet blev sendt til mig som Svar paa mit Brev, og som Undskyldning blev anført, at der rundt om det opstillede Tapet kun var en 3 Fod bred Gang, og under de hyppige Besøg kunde det ikke undgaas, at Passagen spærredes, naar nogen stod her for at kopiere det. Enden paa Sagen blev da, at Capt. Jacobsen maatte købe et Exemplar af Englænderens Fotografi, og det er det, der nu er udstillet i Frederiksborg Museet.

FUGLSE-HERREDS UNDERSØGELSE.

Da Foraaret nærmede sig, blev der atter tænkt paa at fortsætte Undersøgelsen paa Laaland, og dennegang gjaldt det det mellemste Herred, Fuglse Hrd. I Juni Maanedes første Dage 1878 rejste vi

fra Kjøbenhavn til Vallø, hvor Engelhardt forhen havde undersøgt en Grav, som han nu vilde have Opmaalinger og Tegninger af; ved denne Lejlighed fik jeg ved Slotsforvalter Finsens Imødekommenhed set det Indre i det gamle Slot, hvor jeg fandt en Del Portrætbilleder af flere bekendte Danske.

Fra Vallø maatte vi standse ved Vordingborg; at drage forbi det gamle »Gaasetaarn«, uden at se dette og Slotsruinen, var jo ikke tænkeligt for en Oldtidsforsker. Taarnet var nu »restaureret« og paasat et kegleformet Spir. Jeg var ikke glad ved at se denne Misdannelse af Taarnet, og kunde slet ikke forstaa, hvem der havde givet den Tanke Rum, at det havde set saaledes ud i Valdemarernes Tid. Jeg maa bestemt fastholde den Opfattelse, at det — ligesom mange andre Borges Hovedtaarne — der vare opførte før den Tid Ildvaabnene kjendtes — vare uden Spir; og endmere er der her Syn for Sagen, idet de store, brede Skydeskaar om det øverste af Murtinderne, ved deres Størrelse og Form, kun egnede sig for Udkastning af store Stene fra Blider eller andre Kaste-maskiner. For at saadanne kunde faa Plads paa Taarnets Overflade, vilde et Spir være en Hindring, ja selv om der i en senere Tid muligt blev anvendt Ildskydevaaben eller mindre Kanoner, vilde der ikke blive tilbørlig Plads til Behandling af saadanne, naar der var Spir; der maa derfor oprindeligt have været en plan Flade øverst paa Taarnet og intet Spir. De gamle, omgivende Mure havde ogsaa paa Hjørnerne Rester af mindre Taarne, og indenfor dem, paa den store Borgplads, var flere Rudera af Bygninger, deriblandt Murrester fra en nyere Tid (16.—17. Aarh.) Efter at have gennemset Taarnet fra øverst til nederst og de omgivende mægtige Mure, fortsatte vi vor Rejse til Laaland og tog vort Udgangspunkt fra Maribo; herfra gjorde vi i de første Dage Udflugter til de nærliggende Kirker og Kæmpegrave rundt om paa Markerne. Jeg har oftere hørt udtale, at der ikke var mange skønne Punkter i de lollandske Landskader, og dog skal man lede længe om at finde smukkere Omgivelser end dem ved Maribo Sø og ved Birket i N. Hrd. samt flere andre Steder. Maribo Kirke

ligger især dejligt ved den skønne Indsø, som paa den modsatte Side har de bølgeformede Linier af Kystbankerne, hvor man seer den anseelige Herregaard Søholt. Mariibo Kirke er saa ofte beskrevet, at jeg ikke vil dvæle ved den. Da jeg saae den, havde den endnu bevaret den ejendommelige Stilart fra c. 1400 urørt — nu er der grebet lidt forstyrrende ind deri ved nyere »Restaurationer«, der er saaledes lagt en Granitsokkel m. m. om den, hvor der ifølge den gamle Stil fra Aar 1400 ingen burde være. Det glædede mig dog at se en gammel Billedsten i østl. Mur endnu bevaret, som jeg forhen havde tegnet til Prof. Thorsen; det er en Relieffremstilling af Korsfæstelsen, hvor man seer en hel Samling af alle Torturredskaberne spredte om Krucifixet. Jeg antager, at Stenen tidligere har hørt til det gamle Franciskanerkloster, som forlængst er forsvundet. Jeg glemte heller ikke at ofre nogle Minuter ved Eleonore Christines indhegnede Hvilested i det lille Gravchor i den sydlige Del af Kirken.

Fra Mariibo gjorde vi en Udflugt til Knuthenborg og besaae den nye prægtige Havn Banholm med de udmærket byggede Granitkajer, og en Dag bleve vi ved en lille Sejlbaad satte over til Askø forat se den lille Kirke der; den er som alle laalandske bygget af røde Teglsten. Askø er i Modsætning til de to andre Øer nord for Laaland, kun en Sandbanke med en tarvelig Opdyrkning. I Kirken fandt jeg en lille kjøn Altertavle fra den katolske Tid, i dens Midtfelt var en Figur af St. Erasmus og paa Fløjene malede Helgener. Jeg er næsten sikker paa, at det er den Tavle, som før Reformationen har staaet paa Helgenens Alter i Naskovkirke, og som jeg har omtalt under Nørre Hrd.s Undersøgelse; der er ogsaa paa Stedet en Tradition om, at den er kommet derfra. En anden Dag sejlede vi til Fejø og Femø; disse to Øer ere en Modsætning til Askø, frodige og veldyrkede Marker møder Øjet overalt, Terrænet er ogsaa mere kouperet i Bakker og Dale. Kirken paa Fejø er opført ved Aar 1400 eller maaske noget sildigere, og som de andre laalandske af røde Sten med et temmelig stort Taarn, der i de omgivende Farvande har en vis Betydning som Sømærke

for Sejladsen. Inde i Kirken fængsles Øjet af et Epitafium over en Jens Christoffersen Brun, f. 1555 død 1613; her er ogsaa en sjelden smuk Stendøbefont, udarbejdet i gothisk Stil.

Femøes Natur er — som anført — meget lig Nabøen; Kirken er samtidig og i Form som Fejø. I det Indre var Intet særlig mærkeligt undtagen Døbefonten af Sten, der havde nogen Lighed med Fejøkirkens. Ved Kirkeindgangen var en gammel Egetræsdør med mange ret smukke Jernbeslag.

I den følgende Tid foretoges Undersøgelserne paa det laalandske Fastland. I Fuglse Hrd. er et stort Antal Kirker, foruden de 3 paa de forannævnte smaa Øer, er der endnu 20; kun een af disse, Ringsebølle, har bevaret mest af sin oprindelige gamle Karakter. Den er bygget af Granitkvadre, og ved flere udhugne Billedstene minder den noget om de jydsk Kirker, dens romanske, høje Sokkel viser ogsaa dens Ælde, og i dens Indre træffer man atter en af de gamle Granitdøbefonte, der kjendes fra Jylland. Altertavlen er nyere og har et Maleri af A. Dorph. Blandt de udhugne Stene er der én mærkelig, der nu ligger som Døroverligger (Tympanon) paa sydl. Side. Der er paa den indhugget en Kampscene imellem 2 Krigere i Rustninger.

Den anseelige Herredskirke Fuglse viser ogsaa Spor af oprindelig at være bygget af Granit, rundt om i Murene fandt jeg Kvadre indsatte imellem de røde Mursten; det er overalt synligt at den har været underkastet mange Ombygninger og Forandringer. Paa sydlige Side er der tilbygget et Kapel, og det høje Taarn er ogsaa fra en nyere Tid; i dens Indre er mange Minder fra Adels-tiden; saaledes i det ovennævnte Kapel er der et Epitafium med en Rigdom af Vaabenskjolde: Rosenkrans, Gjøer, Galter, Rewentlow og Tornekrans, og paa den modsatte Væg er et andet Epitafium, prydet med korinthiske Søjler og flere Statuer, én af de paa den anbragte Skrifttavler meddeler, at Eleonore Catarina von Schagen f. 1652 d. 1691 og Uldrich v. Lytzw, Stiftsbefalingsmand, d. 1691 hvile her. I Taarnhallen ligger 3 gamle Stene, den ene har forhen ligget over "ærlig og velb. Mand Anders Gjøe og Karen Valkēdorfs"

Grav. Altertavlen er et pragtfuldt udskaaret Arbejde med korinthiske Søjler, og har i Midtfeltet Fremstilling af Hyrdernes Tilbeden af Kristusbarnet, og som synes at være et nederlandsk Arbejde. Den smukke Sølvkalk er ogsaa af udmærket Arbejde, paa Fodens sex Flige er graveret kristelige Billeder, smukt og kunstnerisk udførte.

Med Undtagelse af tre Kirker, der synes oprindelig opførte af Granit, ere de andre i Herredet byggede udelukkende af røde Teglsten og ligesom i de vestlige Herreder, med mange Murstensforziringer; nogle ere byggede i 14. Aarh. saaledes f. Ex. Østofte Kirke, om hvilken haves en Opskrift om, at den er indviet 1325; andre har delvise Levninger af romanske Bygningsdele, der vidne om, at de ere fra en meget ældre Tid.

En Kirke, som maa henregnes til de ældre, er Rødbys. Taarnet og den østlige Del ere nyere, men den vestlige Del af Kirken er langt ældre. Choret med sin tresidede Form viser ogsaa hen til en nyere Tid. I en Sidesøjle til Kirken var et Epitafium over Hr. Christen Andersen, Arrebo, Præst til Nebbelunde og Sæddinge og hans Hustru, Anne Knudsdatter — død ^{9/10} 1650, 77 Aar gl. Skriften paa Stenen meddeler, at de ligge »under Alterfoden«; da Digteren Anders Christensen Arrebo er født 1587, kan det næppe være hans Forældre, der hvile her, men efter Navnet maa det muligt være en Broder.

Errindlev Kirke er nylig ombygget, men dens endnu bevarede Sokkel af Teglsten bærer Præget af, at den oprindelig har været bygget i romansk Stil. Inde i Kirken fandt jeg en ret interessant Sandstens Døbefont med fantastiske Ornamenten i en Art Barokstil, og en Indskrift med Navnet »Mons Gjøe«, den samme som i Aaret 1607 giver to Klokker til Kirken. Altertavlen har sikkert ogsaa været en Gave fra ham, Ornamenteringen paa den henviser i hvert Fald til hans Tid; et nyt Maleri af A. Dorph er nu indsat i dens Midtfeldt.

Bursø Kirke er som de andre Kirker forziret med en Mængde smukke Murstensprydelser; dens Altertavle er mærkelig ved dens

rige Ornamentering i drevne Kobberplader, og Døbefonten er et sandt Pragtstykke af Marmor i ren gothisk Stil.

Krønge Kirke er i sin Bygning omtrent som Bursø, dens Døbefont er ogsaa et smukt Arbejde, men her er Ornamentiken nærmere i romansk Stil; dens Altertavle er ligeledes et fortræffeligt Arbejde, men i Barokstil.

Endnu maa jeg nævne en Kirke, som oprindelig har været bygget af Granit, det er Hunsebys; den nordre nu tilmurede Portal stod endnu paa sin Plads med sine gamle Granitkvadre, og i den sydlige Side er mærkelige gamle Stene med udhugne Hoveder m. m. I Kirkegaardsdiget er nu opstillet et andet endnu mærkeligere Portal af Granit, med Ornamenter i romansk Stil og en lang indhugget Indskrift, der meddeler, at: »Salomon gjorde dette til denne Kirke«. Efter min Undersøgelse og efter alle Maal er jeg overtydet om, at Portalen forhen har haft sin Plads paa den sydlige Side af Kirken og efter Arbejdets Karakter maa det være udført ved eller kort efter Aar 1200.

Længe efter dette mit Besøg fik jeg i Aaret 1899 det Hverv atter at undersøge dette Mindesmærke og give en Indstilling og Forslag om dets Anbringelse paa et mere passende Sted, og paany tog jeg Tegninger af Indskriften og Maal af Portalen og indsendte en ny Betænkning samt Overslag om en Opstilling paa vestlige Side af Taarnet, hvor nu Indgangen er til Kirken; thi desværre har Administrationen for det Knuthske Gods ladet opføre et stort Kapel for Grevskabet, hvor sex à syv Stensarkofager ere opstillede, og saaledes forstyrret hele den sydlige Side af Kirken, hvor den gamle oprindelige Indgang til Kirken har været, og som det gamle Portal i Diget forhen har omfattet. Kirken, som ligger under det grevelige Gods, og som oppebærer dens Tiende, har ikke villet ofre nogen Sum for at bringe dette kirkelige Mindesmærke paa en værdigere Plads, end den lidet passende ved Indgangen paa Kirkegaardsdiget. I Kirkens Indre er Triumfbuen endnu omfattet af sine Granitkvadre, og Kragstenene har lignende Orneringer som paa Portalet i Diget. I Nat. Mus. Archiv er alle Tegninger og Be-

skrivelser bevarede, som jeg samlede ved denne Rejse i Fuglse Hrd. samt ved Undersøgelsen af Hunsebyportalen i 1899.

Herredet er lige saa rigt paa prægtige Dysser og »Jættestuer«, som de to andre Herreder Engelhardt og jeg undersøgte, og jeg skal omtale nogle af dem, naar jeg længere hen giver en kort Beskrivelse af det fjerde — Musse Herreds — Undersøgelse.

JYLLANDSREJSEN MED PROF. WIMMER.

Da Fuglseherreds Undersøgelser var endt, rejste jeg i Juli og hele Augustmaaned 1878 med Prof. Wimmer, for at tegne alle de jydsk Runestene. Vel havde jeg alt forhen gennemrejst Jylland i samme Øjemed for Prof. Thorsen, men han glemte stadig væk paa mine Afbildninger, jeg maatte derfor bøje mig for Prof. W.s Opfordring om atter at tegne disse samme Runestene paany.

Den 14. Juli rejste vi direkte til Kolding; da Wimmers Hustrues Slægt havde Hjemsted der, opholdt vi os nogle Dage i Byen og gjorde nogle Udflugter derfra. Paa mine tidligere jydsk Rejser havde jeg oftere passeret Kolding, dette historiske Sted, og med et bedrøvet Blik seet de mægtige Ruiner af det forstum stolte Slot. Nu havde jeg bedre Tid, og jeg forsømte ikke at besees dets Ydre og Indre paa en grundig Maade; og fra dets Volde nød jeg det prægtige Syn af den dejlige, frodige Omegn. Naar jeg derefter vendte Blikket mod Ruinerne, kom det atter i min Hu, hvad Mr. Marryat engang sagde om vore danske Slotte, »at de havde den Skæbne at blive brændte«; her var det dog ikke de Danske der øvede denne Idræt; thi uagtet det to Gange i Slutningen af 16. Aarh. og af Svenskerne 1658 havde været haardt behandlede af Brande, lykkedes det endelig de spanske Tropper, der med den franske Marskal Bernadotte vare indkvarterede der, — tilgavns at udføre denne Brandbedrift. I min Ungdom fortalte man mig, at det var Spaniernes Hensigt at indebrænde den af dem hadede Franskmand, der havde ført dem langt, langt bort fra deres Fædreland, medens deres Landsmænd værgede sig mod Napoleons Tyranni. Kolding-

hus havde en lang Historie ligefra Kong Abels Tid — der havde det i Pant — da hed det Ørnsborg, i Byens Vaaben er en Ørn og ligeledes paa Kirkens Altertavle, der er givet af Caspar Markdanner. Erik Glipping indløste det som Kronens Ejendom 1268, og han lod det stærkt befæste. Her højtideligholdt Kong Chr. d. 3. sin Forlovelse med Prinsesse Anna af Sachsen, og 1559, d. 1. Januar døde han paa Koldinghus.

Naar jeg efter vore Udflugter omkring Kolding om Aftenen kom tilbage, gik jeg ofte op til Ruinen; her var en gammel Kone, som gjerne saa Fremmede og tilbød at vise dem om; en Aftenstund tog jeg mod hendes Tilbud, og hun førte mig om, og blandt andet fortalte mig om de 4 danske Konger der forhen havde staaet oppe paa Kæmpetaarnets 4 Hjørner. Jeg tillod mig at yttre Tvivl om, at det var danske Konger, men det nyttede ikke, og for at overtøye mig om, at hun havde Ret, viste hun mig de danske Vaabenskjolde, som de to endnu levnedede Figurer bare. Figurerne siges forøvrigt at skulle forestille Hannibal, Herkules, Hector og Scipio. Efter at Konens lærerige Forklaring var endt, tyede jeg atter udenfor og nød paa en Bænk, ved den høje Voldskrænt, den skjønne Udsigt i den stille Aften, medens Solen sank bag de smukke Bakkedrag.

Efter at vi havde afsøgt de nærmeste Steder, hvor Runemindesmærker fandtes, rejste vi nu op ad Jylland til og opholdt os ved hver en Runeindskrift der fandtes paa Stene, Klokker og andet kirkeligt Inventar, som der var at finde paa Halvøen; henved 7 Uger varede vor Rejse, og jeg hjembragte henved 50 Tegninger, et Udbytte, som jeg glædede mig over, og tillige ved, at Prof. Wimmer var tilfreds med det.

Efter at jeg i nogen Tid havde opholdt mig i Hjemmet, maatte jeg igjen rejse til Jylland, dennegang gjaldt det nogle Gravstene i Viborg Domkirke, som Rector A. Heise skulde have Afbildninger af til Viborg Diplomatarium 1879; det var Mindestenene over Jens Glob, Niels Fries og Hustru; Guardianen Joh. Knudsen, der 27 Aar før sin Død forudsagde, naar det skulde skee, samt en Række Sigiller. Det blev udgivet af »Selsk. for Fædrelandets Hist. og

Sprog«, som Prof. Thorsen var Formand for; samme Selskab havde tidligere udgivet — »Ribe Oldemor 1869«, (Avia Ripensis) — og i 1871 »Dueholm Diplomatarium«; hvortil jeg forhen havde udført Afbildninger og Tavler, og til de to sidste Værker flere Facsimiler af Haandskrifter i Radering og Farvetryk; men til Viborgs Dipl. udførtes de alene i Chemitypi. Jeg havde saaledes — med dette og de sædvanlige for Oldskriftselskabet — deriblandt nogle Raderinger i Staal til Dr. S. Müllers »Dyreornamentik« — nok at varetage i Vinterens Løb. Da Sommeren nærmede sig blev jeg atter manet af Prof. Engelhardt om at deltage i en Herredsundersøgelse i det østlige Herred paa Lolland.

MUSSEHERRED

Vi rejste til Laaland i Junimaaned; vort første Ophold var paa den smukke Herregaard Fuglsang, hvor den gjæstfri Ejer, Hr. V. Neergaard havde indbudt os, for at afsøge de nærliggende Sogne. Hos denne bekendte Musikelsker var samlet en stor Kreds af Gæster, nemlig Emil Hartmann med Frue og 2 Døttre, Komponisten Vinding og en norsk Maler Roos, der tillige var en udmærket Sanger. I 2 Uger opholdt vi os her, dog forsømt vi ikke vort Arbejde med Kirke- og Højundersøgelser, men efter fuldendt Dagværk mødte vi til den splendide Middag, og derefter spadseredes om i den skønne Have og Park, og jeg lyttede til de utallige Fugles — navnlig Nattergales Sang — der lød fra alle Træer. Stedet har med Rette sit Navn af »Fuglsang«, — men de sidste Timer af Aftenen holdtes en anden lille Concert af de udmærkede Musikere der vare samlede her, og længe vil jeg bevare Minderne om dette Ophold hos den venlige og gæstfri Vært. Herregaardens Bygninger ere nyopførte i 1869, men de gamle Grave ere endnu bibeholdte. Den allerældste Adelsgaard her paa Stedet laa lidt derfra, paa en lille Skovholm, hvor der endnu fandtes Rester af Murværk; en af de tidligst nævnte Besiddere af Fuglsang var en Lehnsmand, Lyder-Kapel, der døde 1389. I Kong Hans Tid ejede Familien

Neb, hvis Vaaben var et Anker, Gaarden, senere kom den i Bøllernes Besiddelse, derefter ved Giftermaal i Rudernes, og atter derpaa til Familien Daa, som afhændede den til Dron. Sophia Amalie, Fred. 3. Dron. Kong Frederik den 4. solgte den til Gabel, — fra denne gik den over til den Lehnske, derefter til Walmodens Slægt indtil den i 1818 kom i den Neergaardske Families Eje.

Under det behagelige Ophold paa Fuglsang forsømte vi ikke vort antikvariske Arbejde; tidlig om Morgenen droge vi ud til Kirker og Kortlægning af Højene. Kirkerne i Musse Hrd. er i deres Bygningskarakter ganske som de andre Herreders, men her synes flere at være opførte noget sildigere, og mange først byggede ved og efter Aar 1400. Blandt de ældre maa anføres Thoreby, Godsted og Vaabenstedes Kirker der alle have større Partier af ældre Granitmure levned. Gamle Granitdøbefonte, der henpege paa Tiden ved 1200, findes i næsten alle Kirkerne, navnlig i Fjelde, Heritslev, Slemminge, Majbølle, Kjettinge, Godsted og Radsted. Bregningekirke har en Granitfond der er mærkelig ved sin Uformelighed og synes at være mislykket i Hugningen. Kirkernes Indre er smukt udstyret og tyder paa, at en rig og velstaaende Herremands-Slægt har raadet her. Altertavler og Prædikestole fra det 16. og 17. Aarh. vidne ogsaa derom; ligeledes de mange Mindetavler, Sølvkalke og Kirkeklokker med Navne og Vaabenskjolde. I Slemmingekirke er et smukt Epitafium over en Admiral Lafvesen (Hans Lauritzen) og Hustru Karen Gyldenstjerne, omfattet af 32 Vaabenskjolde. Han faldt i Kampene om Gulland 30. Juli 1566. I Saxkjøbingkirke er ogsaa et smukt Epitafium over Loufve Jepsen samt over Jakob og Otto Ulfeldt fra Begyndelsen af 16. Aarh. En af de anseeligste Kirker paa Egnen er Radsted; baade i det Indre og Ydre er den rigt udstyret, mærkeligt er dets Taarn, der i 16. Aarh. nævnes som det højeste i Danmark, endnu havde det den anseelige Højde af 180 Fod, og mærkeligt er det ved, at Spiret hælder stærkt til den ene Side; for nogle Aar siden slog Lynet ned i Taarnet og ødelagde det, et nyt er nu atter rejst ganske som det ældre, af Arkitekt Glan. I Kirken er der flere Epitafier og Gravstene, saaledes

over Albert Gjõe og hans Hustru Anne Rosenkrans, og over deres Søn Otto Gjõe, begge med udhugne Figurer og Vaabenskjolde. I Kirkens 2 Kapeller er endel Kister med flere Afdøde af vore bekendte Adels-Slægter, som i 16. og 17. Aarh. residerede paa den fra 14. Aarh. kjendte gamle Herregaard Krængerup, som ved en Ombygning i 1815 fik Navnet Hardenberg.

Døllefjeldekirke var ogsaa — paa en anden Maade — ret mærkelig ved sit Taarn, hvor jeg i øverste Stokværk fandt 27 skraat nedadløbende Skydehuller, det har ligesom de samsøeske Kirketaarne været indrettet som Forsvarsværk. Kirken er ombygget af en Grev Knuth 1694 og smukt udstyret i det Indre. Ikke langt fra den laa i Middelalderen en hellig Kilde, den blev efter Reformationen tilstoppet for »det Afguderi med Helgendyrkelse der dreves der«; men saa brød Kilden en Dag frem i selve Kirken, og igjen stoppet, dog Helgenen gav ikke endda fortabt og Kilden brød atter frem nord for Kirken, hvor den er den Dag idag.

Godstedkirke er mærkelig ved, at der udvendig i den vestlige Mur sees Rester af en lav bred Pille der har baaret 2 Buer, der saaledes viser, at der har været en Forhal til Kirken, der i hele sin Bygning vidner om, at den er af høj Ælde.

Paa Gulvet i Skibet ligger en ca. 2 Alen lang Marmorsten med et Vaabenskjold, hvori et Anker (Nebbers) og i Rammen om Stenen er i Minuskelbogstaver følgende Indskr. »Anno Dom 1339. Judicar: Nicolaus Filius: Dni: Henrici Militis: Isæcker«. Nogle Stole har besynderlige Udskæringer og flere Vaabenskjolde samt Aarstal 1578.

Kjettinge Kirke har været underkastet mange Forandringer ved Tilbygningen i den nyere Tid, saaledes er i 1853 Indgangen henflyttet i vestlige Ende af Kirken. I dens Indre fandt jeg en Altertavle med Urnernes og Grubbernes Vaabener (Knud Urne og Mette Grubbe) og Aarstal 1602.

Ved Taarskirke er lignende Forandringer sket, men uagtet de mange Ombygninger, der ere foretagne ved den, findes dog flere Levninger i Murene, som viser at den oprindelig maa være bygget

ved Tiden omkr. Aar 1200. I Alterbordet er fundet Relikvier af St. Johannes Armben, og Kirken havde i den katolske Tid — indtil Aar 1500 — Ret til at udstede Afladsbreve; paa Kirkens Gulv laa en gammel Ligsten med et Billede af en Gejstlig, Skriften var utydelig, men Aarstallet 1411 kunde dog læses. Altertavlen havde i sin Midte et godt Maleri af Kristus og Disciplene i Emaus.

Majbølle har ogsaa en oprindelig gammel Kirke fra den romanske Tid, men den er undergaaet store og uheldige Ombygninger i Aaret 1885 med Vinduer i sildig gothisk Stil. Altertavlen har et meget godt udskaaet Relief af Nadveren. I østre Væg er en stor Ligsten med en Kriger i Rustning og ved Siden af ham hans Hustru. Indskriften meddeler, at det er Jakob Hvitfeld til Berritzgaard og Elisabeth Friis, samt Aarstal 1583. En anden Sten i vestre Væg er rejst over Otte Hvitfeld Claussøn, død 1529, og Frue Barbara Eriksdatter; begge disse Stene ere bragte hertil fra Saxe-kjøbingkirke i Aaret 1826; det sagdes mig, at det var for at redde dem fra at ødelægges, da Saxe-kjøbing Kirke restaureredes dengang.

Engestofte Kirke ligger tæt op ad Herregaarden Engestofte — eller, som det gamle Navn lyder — Ingestofte, der i 1437 ejedes af en Qvitsow, senere i 16. Aarh. af Johan Urne død 1537 og Jørgen Urne død ved 1560, derefter kom den i Hvidtfeldts og andres Eje —, indtil den Wichfeldske Familie kom i Besiddelse af den i 18. Aarhundrede.

Engestofte Kirke er, som de andre paa Lolland, bygget af røde Teglsten, med Taarn i vestlige Ende; den har undergaaet mange Forandringer ved de forskellige Tiendeejere, men dog mest i nyere Tid, Kirkens Indre er rigt udstyret, navnlig Prædikestol og Kirkestole, men bedst er dog et ældre Inventar, nemlig Altertavlen fra den katolske Tid med Maria og Jesusbarnet i udskaaet Arbejde. Den har forhen været i den nedlagte Maribo Klosterkirke, hvorfra den i 1648 solgtes for 45 Daler, og kjøbtes af Ejerinden til Engestofte, Fru Barbara Wittrop, som gav den til Kirken her.

Nysted Kirke er en smuk Bygning fra Tiden ved 1400; baade dens Indre og Ydre bærer Spor af mange Forandringer, dens høje

Taarn er opført i det 17. Aarh.; det dækker og skjuler en overordentlig smuk udstyret Gavlf af Kirken, der er prydet med smuktformede spidsbuede Blendinger.

I tidligere Tid ejede Kirken en pragtfuld Sølvkande fra Midlalderen, men det Kgl. Oldn. Museum satte særlig Pris paa den og købte den for en Sum der tilfaldt Kirken. I Choret hænger nogle gode Portrætter, det ene forestiller Præsten Knud Lærke og hans Hustru Sophie Boethe, der døde 1653. Deres Ligsten ligger nu udenfor paa Kirkegaarden. Det andet Maleri har Portrætter af Raadmand Iver Nielsen med Hustru og 7 Børn, og skal være malet 1663; Iver Niensens Hustru var en Datter af forannævnte Knud Lærke. Paa hver Side af Kirken er Kapeller med Kister og Sarkofager der gjemme Ligene af den Rabenske og Pappenheimske Familie, endvidere er der nogle Gravstene, der har ligget over Lehnsmand Jørgen Rud til Vedbygaards Grav, og over Raadmand Math. v. Westens, død 1677, der har givet flere Gaver til Kirken.

Da Prof. Engelhardt og jeg opholdt os nogle Dage i Byen gjorde vi Bekjendtskab med Sognepræsten Christiani, for at faa noget at vide om, hvor det un forsvundne Franciskanerkloster fra 1286 havde ligget. Stedet paavistes at være i et lille Vænge, kaldet Spurvehave, øst for Kirken; men nu var intet Spor af Bygningerne synlige. Igjennem Præsten bleve vi bekjendte med Greven paa Aalholm, Dr. phil. Julius Raben, det var en Mand der var meget interesseret i vor Søgning efter Fortidsminder; kun i faa Aar havde han været Ejer af Herresædet, som han havde arvet efter sin Broder, der havde en vis Berømthed som en dristig Bjørnejæger. Slottet var en Del forfaldent og i mange Aar ikke undergaaet Forandringer eller Restaurationer, og den daværende Ejer, Grev Julius Raben, holdt mest af at bevare saa meget som muligt af den gamle Bygning urørt. Da vi en Dag vare indbudte hos ham, viste han mig om i Bygningen, hvor jeg dog kun fandt det gamle Taarn saatemmelig urørt af Tidens Paavirkning, og staaende som det var fra det 13.—14. Aarh. Det Indre af det var særlig mærkeligt; Gulvet i Taarnet laa flere Alen lavere end Gravens Vande der omgav

Slottet; andre Mærkeligheder var der ogsaa: — Lysaabninger og Glugger, Trappen i Muren med mere viste klart, at vi her havde et rigtigt middelalderligt Fængsel bevaret, der i meget tydede paa, at det tillige havde været et Torturrum; Bolte og Lænkerester i Væggene fortalte derom, og om de Ofre der havde lært dem at kjende. Atter gjenkaldtes historiske Minder hos mig, og min Tanke dvælede ved Kong Christoffer d. 2.s sørgelige Skæbne. Der kunde næppe tvivles om, at dette gamle, stærke Taarnfængsel havde huset ham en kort Tid, da han i 1332 blev fanget af Hennike Bryde og Johan Ellemose og bragt hertil; hans Behandling har næppe været meget mild, thi han døde nogle Uger efter paa det nærliggende Nykjøbing Slot. Dette sørgelige, mørke Fængselsrum var et mere passende Billede paa hans Historie, end det pragtfulde — med Broncefigurer — udstyrede Monument over ham og hans Dronning, der nu dækker hans Grav i Sorø Kirke.

Da jeg for Greven udtalte min Formodning om, at det var det Rum Kongen havde været indespærret i, var han ganske af samme Mening; men hvad der endnu mere vakte min Interesse var, da han førte mig ind i et Værelse i første Stokværk, der fra den østlige Fløj af Slottet støtte op til Taarnets Mur; her aabnede han en skjult Dør i Panelet, og der viste sig da en nedadgaende Aabning der med en glat Underflade førte ned til Fængselsrummet, og han forklarede mig, at naar man ønskede en Person sikkert eller skjult, sørgede man for, at han stilledes med Ryggen mod Døren i dette Værelse, og uden han mærkede det, aabnedes denne og med et rask Stød til ham, gled han i en Hast ad den glatte Flade ned i Kælderen. At vi her havde en ægte middelalderlig Oubliette var uimodsigelig. Da jeg nogle Dage efter opmaalte og tegnede Rummet fik jeg endmere Bevis paa, hvilket haardt og afskyeligt Fængsels-hul det var, og det gjorde et uhyggeligt Indtryk at opholde sig i dette klamme, fugtige Rum. I de raa Stenvægge som aldrig havde modtaget nogen Puds, saas her og der Kramper og Jernringe fastgjorte, og i den vestlige Væg var en Dør med stærke Egestolper, fra denne førte en smal Stentrappe op gennem Muren til en Ud-

gang i Gaarden. Men hvad der overraskede mig mest, var Bekræftelsen paa det, Greven havde fortalt mig om det skraatgaaende Løb, der fra det før omtalte Værelse førte ned i Taarnet. Hernede var $2\frac{1}{2}$ Fod fra Gulvet en firkantet Aabning i Væggen og opad fra denne saa jeg den nederste Del af Løbet med de glatte Fliser som dannede dets Vægge og Underflade; hele dette Løb havde fra sit Udgangspunkt i det ovennævnte Værelse, til Aabningen i Kælderen, en Længde af 10 Alen, og dets Bredde og Højde var $1\frac{3}{4}$ Alen; endvidere var der 10 Alen fra Gulvet i Kælderen, højt oppe i nordre Væg, en lille Lysaabning eller Glug der var saaledes konstrueret, at et Menneske ikke kunde undvige derigennem. Alle Opmaalinger af denne mærkelige Fangekælder og behørigte Tegninger er nu i Mus. Arkiv.

Efter Grev Julius Rabens Død besøgte jeg engang Aalholm, men da saae jeg, at det gamle Taarn var »restaureret« og ombygget og dets mærkelige Indre helt forandret.¹

Fra det gamle Aalholm rejste vi til Orebygaard der ligger paa den dejlige, skovrige Halvø ved Saxkjøbing Fjords Indløb. Engelhardt ønskede at tale med Ejeren, Baron Rosenørn-Lehn, om Fredningen af nogle Oltidsminder ved og om Herregaarden. Vi modtoges af Ejeren med Venlighed, og han selv viste os om paa Bygningen fra dens Kældere til dens høje Sale; særlig var det mig en Glæde at see den sjældne Malerisamling her fandtes, den siges at være grundlagt af Abraham Lehn, muligt den samme, der omtales i Tordenskjolds Historie. Efter at have deltaget i Baronens Middag viste han os om udenfor Slottet, her var paa de gamle Volde et Par ærværdige Tjørnebuske som han mente stammede fra Voldenes Anlæg 1587. Orebygaard er tidlig nævnt; alt i 1317 ejedes den af Sigurd Lauritzen, derefter kom den i Blaaernes Familie ved Aar 1400, og i 16. Aarh. ejedes den af Bøllerne, med 3 Bølger i Vaabenet; endelig Aar 1700 kom den ved Kjøb til den Lehnske Familie. Hovedgaarden er nu helt ombygget i 1874.

¹ I en lille Afhandl. om Oublietten har jeg beskrevet dette Fængselstaarn; (den er endnu ikke fremkommet.)

Efter at jeg havde undersøgt Kirkerne i den nordøstlige Del af Øen og de mange Høje deromkring, kom vi til den gamle Herregaard Engestofte, som jeg har omtalt foran, hvor vi ligeledes mødtes af den Wichfeldtske Familie med den vanlige lollandske Gæstfrihed. Det var vor Agt at besøge den under Godset liggende Ø Borgø, hvor det sagdes, at der var Rudera af et gammelt Slot, samt en anden Ø Lindø, begge beliggende i Maribo Sø. Den første Dag vi tilbragte paa Herregaarden anvendtes til Sejladsen paa Søen ud til de to Øer. Borgø var en lille stærkt kouperet Ø, her traf vi paa mærkelige gamle, temmelig høje Volde der strakte sig fra den vestlige til den østlige Kyst, tværs over Øen; de mindede noget om Dannevirkevoldene — men i mindre Maalestok — og har vistnok ogsaa haft samme Maal: at væge for Overfald af Tyske og Vender i 11. og 12. Aarh. Jeg tog nogle Skitser og Opmaalinger af dem, som nu er i Nat. Mus. Paa den anden Ø Lindø havde vi det Held at finde nogle Oltidsgrave fra den tidlige Jernalder der ganske lignede dem der findes paa »Hjortehammer«, en Landtunge i Blekingen, og paa Amrum. Paa den flade Jord laa Stensætninger i Form af Kredse, Firkanter, Trekanter og parallelt stillede Stenrækker, hvor der ved Gravning i en Del af dem fandtes Levninger af brændte Ben. Nogle har antaget disse Stensætninger for Vikingegrave, andre for Fattigbefolkningens Grave fra Bronzealderen, men i Arkæologien er der jo en vid Mark for Gisninger! I Frejlevskov laa en Gruppe Grave af samme Art, der bredte sig paa en Strækning af 4 til 500 Fod; der var 9 smaa Rundhøje og mange Stensætninger i forskellige Former liggende paa flad Jord. I nogle fandtes brændte Ben, uden Oldsager.

Medens jeg ovenfor nævner de blekingske Grave paa den nævnte Landtunge og disse laalandske, maa jeg bemærke, at hele Musse Hrd.s Beboere har en paafaldende Lighed med Blekingens, Forskjellen imellem Musseherreds Folkene og de andre Laalikker viser sig i deres forskellige Optræden, Ansigtstype og Legemsbygning; denne er noget mindre og ikke saa robust, som man hyppigere træffer i det vestlige Laaland; de har mørkere Haarfarve,

og ere hurtige og lette i Bevægelser; dog ligne de ikke de spredte Rester af vendiske Indvandrere der ofte sees flere Levninger af paa den sydlige Del af de 3 andre laalandske Landskaber. Disse bemærkes snart ved deres sorte Øjne og mere stilfærdigere Væsen, der ligesom udtaler, at de føle sig fremmede imellem den lys-haarede og kraftigere byggede Stamme af de rette Indvaanere der. Musseherreds Befolkning staar ogsaa for de øvrige Laalikker som en egen Race, om hvilke der gaar det Udsagn, at de ere hurtigt opfarende og har Kniven strax i Beredskab, naar Vreden kommer over dem; det stemmer ogsaa med, at de fleste Drab og Mord paa Laaland tilskrives »Radstedfolkene«, som jeg hørte, at de andre Laalikker kaldte dem. I Udseende og ved Omgang med »Mussefolkene« paamindes man om den Lighed de har med den tidligere »Kulsvierrace« i Nordsjælland og som nævnt med Befolkningen i Blekingen; med disse sidste forekom mig Ligheden især slaaende, det var mærkeligt, og mere end et Tilfælde, at jeg paa min to Ugers Rejse i Blekingen traf paa en ret skikkelig Karl der havde siddet nogle Aar i Fængsel for et Drab, og paa min 3 Ugers Rejse i Musseherred 2 lignende Stakler, der ligesom Blekingeren havde udstaaet flere Aars Fængselsstraf, for Drab de havde begaaet i Hidsigbed. Noget saadant har jeg aldrig truffet paa i andre Dele af Landet paa mine mange Rejser. Jeg mærkede ogsaa en paa-faldende Forskjel, naar jeg her i Herredet henvendte et Spørgsmaal til en eller anden Mand, der var i Arbejde paa Marken, angaaende Markskjel, Matrikulnummer paa Jordstykket og lignende; jeg fik da hurtigt og bestemte Svar, hvilket var helt modsat det, vi blev modtaget med, under vor Færden i de andre Herreder angaaende Beliggenhed af Høje, Dysser m. v., der viste sig da ligesom lidt Trevenhed, og Modspørgen — : »hvorfra vi kom, hvorfor vi vilde vide det og det«, som man ellers mener alene at være en Ejendommelighed hos Jyderne.

Musseherred har i sin geografiske Beliggenhed indtil for c. 200 Aar siden, været adskilt fra det øvrige Laaland ved Vandindskæringer og Vandløb, ligefra Fjorden ved Saxkjøbing ned ad Rad-

stedmose og ud til Bredningen syd for Laaland og Falster; efter nogle Traditioner skulde man kunne, endnu i Mands Minde, sejle gennem Landet fra Saxkjøbing til Rødby, saaledes har hele Herredet forhen været en Ø, og dens skovrige Terræn har, ligesom i Nordsjælland, været mindre let tilgængelig for fremmede Stammers Indtrængen og derved bevaret den urgamle Folkeraces Ejenommeligheder; og jeg tror at turde sige, at Musseherreds og Blikkingens Beboere ere Levninger af den oprindelige keltiske Race. Der er endnu et Træk, der er betegnende for denne Race i Historien om de Frejlev Skalke. I den sydøstlige Spids af Øen, er der et Landskab paa c. 1 Kvadratmil med store Skove, hvoraf den ene endnu tilhører Bønderne (Frejlevskov), og i den findes der endnu en Mængde Oldtidsgrave. Ingen Herremandsvælde har nogensinde undertvunget Beboerne, fri har de altid været og altid følt dem; men i Valdemar Atterdags Tid bleve de dog nødte til at afgive en Tribut til Lehnsmanden paa Aalholm, fordi de havde ihjelslaaet en kgl. Foged. Tributen bestod i, hvert Aar at levere 12 Par hvide Oxer med røde Øren; men engang havde man Mangel paa et saadant Par; de reddedes ud af Forlegenheden ved at farve de 2 Øxners Øren med rød Farve. Kongen vilde — eller kunde — ikke straffe dem, men morede sig over deres Snedighed, og til Minde om deres Bedrageri befalede han, at der paa Landevejen blev oprejst et Skammærke 15 Alen højt, som fik det Navn —: »Frejlev Skalkekors«; et saadant Stillads stod der endnu i 1879 og Frejleverne ere stolte af det, da det minder om deres Fædres Uafhængighed, og de sørger for, at det ikke forfalder.

I Midten af Juli var Undersøgelsen af dette sidste Herred paa Laaland fuldført; c. 70 Kirker over hele Øen og et endnu større Antal Høje og Dysser havde jeg indsendt Beskrivelser og Tegninger af, og i Forening med Engelhardt kortlagt et Utal af Høje; som han nærmere beskrev; det var den righoldigste og interessanteste Herredsundersøgelse jeg havde deltaget i.

Da Laalandsrejsen var endt forestod der en Rejse, der var lige saa interessant. Prof. Wimmer ønskede at have mig med paa en

Undersøgelse og Tegning af de slesvigske Stene og Mindesmærker, som vi hidtil kun havde i de af Thorsen benyttede og af Heinrich Hansen tegnede Runestene. Jeg rejste over Kolding, hvor jeg skulde træffe Wimmer, der opholdt sig der, for at festligholde sin Hustrus Fødselsdag den 16. Juli, og kom der ret tilpas samme Dag og deltog med Familien i en Kjøretour fra Kolding til Skamlingsbanke, og fik saaledes Lejlighed til at betræde det Sted, som fra Fyrrernes bevægede Tid var Forsamlingssted for de politiske Bevægelser, der vare iværksatte for at fremme og styrke Forbindelsen imellem Danmark og Slesvig. Med Sorg saae jeg den mishandlede Tilstand den 25 Alen høje Obelisk var i. Den var oprejst paa Banken, og bar Navne paa de Mænd, der havde virket for den slesvigske Sag, men i 1864 var den af de tyske Soldater paa en vandalsk Maade bleven nedskudt og sprængt; — nu var den atter rejst — men Mærkerne af de tyske Kugler saas og fortalte om Mishandlingen. Men et mere trøsteligt Syn var det her fra Bankens Top — at lade Blikket hvile over det omliggende Landskab og Lillebelts skjønne Kyster. Ja — her er skjønt i det kjære Danmark!

Rejsen syd paa den næste Dag var regnfuld og mørk, men det passede godt til den Stemning jeg var greben af, ved at fare gjen- nem det gamle danske Landskab, der voldelig var revet fra den danske Krone. Hvor hurtigt end Toget kørte, synes jeg dog Vejen var lang, og træt var jeg, da jeg endelig naaede Slesvigby. Nu skulle vi berede os paa næste Dag at drage ud til Danevirke, hvor den prægtige Runesten, »Skardastenen«, laa, og i de følgende Dage havde vi til Maal at besøge Louisenlund, øst for Slesvigby, hvor de to andre slesvigske Runestene ere opstillede i Slotsparken; de ere fundne i Nærheden af Byen og ved Vedelspang.

Under vort Ophold i Slesvig gjaldt det den første Dag at undersøge og aftenegne den store Skarda-Runesten, der ligger paa den ene af de saakaldte Tvehøje, lige under Danevirkevolden; Kjørslen fra Byen gik igjennem Forstæderne Friederiksberg og Bustorp, Navne der løde saa ofte i begge vore Krige. Det var et dejligt

Sommervejrr under vor Kjørsel, men jeg var ikke i Stand til at glæde mig ved de smukke Naturomgivelser; vemodige Tanker fulgte mig, og Erindringerne trykkede mig, naar Mindet traadte frem om de resultatløse Kampe her havde staaet, og det Blod af vor Ungdom der var ofret paa disse Steder. Endelig naaede vi Danevirke og Højen med Runestenen. Den var funden i Aaret 1858 og overdraget til en Stenhugger i Slesvig for at benytte den til forskjelligt Brug; men medens den laa der, opdagedes det, at den paa Forsiden og Kanten havde Runeindskrifter, han meddelte dette til Autoriteterne, som afkjøbte ham Stenen og anbragte den paa Højen, hvor den forhen var funden.

Professor Wimmer og jeg arbejdede i tre Dage ved Stenen, han tog Papiraftryk, medens jeg tegnede: Indskriften var hel og fuldstændig, og fortæller om en mærkelig historisk Begivenhed der er foregaaet her for henved tusinde Aar siden. Paa Stenen staaer: »Sven Konge satte denne Sten for sin Hirdmand Skarda, der efter at være draget vester paa, nu faldt ved Hedeby« (Wimmer, II, S. 144). Kongen der nævnes er Sven Tveskæg der henved Aar 1000 drog fra England, for at angribe og fortrænge en svensk Høvding der havde sat sig i Besiddelse af Landet omkring Slien og Hedeby. En haard og blodig Kamp har sikkert staaet her, thi paa flere Runestene i Nærheden af Slesvig og nogle andre Steder omtales denne Kamp.

Medens jeg arbejdede her ved Stenen, kunde jeg ikke afholde mig fra, af og til at lade Blikket glide ud over Omgivelserne. Højen hvorpaa jeg stod laa ca. 600 Alen udenfor Danevirkevolden og i Øst saa jeg den halvkredsformede Vold »Oldenburg« ved den store Bredning af Hadebynoer, og Syd derfor Selkernoer; og atter en halv Fjerdingvej syd for Runestenshøjene laa en Gruppe Gravhøje »Kong Sigurdshøjene«, og endnu yderligere i Syd saas den ældste Danevirkevold —: Kurgraven. Omgivet af alle disse Steder og de historiske Minder der ere knyttede til dem, optog mine Tanker og bandt dem fuldt saa meget som ved den gamle Runesten, der ogsaa, om end i faa Ord, talte om Begivenheder der engang foregik

her. Da vi havde afsluttet Arbejdet ved denne Runesten toge vi en Dag til det en Mil øst for Slesvig liggende hertugelige Slot Louisenlund; det var en herlig Kjøretour langs ad Sliens sydlige Bred, ud til den store Bredning af Fjorden ved Vejen til Ekernførde. Da vi kom til Slotsparken lode vi Vognen holde ved Portbygningen, medens vi spadserede op til Hovedbygningen, hvor vi fik at vide, at Hertug Friederik, vor Konges næstældste Broder, opholdt sig med hele sin Familie. Vi bleve meget høfligt førte ind og forestillede for Hertugen, og da Prof. Wimmer udbad sig Tilladelse at foretage en Aftægning af de to mærkelige Runestene der vare opstillede i Parken, bleve vi med stor Imødekommenhed strax førte ned til Stedet, hvor de stode vel bevarede og let tilgængelige i en smuk Stengrotte. Vi begyndte strax paa vort Arbejde og en Mand blev beskikket til fornøden Haandsrækning og Hjælp, saa Arbejdet gik rask fra Haanden.

Den første Dag havde jeg naaet Aftægningen af den ene Sten og begyndt paa den anden, der havde en lang Indskrift fordelt paa begge Sider, vi maatte dog standse Arbejdet da vi bleve indbudte til at deltage i Hertugens Middagstaffel. Efter Bordet viste Hertugen os om i Lokalerne, hvor vi fik see en stor Del fortræffelige Malerier, særlig Portrætter af den hertugelige Familie; henad Aften kørte vi tilbage til Slesvig. Den næste Dag foretog vi samme Tour noget tidligere, for at kunne faa Arbejdet fuldført før Taflet, hvortil vi atter vare indbudne. Den Dag havde jeg den Ære at sidde ved Siden af Hertuginde; iblandt Gæsterne var en ung Slægtning af hende, en Prinsesse af Würtemberg der var meget optaget af at lære Dansk, for at gjøre sig bekendt med dansk Litteratur. Medens vi opholdt os i Haven og paa Slottet blev der vist os den mest udsøgte Venlighed, og Hertugen, der talte udmærket godt Dansk, kom ofte ned til os i Parken og underholdt sig med os; særlig blev han glad, da Wimmer forklarede ham Stenenes Indskrifter. Den større Sten med Runer paa begge Sider fortalte, at —: »Thulfr, Svens Hirdmand rejste Stenen efter sin Fælle Erik, der faldt, da Heltene belejrede Hedeby, han var Styrismand

(Høvding) og en saare god Helt«. — Stenen fandtes 1796 paa en Mark ved Vedelspang imellem to Høje. Den anden Sten var fundet i Nærheden af den første, omtrent ved samme Tid, paa den staar — »Asfried lod gjøre dette Mindesmærke for sin Søn Siktrik, paa Knubes viede Høj«. (Wimmer I, S. 51).

Som den store Skarda Sten fortæller disse Indskrifter om den samme Kamp ved Hedeby, hvor Kong Sven overvandt den svenske Kong Siktrik, hvis Fader Gnuba, ved Hjælp af den svenske Kong Erik Sejersel, havde sat sig i Besiddelse af Hedeby; denne Forklaring meddelte Prof. Wimmer, og Hertugen var synlig meget glad ved at blive bekjendt dermed. Han var en meget indtagende og sympatetisk Personlighed, og ved det sidste Besøg han aflagde hos os i Parken, medens vi arbejdede ved Stenene, forærede han os hver et smukt Cigarfoutral med gode Cigarer, og ved Taflet den sidste Dag drak han et Glas Champagne med os for vor Konge, hans kjære Broder Christian den Niende. Den sjette August om Aftenen kjørte vi tilbage til Slesvig og rejste Dagen efter over Rensborg og Neumünster til Kiel; en underlig Omvej, men da der den Gang ingen Baneforbindelse var imellem Slesvig og Kiel maatte vi vælge den. I Kiel søgte vi strax hen til Museet, der dengang optog en Del Værelser i det gamle Slots nederste Etage; paa Vejen dertil led mit danske Hjerter ved i Havnen at see Skroget af vor gamle Fregat Gefion ligge ved et Bolværk; den var nu indrettet til Kaserneskip. Som bekjendt blev den erobret i Kampen ved Eckernförde den 4. April 1849. Jeg kjendte Skibet paa Gallionsfiguren og Ornamenterne, som jeg havde hjulpet min Fader med, da han gav Tegninger til disse, medens Fregatten var under Bygning.

I Museet gjaldt vort Arbejde at faae Tegninger af en Runesten, der forhen havde staaet ved Bjolderup 1½ Mil sydvest for Aabenraa, og som nu var ført til Museet i Kiel. Den var i Form som en Ligsten fra 12te Aarhundrede og paa dens glathuggede Flade var foroven indhugget et Ornament, derunder et Kors i Form af et Sværd og atter under dette en Linie i Runeskrift —: KETIL ·

URNE · LIGGER · HER. Stenen fandtes 1717 liggende som Tærskelsten foran Indgangen til Bjolderup Kirke, og blev derefter opstillet i Vaabenhuset, hvorfra den senere førtes til Kiel. I Museet var ogsaa nogle sjeldne Guldrakteater med Runeskrift, som Wimmer ønskede at faa aftegnede. Vort Ophold var kun kort i Kiel, da Wimmer agtede at foretage en Tour til Bornholm i Følge med mig, hvorfor vi med Dampbaaden rejste til Kjøbenhavn og over Malmø og Ystad naaede Rønne. Paa Sørejsen om Natten dertil, indtraf den Ulykke, at en ung Mand fra Kjøbenhavn ved Navn Klejn, blev skyllet overbord og forsvandt; det lykkedes ikke at redde ham, uagtet der gjordes Forsøg derpaa, ved at standse Farten og en Tid opholde Damperen paa Stedet. Ankommen til Bornholm droge vi om til alle Runestenenene paa Øen, som jeg alt tidligere havde været ved i 1865 med Prof. C. Sæve og Stephens. Aakirkeby Døbefonten med de mærkelige Billeder og Runeindskrifter, var selvfølgelig det vigtigste Arbejde; da den hørte til de middelalderlige Mindesmærker, var den ikke tidligere aftegnet af mig. Den har megen Lighed med Døbefonten i Bjergsjø i Skaane, men dennes Indskrifter ere i latinske Bogstaver. Under vort Ophold paa Øen besøgte vi ogsaa den gamle Borgruin Hammershus. Jeg mindes ikke denne Borgs Slutningshistorie, men den brændtes ikke af, som ellers var de danske Slottes Skæbne. Dens Oprindelse henføres til det 12te Aarh., da Erkebiskop Asser skal have anlagt en Borg her; senere havde Kong Valdemar den, og under Christoffer den 1ste tog den lundske Biskop den atter tilbage og havde den en kort Tid indtil 1259. Derefter var den længe et »Tvistens Æble« imellem Bispesædet og Kronen, tilsidst kom den ved Pantsætning i Lübeckernes Besiddelse 1525 som beholdt den til 1576. Her var det at Corfitz Ulfeld og hans Hustru vare fængslede fra 1660 til 61, og hvorfra de gjorde et mislykket Forsøg paa at undvige; senere førtes de til Kjøbenhavns Slot. I Aaret 1719 blev en Religionsreformatsor indsat paa Hammershus i haardt Fængsel i syv Aar indtil 1726. I den derpaa følgende Tid forfaldt Borgen mere og mere, og meget af dens Murværk anvendtes til

Befæstninger ved Rønne; nu ligger den som en Ruin og et sørgeligt Minde om vor Fortid.

I den tilstundende Vinter mellem 1879—80 var jeg som sædvanlig i Arbejde for Oldskriftsselskabet, og for Etatsraad Dr. L. Müller tegnede jeg nogle antike, græske Metalspejle med mytologiske Billeder; endvidere udførte jeg for Ministeriet en Indskrift til Hertug Christoffers Sarkofag i Roskilde. Men det største Arbejde var dog Radering af de mange skaanske og endel jyske Runestene til Prof. Wimmers Værk. Henad Foraaret 1880 blev jeg afbrudt i min Stuevirksomhed ved en kort Rejse til Fyen, for at tegne nogle middelalderlige Gravstene til Prof. Løffler; jeg gjorde med det samme et kort Besøg paa Broholm for at tegne nogle flere Stykker Oldsager til Kammerherre Sehesteds Værk om de fynske Oldsagsfund. Da jeg kom tilbage til Kjøbenhavn ønskede Engelhardt atter mit Følgeskab paa en Herredsundersøgelse; jeg havde imidlertid forinden at aftegne nogle Gravstene i Salling, men lovede at træffe sammen med ham i Thisted, og derfra sejle op ad Limfjorden til Sydspidsen af Hannæs for dér at begynde Undersøgelsen af

VESTER HAN-HERRED.

Efter de fleraarige Toure i det frodige og skovrige Laaland, var det en behagelig Forandring atter at færdes hen over de brune Lyngmarker og hvide Sandbakker og Klitter i Jylland; den friske Luftning fra Vesterhavet og det smukke, bølgeformede Landskab nød jeg ret og glædede mig ved. Hanherred danner som bekjendt, en Forbindelse imellem Thy og Vendsyssel, det er 6 Mile langt og 2½ Mil bredt; langs den nordlige Side strækker sig den store »Jammersbugt« der ombruser dets Kyster, og mod Syd bølgler Limfjordens mere rolige Vande sig. Hist og her imellem Bakkerne seer man de kjønne smaa Granit Kirker, der mindede mig om Morsø, og ved dem mange gamle Gravstene med et simpelt Reliefkors, uden Skrift, der saaledes betegnede dem som henhørende

til Tiden før Aar 1200; inde i Kirkerne fandt jeg ogsaa lignende Stenalterborde som paa Morsø. De ti Kirker jeg her undersøgte og tog Tegninger og Beskrivelser af, vare alle byggede af velhugne Granitkvadre, men i Tidens Løb var der ogsaa med dem sket Forandringer og Tilbygninger med røde Teglsten; endnu havde dog nogle beholdt de smaae halvrunde Apsider, der i deres romanske Stil betegnede deres høje Alder. De gamle Stenportaler vare for det meste ødelagte og forstyrrede, saaledes laa der paa Vesløse Kirkegaarden en af Jord bedækket, tre Alen lang Sten med en snoet Kantomfatning og i nederste Del Ordet --: NIKLAS — i Runer. Den var tidligere bleven antagen for en Ligsten, men jeg er af den Mening, at den har været en Sideløp til et Portal, der har haft én ved Kirken endnu bevaret Tympanon med en i Relief hugget »Agnus Dei« til Overparti. Mærkelige Billedstene af Granit traf jeg flere af her i Herredet. Paa Klim Kirkegaard laa en saadan Sten der var 3 Alen lang og formet som en Kiste med halvrund Overdel; paa dens Sider var udhugget romanske Ornamenter samt en Mand, der jager nogle Dyr. Tømmerby Kirke er en af de mærkeligste og har været mindre udsat for Forandringer. I dens Granitmure var flere Kvadre med Udhugninger af Dyr o. desl., en Sten havde et Billede af en Jæger blæsende i et Horn, paa et Spyd bar han et Dyrehoved og bag ham løb en Hund; flere andre Stene havde noget lignende Billeder. Paa Kirkegaarden laa en underlig Sten der lignede noget de engelske, korsdannede Mindestene der findes Billeder af i Stephens Værk, den var 3 Alen lang, og paa dens øverste Del var udhugget et Hoved i Relief, og derover en Arm, hvis Haand holdt en Oblat, Hostien; i Haandfladen var indhugget ---: DEXTERA · DEI · REX (Guds højre Haand.) Paa Stenens Bagside var Konturen af en Løve og Ordet LYCRI*) Men et endnu mærkeligere Stenhuggerarbejde fandt jeg i Kirkens gamle Døbefont; her saaes paa Kummen en Fremstilling af den bekjendte Fabel om Storken og Ræven. Man ser den første stikke sit lange Næb ned i en langhalset Flaske, medens

*) De tre mærkelige Gravstene ere nu i Nat. Museet.

den sølle Ræv staar paa Bagbenene og slikker Flasken udenpaa. Mærkeligt er det, at denne Fabel har været kjendt saa tidligt her i Vestjylland; Tiden for Døbefontens Udførelse stemmer i Alt med de mange der findes i Jylland, og kan henføres til Aar 1200. Over Kirkens nordre Dør er endnu levnet en Granit-Tympanon med en kækt udhugget Dragefigur, og paa sydlige Side en lignende Tympanon med »Agnus Dei«. Tømmerbykirke er en sand Mønsterkirke i Herredet, dens Indre gjemmer ogsaa en Mærkelighed, thi her fandt jeg et sjældent Alter af Granit, hvis store Bordplade hvilede paa 4 smukke, fritstaaende romanske Søjler. Den senere Middelalder var her repræsenteret ved flere Epitafier, der vidnede om, at anseete Herremænd har værnet om Kirken; man seer ogsaa paa Kirkestolene udskaarne Skjolde med Gyldenstjerner og Rudernes Vaabener samt Aarstat 1590. Prædikestolen maa ikke forglemmes, den er mærkelig ved de udskaarne Fyldinger, der i hele deres Karakter og Figurbilleder viser, at en hjemlig Kunstner har forfærdiget dem; i de nærliggende Kjetterup og Hjortdal Kirker var lignende Prædikestole fra 1573. I Vesløse Kirke var Stolestader med Juellers, Lykkers og Ulfstands samt Krabbers og Langers Vaabener, og under Kirkens Gulv laa et Gravkapel med Kister, hvori flere af disse Slægters Afdøde hvilede. Ikke langt fra denne Kirke ligger en større Gaard, der forhen var den i 16. og 17. Aarhundrede oftere nævnte Væsløsegaard, hvor flere af de nævnte Adelige residerede. Yderligere Beskrivelser af Kirkerne findes i mine Indberetninger til Nat. Museet.

Landskabet bærer Udseende af, at det tidligere kun lidet har egned sig til Agerbrug, Klitter og Havsand sees overalt; Bygholms og Vesløsvejler skærer sig i brede Vande fra Limfjorden op mod Vesterhavet, og synes for ikke mange Aarhundrede siden at have været forenede med dette. Fra den nordre Spids af Bygholmsvejlen og ud til Havet er der et Ejd ca. $\frac{1}{2}$ Mil langt, der med de høje bratte Sider seer ud som en Hulvej ud mod Havet. Bankerne ende i det bekjendte Bulbjerg, og udenfor i Havet rejser sig den underlige Klippeblok, Skarreklit. Paa de høje Banker der omfatte

den sandede Lavning eller Ejd, ligger flere Langdysser og Gravhøje, der meddeler, at der i den fjerne Oldtid har boet en talrigere Befolkning paa disse Steder.

Ikke langt herfra er »Bjergets Kro«, hvor jeg under mine Rejser tidligere for Thorsen, og nu med Engelhardt, jevnlig boede. En Dag under de første Rejser, saa jeg ved Højvande i Vesterhavet, at dette havde bredet sig et Stykke ind imellem de høje Banker over det lave mellemliggende Ejd; min Tanke førtes derved hen til, hvad der fortælles om Harald Haarderaades snilde Undvigelse fra de Danske i Limfjorden 1061. Efter at han var vel sluppen ud fra Aggerssund Snevringen ved Løgstør og styret vest (nord-vest) paa, som Sagaen siger, var — efter min Mening — en Passage over dette Ejd, det eneste og bedste Sted at vælge for hurtigst at naae ud til det frie Hav. Ejdet har muligt dengang været endnu mere oversvømmet end i Nutiden. Let maatte det saaledes have været ham at drage med sine Smaaskibe denne Vej, fremfor at sejle syd paa over den store Limfjordsbredning, og igjennem Salling- og Odde Sund for at naae ned til Agger eller Tyborøn, de Danske vilde da med deres større Skibe have naaet ham forinden.*) Men hvad kan det nytte at give nogen Antydning af, hvilken Vej Kong Harald valgte for at slippe ud af Klemmen, de Lærde har skrevet saa meget om, at han er gaaet en anden Vej, end den jeg formoder, og dersom alle de Ord der er talt og skrevet om denne Sag havde været Vand, saa havde der maaske været nok til at fylde Ejdet ved Vust, saa at Harald i Mag havde kunnet sejle derover, istedetfor møjsommeligt at trække Skibene over ved Haandkraft.

Men jeg vil fortsætte mine Meddelelser om Undersøgelsen vedrørende Høje og Dysser der i Herredet. Ved Vesterkældsgaard var en Langdysse der maalte 183 Fod i Længde, Gravene i den vare forlængst ødelagte; af Høje var der en stor Mængde, men smaae, unseelige og formentlig fra Jernalderen. Paa Hingelberg

*) Jfr. Aarb. for Nord. Oldsk. 1868, S. 113, og 1869, S. 277, 1870, S. 111, og Geograf. Tidsskr. 1. B. 1877, med 1 Tavle og 6 Kort.

Hede laa en samlet Gruppe af 16—18 Smaahøje, ingen af dem var højere end 3 Fod, og iblandt dem laa der smaa, firkantede Langgrave uden Højning, og kun omfattede med mindre Stene; Længden af dem var imellem 26 og 48 Fod, alle sikkert Grave fra Vikingetiden. Den mærkeligste Samling af saadanne Grave fandt vi paa Højstrup Mark under en høj Banke i Tømmerby Sogn; det var en enestaaende mærkelig Gravplads af ca. 500 Fods Længde og 200 F. Brede. Her fandt vi 37 Langgrave og lave Runddysser, 3 Skibssætninger og flere Rester af andre Grave, ingen af Smaahøjene rejste sig over 3 Fod fra Jordsmonnet. Engelhardt lod nogle af dem udgrave og fandt Levninger af brændte Ben, Rester af ubrændte Skeletter, Lerpotter og et Par simple Øxer af Jern. I en Grav var der et noget rigere Udbytte, her laa Stumper og Rester af Træ, Jernnagler og Vinkelbeslag, der maa have hørt til en Ligkiste. Liget var helt fortæret, da Jordlaget over denne Grav — som over de andre — kun var et Par Fod, men vi fandt dog en Jernkniv og nogle Glasperler, hvilket betegnede Graven som hørende til den tidlige Jernalder. I Øsløse Sogn traf vi paa en lignende Gravplads, men hvad der udmærkede den førstes ved Højstrups var, at der over hele Pladsen imellem Gravene var rejst henved 75 Bautastene fra 5 til 6 Fods Højde, der gav det Hele et eget Oldtidspræg; jeg tegnede Bautastenen og tog Plan og et Billede af hele Gravpladsen, og Stedet blev af Engelhardt erhvervet til Fredning. Det var en Gravplads fra Jernalderen af samme Art som den jeg forhen havde seet paa Laalands sydøstlige Kyst, paa Hjortehammertangen i Blekingen og paa Amrum.*) (jfr. Worsaae »Blekingske Mindesmærker«). Endnu et mærkeligt Sted i Hanherred maa jeg omtale; det er det anseelige Højdedrag, St. Jørgensbjerg (Kjætterup Sogn), der er omgivet af dybe Slugter og Lavninger, og dets Navn er indskrevet i Historien. Det var her at Morsinger, Thyboere og Vendelboerne havde samlet en Hær, som tilføjede Kong Christoffer af Bayerns Tilhængere et stort Nederlag

*) Tømmerby eller »Højstrup Bautastensplads« har jeg tegnet og beskrevet i Illustr. Tid 1881, S. 128.

i Aaret 1441. Bønderne holdt endnu fast ved den bortflygtede Kong Erik af Pommern og vilde ikke underkaste sig Kong Christoffer. Ved Hjælp af dybe Grave og andre Forhindringer havde de sat sig fast paa Bjerget, som den panserede Rytterhær forgæves søgte at komme op til. Den kongelige Hær blev fuldstændig slagen, og mange Adelsmænd faldt paa Pladsen, men kort Tid derefter kom Kong Christoffer selv med en større Hær, og ved Underhandling fik han Thyboerne og Morsingerne til at drage bort, kun de haardnakkede Vendelboere vilde ikke bøje sig og modtog Kampen; efter en lang Modstand og blodig Strid bleve de dog overvundne. Naar man staar paa det lille lyngbevoxede Bjerg, paa hvis Overflade er samlet en Mængde smaa Jordhøje fra Oldtiden, og lader Øjet glide ned ad de bratte Sider af Banken, ned mod de dybe Slugter og Lavninger der omgiver den, maa man undres over, at en krigsvant Hær uden Skyts turde vove at angribe dette Sted; intet Under var det derfor, at det kostede saameget Blod for Angriberne. Jeg har i Illustr. Tidende 22. Bind, 1880, no. 1105 givet en Tegning og Beskrivelse af denne mærkelige Valplads.

Efter at have fuldført Undersøgelsen af Kirker og Højenes Betegnelse paa Kortene over Herredet, syslede jeg med Rentegning af de henved fyrretyve Tegninger der var Udbyttet af Rejsen; men mine Rejser for Sommeren var endnu ikke endte, thi med Engelhardt maatte jeg nok engang paa en Revisionsrejse i Laalands østlige Del, hvor nogle mærkelige Langdysser og Høje skulde undersøges og opmaales; da denne Rejse var endt drog jeg til Hjemmet, hvor jeg i Vinterens Løb syslede med mine sædvanlige Arbejder, navnlig for Oldsk. Selskabet og med Raderinger til Prof. Wimmers Runeværk.

ARBEJDET I LÜBECK OG SCHWERIN 1881.

Da Sommeren nærmede sig fik jeg en velkommen Anmodning fra Kammerh. Worsaae, om at udføre et stort og interessant Arbejde. Assistent ved Museet, Dr. ph. Henry Petersen havde ved et Besøg i Lübecks Maria Kirke opdaget, at der i dens nordre Sidegang var ophængt et gammelt dansk Skibsflag, som var erobret fra et dansk Orlogsskib i Aaret 1427; denne Trophæ var af Lübeckerne anbragt i Kirken til Minde om Søkampen, som nok forøvrigt ikke havde været heldig for dem. Da Dr. Petersen gjorde Worsaae opmærksom paa denne Fortidslevning, vakte det i høj Grad Worsaaes Interesse, og han fik udvirket Frederiksborgmuseets Bestyrelse til at bekoste en Kopi af Flaget, som han bad mig om at udføre. I den Anledning satte han sig i Forbindelse med Lübecker Senatet, og fik udvirket Tilladelse at lade tage en Kopie af det gamle Flag, men det maatte ske, uden at det fjernedes fra Kirken.

Jeg rejste derfor til Lübeck i Slutningen af Maj Maaned med Anbefalinger til den danske Konsul Hr. Petit, og Senatsekretæren Dr. jur. Enkelberg, der begge modtog mig paa det venligste, og sørgede for al den Hjælp jeg behøvede til Paabegyndelse af Arbejdet. Til Arbejdsrum anvistes mig det gamle interessante »Burgmeister Kapel« i Mariakirken, og efter at det gamle Flag heldigt var nedtaget fra Hvælvingen, udspændte jeg det paa en Blændramme i Kapellet. I tre Uger arbejdede jeg uafbrudt paa Gjengivelsen og søgte at udføre den saa tro som muligt; selv Lærredet jeg malede den paa var af samme Vævning, og anskaffet ved Hjælp af en i Byen anset Borger og Lærredshandler, der var taget paa Raad med i samme Anledning. Under det lange Ophold i Lübeck fik jeg god Lejlighed til at gjøre mig bekendt med alt det interessante der findes i den gamle middelalderlige By, og en varm Taknemmeligheds Følelse bevarer jeg stedse for den Venlighed Hr. Konsul Petit viste mig, ved at at føre mig om til flere

Steder, hvor hans anseete Navn og Person gav en let Adgang. Den gamle Kirke havde ogsaa meget der fængslede mig, den er bygget ved Aar 1304 og har mange rigt udskaarne Epitafier, Stolestader, og særlig smuk er den mægtige Altertavle, hvis Bagside har en Figurfremsstilling af de tre Vise med Følge, der ved en mekanisk Indretning sættes i Bevægelse hver Middag for at tilbede Maria med Barnet. Dette foranledigede ofte en Del Forstyrrelse i Kirken ved de mange Nysgjerrige, der da besøgte den. Ligeoverfor Kapellet, hvori jeg sad og arbejdede, er et andet Kapel, hvor der paa Væggen er anbragt Maleren Cornelius Billeder af »Dødningedansen«, der ogsaa drager nysgjerrige Folk til Kirken. Men i arkitektonisk Henseende staar det skønne »Afladskapel«, — som det endnu kaldes — højest, Hvælvingerne bæres af 2 slanke 15 Alen høje Monolithsøjler af ædel Form; her stod en meget stor, udmærket udskaaen Altertavle med en figurrig Fremstilling af Maria-Legenden. Alt dette glædede mig at see, og meget andet, naar jeg løsrev mig fra mit Arbejde og foretog en lille Vandring omkring i Kirken. En Dag sad jeg i stille Ro og malede paa det 5 Alen store Lærred, da »der Küster« hæsblæsende stormede ind til mig i Kapellet og meddelte mig, at »der Koenig von Dänemark« vilde om et Øjeblik komme for at see det gamle Flag, og han bad mig, ikke at nævne noget om, at han havde sagt mig det. Nogle Minutter efter kom vor kjære, gamle Konge med Prins Hans og Chefen for Kongeskibet samt andre Officerer ind i Kapellet, jeg lod som jeg blev yderst overrasket og tog mod dem med Pensler og Palet i Haanden. Kongen saae med levende Interesse paa det gamle Flag, og efter hans Anmodning forklarede jeg ham Billederne og Helgenfigurerne samt de malede Vaabenmærker og tilføjede, at Opdagelsen af Flaget og de Oplysninger vi havde om det, skyldtes Dr. ph. Henry Petersen, som ogsaa havde paavist, at Tabet af Flaget var sket under en Kamp i Øresund 1427. Da jeg havde fortalt dette om Flaget viste jeg Kongen om i Kapellet, hvor der langs Væggene stode Rækker af Sæder i gothiske Udskæringer, ganske lig Chorstole i Kirkerne. Traditionen

sagde, at de mægtige Handelsherrer i fordums Tid samledes her, naar vigtige Foretagender forestod; og da jeg viste Kongen Stolene kunde jeg ikke lade være at yttre, at sikkert har disse Herrer mangen Gang siddet her og bygget Planer om at stække de Danskes Modstand, og søge at bemægtige sig hele Handelen paa Østersøen; men — lagde jeg til, og viste Kongen den aabne Nedgang til den nedenfor liggende Gravkælder —: »nu hvile de rolig dernede i de rigt udstyrede Kister«. Jeg tilbød at føre Kongen derned, men han takkede og kastede et vemodigt Blik ned i Rummet. Kort efter forlod han Kapellet med Tak for alle Oplysninger om Flaget og Kapellet, ligeledes takkede Prins Hans og lovede at bringe en Hilsen til Worsaae, som havde anbefalet Kongen at tage det gamle Flag i Øjesyn under Opholdet i Lübeck.

Naar jeg havde afsluttet mine Arbejdstimer i Kirken glædede jeg mig ved at vandre om i Staden; det i Forbindelse med Maria-kirken byggede gothiske Raadhus tog jeg grundig i Øjesyn baade udvendig og indvendig. Det er en kostelig gammel Bygning i to retvinklede Fløje, hvis ældste Del er fra 1444 og prydet med en Mængde Smaataarne; den sydlige Fløj er noget yngre og bygget i Renaissancestil ved Aar 1570. I den nordre Del er en bred Trappe, der fører ned til den, i alle tyske Byer, velkendte »Rathhauskeller«, et stort hvælvet Rum med flere kraftige Piller. Ved Konsulens Bistand fik jeg ogsaa seet det Indre af Raadhuset, her var særlig »Audienssalen« og »Krigsstuen« mærkelige, begge udstyrede med rige gothiske og renaissance Udskæringer i Paneler og Væggestole. Ved et uventet Besøg af Dr. Henry Petersen fik jeg ham med for at bese det Indre, og tilsidst maatte han følge med mig ned i Kælderen for at drikke et Glas god Rhinskvind. Han var i Lübeck for at inspicere mit Arbejde og bragte en venlig Hilsen fra Kammerherre Worsaae.

En anden Bygning fra Hansatiden var »Haus der Kaufleutecompagnie«, her saa jeg et prægtig udstyret Værelse med Egetræssæder lig Chorstole langs Væggene, Konsulen førte mig ogsaa ind i det gamle Helligaands Hospital, hvor jeg saae kjønne Rum

med rige gothiske Træudskæringer; udvendig er det prydet med 3 Spidsgavle og 5 slanke Smaataarne. Den gamle Domkirke fik jeg ogsaa gennemseet, den er ikke saa rigt udstyret som Maria-kirken, men er mindre berørt af nyere Forandringer og bærer mere Præg af den oprindelige Arkitektur. Det angives, at den skal være bygget af Henrik Løve ved Aar 1173, senere ombygget 1276 og Choret 1334; de to Taarne ere 120 Meter høje. Inde i Kirken fandt jeg mange Mærkeligheder, Døbefonten er fra 1445, og Prædike-stolen er omgivet af et kunstigt smeddet Jerngitter, som Sagnet siger, at »den Onde selv har udført«, og i Gulvet sees de pragtfulde med Niello indlagte Bronze-Gravplader fra 13. og 14. Aarh. I et Kapel i sydlige Sideskib stod et smukt lille Alterskab med Malerier af Hans Memling, Hovedbilledet fremstiller Kristi Lidelseshistorie, Korsdragningen m. m. og malet med Memlings fine Pensel; paa den ydre Side af Fløjdørene ere Mariæ Bebudelse, og paa Indersiden Helgenerne: Blasius, Hjeronimus, Johannes Døber og Aegidius med Hjortekalven. For den sidstnævnte er indviet en Kirke der i Byen, som bærer hans Navn; og bygget Aar 1400.

En Bygning der strax falder i enhver Besøgendes Øjne, er den mærkelige »Holstenthor«, daglig var jeg henne ved den, da Vejen til de udenfor Staden liggende Spadseregange gaar igjennem dens Port. Dens mellemste Parti er ved mange Buer delt i 3 Afdelinger, midt over dem er en smuk, gothisk Gavl og ved Siderne to Taarne med svære kegleformede Spir. Bygningerne siges at være opført 1470. Tæt ved denne gamle Bygning overraskedes jeg ved at see en gammel Bekjendt, det var et tidligere Vagthus for den danske Militærafdeling der forhen var stationeret her, da den dansk-holstenske Grænselinie gik lige ind til »Holsterporten«. At den faldt mig i Øjnene var grundet paa, at den var bygget ganske i Stil og Form, som de Vagthuse, vi tidligere havde udenfor hver Port i Kjøbenhavn, og hvoraf de sidste endnu stode i Kastellet; at Lübeckerne holder Hævd over en saa uvæsenlig lille Bygning rørte mig, og vakte min Agtelse for de lübeckske Borgere. Endnu maa jeg omtale en karakteristisk Bygning, det er den høje taarn-

formede Burgthor, bygget 1444 i gothisk Stil; den uskjønne Hætte der er anbragt paa dens øverste Del, stammer fra en nyere Tid. Paa den store Plads, der endnu 1881 var udenfor den, skal være foregaaet en historisk Begivenhed i Aaret 1806, her maatte General Blücher med den sidste Rest af den preussiske Arme fra Jena-Slaget, overgive sig til Franskmændene. Da jeg endelig havde faaet fuldført Kopien af Flaget, blev det store Lærred afsendt til Kjøbenhavn, og senere indlemmet i Frederiksborgmuseet, hvor det nu er ophængt.

Jeg kunde ikke selv følge med og overlevere mit Arbejde i Kjøbenhavn, thi i de sidste Dage under mit Ophold i Lübeck fik jeg en Skrivelse fra Inspektør, Dr. Henry Petersen med Anmodning om at rejse til Schwerin, for i det derværende Statsarkiv at tegne nogle Sigiller paa Dokumenter fra 12.—13. Aarhundrede, der vedrørte danske Forhold.

Schwerin By er ikke stor, men dens Beliggenhed ved de store og smukke Søer er henrivende skøn, dog er det stolte og mægtige Slot Perlen i Landskabet. Over den karakteristiske Brobygning, paa hvis Hjørner er opstillet to kække Grupper af obotritiske Hestetæmmere, kommer man ind i Slottet. Oprindeligt er det en gammel Bygning fra 15.—16. Aarh. men helt ombygget 1845 af Arkitekt Demmler og meget lig det bekjendte Slot Chambord i Frankrig; den egentlige Fuldførelse skete dog først 1857 under Arkit. Stüler. Pladsen hvorpaa det ligger er den samme, hvor den gamle Borg stod, hvori Kong Valdemar Sejer og hans Søn sade fangne i flere Aar, og i Kjælderen skal der endnu være Murlevninger af den gamle Bygning. For en Afgift af en tysk Mark fik jeg og en svensk Lærd, jeg havde gjort Bekjendtskab med i Stadsarkivet, Adgang til at bese Slottets Indre, og en Kustode viste os meget venligt om i alle Salene. Riddersalen var især imponerende og arkitektonisk skøn, den store Vaabensal ligeledes, her var en fortrinlig Samling af Rustninger og alle Slags Vaaben fra de forskjelligste Tider; det skjønne lille Slotskapel med de rigt udstyrede Epitafier fik jeg ogsaa seet. Derefter foretog vi en Vandring igjen-

nem de øvrige Sale i Slottet, som heldigvis i den Tid ikke var beboet; her saae jeg en Mængde udmærket malede Portrætter af mecklenborgske, danske og svenske fyrstelige Personer. I en Sal saae jeg saaledes det smukke Maleri af den stolte og skjønnede Dronning Louise af Preussen, hun var født Prinsesse af Mecklenborg, og om hende siges det, at Napoleon den store skal have yttret, at hun var det eneste Mandfolk han havde truffet paa i Tyskland. Dronningen er fremstillet i fuld Størrelse trædende ned ad en Trappe der fører ned til en Have. Af andre Bygninger i Staden staar den lille Arsenalbygning særlig smuk i sin Arkitektur; den er opført af Demmler 1844, og ligner i sit Ydre meget Theof. Hansens Arsenalbygning i Wien, som han byggede 1855, saa man fristes til at antage, at Hansen har ladet sig paavirke af Demmler. Den ny St. Paulskirke er ogsaa en arkitektonisk Prydelse for Byen, dens prægtige Glasmalerier glædede mig meget at see. Kirken er bygget af Arkit. Krüger. Men den gamle Domkirke var dog Perlen, og i den er endnu bevaret meget af dens gamle Arkitektur, særlig i de svære Taarnmure; hvis yngre Del stammer fra Tiden ved 1430. Bag Kirkens Højalter er et helligt Bodskapel med flere hertugelige Begravelser; her fandt jeg ikke mindre end tre af de prægtige graverede Bronzeplader af lignende Arbejde, som dem jeg nylig havde seet i Lübeck; én af dem havde Aarstal 1473, en anden i Form af et Epitafium, var til Minde om en Hertuginde Helena og forfærdiget af den berømte Metalkunstner Peter Vischer i Nürnberg ved Aar 1525. Schwerins Museum var mig ogsaa en Glæde at see, her fandt jeg flere udmærkede Malerier, men Oldsamlingen sammesteds interesserede mig nok saa meget, da her er gode Sager fra Bronzealderen der kunde maale sig med vore egne i Kjøbenhavn.

Naar jeg var træt af Arbejdet i Arkivet vandrede jeg ofte i de smukke Anlæg ved Søerne, jeg hvilede mig da paa en eller anden Bænk, undertiden i Følgeskab med den før omtalte Svensker, Dr. Rydberg, der ligesom jeg arbejdede i Arkivet med Kopiering af Aktstykker vedrørende den svensk-mecklenborgske Historie. I

dette Arkiv saae jeg mange mærkelige Sager der berørte vore danske Forhold; iblandt gamle Sigiller foreviste Hr. Wiggers mig det ældste danske der eksisterer, nemlig Kong Knud den 6te, ligeledes viste den imødekommende og venlige Arkivar mig et Sigil, som han sagde var Junker Stranges, der paa Kong Valdemar den 2dens Vegne førte Dronning Dagmar hertil fra Bøhmen; det overraskede mig at see, at det var ganske som Ulfelternes (en Ulvs Overkrop med Fuglehale og Ben). Arkivar Wiggers viste mig endnu mere, det var den gamle Kierchbergske Krønike fra 1378, paa hvis Pergamentsblade var ypperlige kolorerede Billeder vedrørende den danske-mecklenborgske og svenske Historie. Titelbladet var især interessant, paa det var paa Guldgrund malet et Billede af den gamle Hertug Albrecht af Schwerin, Magnus Smeks Svoger, der overrækker Sønnen Albrecht en Fane med de tre nordiske Rigers Vaabener, der antyder Arveretten til disse Riger; Albrecht var som bekjendt en Tid Sveriges Konge. Maleriet der er 14 Tom. højt og 10 Tom. bredt, fik jeg Tilladelse at kopiere, og Gjengivelser deraf udførte jeg senere til Frederiksborg Samlingen og til det Kgl. svenske Nationalmuseum, da det maa ansees for det eneste Portræt der findes af den unge, smukke, gullokkede Hertug Albrecht, som efter Magnus Smek blev Konge i Sverrige 1374. Nogle andre Billeder kopierede jeg ogsaa, som nogen Tid efter, fremkom i Aarbøger f. nord. Oldkyndighed.

Da jeg var færdig med mine Arbejder i Schwerin, var det min Agt at rejse over Rostock, Wismar og de andre nærliggende Byer og derefter til Berlin for atter at see Museerne der, men denne Rejseplan blev forhindret ved, at jeg i Statsarkivet fik et Telegram fra Worsaae, hvori han bad mig om, naar jeg var færdig i Schwerin, da at rejse til Kiel, for i Museet dér at sammenholde vore hidtil i Kjøbenhavn ^{bevarede} værende Afbildninger af de to berømte Guldhorn med de i Kiel ^{bevarede} allerældste Tegninger, og opgive og aftegne de Uoverstemmelse jeg maatte finde.

Da jeg kom tilbage til Kjøbenhavn og forelagde de fundne Af-

vigelser, bad Worsaae mig om at tilføje og gravere disse paa de to Kobbertavler der var benyttede i P. E. Müllers Prisskrift i 1806, og Pladerne bevaredes derefter — saavidt jeg veed — enten i Kongens Bibliothek eller i Nat. Museets Arkiv.

UNDERSØGELSER I VENNEBJERG HERRED.

Da jeg atter var i Ro i Hjemmet, blev jeg igjen anmodet af Prof. Engelhardt om at følge ham paa en Undersøgelse i et Herred i Vendsyssel, og i Slutningen af Juli 1881 rejste vi til Hjørring. Foruden de 3 Kirker i denne By har Vennebjerg Hrd. 16 Landsbykirker der alle oprindeligt have været byggede af Granit, men som vore andre Kirker, undergaaet Til- og Ombygninger med røde Teglsten. Skallerup, Vennebjerg, Jelstrup, Tornby har Taarne, og Ugilt, Horne har Spor af, at de har haft saadanne. Af udhugne Billedstene indsatte i Murene findes der flere i omtrent alle Kirkerne. Jelstrup og Vennebjerg Kirker havde i Portalerne halv-runde Dørstene med Udhugninger, og paa Skallerup Kirkegaard laa en stor Gravsten der var formet som en Ligkiste med halv-rund Overdel, men uden Udhugninger: den hvilede nu paa 2 opretstaaende Endestene. En saadan Endesten i Form af et Kors fandt jeg ogsaa paa Rubjerg Kirkegaard, vistnok Rest af en forstyrret Grav. I Kirkernes Indre var rige Minder fra Middelalderen, der vidnede om, at velstillede Adelsfolk havde boet her, og som man ogsaa maa tillægge de store Forandringer Kirkernes Ydre ere undergaaede. I Sindal Kirke var en prægtig Prædikestol med Krabbes, Kaasers, Wifferts og Lindenows Vaabenskjolde, Kirkestolene vare ydstyrede med Udskæringer og bære Aarstal 1636. I Ugilt Kirke er en smuk Altertavle og et Par sjældne Bronze Alterstager med Lungers, Kaasers og Urners Vaaben, og i Rubjerg er rigt udskaarne Kirkestole fra 1589. Asdal Kirke har en Prædikestol der er et lille Kunstværk, i hvis Fyldinger er udskaarne Vaabener —: Banners, Rosenkrans, Juulers, Lungers og Schestedes. I Harritslevkirke er en Altertavle, der vel ikke er noget Kunstværk,

men den har en Indskrift der meddeler at —: »Niels Ibsen Snedkere har gjort den 1610«, altsaa et hjemligt Arbejde. I samme Kirke er et Træbasrelief med en Fremstilling af Abraham der er i Færd med at ofre sin Søn, Englen staar ved Siden af ham og holder det løftede Sværd tilbage. Hvortil dette Billede har hørt er ukjendt, men det seer ud til at være skaaret af samme Niels Ibsen, og muligt hørt til en nu forsvunden Altertavle. Denne Niels Ibsen har ogsaa skaaret en Altertavle i Glæsborg Kirke i Djursland. (Se mine Uudersøgelser af N. Herred v. Grenaa).

I Mygdal Kirke var en pragtfuld udhugget Gravsten over Christoffer Lunge og Hustru Karen Jørgensdatter Juel, hvis Indskrift meddeler, at —: »han faldt i det Schlagt ved Falkenberg 1565« —; det var, da Daniel Rantzau slog den store Hær ved Hjælp af det udmærkede danske Rytteri, hvor mange danske Adelsmænd faldt. I Astrup var en lignende Gravsten over Morten Krabbe, død samme Aar, forniodentlig i samme Slag; denne Mand har 1560 givet en Klokke til samme Kirke. Paa Kirkens Loft fandt jeg Rester af en katolsk Altertavle med godt udskaarne Figurer af Maria og Johannes og flere Rester af Ornamente. De mange Forandringer der er synlige paa Kirkebygningerne skyldes vistnok for en Del, Følgerne af de Ødelæggelser der udøvedes i den saakaldte Clemensfejden i første Halvdel af 16de Aarh., men den talrige og fornemme Adelsstand har — som forhen nævnt — ved Restaurationer søgt at raade Bod herpaa ved ny Tilbygninger m. m. Af Herregaarde fra gammel Tid var kun Oddens — Lungernes gamle Herresæde — endnu nogenlunde i Behold; det er en karakteristisk Bygning uden Taarne, men med smukke Gavle, det siges, at den er bygget ved Aar 1325. Ved Foden af de store, mægtige Voldrester og Grave, der er Levninger af den gamle Asdalsgaard — der ødelagdes og afbrændtes i Clemensfejden — ligger en større Avlsgaard, hvor der opbevares en gammel Svineskinke til Minde om en Strid imellem Herremændene paa Asdal og Odden, angaaende et vildfarende Svin, de begge gjorde Fordring paa. En Salomonisk Dom afgjorte Sagen ved at bestemme, at Svinet deltes, saa

at hver fik Halvdelen; men der hvor Delen længst holdt sig, maatte ansees for den rette Ejer, den Del der faldt til Oddens Ejer raadnede snart, men Asdals vises endnu den Dag idag for den, der ønsker at see denne sjeldne gamle Skinke.

Professor Engelhardt.

Af Høje og Grave fra Oltiden var der vel en Del, dog langt fra saa talrige som f. Ex. paa Laaland, alle vare mere eller mindre forstyrede og overpløjede; nogle ret mærkelige traf vi paa i Aistrup, Horne, Tornby og Mygdal Sogne, af disse tog jeg Tegninger og Opmaalinger. Mit Udbytte af Undersøgelsen bestod i 40 Tegninger og Beskrivelser af de 16 Kirker udenfor Kjøbstaden Hjørring. Nogle Maaneder efter at vi vare vendte tilbage til Hjemmet, overraskedes vor arkæologiske Kreds ved et smerteligt

Tab, idet Prof. Engelhardt pludselig døde d. 11te Novbr. Jeg følte dybt dette sørgelige Dødsfald; i mange Aar og paa mange Rejser havde vi fulgt hinanden, og i den lange Tid vi havde arbejdet sammen, havde jeg lært ham at kjende som en for vor Oldtid levende interesseret Mand, og hans venlige Væsen og elskværdig Omgang paa vore Udflugter vil længe bevarer i Minde hos mig. Hans store Værker om Mosefundene og hans talrige Afhandlinger i Aarb. f. n. Oldkyndighed vidne om hans Flid og utrættelige Arbejdsevne i arkæologisk Retning.

I Vinteren 1881—82 arbejdede jeg som sædvanlig for Oldskriftselskabet, særlig Billeder til en efterladt Afhandling af Engelhardt

om den mærkelige Udgravning af Hvilehøjen ved Randers, hvortil jeg udførte en Del Farvebilleder af de fundne Tøjrester; ligeledes til Dr. Henry Petersens Afhandling om det gamle Flag i Lübeck, samt til andre Afhandlinger. Til Prof. Troels Lunds — : »Dagligt Liv i Norden«, tegnede jeg ogsaa en Række Billeder og Portrætter vedrørende »Klædedragter fra Middelalderen«.

Saasnart Foraaret nærmede sig, bad Prof. Wimmer mig at berede mig til en ny Runestensrejse, men samtidig fik jeg igjennem Kammerh. Worsaae en Bestilling fra South-Kensington Museet i London, om at male en Række mærkelige Gjenstande i Rosenborg Samlingen, nemlig — den store og ældste Hosebaands Ordensbaands Ordenskjæde med St. Georgsmedaillen. Dette Stykke skal være det, som Kong Fred. d. 2den modtog af Dronning Elisabeth. Endvidere malede jeg det prægtige Kroningssværd fra samme Tid, flere Statuetter af Metal og Porcellain, en kostbar Pokal og en Terrin, to mindre Sværd og nogle andre Stykker, alle udførte med Farver og Guld i den fulde Størrelse, hvilket jeg gjorde mig megen Umage for at udføre med yderste Nøjagtighed. Da dette Arbejde var endt, lagde Dr. Henry Petersen Beslag paa min Bistand ved Udgravning af en Banke ved Klippinge i Nærheden af St. Heddinge, hvor der var fundet nogle Skeletter fra Jernalderen. I Følge med Anatomen Prof. Dr. Chievitz og den norske Arkæolog Dr. Undset rejste vi derned den 15de Juni. Vi fandt kun nogle Skeletter uden Oldsager af Betydning, et af Skeletternes Ben bar Spor af, at Mennesket, imedens det levede, havde i høj Grad lidt af Gigt, Anatomen Dr. Chievitz viste os det i de efterladte Knuder paa Benene, der var en Følge af Sygdommen. Gravene vare fra den tidlige Jernalder; saaledes viste det sig, at man alt i den længst hensvundne Tid har kjendt og lidt af denne Sygdom. Saasnart jeg var færdig med Tegningerne fra denne Undersøgelse fulgte jeg med Prof. Wimmer paa den foran omtalte Runestensrejse; først afsøgte vi flere Steder i Jylland, hvor vi endnu ikke havde været i 1878, derefter til Sjælland for at revidere tidligere Aftegninger, og derfra til den sydlige Del af Skaane. Iblant de

Runestene jeg her tegnede var den store Nøbbeløfsten, som staaer ved Indkjørselen til Præstegaarden sammested ca. 2 Mil vest for Ystad. Den er over 7 Fod høj, kløvet paa langs i to Stykker; Indskriften er kun kort —: »Tove rejste denne Sten over sin saare gode Broder Ødgar —« (jfr. Wimmer, 3. B. S. 60). I Præstegaarden traf vi den berømte svenske Arkæolog, Prof. Sven Nilsson, der var levende interesseret i vor Runefærd, og uagtet sine 93 Aar var hele Tiden tilstede og færdedes rørlig og let, medens vi arbejdede ved Stenen.

Efter disse Smaarejser i Skaane rejste vi fra Ystad med Dampbaaden til Rønne paa Bornholm, hvor Prof. Wimmer atter ønskede at see Indskriften paa Døbefonten i Aakirkeby og nogle andre Runeindskrifter paa Øen. Vi vendte dog efter et kort Ophold tilbage til Kjøbenhavn, hvor jeg havde et ikke ringe Arbejde med Fuldførelsen af Tegningerne fra mine sidste Udflugter. Dog maatte jeg en kort Tour til Fyen, for paa Broholm at tegne en Del Oldsager, der endnu manglede til Sehesteds store Værk om de fyenske Oldsagfund. Desværre traf jeg ikke den kjære gamle Borgherre, han var død i Begyndelsen af Aaret, men det var mig en Trøst at see den Højagtelse og Pietet med hvilken hans Hustru og Børn værgede om hans Minde, og over den sjeldne Oldsags-samling han havde skabt, og som var opstillet i en særlig Museumsbygning i Haven. Ligeledes viste de en varm Interesse for hans Minde, ved at udstyre den sidste Del af hans Værk med et ligesaa stort Antal Plancher, som den første Del; jeg fuldførte med Lyst og Iver dette Arbejde og udførte omsorgsfuld disse Tavler til det store og interessante Værk.

Magnus P. del.

Kammerherre Sehested overværer en Udgravning af Oldsager 1881.

GRAVFUNDET VED NORDRUP 1882.

En Dag i Octobermaaned kom en Anmodning fra Dr. Henry Petersen om at hjælpe ham med at undersøge en Grav ved Nordrup i Nærheden af Ringsted. Sammen med Anatomen Dr. Chievitz rejste jeg strax ud til ham; desværre vare Dagene noget korte, men vi havde dog bedre Held med denne Undersøgelse, end tidligere med Klippingegraven. Gravpladsen var alt kjendt fra 1873, da dér blev fremdraget flere Menneskeskeletter, deriblandt ét, hvorved der laa sjeldne Glas- og Broncekar samt et stort guldbelagt Brystsmykke, formet som et Hagekors der omgaves af en Ring. Skelettet blev dengang undersøgt af afdøde Prof. F. Schmidt, og han havde udtalt, at det var en Kvindes; sammested var der ogsaa fundet Perler af Glas, Rav og Mosaikker med rige Farver, en Fibula og en Benkam m. m. Alt vidnede om, at Prof. Schmidt havde Ret, da han betegnede Skelettet som en Kvindes. De andre, ved Siden af hende liggende Skeletter, havde intet Gravgoods og har vistnok været hendes Underordnede eller Trælle, ligesom ved det store Varpelevfund Engelhardt og jeg undersøgte i 1877 (se Side 176). Aaret før vi kom til Stedet, havde Ejeren af Jorden ved Grusgravning i Banken atter truffet paa flere Skeletter, Sølvspænder, Perler og en Broncekasserolle; men det mærkeligste var en Glaskop, om hvis Rand var malet en Leopard der forfølger en Hind. Et andet Glas havde en noget lignende Maling med en Fremstilling af en Kamp imellem en Tyr, en Bjørn og en Løve der strides om en Hjort. Ved Varpelev og Thorslunde havde man i tidligere Fund fremdraget lignende smukke og skjønt malede Glaskar, der i deres Udførelse og Kunststil ganske lignede dette fra Nordrup, og maa være forfærdigede af et Folk der udøvede og kjendte græsk Kunst. Nu fortsatte vi Gravningen og fandt flere Skeletter, som Prof. Chievitz erklærede for at være mandlige, ved et af dem laa en Broncespand, en Benkam, Guldfingerringe og en Mønt fra Antonius Pius (Aar 138—61) og nogle Lerkar. Dr. Henry

Petersen var nu ved at opgive den videre Undersøgelse, da vi traf paa en uordnet Bunke Stene, som han mente vare henkastede der under Gravlægningen; men da denne Stenhob mindede mig om en lignende ved Varpelevundersøgelsen, holdt jeg fast paa at grave endnu dybere rundt om Stenene. Dette skete og da vi havde fortsat Gravningen endnu en Alen dybere, end de andre Skeletters Leje, traf vi paa et Skelet, ved hvis Hoved der laa flere kostbare Oldsager, nemlig et 5 Tom. højt Sølvbæger med et Guldbaand om Randen, hvori var drevne Billeder af Dyr og smaa Delfiner; et stort Glasbæger, en Lerurne, en Broncekasserolle, en tyk Guld-Spiralfingerring og en Sølvfibula. Ved Skelettes Fødder var hensat et Brædt af Egetræ, et Lerkar samt et Broncefad, hvori laa en Benkam og et stort Antal forskjelligt farvede Spillebrikker af Glas, og endnu nogle andre mindre Oldsager. Der var en paafaldende Lighed med dette Fund og de der vare fremdragne ved Varpelev, Valløby og Thorslunde og andre der i Omegnen, alle vare de beliggende paa en kun lidt over Jordsmonnet hævet Sandbanke; Stenene der omgave Skelettet her og i Varpelevfundet, vare raat formede Rullesten uden den Tilhugning, som ellers er ejendommelig for vore Oldtidsgravbygninger. Ogsaa i disse Nordrupgrave var der i nogen Afstand fra de rigt udstyrede Skeletter, begravet Lig med ringere eller slet intet Gravgoods*). Hvordan skal man forklare sig disse ejendommelige Begravelser ved de danske østlige Kyster — særlig paa Sjælland ved Kjøge og henad mod Ringsted; de syntes at stamme fra et Folkeslag, der er kommet hertil sydøst fra og bosat sig her. De Smykker og Glaskar og Sølvkar med malede og inddrevne Billeder der ere fundne ved Ligene kan ikke være forfærdigede her, og Begravelsesmaaden er ogsaa afvigende i Form fra andre rundt om i Landet; alle de fundne Sager bære Præg af en fremmed, østeuropæisk Kultur, der er ført hertil af Indvandrere i andet Aarhundrede efter Kristus, vistnok fra de Lande omkring det sorte Hav op ad Flodvejen fra

*) Nordrup Fundet er beskrevet af Dr. Henry Petersen i »Nord. Fortidsminder« 1ste Hæfte med Plancher udførte af mig.

Donau, Dnibr, Wejchselen, Oder og andre Floder til Østersøen, og over denne hertil. Det maa have været Forløbere for de et hundrede Aar senere indvandrede Stammer — ligeledes med østlig eller græsk Kultur — hvis Baade og rige Fund ved Slesvigs Østkyst og Fyens Fjorde vi kjende, og har givet Navn af Mosefund*).

UNDERSØGELSEN OG BISÆTTELSEN AF DRONNING ELISABETHS OG PRINS HANS' LIG.

Sommeren 1883 begyndte for mig som Deltager i en Kommission, der havde det Maal at undersøge de fra Gent hertil bragte Lig af Kong Christian d. 2dens Dronning og Søn Hans, hvis Udlevering Etatsraad Tietgens Initiativ og varme Interesse havde udvirket. Da Ligene ankom til Kjøbenhavn bleve de foreløbig henlagte i Chirurghisk Akademi, hvor Dr. Chievitz og Dr. Dithlevsen foretoge den anatomiske Undersøgelse af dem; og det var Ministeriets Ønske, at jeg skulde være dem behjælpelig ved Aftegning og desl. I Overværelse af Kontorchef Burmann Becher paa Ministeriets Vegne, Etatsraad Tietgen, Kammerh. Worsaae, nogle Læger og jeg aabnedes Kisterne den 26de Maj. Den elskelige Dronning og hendes Søn laa som ret velbevarede Skeletter, kun Hænderne paa begge vare skammeligt mishandlede. Fingrene vare med Vold afhugne, og det fortaltes, at denne Mishandling var udøvet i Aaret 1810, da Gent var besat af de franske Soldater, som da havde opbrudt de skjønne Sarkofager og røvet Ligenes Kostbarheder, Ringe og Smykker. Indtil den 8. Juni tegnede jeg paa Chirurghisk Akademi forskjellige Dele af Ligene, og lagde da Mærke til — da jeg tegnede Dronningens Kranie — at hun maa have lidt meget af Tandsygdomme, thi dels vare flere Tænder helt forvoxede dels sade Tandrødderne fremragende og blottede af Benomfatningen. Professor Chievitz udtalte ogsaa,

*) Jfr. Thorshjerg og Nydam samt Viemose- og Kragehul Mosefund, med Plancher af Magn. P.

at hun efter det der forøvrigt viste sig ved hendes Kæbeben, maatte Dronningen have lidt af Tandgigt eller en lignende Sygdom. Jeg bemærkede ogsaa, at hele Hagepartiet var stærkt fremtrædende hos hende; det var en Familieejendommelighed der var hendes Slægt egen, og man seer det paa alle Portrætter af hendes Broder Kejser Carl den 5te, og paa flere andre af den Habsburgske Slægt. Da Undersøgelsen af Lægerne var fuldført og mit Arbejde endt, bleve Ligene indsvøbte i Linned og lagte i Kisterne, disse forsegledes i de forannævnte Herrers Nærværelse, og nogle Dage efter bleve Kisterne bragte ombord paa en kgl. Dampkanonbaad og førte til Odense.

Den 14. Juni samledes Kommissionen med de stedlige Autoriteter ved Odense Havn for at modtage Dampskibet, og i et højtideligt Tog, hvor hele Byen var mødt, førtes Kisterne til St. Knuds Kirkes Krypt, hvor nye, smukke Kister stode rede til at træde i Stedet for de fra Gent sendte simplere, der under Sørgetoget igjennem Byen havde været dækkede med sorte Klæder. I Krypten stilledes de ved Siden af Christian den 2dens Kiste, medens Provst Damgaard holdt en smuk og gribende Tale om »den unge Dronning der saa tidlig gik bort fra Hjem og Husbond i en Alder af 26 Aar, og døde i et fremmed Land langt borte fra sin Konge, efter at have gjennemgaaet saa mange sjælelige Lidelser«. Under mit korte Ophold i Odense deltog jeg i Kommissionens mange festlige Møder, hos Amtmanden, Kamh. Heltzen, Biskop Balslev, Borgmester Mourier og flere andre.

Inden Kommissionen opløstes bad Kamh. Worsaae mig om at forblive i Odense og begynde et nyt Arbejde. Det var Gjengivelse af de otte knælende Portrætfigure, der saa mesterligt ere udskaarne paa Claus Bergs Altertavle, der dengang stod i Vor Frue Kirke. Dette Arbejde udførte jeg med megen Glæde, og i Løbet af en Uge havde jeg fuldført mine Tegninger, som da sendtes til Kjøbenhavn, og til Ministeriet. Da jeg nu var i Fyen og i Nærheden af Broholm, rejste jeg dertil for at hilse paa Familien og tillige tegne Mindestenenen, der var rejst over den afdøde Kammerherre, paa en

Mark udenfor Broholm. Hjemkommen til Kjøbenhavn laa der en Anmodning til mig, om at give en Tegning til en Bautasten over gamle Grundtvig, der skulde opstilles paa Udby Kirkegaard i Sjælland.

I Augustmaaned afholdtes i Kjøbenhavn en »Amerikanist Congres«, og medens den var samlet, mødte jeg flittigt til Møderne i Universitetet og hørte forskjellige Foredrag; de spanske og syd-amerikanske Foredragsholdere, maa jeg ærlig tilstaa, forstod jeg ikke meget af, men en Diskussion imellem Prof. Japet. Steenstrup og nogle fremmede Lærde, der tildels førtes paa Engelsk, interesserede mig meget. Denne Diskussion omhandlede Zeniernes Rejser, samt om Nordboernes Opdagelse af Amerika. Under Forhandlingerne kom ogsaa et Emne paa Bane vedrørende Potte- og Lervarefabrikation i det gamle Amerika til Sammenligning med vore Gravurner. Flere af de fremmede Foredragsholdere benyttede Benævnelsen »Keramik« (af det græske Ord »Keramos«) et Ord der var temmelig ukjendt her, men nu er almindeligt anvendt for alt Pottemagerarbejde.

I Sommermaanederne 1883 overdrog Ministeriet mig at restaurere den 5 Alen store Bronze Gravplade der dækker Erik Menveds og Dronning Ingeborgs Grav i Ringsted Kirke. I Tidernes Løb var der afbrudt og bortfaldet flere Kvadratfod i Ydersiderne af Pladen, men ved Hjælp af en gammel Tegning af Søren Abildgaard, der findes gjengivet i Annal f. n. Oldk. III, var det mig ingen Vanskelighed at tilføje det manglende, baade i Figure og i Omskriften paa Tavlen. Da den anviste Sum var noget begrænset, saa at en Graving med Stikkel af de rige gotiske Ornamenter, og de mange Helgenfigure vilde tage for megen Tid, udførte jeg Arbejdet ved Radering og en Dybætsning med Salpetersyre, der tog mindre Tid og blev mindre bekostelig. Men ved den nøje Iagttagelse af den skarpe Syres Virkning paa Pladerne, havde jeg nær paadraget mig en Hudsygdom i Ansigtet, der dog heldig fortog sig efter nogen Tids Forløb. Den meste Del af Sommeren og endel af Efteraaret optog dette Arbejde mig, og mange Rejser

fulgte med vedrørende dette, indtil jeg heldigt havde faaet de manglende Stykker paaloddede den store Plade.

Foruden dette store Arbejde havde jeg ogsaa nogle andre antikvariske, saaledes for Prof. S. Bugge i Christiania, til hvem jeg raderede Kylevik Runestenen samt nogle andre Stene i Norge.

I Vinteren mellem 1883—84 arbejdede jeg paa et større Antal Raderinger efter engelske Stenkors med Loke- og Thorfigurer, deriblandt det store Gosforthkors, hvoraf der fra England var tilsendt Prof. Stephens udmærkede Gibsafstøbninger; lignende fra Sverige og Norge arbejdede jeg ogsaa paa. Endvidere tegnede og raderede jeg en Række af nogle og fyrretyve Afbildninger af Oldsager m. m. til Dr. Sophus Müllers Afhandl. i Aarbøger f. n. Oldkyndigh.

Endvidere fuldførte jeg de sidste Tavler til Sehesteds store Værk, og til Dr. Henry Petersens »Vognfund«. Et andet større Værk var jeg ogsaa ifærd med, det var de middelalderlige Grav- og Ligstene, som jeg forhen havde tegnet i de forskellige Kirker jeg havde undersøgt. Nu gjaldt det at radere og chemitypere dem og flere andre til et stort Værk, som Arkitekt, Professor Løffler udgav med Understøttelse af Ministeriet. Til Kammerherre Vedels: »Bornholms Oltidsminder og Oldsager«, var jeg ogsaa i Virksomhed med at tegne en stor Mængde Afbildninger. Vinteren forløb saaledes under et stadigt Hjemmearbejde.

UNDERSØGELSEN I LYNGE-KRONBORG HERRED 1884.

Det var en sand Forfriskelse efter det strænge Vinterarbejde at komme til at færdes i den frie Natur, jeg overtog derfor gjerne en Anmodning fra Museets Direktør, om at undersøge Lyng-Kronborg Herred i Sjælland, paa samme Maade som de tidligere Herreds Undersøgelser. Dog krympede jeg mig i Førstningen ved at indlade mig paa dette Hverv, thi mine forøgede Familieudgifter kunde vanskeligt dækkes af de sex Kroners Diæter om Dagen, der

dengang var fastslaaet af »Direktionen til Mindesmærkernes Bevaring«. Med yderste Økonomie maatte jeg dele mine Rejsseudgifter med Familien i Hjemmet; men da jeg trængte til den friske Landluft skred jeg dristig til Værket.

I den smukke, skovrige Egn om Frederiksborg ligger 7 Kirker, der i deres Arkitektur ikke henpeger paa nogen særlig høj Alder. Iblandt de ældste af dem maa nævnes —: Bloustrød, Karlebo, Birkerød, Tikjøb og Grønholt, men alle fem har betydelige Tilbygninger fra en nyere Tid. I Grønholt var en gammel Chorbue endnu bevaret, og paa dens Forside fandt jeg Levninger af gamle Kalkmalerier der forestillede en Række Apostle; om der imellem dem ogsaa har været en Kristusfigur — som jeg formener — kunde ikke siges bestemt, da meget af det malede var affaldet. I Karlebo Kirke fandt jeg ligeledes Kalkmalerier, men her vare de malede paa de i 15de Aarh. indlagte Hvælvinger. De forestillede Kristi Daab, Marie Bebudelse, Kristus og den sammaritanske Kvinde, Kristus i Gethsemane, Nadveren og Gangen til Golgata. (Jfr. Kalkm. S. 99). Kirken har ogsaa et gammelt Granitalter, hvis nærmere Undersøgelse hindredes ved en solid Træbeklædning. Et andet Stykke gammelt Inventar, der maa have hørt til Kirken, saae jeg i én ved Kirken liggende Gaard, det var Underdelen til en Granitdøbefont med meget smukke Profileringer. Begge disse Granitlevninger vidnede om, at en Kirke alt har været her paa Stedet ved Aar 1200; om det har været den samme Bygning som nu staar her, tør jeg ikke bestemt udtale mig. Birkerød Kirke er ogsaa meget ombygget, den har paa nordre Side et anseeligt Kapel eller Sideskib, hvor jeg fandt et lille, prægtig udskaaret katolsk Alterskab, der endnu hvilede paa et i Væggen fremstaaende Murparti, der muligt var en Del af et tidligere Sidealter. I Skabets Midterfelt er en Samling af forskellige Figure om Kristi Korsfæstelse, Grupperne ere udmærket skaarne og det Hele har endnu de gamle oprindelige Farver; efter Krigernes Vaaben og Udrustning maa Arbejdet være fra Tiden ved 1450—70. Hele Alterskabet gjengav jeg i en koloreret Tegning. Et lille katolsk Røgelses-

kar og en i gothisk Stil af Jern forfærdiget Lyseholder bevares endnu i Kirken. Men det mærkeligste var dog de tunge Lænker, og en ved dem hængende 24 $\mathcal{R}$ Kanonkugle, som den opofrende Fædrelandsven, Præsten Henrik Gerner bar i 18 af de 43 Uger han var fængslet af Svenskerne i 1659. Paa Kirkens Væg saae jeg et godt Portræt af denne Hædersmænd; Lænkerne og nogle andre Gjenstande i Kirken tog jeg Tegninger af, som nu ere i Museets Arkiv.

Den største og anseeligste Kirke i Herredet er Tikjøbs; skjøndt den nu fremtræder i sin Helhed som en Teglstens Kirke, sees dog arkitektoniske Enkeltheder i dens Ydre, der vidner om, at den ikke er saa ganske nye, thi i Dørpartier og Vindusomfatninger spores romanske Linier der minder noget om Gumløse Kirke i Skaane, en Murstenskirke der er bygget Aar 1191. Paa Tikjøbs Kirkes nordre Side er tilbygget et Kapel, i hvis Gesims er en Minuskel Indskrift der meddeler, at det er opført —: »Anno Domino 1517 —«, men det nævnes ikke for hvem det er bygget, om det er for en Helgen eller opført som Hvilested for en eller anden Adelsmand. Kirkens Altertavle har en Omfatning der er udført i Slutningen af 17de Aarhundrede, og i Midterfeltet er et bibelsk Maleri af Vegener. Prædikestolen er samtidig med Altertavlens Omfatning, og uden særlig Mærkelighed; mere interessant er Døbefonten af gullandsk Sandsten, den bærer følgende Indskrift —: »Gjort af Alexander til Kristis, Marias oc alle Helgenes Ære —«, over den er en rigt udskaaen Baldakin.

Hornbek Kirken er en lille Murstensbygning opført i Aaret 1739; forhen maa der have været en ældre Kirke eller Kapel, thi paa Kirkens Daabsfad staar —: »dette er givet af Hr. Bentzs Enke Kirsten, til Hornbæk Kirke 1672«. Jeg fandt ogsaa et sjældent smukt Jernstel til flere Lys; men paa Alterbordet stod der et prægtigt Processionskors af forgyldt Bronze med indlagte slebne Krystaller; i Arbejdet er det overensstemmende med flere lignende der findes i Nat. Museet, og som henføres til Tiden ved Aar 1100. Paa Bagsiden af dette Kors var indgravel en Ornamentik, der var

ganske lig den der findes paa Beslagene af St. Knuds Helgenskrin i Odense, der vides at være forfærdigede før 1100. Paa min Indstilling foranledigede Ministeriet, at dette kostbare Stykke overdroges Museet. Paa Egnen gik der et Sagn om, at Korset var kommet til Kirken for mange Aar siden, da et russisk Skib strandede ved Kysten; det er besynderligt nok, at naar der findes en eller anden særdeles mærkelig Ting eller Gjenstand i vore Kirker, er det altid et strandet Skib vi kan takke derfor. Det gamle historiske Slot Gurre, hvor Valdemar Atterdag døde 1375, ligger her i Herredet, skjønt jeg for mange Aar siden — i 1847 var der, og tog Skitser af Ruinen — maatte jeg atter see det. Det er kun en bedrøveligt udseende Murmasse, der nu er fredet af Staten, dog forekom det mig, at den saa endnu mere medtagen ud end tidligere.

Efter at have seet Søborg Kirke gjorde jeg ogsaa en lille Udflugt til den i Middelalderen anseelige Borg, Søborg; her var endnu betydelige Levninger af mægtige og stærke Ydermure ud mod den nu udtørrede Sø, og bag Murene rejste sig en mægtig Banke, hvor det egentlige Slot har ligget, og hvor endnu mærkelige Murlevninger sikkert skjules. I Aaret 1850 blev der foretaget en større Udgravning i Banken, hvorved der fandtes Rudera af tre Fløje og et Par Taarne; et af disse har sikkert i sin Tid huset Bisperne Valdemar af Slesvig, Jens Gran af Lund og andre navnkundige Statsfanger, som Historien fortæller saa meget om. Denne Borg er ogsaa mærkelig ved, at vor store Dronning Margrethe fødtes her 1553; den maa i Middelalderen have været en meget stærk Fæstning efter de Volde, Mure og Grave der endnu vare til Rest, men ogsaa den maatte falde og ødelægges, som saa mange Borge i den saakaldte Grevens Fejde. Der er en Tradition om, at Stedet i den fjerne, fjerne Tid var det gamle Lejre, hvor de store Sagnkonger, Rolf Krage og andre herskede. Den nære Adgang til Havet, hvoraf den daværende Kanal sikkert var en Levning, talte meget derfor, tilmed maa i den fjerne Oldtid flere Bugter fra Havet have skaaret sig ind mod Stedet, hvorved Overfald paa Borgen lettedes, ligesom enhver Flugt af Fanger — som Historien

fortæller om — ogsaa let lykkedes. Da jeg havde fuldbragt Herredsundersøgelsen, ønskede Dr. Henry Petersen atter mit Følgeskab ved en Undersøgelse af Hertug Knuds Kapel i Haraldsted Skov. I det foregaaende Aar havde han og Løffler foretaget en Udgravning der, men en nøjere Undersøgelse var ikke sket. Vi fremdroge nu ved en dybere Gravning Bygningsresternes Grundstene, og vi fik blottet en smuk profileret Sokkel i en Længde af ca. 30 Alen, omtrent hele Kirkebygningens Længde med Chor og Apsis. Det viste sig at den ældre Del af Bygningen var opført af Fraadsten og den nyere Del af Vestpartiet med røde Mursten; hvad der nu var tilbage af Bygningen havde kun en Højde af 2 à 3 Fod over Jorden. Inde i Kapellet, lige foran Opgangen til Choret, fandt vi et Skelet uden Kiste, i dets Hænder — der syntes at have været foldede — laa en »Paternoster« Kjæde og efter Ligets Størrelse, samt Kraniets Form m. m., var det vistnok en ældre Kvindes. Foruden dette Skelet laa omtrent midt i Kirkens Gulv et andet, men intet fandtes ved det, og Benene vare meget opløste og næsten fortærede. Kapellet menes at være opført 50 Aar efter Knuds Drab, og nær ved Bygningen saaes den Kilde, som Sagnet fortæller var udsprungen, da de Mænd der bare Helgenens Lig holdt Hvil udenfor i Skoven; man mente senere, at Kildens Vand havde en vidunderlig helbredende og lægende Kraft; Kapellet blev derfor i den katolske Tid et Bodskapel, hvor mange Syndere tyede hen til. Alligevel glemtes det i de følgende Aarhundrede efter Reformationen, thi da »gamle Molbeck« i 1809 søgte efter Minder om Kapellet og om Drabet i Skoven, fandt han Murresterne skjulte og dækkede af Jord, og Ingen vidste rigtig, hvorfra den Jordbunke stammede. Nu tog jeg en Plantegning og en Opstalt af disse Ruinrester og en Tegning af den smukke Sokkel der var fremdraget ved vor Gravning.*)

Fra Haraldsted rejste jeg til Helsingør, efter en Anmodning af Nationalmuseet for at aftegne en gammel Minuskelskrift paa et Hus i Stengade. Dette Hus havde forud staaet i Forbindelse

*) Jfr. Henry Petersens Afhandl. i Aarbøger f. n. Oldk. 1885.

med det gamle St. Katrinekloster og i Kælderen af Huset fandt jeg en Aabning til en Løngang, der mentes førte ind under Gaden til Klosteret; at udgrave denne Gang var der nu ikke Tale om, men engang vil det muligt ske.

I den følgende Tid var jeg i Virksomhed med Kammerh. Vedels Værk —: »Oldtidsminder fra Bornholm«; alt tidligere havde jeg tegnet en stor Del Oldsager til hans udmærkede Afhandlinger i Aarbøgerne f. n. Oldk. som han havde samlet Materiale til, medens han var Amtmand paa Bornholm, hvor han med levende Interesse for Oldtiden havde foretaget en Mængde heldige Udgravninger. For Museet havde jeg ogsaa forskjellige Arbejder, saaledes tegnede jeg en prægtig Kirkekalk i Karen Brahes Bibliothek i Odense, samt en sjælden smuk Abbedstav og et Par Alterstager fra Kornerup Kirke. Men et meget mærkeligt Fund i Thy af en Samling Smaabaade af Guld, hver 5 à 6 Tm. lange, var mig et interessant Arbejde; de vare fundne i en Sandbanke og maa være nedlagte som et Motivfund fra Bronzealderen. En lille Udflugt gjorde jeg ogsaa til en Gravdysse ved Bregnerød, som jeg tegnede og opmaalte; derfra til Frederiksværk for at tegne en til Omstøbning bestemt Klokke med en gammel Indskrift.

Saaledes gik den første Del af Sommeren 1885, men i Juni Maaned kom et ret velkomment Arbejde, det var en Afdækning af en Del Hvælvinger i Ballerup Kirke, hvor jeg fandt en Række mærkelige Kalkmalerier. Ved Worsaaes ihærdige Bestræbelser var det nu lykkedes at faa et større Bidrag fra Staten til Undersøgelse og eventuel Restauration af fremkomne Malerier, som havde historisk og kunstnerisk Værd paa Hvælvinger og Væggene i Kirkerne. Ballerupkirke maa oprindeligt være bygget omkring Aar 1200, thi paa Chorbuens Forside var svage Rester af Malerier fra den Tid; Kristus var malet i sit Sæde paa Himmeltronen med opløftet velsignende Haand; og paa de senere — ved Aar 1500 — indlagte Hvælvinger i Skibet var malet en Række nyere Malerier. Her saaes Maria med Barnet paa Armen staaende paa en Halvmaane; denne Fremstilling af Maria kan man nøjere bestemme

Tiden for, thi den er først benyttet, efter at Kong Ferdinand den katholske havde overvundet Maurerne i Spanien 1492. Af andre Malerier fandtes her, St. Michael, Georg, Jakobus, Kristi Daab i Jordans Flod m. m. (Jfr. »Kalkmal. i D. Kirker« S. 83—84, hvor jeg har givet en nærmere Forklaring af Billederne). I Julimaaned rejste jeg til Jylland, hvor der ogsaa var fremkommet Kalkmalerier, det var paa Hvælvingerne i Auning og Fausing Kirker ved Gammel-Estrup. Her saaes St. Georgs Kamp med Dragen, St. Laurentsius og Phillipus; Tiden for disse Malerier var let at paa- vise, thi Klæder og Rustninger vare som de der brugtes i Kong Frederik den 2dens Tid, og et Sted var end yderligere malet Aars- tallet 1562. (Kalkm. S. 28—29). Da disse Billeder vare aftegnede rejste jeg til Fyen, da der i Langaakirke ved Glorup vare frem- kommet nogle ret mærkelige Billeder med Kristi Fremstilling for Pilatus, Dommedag, St. Georgs Kamp med Dragen, Kristi Tilfange- tagelse o. and. (Kalkmalerier S. 67). Billederne i Fausing Kirke blev senere overdragne mig at restaurere, ligeledes Malerierne i Laangaa.

Samtidig med disse Arbejder blev jeg anmodet af Kontorchef Knud Sehested om at aftegne et Monument i Møborg Kirke ved Vemb, der fandtes dér i sønderbrudt Tilstand; det havde været rejst til Minde om Landsdommeren Jens Thomesen Sehested, død 1555. Desværre var Mindesmærket i en sørgelig Forfatning og en Del var spredt i forskellige Kroge i Kirken og nogle Dele af det førte til den nærliggende Flynderkirke. Jens Thomesen Sehested boede i 16de Aarhundr. paa en derværende Herregaard Holmegaard, hvor hans Hustru Anne Malthesdatter Juel over- levede ham indtil 1579; en Gravsten over dem var endnu i god Stand opstillet paa den nordre, ydre Mur af Møborg Kirke; men Epitafiet eller Mindesmærket, var spredt om i de to Kirker. Jeg samlede det saa godt jeg kunde i min Tegning, tog Aftryk af de Afdødes Ansigter paa Gravstenens Figure og støbte dem senere i Gibs til Hr. Sehested; han var meget glad ved at faa dem, da man — saavidt jeg ved — ikke har noget Billede af dem.

Da jeg var færdig med dette Arbejde lagde Dr. Henry Petersen atter Beslag paa mig for at bistaa ham ved en Udgravning af nogle mærkelige Grave ved Holstebro, hvor der i en Høj — Døshøj — var gjort nogle Fund. Da Udgravning skred yderligere frem traf vi paa en Gravkiste, der istedet for, som ellers at være bygget af Sten, var dannet af opretstaaende, i Jorden nedrammede Egeplanker Side ved Side som en Kiste, og dækket af en stor Planke som Laag. Da dette var borttaget var Rummet delt i to Afdelinger; her fandtes en Broncepaalstav, en Dolk, en Lerkrukke, en Benkam, et Kohorn, en Træske, noget Kul, og deriblandt brændte Menneskeben. Det var saaledes en Grav fra den senere Broncealder; men dens ejendommelige Bygning af Træplanker var ikke før kjendt. Mine Opmaalinger af Graven samt Tegninger findes i Nat. Mus.

Fra denne Gravundersøgelse rejste jeg til Lime Kirke i Salting, hvor Kammerh. Worsaae havde faaet Meddelelse om, at der fandtes en interessant Stendøbefont med flere Figurfremstillinger der viste en Kriger, der kæmper med en Bjørn, hvilket Worsaae forklarede som et Billede af Regnar Lodbrogs Ungdomsdaad, da han overvandt Bjørnen. Efter at have tegnet denne mærkelige Font og var vendt tilbage til Kjøbenhavn, fik jeg kun kort Tid at hvile i Hjemmet, da Nationalmuseet anmodede mig om at rejse til Lund for at aftegne nogle af de rigt udskaarne Chorstole i Domkirken, hvor der formentes at være Fremstillinger med Billeder af Dronning Margrethe. Medens jeg arbejdede der fik jeg en Skrivelse fra Worsaae om at gjøre en Udflugt til det østlige Skaane for i Kjerstorkirke (Färherred), at tegne en Døbefont med Billeder paa Kummen der fremstillede lignende Billeder som dem, der fandtes paa Lime Fonten.

Efter at have indgivet mine Beretninger og Tegninger af de nys undersøgte Kalkmalerier i Ballerup, Langaa, Auning og Fausing, blev flere lignende Undersøgelser betroet mig, og nogle overdraget mig at restaurere. I disse gamle Billeder var der et rigt Indhold, der gav gode Oplysninger om det Trin Kunsten stod paa

i de forskjellige Tidsrum, ligefra den tidlige Middelalder til langt efter Reformationen; man lærte af dem at kjende den religiøse Aand, der i de vekslede Perioder havde levet hos Folket. Den fineste og bedste Kunst viste sig i de ældste Billeder fra 12.—13. Aarh.: man mærkede i Billedernes Komposition og hele Karakter, at en fremmed Paavirkning havde gjort sig gjældende, vistnok en Følge af, at indvandrede dygtige Kirkebygmestre havde haft fremmede Malere som Medhjælpere ved Kirkernes indre Udstyrelse. Om det har været Munke eller Lægbrødre kan ikke siges, men efter den religiøse Aand der præger Billederne af Kristi Liv, taler meget for, at disse Kunstnere kjendte og paa rette Maade forstode Skriften og den hellige Historie. Efterhaanden som Tiden skrider frem mod Reformationen faar Billederne en anden Karakter, Skjønhedspræget taber sig og ender tilsidst i raa og uskjønne Fremstillinger, hvoriblandt man seer Helvedes Pinsler. Helgenfremstillingerne blive hyppigere og deres Legender og Martyrier vises saa gribende og blodige som muligt. En Ting vindes dog ved at gjøre sig bekjendt med den Periodes Billeder, idet man lærer at kjende den Tids Krigsrustninger, Vaaben, Klædedragter og de mange Helgeners Attributioner og lign. Jeg følte mig derfor mere tiltalt ved disse Undersøgelser end ved de mere ensformige Beskrivelser af Landsbykirker og Kortbetegnelser af de utallige Kæmpehøje, jeg i flere Aar havde syslet med; hvad der ogsaa glædede mig var de Restaureringer af Kalkmalerier, der efterhaanden overdroges mig.

Et Arbejde der optog mig i lang Tid, og som jeg før har omtalt, var Raderinger af ca. 130 middelalderlige Gravstene til J. B. Løfflers Værk —: »Danske Gravstene«, hvortil en Del Tegninger alt forelaa; men Størstedelen maatte jeg tegne i de forskjellige Kirker i Provinserne og i Lunds Domkirke. Til samme Forfatters tidligere udgivne Bog —: »Danmarks Kirkebygninger« havde jeg ligeledes udført en Række Afbildninger.

I Slutningen af Sommeren 1885 raadførte Kammerh. Worsaae sig med mig om en eventuel Restaurering af den store og skjønne

Altertavle i Odense, der er udført af Claus Berg; da han mente, at, efter at jeg i 1883 havde tegnet alle de Kgl. Personer der er paa Tavlen, maatte jeg have gjort mig godt bekendt med den. For saa nøjagtig som muligt at kunne opgive Bekostningen ved dette Arbejde rejste jeg til Odense i nogle Dage, og efter min Hjemkomst gav jeg Worsaae et Forslag til en gennemgaaende grundig Restauration, med Beregning over de dermed følgende Udgifter; begge bleve vel modtagne, og Arbejdet kort efter overdraget mig og et Kapel paa nordre Side af St. Knuds Kirke overlodes mig at arbejde i. Tavlen stod indtil da i vor Fruekirke, men af Ministeriet var det nu bestemt, at den skulle henflyttes til Alteret i St. Knuds, hvor Dronning Christines Lig nu hvilede. Paa Foranledning af hende var det, at Claus Berg havde udført dette skønne Kunstværk, som han i Løbet af 7 Aar fuldførte og udarbejdede i et Værksted, der var indrettet i et Hus i Odense, som endnu til dels var bevaret i 1885, da jeg opholdt mig der.

Efter at have faaet den store Tavle henflyttet til det ovenfor nævnte Kapel, begyndte jeg at rense den for det mangeaarige Smuds der havde samlet sig over Figurer og Ornamenten. Ved en Snedkers Hjælp fik jeg udtaget et Utal af rustne Spiger og Søm, som man havde fastgjort de mange løse Enkeltheder med, efter Tavlens Flytning fra Graabrødre Kirken i Aaret 1806, der ret viste hvor raat og hensynsløst der dengang var handlet med det skønne Kunstværk. I fjorten Dage arbejdede jeg uafbrudt paa denne Rensning, da den sørgelige Efterretning kom til mig, at vor udmærkede og verdensberømte Arkæolog Worsaae, pludselig var død d. 15. August under et Ophold paa Hagededgaard ved Holbæk. Jeg blev dybt greben ved Meddelelsen om dette Dødsfald, thi med Højagtelse saae jeg op til denne Mand, der fra min tidligste arkæologiske Virksomhed havde vist mig saa megen Venlighed og Imødekommenhed; men Tabet var endnu større for den nordiske Oldtidsforskning, som han havde bragt ind paa en videnskabelig Bane og lagt et fast Grundlag at arbejde paa for den yngre Generation af nordiske Arkæologer. Da jeg saaledes arbejdede nogle

Dage i en trykket Stemning, som Følge af den sørgelige Efterretning, modtog jeg et Brev fra Ministeriet om at indstille Arbejdet ved Altertavlen. Jeg rejste da til Kjøbenhavn for at erfare Grunden til denne Standsning, og erfarede da, at der fra nogle af Worsaaes Uvenner, havde været skumlet over, at han paa egen Haand havde godkendt mit Forslag til Restaurationen af Tavlen og ladet mig paabegynde Arbejdet. Men da Sagen blev fremsat for Justitsraad Herbst, Kontorchef Burmann Becker, Etatsraad Heinrich Hansen, og Dr. Henry Petersen — den første som Direktør efter Worsaae og den sidste som Inspektør ved Museet — holdt de alle paa, at jeg vedblivende fortsatte Arbejdet. Ligesom og fra St. Knuds Kirkestyrelse og Borgmester Kock, der levende interesserede sig for den prægtige Tavle. Jeg tog da atter fat paa det afbrudte Værk, og erfarede kort efter, at Bekostningen ved Restaureringen udrededes alene af Kock og hans ædle Hustru; og at den Altertavle der skulde træde i Stedet for den i Frue Kirke, bekostedes af en anden Hædersmand i Odense, Brygger Schjøtz, som bestod i et Maleri af A. Dorph.

Nu arbejdede jeg med Iver i et Par Maaneder og til Medhjælp havde jeg en Billedskærer og en Forgylder, der ligeledes arbejdede flittigt under min Ledelse. Mange Smaadele som Hænder, Fingre, Fødder, Vaaben og et Utal Smaapartier i de gothiske Ornamente, der vare tabte eller afstødte, maatte tilsættes; alt blev skaaret i Egetræ efter mine Tegninger, alle Forgyldninger fornyedes med ægte Guld, og Sølvunderlag anbragtes, hvor dette forhen fandtes under Farverne. I mit indgivne Forslag havde jeg hævdet, at der alene brugtes Temperafarver ved Restaureringer, da jeg ved nøjere Undersøgelse af Farverne havde fundet, at de gamle Malere havde brugt disse Farver baade paa Figurer og Ornamente. Forinden jeg begyndte paa Malingen havde jeg gjort nogle kemiske Forsøg, og derved været saa heldig at finde det Fluidum (istedet for Olie) der formentlig havde været brugt af Claus Berg. Temperafarven giver — fremfor Oliefarven — en blød og mat Tone, der særlig paa Draperier faar Lighed med Fløj. Vi havde nok at

tage Haand i, og i Octobermaaned havde jeg paa Lidet nær fuldført Restaureringen, det blev nu noget koldt i Kapellet, hvorfor jeg var nødt til at indstille Arbejdet foreløbig. I Vinterens Løb blev den hidtil paa Kirkens Alter staaende gamle Altertavle nedtaget og henlagt paa Kirkens Loft. Denne Tavle var af et vist Værd, udført i Barokstil og ingenlunde noget ringe Arbejde; den var forfærdiget af den samme Mester Anders der i 1657 udarbejdede den smukke og store Altertavle, som findes i Nakskov Kirke.

Da Nedtagelsen af den nævnte Tavle var endt i Foraaret 1886 drog jeg atter til Odense for at fuldføre det manglende i Restaureringen paa Claus Bergs-Tavlen og derefter lede Opstillingen af den paa Alteret. Endnu manglede der et Galleri over Tavlen, og da der paa dens Overkant endnu saas Spor af, at et saadant havde været der, gjorde jeg flere Tegninger til dette, hvoraf én antoges af Bedømmelseskomiteen, der foruden de foran nævnte Herrer havde tilkaldt Etatsraad Heinrich Hansen; da dette Galleri var udskaaret, malet og forgyldt, anbragtes det oven paa Altertavlen. Endelig i Slutningen af Sommeren 1886 havde jeg hele Tavlen færdig og fra Kommissionen og af Etatsraad, Borgmester Kock modtog jeg en rosende Udtalelse og en smigrende Skrivelse for mit Arbejde. Det var mig en Glæde at modtage disse Beviser paa Tilfredshed, som erstattede mig den Ærgrelse, der var forvoldt mig ved Arbejdets Begyndelse.

Saavidt jeg husker er dette skønne Pragtværk af Claus Berg beskrevet og omtalt flere Steder, jeg vil dog ganske kort give en Beskrivelse af Tavlens Enkeltheder. Dens Form er som et stort firkantet Skab med to store Fløjdøre, der paa den ydre Side har havt Malerier der nu vare helt bortskrabede; formodentlig har Billederne forestillet Helgenlegender som ved Reformationstiden ere fjernede. Naar Dørene vare oplukkede havde hele Tavlen en Bredde af $9\frac{1}{2}$ Alen og en Højde af 6 Alen. Den indvendige Side af Dørene er delt i otte lige store, firkantede Rum og over hvert er fint udskaarne gothiske Bueornamenter som bæres af snoede Søjler. Begge Dørenes 16 Rum har Fremstillinger i Hautrelief af

Kristi Lidelseshistorie, Opstandelsen og Himmelfarten. I selve Skabet optages Midten af en udmærket udskaaren Figur af den Korsfæstede der hænger paa en Træstamme, hvorfra der til Siderne udvoxe 6 Sidegrene (Livets Træ). Paa den øverste Gren sees Marias Kroning af Gud-Fader og Kristus, og omkring denne Gruppe er samlet i skøn Ordning store og smaa Engle med forskellige Instrumenter, nogle syngende med Sangblade i Hænderne, andre bærende Kristi Torturretskaber —: Svøben, Korset og Marterpælen m. m. Paa den anden Gren sees Johannes iført Dyrehuden og holdende en Bog hvorpaa Guds Lam hviler, ved hans Side staar Moses, Abraham, David og Noah; bag ved dem sees flere Mænd. Endvidere er her Peter, Johannes, Jakobus major, Andreas, Philip, Jakobus-Alfæi Søn og Paulus; derefter følger tre andre Apostle samt de fire Evangelister. Paa den mellemste Gren fra Livets Træ sees tæt ved den Korsfæstedes Fødder —: Frans af Assisi fremvisende de saarede Hænder, St. Clemens, Dominikus, St. Qvirinus med Møllestenen, St. Mauritius og de to Helgener, Cosmus og Damianus, og foran dem knæler en Engel. Paa Grenens anden Side staae Kirkefædrene Hjeronimus og Gregor, efter dem følger en Konge, bærende en Kirkemodel, formentlig Kejser Henrik d. 2den; ved Siden af ham staae St. Bernhard af Clairvoux og Bernhard af Siena. Flere andre Figurer følge herefter, der ikke nøjere kan betegnes af Mangel paa Attributter, dog en af dem tror jeg maa være St. Blasius med en Kjærte i Haanden; nogle andre sees med Kardinalhuer, hvorfra en menes at skulle være den serafiske Lærer St. Bonaventura. Den nederste Række af Figurer fremstille Marias Forherligelse som Kristi Moder; i Midten staar hendes Moder St. Anna med det lille Kristusbarn der rækker sin Haand ud mod Maria, bagved staae St. Elisabeth af Thyringen, Katharina af Siena, Barbara, Ursula med Pilen og Sta. Clara med Monstransen i Haanden. Bag dem en ældre og en yngre Kvinde, formentlig Sta. Birgitta og Datter; længst tilvenstre staae Sta. Magdalena med Salvekrukken og i Baggrunden Joakim og Joseph.

Fodstykket er delt i 3 Rum med prægtige gothiske Baldakiner

til Kontorchef i Kultusministeriet Burmann-Becher, der levende interesserede sig for Alt, hvad der af Mærkeligt gjemtes i vore Kirker, og da jeg i Sommeren 1885 atter var i Viborg, blev jeg af Ministeriet anmodet om at indgive en Betænkning om denne Altertavle med et Forslag om Restaurering af samme. Min Indberetning og Forslag bleve vel modtagne og Arbejdet kort efter overdraget mig, og end yderligere tilladt mig at føre Tavlen til Kjøbenhavn, hvor et Lokale i Museet blev mig anvist til at arbejde i. Jeg rejste da til Viborg og nedtog Altertavlen, anbragte den i en forsvarelig Kasse og sendte den ad Jernbane til Kjøbenhavn og derefter til Museet.

Jeg glædede mig meget ved dette Restaurationsarbejde, som end mere forøgedes, efterat jeg var kommet i Gang med Rensningen af de i nyere Tid paasmurte Oliefarver, idet jeg gjorde en Opdagelse af ikke ringe Værd. Altertavlen er 5 Alen høj og med sammenlukkede Døre 3 Alen og 4 T. bred; det egentlige Hovedparti (Skabet) er delt i tre Afdelinger; et højt Felt danner den midterste Del, og to lavere Felter ved Siderne. I det høje Felt er det nederste Parti formet som et særligt Rum, hvor man seer Jessai hvilende sovende, og fra hans Bryst fremstaaer Roden til Jesu Stamtræ, der til begge Sider breder sine Grene op i det høje Felt, og i disse Grene sees, den ene over den anden, Jesu Forfædre, David, Salomon m. fl., og over hver Figur er rige gothiske Baldakiner. Foran den hvilende Jessai staa fire prægtigt udskaarne Figurer i rige Dragter, det er formentlig Abraham, Isak, Jakob og Esra; den øvrige Del af det høje Felt optages af Kristi Korsfæstelse omgivet af smukke Grupper af Krigere, Mænd og Kvinder. I de to lavere Sidepartier af Alterskabet er udskaarne Fremstillinger af Mariæ Bebudelse, Kristi Fødsel, Omskærelsen og Joseph og Maria med Kristusbarnet. Paa Dørfløjenes indre Sider er i Fløjen tilvenstre Malerier af Opstandelsen og Himmelfarten. Da disse Dørfløje tillukkedes for Alterskabet, stødte det mit Øje at see deres ydre Flader dækkede af en raa sort Farve, der svarede saa lidet til de indre Siders rige Udstyrelse med Malerier; min Tanke faldt derfor strax paa,

at der ogsaa her havde været Billeder, som en pietetisk Vandalsisme havde udslettet. Jeg undersøgte nu den sorte Oliemaling og begyndte at opløse og fjerne den, og under den var atter et tykt Lag graa Oliefarve, men derunder opdagede jeg et udmærket Maleri der bredte sig over de ydre Sider af de 4 høje og lave ydre Dørflader, og som forestillede Transubstantiationen — St. Gregors Syn —, hvor en stor Gruppe af Figurer var samlet om Gregor der knæler foran et Alter, hvorpaa Kristus staar, medens Blodet fra hans Saar strømmer ned i Kalken. Med yderste Varsomhed fik jeg hele Maleriet befriet for den raa Overmaling og var glad over at have gjort denne Opdagelse, hvorfor alle Vedkommende, Kirkebestyrelsen, Ministeriet og andre senere udtalte Ros og Tilfredshed med mit Arbejde og heldige Restaurering, og i Julimaaned 1887 fik jeg Tavlen sendt til Viborg og opstillet paa Alteret i Kirken. Det siges, at Tavlen oprindelig skal have tilhørt en anden Kirke, nemlig Æbelholt Klosters i Sjælland, som ved dettes Nedlæggelse mistede sit kirkelige Inventar, deriblandt denne smukke Altertavle. I Aaret 1728 led Sønder sogns Kirken i Viborg meget ved en ødelæggende Ildebrand; man gjorde da overalt i Landet, hvad man kunde for at istandsætte den paany, og blandt andet skænkede Kong Frederik den 4de denne, hidtil paa Frederiksborg Slot opbevarede Æbelholt Tavle til Kirken¹⁾.

Under mit Ophold i Viborg afsøgte jeg ogsaa en Del fremkomne Kalkmalerier i den nærliggende Kobberup Kirke, der alle vare malede efter Reformationen ca. 1550²⁾; og efter at have faaet dette Arbejde fra Haanden fik jeg Anmodning fra Dr. Henry Petersen om at gjøre en lille Tour til Slesvig By, for i Domkirken Arkiv at aftegne nogle gejstlige Sigiller til hans store Sigilværk. Jeg begav mig da sydpaa, og da jeg naaede Grænsen ved Vamdrup, hvor Rejsegodset undersøgtes, oplevede jeg et lille Æventyr, idet jeg ved Toldinspiceringen blev antaget for en russisk Nihilist.

¹⁾ Nærmere Beskrivelse af Altertavlen og Restaureringen findes i National Tidende for 3. Juli 1887.

²⁾ Jfr. S. 37 i »Kalkmalerier i Danske Kirker«.

Disse Oprørere vare dengang i alles Tanker, hvorfor der ved alle Landgrænser foretoges en skarp Undersøgelse. Anledningen til at jeg blev mistænkt var, at jeg havde laant en lille Kuffert af min Svigersøn, der Aaret før havde været i England og Amerika, og der var Kufferten bleven forsynet med en Mængde fremmede Station- og Hotelmærker og nu tilsidst med Viborgs Garantinummer. Ved Grænsevisitationen blev de tyske Toldfunktionærer betænkelige ved at see alle disse Mærker og gjennemsøgte Koupéerne i Toget, for at faa at vide, hvem der tilhørte den mistænkelige Kuffert, og da jeg meldte mig som Ejer af den og fremviste min Garantiseddel fra den danske Station, og mine Breve fra Museet; bleve de yderst flove og forklarede mig, at der var paalagt dem at passe nøje paa alle Rejsende fra den finske By Wiborg, hvorfra nylig nogle Nihilister vare flygtede. Toldbetjentene bade mig høfligst om Undskyldning, da de erfarede, at jeg kom fra det skikkelige Viborg i Jylland. Jeg ankom da velbeholden til Slesvig og søgte strax hen til Domkirkearkivet, hvor jeg blev modtagen paa det venligste af Arkivaren Dr. Hille, som beredvillig fremsøgte de ønskede gamle Sigiller. I de Dage jeg opholdt mig i Byen, førte Arkivaren mig om, hvor der var noget mærkeligt at see, som jeg ved mine tidligere Besøg ikke havde naaet at iagttage. Skjønt jeg mange Gange tidligere havde været i Domkirken, glædede det mig atter under Hr. Hilles Ledelse at gjennevandre den; ved hans Hjælp fik jeg Lejlighed til at undersøge Altertavlen nøjere, og der ved fik jeg Bekræftelse paa, hvad jeg alt forhen havde en Formodning om, nemlig at denne Tavle, der endnu stod i sit naturlige Egetræ, aldrig havde været forgyldt eller malet, som ellers alle Altertavler vare fra den Tid. Det var almindelig antaget, at Dronning Elisabeth havde bestilt dette Arbejdes Udførelse samtidig med, at Dronn. Christine lod Odense Tavlen gjøre, men Elisabeth døde 1526 og ved den Tid standsede Bryggemann Arbejdet paa Slesvigtavlen, som derfor ikke blev fuldført med den sædvanlige Maling og Forgyldning, men opstilledes saaledes i sin umalede Tilstand, og heldigt er det, at Ingen senere har forsøgt at udpynte

den med skrigende Oliefarver. Jeg havde ogsaa den Glæde at kunne oplyse Dr. Hille om, at de Portrætbuster der ere stillede paa de to høje Søjler ved hver Side af Alertavlen, ere Billeder af Dronning Elisabeth og Kong Christian den anden. Andre Seværdigheder foreviste Doctor Hille mig ogsaa, deriblandt den store ny Regjeringsbygning, der er opført paa Dæmningen imellem Bustorp og Gottorpslot. Det er en mægtig Bygning i hvis Vestibule jeg saae nogle meget smukke Loftsmalerier; de store Lokaler og Sale inde i Bygningen vare ogsaa kjønt udstyrede. En anden Bygning, det gamle Gottorp Slot, førte Doctoren mig ligeledes hen til, og en Del af dets Indre saae jeg ogsaa, særlig det smukke lille Slotskapel glædede jeg mig ved; der saae jeg en Del mærkeligt gammelt Inventar. Slottet er nu Kaserne for en Infanteribatallion og en Uhlaneskadron; over én af Indgangene forundrede det mig at see endnu bevaret et Frederik den Syvendes kronet Navneciffer, men saa huskede jeg, at han ogsaa var den sidste Hertug af »Slesvig-Holsten«.

Efter fuldført Arbejde i Slesvigs Domkirke-Arkiv, rejste jeg til Kjøbenhavn, men kort efter maatte jeg atter paa Rejse til Jylland. I Tved Kirke i Mols var fremkommet nogle Kalkmalerier, som jeg end yderligere maatte afdække, samt tegne og derefter restaurere. (Se »Kalkmal. i d. K.« S. 27 og Tavle XXV). Malerierne vare fra 1536—40 og kun maadeligt malede; Figurernes Dragter henviste til Christian d. 3dies Tid. Samtidig havde jeg ogsaa paa Nat.-Museets Forlangende at undersøge det ved Kirken tilbyggede Gravkapel, hvor der henstod 17 Kister og Sarcofager der gjemte den Gerstorffske Slægt. Af alle Kister tog jeg en nøje Beskrivelse, og afskrev de paa dem værende Skriftplader. Kisterne vare mere eller mindre rigt udstyrede, men de vare meget uheldigt placerede, nogle stode oven paa andre og flere vare ilde medhandlede; mange løse Skriftplader vare saa medtagne og ødelagte af Rust, at de ikke kunde læses, jeg samlede og stillede dem for sig ved en Væg i Kapellet, og bad Præsten om at værne om dem. Men under og imellem Kisterne paa det støvede og fugtige Gulv gjorde jeg et

langt bedre Fund, det var elleve malede Portrætter af Slægten; nogle rigtignok som helt sønderrevne Lærreder uden Blendrammer, andre endnu halvt siddende paa disse; alle havde lidt meget ved den Vold der var vist dem; hvorfor de vare nedtagne af Væggene vidste man Intet om. I min Indberetning gav jeg en omstændelig Beskrivelse af disse Billeder, der var sex af Herrer, fire af Damer og et Portræt af en Dreng, det ældste var af en værdig Mand fra Kong Christian den 5tes Tid, udmærket malet, det yngste af P. G. Gerstorff, Stiftsbefalingsmand paa Fyen, malet 1806. Direktionen f. Mindesm. Bevaring forlangte Billederne sendte til Museet, og i det følgende Aar fik jeg det Hverv at restaurere dem, som det Gerstorffske Fideikommis bekostede.

Da jeg var i Arbejde med at restaurere de fremdragne Kalkmalerier i Tved Kirke blev jeg fra Museet anmodet om at foretage en Undersøgelse af Nørreherred (Djursland). Det er Landskabet nord og vest for Grenaa; hvorvel jeg havde mange andre Ting at varetage, lovede jeg dog at begynde Undersøgelsen. I de forudgaaende Aar havde jeg ofte besøgt den gamle Herregaard Benzon (Sostrup), i Anledning af en mærkelig Runesten der i lang Tid laa som Grundsten i det tilmurede sydlige Portal af Rimsøkirke. Dette Portal var der, ligesom saamange andre Kirkeportaler handlet haardt imod, sjælden og mærkelig har det været; Stumper og Stykker af det var spredt om, saaledes laa Topstenen (Tympanon) henkastet paa Kirkegaarden og to med Helgenfigurer i Relief udhugne store Sidestene af Portalet vare halvt nedgravede paa hver Side af Indkjørselen til Herregaarden. At jeg oftere havde besøgt Gaarden var for at bevæge Kammerherre Benzon til at fremdrage Runestenen og at samle og opstille det gamle Portal, der i sine Figurer og Ornamentter maatte henføres til Tiden før Aar 1200. Men jeg var under mine mange Besøg ikke saa heldig at træffe ham hjemme, da han altid om Sommeren var paa Sørejser med sin lille Skonnert. Dog naaede jeg at faa ham i Tale i 1873, og da var han strax villig til at fremdrage Runestenen, som det viste sig havde en meget mærkelig Indskrift. Kammerherren

opstillede den nu paa en anseelig Kæmpehøj der laa paa Kirkegaarden ved den østlige Side af Kirkens Chor; men Portalet maatte vente til en belejliger Tid at faa i Orden. I min Tegning samlede jeg imidlertid de adskilte Stykker af det, for ved Lejlighed at kunne benyttes, naar Opstillingen skete paa Kirkens sydlige Side.

Nu, da jeg i 1887 atter kom til Benzon var Kammerherren død og jeg fandt de adskilte Portalstene desværre endnu staaende ved Indkjørselen og Overdelen liggende paa Kirkegaarden. Som gammel Bekjendt tog jeg ind paa Herregaarden, hvor en Søster til Kammerherren, Frøken Albertine, nu residerede; venligt blev jeg modtagen og maatte love at forblive paa Gaarden, saalænge jeg havde de nærmeste Kirker og Mindesmærker at undersøge.

Den gamle Borg gjennemsaae jeg først; den ydre Portindgang er omfattet af ét med store Figurer udstyret Portal af Sandsten, foroven er en Tavle med følgende Indskrift:

»Aar 1590 hafver min salig Hosbund Jacob Seefeld ladit begynde at bygge paa disse Huse, oc hafver Jeg Sophiæ Bilde til Sostrup ladit denne forfærdige oc dene Sten opsette Aar 1606, Gud bevare os vel fra Ildens Waade oc Skade oc unde os her at bygge, saa at vi maatte Himmeriges Riges Glæde faa«.

Borgen bestaar af 3 svære Længer og to Taarne, en bred Borggrav omfatter det Hele; i Stuetagen har forhen været et Borgkapel, af det var kun et smukt malet Loft levnet og udstyret med fine Renaissanceornamenter, Engle og bibelske Figurer. Kjældrene vare alle hvælvede, enkelte med Søjler i Midten af Rummet; i en af dem laa sønderslaaede Levninger af et lignende Stenportal, som findes paa Ydersiden af Borgen, rimeligvis har dette hørt til en Indgang i Gaarden. En anden Kjælder bar synlige Spor af at have været et Fængsel.

Efter Jakob Seefelds og Sophia Bildes Død var Gaarden i et Par Aarhundreder i Familien Skeels Eje, men kom i forrige Aarh. til den Benzonske Familie og fik da det nuværende Navn. Efter at have nøje gennemseet Herregaarden og taget enkelte Tegninger

af den, gjorde jeg daglige Excursioner til de nærliggende Kirker, den første jeg afsøgte var Rimsøkirke. Den er bygget af Granitkvadre i romansk Stil og efter Portalstenene, Døbefonten o. s. v. maa den være bygget i Midten af 12te Aarh. En Tavle paa Kirkens Væg forklarer, at Fonten er fra Forhallen henflyttet til Kirkens Chor 1686; jeg har fundet andre Steder lignende Oplysninger paa Tavler i Kirkerne, det henviser til den Skik, der endnu vedligeholdtes efter Reformationen: at først ved Daaben og den kirkelige Velsignelse i Forhallen var givet Moder og Barn, før vare de ikke værdige til at træde ind i Kirkens Helligdom. I Kirkens Gulv laa en Ligsten over —: »Den dydelskende, nu Salig Matrone Christine Margrethe Skou, f. 1701, gift 1718 med Sognepræst Jens Broge, død 1730«, og herunder følgende Vers —:

Her skjules nu den Dødes Ben
Og ligger udi Dvale,
Just under denne Flisesten,
Som viser sanddru Tale;
I Livet hun gudfrygtig var
Sin Næste trolig tjente,
Det Vidne og til Graven bar
Sit Liv hun saligt endte.

Lignende Gravstene var der flere af paa forskjellige Steder i Kirkens Gulv, og paa den vestlige Væg hænger et smukt, lille Epitafium med Figure, udskaarne i Træ, af Fama og Concordia omgivne af Rokokoornamenter. Paa en Tavle imellem disse Figurer er skrevet —: »I Taarnet hviler Salig Hr. Jens Broge, født i Æbeltoft 1688, Præst i Rimsø i 30 Aar; hans første Hustru var Margrethe Skou« (see den ovenfor omtalte Ligsten) »hans anden Hustru var Anne Ankersen, død 1747«. — Epitafiet bærer Aarstal 1785, saa det formodentlig er opsat af Børnene efter Faderens Død. For den anseete Kjøbmand Hans Broge i Aarhus, der var af de Afdødes Slægt, restaurerede jeg Epitafiet i 1891.

Tæt ved Herregaarden ligger Gjerrild Kirke, den er oprindelig bygget af Kridtsten, men meget er senere tilbygget med Tegl og

raat tilhugne Granitsten; paa Kirkens Mure sees flere af de paa denne Egn anvendte Kridtstensfriser under Gesimserne. I Kirkens Indre fandt jeg en smuk Prædikestol med en Baldakin, hvorpaa der staa Engle som bære Kristi Lidelses-Redskaber, efter et Vaabenskjold paa Stolen er den givet af en Skeel; Altertavlen er af samme gode Arbejde og fra samme Tid. Endvidere var her en sjælden smuk Alterkalk med indgraverede bibelske Billeder og Aarstal 1492; den skal tidligere have hørt til et Kloster i Randers. Glæsborg Kirke besøgte jeg derefter; den har megen Lighed med Kirken i Gjerrild, her traf jeg ogsaa flere Kridtstensfriser med Ornamenter. Altertavlen og Prædikestolen ere givne af Jørgen Kaas og Hustru Dorte Juul 1617. Paa Altertavlens Bagside er paa-malet —: »Ib Snedker, oc Geuert Schult fra Odense gjorde dette Arbejde« —. Samme Ib Snedker har ogsaa udført en Altertavle i S. Harritslev i Vendsyssel (se S. 217). Sølvkalken har 3 Vaabenskjolde —: Kaasers, Trolde og Juuls samt Aarstal 1683. En smuk Gravsten i Væggen meddeler, at —: »Niels Marchvartson-Schirnow til Mejlgaard hviler i Choret«, han er iført ridderlig Rustning og ved hans Side staar hans Hustru. I Chorets Hvælving af-dækkede jeg en Del Kalkmalerier fra det 16de Aarh. der fremstillede David, der fra et Taarn beskuer den badende Batseba, og Jøderne der tilbede Slangen i Ørkenen. (Jfr. Kalkm. S. 28).

Den næste Kirke jeg undersøgte var Viggerslevs; ligesom flere andre her i Herredet, har den fra først af været bygget af Granit i romansk Stil, men meget er senere tilbygget med Teglsten. I det Indre fandt jeg et gammelt Granitalter af samme Form, som dem, jeg har omtalt ved de vestjydske Kirker; Døbefonten var ogsaa af Granit og paa Kummen var udhugget Figurer og romanske Ornamenter. Altertavlen var der intet mærkeligt ved, men foran den var opstillet en kjøn lille Figurgruppe der forestillede Korstfæstelsen, som af en Agent Nyholm var kjøbt i Italien og skænket Kirken 1855.

Den næste Kirke var Kastbjergs der er samtidig bygget med Viggerslev, og i nyere Tid undergaaet lignende Forandringer.

Altertavle og Prædikestol ere almindelige, uden særligt mærkeligt, men en gammel Granitdøbefont traf jeg her, som vakte min Opmærksomhed; den var udstyret med romanske Ornament, og imellem dem var en meget obscøn mandlig Figur med udbredte Arme. I min Indberetning anbefalede jeg den til at fjernes, da Sognebeboerne fandt den upassende i Kirken, og den kom da til Nationalmuseet.

Karlby Kirke som jeg derefter undersøgte, var helt bygget af Kridtsten i romansk Stil, dog ogsaa her var nyere Tilbygninger af Teglsten. I den ældre Del er smukke Kridtstensfriser, og paa Kirkens nordre Side fandt jeg indsat en Sten med et Hoved, omfattet af en Glorie, og en anden med et Billede af Samson i Kamp med Løven.

Ginnerup Kirke er opført af Kridt- og Teglsten, inde i Kirken var endnu bevaret en gammel, smuk Granitdøbefont, og paa Loftet over Hvælvingerne fandt jeg en 5 Fod stor, ret godt udskaaen Figur af Johannes, der forhen havde hørt til en katolsk Altertavle.

Hammelev, samt Enslev og Volby Kirker, har oprindeligt været opførte af Kridtsten, men alle ere meget forandrede ved Tilbygninger. I disse Kirker ere Granitdøbefontene ret mærkelige; jeg maa ogsaa nævne Altertavlen og Prædikestol i Volbykirke. I Ørum Kirke er én af Anna Krabbe til Stenalt 1613 givet mærkelig Altekalk med bibelske Billeder og »kostelig Stene belagt«. — Den havde saa stor Betydning, at Nat. Museet ved Ministeriet gjorde Skridt for at komme i Besiddelse af den mod en passende Godtgørelse; men da fandt jeg en Stentavle i Kirken, med en lang Indskrift der slutter med —: »att guds Vrede, evig Formaledidelse oc alle Ulykker, maa komme over alle dem oc deris efterkomre, som denne Kalk oc Disk fra Ørsted Kirke fratager«. Da Ministeriet fik denne Meddelelse forblev Kalken i Kirken. En Del mærkelige Portalstene fandtes ogsaa her.

Efter at have undersøgt Herredets 17 Kirker og Herregaarden Benzon, samt beskrevet og tegnet det væsentligste, vandrede jeg ud over Markerne for at see de faa Dysser og Grave som endnu

vare levnede. Desværre havde Landbrugets store Fremskridt der paa Egnen ødelagt og raseret mange. I Ginnerup Sogn var der dog en smuk og nogenlunde bevaret Dysse, i Glæsborg, Enslev og Tødstrup lignende; af Langdysser fandt jeg ingen. Ved et kort Besøg paa Herregaarden Mejlgaard, paa den nordre Del af Herredet ved Kattegats Kyst, tog jeg den bekendte, mægtige »Kjøkkenmødding« i Øjesyn. Det er et 3 Alen tykt Lag af Østerskaller og Benstumper der strækker sig i en Længde af 30—40 Alen. Overraskende er det at see de tætte Lag af sammentrykkede, tomme Skaller, imellem hvilke man hist og her seer Benstumper af Vildgæs, Svaner, Katte, Hunde, Vildsvin og Raadyr, og spredte imellem disse Ben, Redskaber af Been og Flint, der i deres raa og lidet udarbejdede Tilstand viste, at et primitivt, lidet udviklet Folkefærd har færdedes her og efterladt disse »Affaldsdynger«, der ere sammenhobet i den tidligste Periode af Stenalderen¹⁾.

Efter at have endt Undersøgelsen i Nørre Herred (Djursland) udførte jeg i Hjemmet mine ca. 40 Tegninger og dertil hørende Beskrivelser, hvorefter de afgaves til Nat. Museets Arkiv. Med denne Rejse afsluttede jeg mine Herredsundersøgelser; ved disse havde jeg undersøgt 12 Herreder og 178 Kirker samt afmærket et Utal af Grave og Dysser (paa Morsø alene 950), og udført mange Opmaalinger og Tegninger af Oltidsgrave, Langdysser m. m.

UNDERSØGELSE 1887 AF KALKMALRIER I SKIVE OG ELMELUNDE.

Alt i de foregaaende Aar havde jeg, som alt omtalt, afdækket en Del Malerier i forskellige Kirker, men en Fremdragning af en større Suite af saadanne blev først overdraget mig, da der i Skive gamle Kirke havde vist sig nogle malede Figurer under Hvidtelaget i en Hvælving. Ved en yderligere Afdækning fandt jeg én i høj Grad mærkelig Samling af Billeder i Kirkens sex Hvælvinger

¹⁾ Nærmere Oplysninger om denne Banke findes i Ant. Tidsskr. 1847—50, Side 99.

og enkelte paa Væggene; efter et Aarstal jeg fandt imellem nogle Figurer, maa de være malede 1522. I Chorets østlige Hvælving saaes den siddende Gudfader og Kristus der viser sine Vunder, og hen mod denne Gruppe sees fordelt i de tilstødende Hvælvingkapper, draperede Engle med et langt Skriftbaand løftet over Hovederne; paa Baandet er endnu levnet enkelte Ord af Højsangen —; »Gloria in exel. Osana« o. s. v.; i Hvælvingens Topsten var malet den hellige Aand omgivet af en Sol. I Skibets østlige Hvælving var Billeder af Maria og Magdalene, Jakobus minor, Johannes, Jakobus, Bartholemæus, Matthæus og Thomas. I den dertil stødende Hvælving var malet Johannes Døberen og Jesu Forældre med den lille Jesus; i de nærmeste Grupper derved sees en Familie der ved Navn betegner den som Joachims og Salomes. Ved Siden heraf er atter en Familiegruppe —: Affæis, og igjen en Gruppe der ved Navne betegner den som Zepædæi Familie, foran Faderen staar en lille Dreng og over hans Hoved Navnet Johannes. Tæt derved er en hvidklædt Kvinde betegnet ved Navnet Elisabeth, og ved hende en ældre Kvinde der lægger sin Haand paa hendes Skulder, over denne er skrevet —: »Eliut sorer Elisabeth«, her faar vi saaledes at vide Navnet paa en Søster til Elisabeth. I den næste Hvælving var Billeder af kristelige Martyrer —: St. Sebastian, Vincentius, Stephanus, Laurentius, St. Georg, Mauritius, Christoffer, og de nordiske Helgener: St. Oluf, Knud Konge og Hertug Knud. I den 5te Hvælving sees andre Helgener og nogle Kirkefædre; endvidere er i Taarnhvælvingen Malerier fra lidt senere Tid. Billedernes yderligere Forklaring findes i: »Kalkmal. i de danske Kirker«, S. 64. Disse Malerier af Kristi Slægt, Samtidige og Helgener med Martyrer, som ere malede i Katolicismens sidste Tid i Danmark, viser sig ligesom en sidste Anstrængelse og et sidste Forsøg paa at bringe den hellige Historie og dens Martyrer i Minde, og derved støtte den da stærkt vaklende Katolicisme. Det var ogsaa ved et Tidspunkt det kunde gjøres nødigt, thi ved den Tid fremkom netop i Skive et Skrift: »Peder Smed og Atzer Bonde« der indeholdt en Samtale om — »Munchenes Be-

dragerier oc Wildfarelser udi Paffuens Kirke¹⁾ — der vidner om, at der dér paa Stedet har været en haard Kamp imellem Katholiker og Reformerte; og det syntes, som den gamle Maler af Billederne i Kirken har søgt ved dem at støtte den gamle Tro og vist sig som en ivrig Forsvarer af Catholicismen.

Da jeg var færdig med mit Arbejde i Skive, fik jeg for Museet det Hverv at rejse til Møen, hvor jeg i Elmelunde Kirke havde at afdække Overkalkningen af Hvælvingerne: Her fandt jeg atter en Samling af bibelske Billeder paa alle Kirkens Hvælvinger der vare opførte ved Tiden omkring 1460—65; de fremstillede i Choret Tre-enigheden, Indtoget i Jerusalem o. s. v. I Skibets Hvælvinger var Billeder af den himmelthronende Kristus, ved hvis Side sees den knælende Maria der for ham fremviser sit højre, blottede Bryst. Under hende er malet en Eenhjørning som Symbol paa den jomfruelige Renhed, og over hendes Hoved er et Skriftbaand med halvt udslettede Bogstaver, kun Aarstal 1462 var læseligt. Endvidere var der Billeder af Bebudelsen, Besøget hos Elisabeth, og St. Peter som Vogter ved Himmeriges Port, visende de troende Sjæle Vejen til Himmerige. I en Hvælving ved Siden af sees Maria knælende ved Jesusbarnets Leje, medens Joseph sidder ved Arnen med en Slev i Haanden og besørger den huslige Forretning at lave Maden til Maaltidet. I den anden Hvælving i Skibet er en Fremstilling af de hellige 3 Kongers Tilbeden af Jesusbarnet, og af Barnemordet i Bethlehem, hvor man seer Herodes siddende paa en Throne lede Bøddlerne, der rundt om ham dræbe de smaa Børn. I en Gruppe sees en fortvilet Moder slaa en Bøddel med en Stangrok; ved Siden deraf er malet Joseph og Maria paa Flugten til Ægypten.

Den tredie Hvælving har et smukt Billede af den Rige og den Fattige der knæle for den korsfæstede Kristus; ved Siden deraf er i andre Kapper Billeder af Skabelsen, Adam og Evas Indgang i Paradiset, og et andet med Bortdrivelsen derfra. Endnu et Billede viser dem sorgfulde, medens en Engel staar for dem og overgiver

¹⁾ Peder Smed, et dansk Rim fra Reformationstiden (c. 1530) ved Sven Grundtvig 1880. Originalen i Stockholms Rigsbibliotek.

dem nogle Redskaber til at arbejde med; endelig sees Adam arbejde ved Pløjning paa en Mark med to Heste for en Ploug. Alle Billederne ere malede med en vis Omhu og god Smag, der særlig viser sig i de rige Ornamentter der omgive Figurerne. Nærmere Beskrivelse af Billederne sees i mit Billedværk —: »Kalkmalerier i Danske Kirker« S. 136, hvor nogle af dem ere gjengivne.

Efter at jeg i en Ugestid havde arbejdet i Elmelunde, fik jeg fra Museet en Anmodning om at rejse til Tingsted Kirke paa Falster, hvor der ogsaa var fremkommet Malerier. Da jeg her fik Kalken yderligere fjernet fandt jeg i Choret —: Billeder af Bebudelse, Besøget hos Elisabeth, Omskærelsen og Hyrdernes Tilbeden af Jesusbarnet. I Skibets Hvælvinger fremkom de hellige 3 Konger foran Maria med Barnet; Barnemordet, Flugten til Ægypten og Daaben i Jordans Flod. Endvidere seer man i en Kappe ved Siden deraf St. Barbara støttende sig ved et Taarn med en brændende Lampe; Taarnet med Lyset er St. Barbaras Attribut, som Lysbringer for de Søfarende. I et Hjørne af Kappen sees Judas-Isariot hængende i et Træ med en Pengepung bundet om Halsen. Under Opholdet paa Møen besøgte jeg den tæt ved Elmelunde liggende Kjeldby Kirke, for at tegne den smukke lille Altertavle, og de tidligere paa Væggene afdækkede Kalkmalerier fra Aar 1200; her fandt jeg, paa de i 15de Aarh. indlagte Hvælvinger, ganske lignende Billeder som jeg havde fundet i Elmelunde og Thingsted. De vare i Figurfremstillingerne og i Ornamentterne saa lig disse, at det var tydeligt, at den samme Maler maa have udført Hvælvingsmalerierne i alle 3 Kirker i sidste Halvdel af 15de Aarhundrede.

I Slutningen af Sommeren 1887 rejste jeg til Jylland for at opmaale og tegne det gamle Portal paa Tafdrup Kirke, og tillige undersøge og aftegne Indskriften paa den gamle Klokke i Taarnet. Medens jeg var i Jylland fik jeg et andet Hverv at udføre for Nat. Museet, det var at undersøge og give et Forslag til en Restaurering af et mærkeligt Epitafium i Hundslunds Kirke ved Odder, der var bekostet af en velhavende Kongsbonde Morten Mikkelsen Hadrup

1613.¹⁾ Da jeg var færdig med min Undersøgelse der, blev jeg af Ministeriet anmodet om at rejse til Aalborg for at give en Beskrivelse og Tegninger af det gamle Aalborghus. I min Indberetning hævdede jeg og paaviste Bygningens Ælde, da den i sit Ydre kun var uvæsentligt forandret; særligt var at mærke de gamle Kjældere i de 10 Fod tykke Mure, og de der endnu bevarede Skydeskaar ud mod Fjorden. Ligeledes stod endnu den indre Gaard med sine Bindingsværksmure, der sikkert vare de samme som stode der, da man i 1532—33, under Clemensfejden kastede glødende Sten og Kugler ind i Gaarden, for at antænde Træværket der. Paa den mod Landet vendte Side af Borgen, var der endnu 1887 dybe Grave og Rester af Volde. Efter hvad jeg erfarede var Anledningen til denne Undersøgelse den, at Byens Havnevæsen ønskede Bygningen fjernet for at faa en større Plads, hvor Dampskibene lagde til, men min Indstilling og Beskrivelse af Bygningen, og mit Forslag til at bevare den blev gjældende. særlig støttet af daværende Stiftsamtmand Wahl, som boede i Bygningen og interesserede sig for Bevarelsen af den gamle historiske Borg.

I Slutningen af Aaret opdagedes i Kirkehvalsø at Alterbordet der havde en Beklædning paa Forsiden, hvorpaa var malet Maria med Jesusbarnet, St. Barbara med Kalken og andre Helgenfigure. Ved en nøjere Undersøgelse fandt jeg, at det oprindelig maa have været en Fylding eller et Mellemparti i et malet Træloft, som Kirken maa have haft før Indlæggelsen af de nuværende Hvælvinger. Et lignende Træloft med Malerier fandtes endnu i Janne-rup Kirke i Thy 1876, men alt i 1895 vare de forsvundne. (Jfr. »Kalkm. i danske Kirker« S. 46). Dette Maleri i Hvalsø Kirke restaurerede jeg og efterat være omfattet af en Ramme ophængtes det paa Væggen i Kirkens Chor. Restaureringen bekostedes af Kirkeejeren, Grev Schulin-Zeuthen paa Tølløse.

I Vinteren 1887—88 arbejdede jeg i Hjemmet paa en stor Suite af Afbildninger til Dr. Sophus Müllers store udmærkede Værk —:

¹⁾ Dette mærkelige Epitafium restaurerede jeg i 1889, og en detailleret Beskrivelse af det har jeg meddelt i »Jyllandsposten« 15. Febr. 1890.

»Ordning af Danmarks Oldsager«, samt til Kammerh. Vedels: »Bornholmske Oldsager«. Endvidere raderede jeg til Oldskr. Selsk.s Aarbøger et Portræt af Biskop Beldenak, hvis Billede jeg havde fundet paa en Altertavle i Bryndum Kirke ved Aalborg.

RESTAURERING AF ALTERTAVLEN I AARHUS DOMKIRKE.

I Foraaret 1888 blev det overdraget mig at restaurere den skjønnede, store Altertavle i Aarhus Domkirke der er givet af Biskop Jens Iversen Lange i Aaret 1479. Aaret forud havde jeg efter Ministeriets Anmodning givet en Beskrivelse og et Forslag til dens Restaurering, hvilket blev vel modtaget. I Maj Maaned rejste jeg derfor til Aarhus og paabegyndte Arbejdet. De mange store og smaae Fløjdøre paa Alteret bleve aftagne, og da det var vanskeligt for mig at rense og restaurere de mange Malerier paa disse i Aarhus, blev det mig tilladt at sende alle Fløjene til Kjøbenhavn, hvor jeg i Museet udførte Arbejdet. Disse Billeder vare mesterligt malede, man nævner to Kunstnere fra Lübeck — : Dietrik Borits og Bernt Notke som Ledere og Udførere af Altertavlen og Malerierne.

Den i Træ udskaarne store Gruppe i Tavlens Hovedparti dannes af Sta. Anna med Jesusbarnet, medens Maria giver Barnet et Æble; tilvenstre for hende staar St. Clement støttende sig paa sit Attribut, Ankeret, og paa den anden Side sees Johannes Døberen omhyllet af Dyrehuden, alle i Legemsstørrelse. I Afdelingerne til begge Sider er Figurer af Apostlene og Kirkens Blodvidnere, samt 24 noget mindre Figurer af Helgener og Helgeninder; over alle er rigt udskaarne gothiske Gallerier, og over det hele Rum er en halvbuget Baldakin med 5 Fyldinger, der forhen har haft bibelske Billeder, som i 1781 vare blevne afskrabede og overmalede. Ovenover det 7 à 8 Alen høje Midterskab var et mindre rejst af Jens Iversens Efterfølger, Biskop Niels Clausen; det er ogsaa i Form af et Skab med to Fløjdøre. I dette var en udskaaen Gruppe af Marias Kroning ved Gudfader og Kristus, og paa Dørenes indre

Sider er Malerier med Erkeenglene Gabriel og Michael, og udvendig St. Antonius og St. Sebastian.

Den hele store Tavle har et temmelig højt Fodstykke med dobbelte Døre og paa dem Malerier; den indre Side har en sidende Gud-Fader, Jesus knæler foran ham visende sine blodige Vunder, ved Siden af ham er Maria, ligeledes knælende, og tilvenstre sees et Maleri af »St. Gregors Vision«. Paa Dørenes Ydersider er to Malerier, det ene fremstiller Kristus i Gethsemane og de sovende Apostle samt de væbnede Mænd der ledes ind i Haven af Judas. Paa to mindre Døre er malet Maria og Johannes og foran dem den knælende Biskop Jens Iversen med foldede Hænder;¹⁾ paa den anden Side af de samme Døre sees St. Clemens lide Martyr døden ved at kastes i Havet, samt Johannes Døberens Hals-hugning, endvidere Kristi Død og Opstandelse og endnu 4 smaae Billeder —: Marias Besøg hos Elisabeth, Kristi Fødsel, de hellige 3 Konger og Jesus i Templet. Ialt er der 24 Malerier i de forskellige store og smaa Fløjddøre og mange udskaarne Figure af mindre Størrelse, foruden de 4 legemsstore Figure i Hovedfeltet. Det var et betydeligt Arbejde jeg havde her at restaurere, thi Alt var paa en skammelig Maade mishandlet. Guldet paa Figureernes Klæder og paa Ornamenten var næsten overalt afskrabet, og en raa Overmaling havde vanziret dette skjønne Kunstværk. Her gaar ogsaa Sagnet om, at den første Ødelæggelse var sket under det østerrigiske Indfald i Riget 1627, og derefter af Svenskerne 1659, da Soldaterne afskrabede Guldet og Sølvets paa de udskaarne Dele, men i Jylland fortælles der saa meget om disse Krigeres Færd, som ikke altid maa tages for Sandhed.

Det hele Arbejde ved Malerierne tog mig lang Tid, thi paa en yderst varsom Maade maatte jeg fjerne de raa Overmalinger for at faae de oprindelige Farver frem, dog af og til rejste jeg til Aarhus for at behandle og lede Arbejdet paa den faste Del af Tavlen, nemlig Udskæring af de manglende Enkeltheder samt Forgylninger

¹⁾ En Kopi af denne Biskops Portrait udførte jeg senere paa en Bestilling af Frederiksborg Museet.

m. m. og i Juli og Augustmaaneder opholdt jeg mig længere Tid i Aarhus og arbejdede med en Maler og Forgylder tilhjælp. Da jeg var færdig med Restaureringen af alle Fløjdørenes Malerier, bleve disse afsendte til Aarhus og efter at jeg havde anbragt Dørene paa Altertavlen, overleverede jeg den fuldførte Tavle til Kirkebestyrelsen, som derefter i en Skrivelse udtalte en Tak til mig for den heldigt endte Restauration, og endelig var den af Ministeriet dannede Kommission til Bedømmelsen af Arbejdet den 10. August 1889 samlet i Domkirken, som ogsaa bragte mig Tak. Da Kommissionens Arbejde var endt, ønskede nogle af Medlemmerne at see Slottet Clausholm og indbød mig at følge dem. Gaarden omtales alt i det 13de Aarh. og i den nærliggende Voldum Kirke er en Tavle med følgende Skrift —: »Anno 1235 Blef Clausholm Belagt af Konning Valdemar, oc efter lang Belejring indtaget oc ønskelig spoleret, hvilket gerne tager saadan Ende, som setter sig op mod Øvrighed som er ordineret af Gud«. I 14de Aarh. var Borgen snart i de oprørske Jyders og snart i Valdemar Atterdags Magt, og senere ejedes den af forskellige adelige Slægter. Under Svenskekrigen i 1658—59 var den stærkt befæstet og blev tappert forsvaret af Oberst Hans Friis. Derefter kom den i Grev Rewentlous Besiddelse, og herfra var det, at Kong Fred. d. 4de bortførte hans Datter Anna Sophia; da Kongen senere gjorde hende til Dronning, lod han Borgen ombygge og udstyrede den kongeligt, og ved den Tid er de rige og smagfulde Stuklofter anbragte i Værelserne. Heinrich Hansen vilde tage et nøjere Syn paa dem, da der var mange Motiver, som han mente at kunne anvende ved Udførelsen af de frederiksborgske Lofter. Jeg var meget glad over, at jeg saaledes fik Lejlighed til at see det interessante Clausholmske Herresæde.

Men jeg vil atter vende tilbage til mine Arbejder i 1888, da ogsaa andet end Aarhus Altertavle lagde Beslag paa mig i arkæologisk Retning; jeg var saaledes paa en lille Udflugt med Dr. Henry Petersen og Prof. anatom Chievitz i Svendborg Kirke for at undersøge en Grav der var fremdraget i Kirkens Gulv, som mentes at

skulle være Kong Abels Søns. Noget Udbytte lykkedes det os ikke at faa, Graven var tom og forlængst forstyrret. Jeg rejste derfra til Sønder-Broby for at tegne en Gravsten til Løfflers Værk. Da jeg var færdig der, vandrede jeg til Nørrebroby for at bese den smukke gamle katolske Altertavle; rejste derefter til Jylland for efter Nat. Museets Anmodning at undersøge Kalkmalerierne i Skads- og Horne Kirker ved Varde¹.) Under det korte Ophold i Varde opmaalte og aftegnede jeg det gamle Vardehus' Voldsted, der endnu var omgivet af Grave. Derefter drog jeg nordpaa til Balle Kirke ved Silkeborg for at søge efter en gammel Indskrift der var malet i Kirken; med det samme tegnede og opmaalte jeg Kirkens smukke Granitportal. Fra Silkeborg tog jeg til Galten Kirke, hvor der fandtes et overordentligt skjønt Epitafium med legemsstore Portrætfigure af Thomas Juel og Maren Bølle. Monumentet omfatter paa en smagfuld Maade Chorbuen ud mod Skibet; jeg havde ogsaa fra Museet faaet overdraget, for en stedlig Maler der, at anvise de rette heraldiske Farver paa Vaabnerne, som Kirkebestyrelsen ønskede opmalede. De to udmærket udførte Portrætfigurer aftegnede jeg, samt tog et Billede af hele Epitafiet til Nat. Museet. (Juel var født 1562 og døde 1646, Maren Bølle f. 1573, d. 1648.)

Nu følger et Tidsrum, hvori min Virksomhed i antikvarisk Retning hovedsagelig var at foretage Undersøgelser af Kirkeinventar, Altertavler, Prædikestole, Epitafier m. m. og indgive Beskrivelser af dem og udtale mig om deres kunstneriske eller antikvariske Betydning, samt give Forslag til eventuelle Restaurationer. I 1889 undersøgte jeg saaledes — foruden det alt nævnte Inventar — Prædikestole, Altertavler og Epitafier i Lyngby, Hinge, Østbirk, Bælum, Aistrup, Rostrup, Træden, Solbjerg, Hundslund, Thorup, Aarhus, Skjødstrup, Voldum og Hobro; nogle vedrørende alene Kalkmalerier, andre derværende Gravstene. De sidste vare særlig i Hornslet, Herlufmagle, Gunderslevholm m. m., der vare bestemte til Dr. Henry Petersens udmærkede Værk om »Herluf Trolle og

¹) Jfr. »Kalkmalerier i Danske Kirker« S. 4 og 5.

Bergitte Gjøe«, hvortil jeg udførte en stor Suite Plancher; og en lignende Række Tavler udførte jeg til hans interessante Værk om »Dejberg-Vognfundet« fra en Mose i Jylland. I Vestervig Kirke var jeg sammen med Dr. Petersen for at see nogle der fremdragne Kalkmalerier, og samtidig saae vi atter paa den saakaldte Buris Gravsten, for muligt at finde noget, der yderligere kunde forklare dens svage Indskrift.

De saaledes afvexlende Arbejder, snart ved Undersøgelse og Gjengivelse af middelalderligt Kirkeinventar, og snart ved Tegninger og Raderinger af ældre Oldtidsfund var mere oplivende end trættende for mig; dertil kom ogsaa undertiden ret mærkelige Kalkmalerier der skulde undersøges. Saaledes maatte jeg nogle Dage tage til Skævinge Kirke i Sjælland, hvor jeg fremdrog en Del Malerier, som jeg senere restaurerede. Billederne forestillede to kæmpemæssige Figure af Holger Danske og Tyrken Burman der berede sig til Kamp, medens én Troid staar imellem dem med den lægende Saarsalve. At Holger her er fremstillet kampberedt mod Kristenfjenden, Tyrken Burman, skyldes sikkert Forbudet mod at fremstille og tilbede de katolske Helgener, et Forbud der fremkom i Christian den 3dies Tid. Figurernes Rustninger og Dragter viser, at de ere malede 1540—50. (Jfr. »Kalkmal. i Danske Kirker« S. 96.) Et andet Arbejde optog mig ogsaa denne Sommer det var en Restaurering af et sjældent smukt Maleri af den nederlandske Skole, som var indsat i Altertavlen i Særslev Kirke ved Bogense; Restaurationen bekostedes af Kirkeejeren Grev Bernstorff-Gyldensten. Under Opholdet i Særslev fik jeg en Skrivelse om at undersøge Altertavlerne i Frørup og Vindinge Kirker i Fyen, der begge vare fra den katolske Tid og af betydeligt Kunstværd med skønne og udmærket skaarne Grupper om Kristi Korsfæstelse, og i Fløjdørenes indre Sider de 12 Apostle. Begge disse Altertavler, der vare udførte ca. 1470—80, bleve i Aarene 1891 og 92 restaurerede af mig. Under den Korsfæstede i Vindingetavlens Hovedfelt, fandt jeg følgende Linier af Jerimias Begr. Bog 1ste Kap. —: »O vos omnes qui trāsitis p. viam attendite et vidite si est dolor sicut

simulit dolor meus«, (Alle som gaa forbi ad Vejen, skuer og see, om der er en Smerte som min Smerte) —. Den samme Indskrift fandt jeg nogle Aar efter paa en Altertavle i Magleby Kirke ved Skjælskør, som ogsaa havde et Billede af Korsfæstelsen, og sikkert udført af samme Mester. Denne Tavle restaurerede jeg 1895 for Kammerh. Castenskjold til Borreby¹⁾.

Efter at mit Arbejde i Fyen var endt bad Museumsdirektøren mig om at rejse til Engestofte Kirke, hvor man havde truffet paa en Grav fra Middelalderen, som ønskedes omhyggeligt undersøgt. I en Afstand af $2\frac{3}{4}$ Alen fra Kirkens vestlige Mur laae i en Dybde af ca. 3 Alen én af røde Teglsten bygget Gravkiste med tagformet Dække, den lignede ganske de i Ringstedkirke fundne Gravkister fra 12te Aarh., og ligesom disse havde den et særligt formet Rum, hvori Ligets Hoved hvilede. I Graven laa et ret vel bevaret Skelet, som efter Benenes og Hofternes Form at dømme maa have været af en Mand paa ca. 68—70 Tom.s Højde, og i en Alder af mellem 30 og 50 Aar; alle Skelettets Tænder vare vel bevarede. Af Klædning var intet Spor, men ved Halshulningen fandt jeg en lille Knap af Bronze, paa hvis Forside var indgraveret en Stjerne, og i de graverede Fordybninger sad Stumper af Emaille. Hele Skelettet havde været nedlagt i Kalk og omkring det havde der været omhyllet Lærred, thi i Kalken, der tildels endnu omfattede Skelettet, var tydelige Mærker af Tøjets Traadlinier. Denne Tøjomhylning kunde spores i Kalken fra Halsen af Liget til lidt nedenfor Knæerne. Da Gravens Bygning og Form var som de i 1855 undersøgte Kongegrave i Ringsted Kirke, maa den her begravede Mand have været af fornem Æt og levet ved Tiden omkring Aar 1200.

Da jeg var ifærd med denne Gravs Undersøgelse, fik jeg Skrivelse om at tage til Maribo Kirke, hvor der bevaredes en prægtig Sølvkalk i gothisk Stil med indgraverede Billeder paa Foden, der fremstillede Kristi Lidelse og Død; da der tillige var indgraveret

¹⁾ Beskrivelse af disse Altertavler har jeg indgivet til Nat. Museets Arkiv, og om den derefter følgende Restaurering ligeledes.

et stort Bogstav: M, med en Krone over, var det utvivlsomt, at Kalken var en Gave fra Dronning Margrethe. Det vides, at hun til flere Kirker i Danmark sendte den Art Gaver, og foruden det kronede Bogstav var ogsaa hele Ornamentikken fra Tiden omkring Aar 1400; min Tegning af den findes i Museets Arkiv.

Paa Tilbagevejen fra Laaland maatte jeg standse i Præstø, hvor der i den nærliggende Beldringe Kirke var fremkommet Spor af nogle ret mærkelige Malerier der fremstillede St. Anthonius af Padua (død 1231), der helbreder de Pestsyge. Billederne vare udførte ved Tiden omkring 1300, ved den Tid var der i Beldringe et St. Anthonius Kloster, hvor Munkene særlig gav dem af med at helbrede en dødbringende Sygdom, der især angreb Ansigtet; Sygdommen var bragt hertil ved Aar 1200. Paa Maleriet var afbildet en saadan Pestsyg med Saar i Ansigtet, som en Mand i gejstlig Klædning er ifærd med at behandle. Dette Hospital eller Kloster flyttedes ved Aar 1400 til Præstø. (Jfr. »Kalkmalerier«, S. 132 og Tavle VI.)

I en Del af Sommeren 1889 var jeg i Virksomhed med Restaurering af Kalkmalerierne i Thingsted Kirke, men af og til maatte jeg til Jylland for at foretage Undersøgelser af forskjelligt Kirkeinventar, deriblandt den mærkelige Altertavle i Østbirk Kirke. I denne Tavles Midterfelt traf jeg en stor, fortræffelig udskaaren Figur af Biskop Jens Iversen Lange; denne Figur henpeger paa, at Tavlen er udført samtidig med Aarhus Altertavlen og vistnok af de samme Kunstnere (se S. 255). Af Biskoppens karakteristiske Hoved lod jeg tage en Afstøbning, da det havde en slaaende Lighed med Billedet paa Aarhus Tavlen og med Ligstenen i samme Kirke. Under Opholdet i Jylland blev jeg anmodet om at undersøge en Altertavle i Dollerup Kirke, og en sjælden mærkelig katolsk Tavle i Aistrup Kirke ved Hjørring, samt en Undersøgelse af Kalkmalerier i Hinge Kirke ved Silkeborg og lignende i Visborg ved Hadsund, begge Steder med Billeder udførte i første Halvdel af 16. Aarh.; lignende fremdrog jeg ogsaa i Skyum Kirke i Thy, Skjødstrup ved Aarhus og Faarup ved Randers; de to sidste Kir-

kers Malerier restaurerede jeg i 1890, (se Kalkm. S. 19). Paa Laaland undersøgte og tildels fremdrog jeg Kalkmalerier i Kjettinge og Thoreby Kirker der alle vare malede ved Tiden omkring Aar 1500. Thorebymalerierne restaurerede jeg ligeledes i 1890, (se Kalkm. S. 79 og 81).

I Løbet af Sommeren 1889 havde jeg foruden de ovennævnte Restaurationsarbejder ogsaa mange Undersøgelser at foretage, saaledes fandt jeg gemt paa Loftet i Haslund Kirke ved Randers et smukt og mærkeligt, men sønderslaaet Epitafium over Præsten Otto Thorsen Lyngaa, Altertavlen saae jeg ligeledes og begge indstillede jeg til Istandsættelse og Restaurering, som senere i 1892 overdroges mig at udføre. I Blegind Kirke besaa jeg forskjellige Inventariegjenstande samt nogle gamle Billedstene, som jeg indgav Beretning om. I Rostrup Kirke ved Hadsund havde jeg at undersøge Altertavle og Prædikestolen, der havde meget smukke udskaarne Figure og Ornamenter, de bleve begge restaurerede af mig i det følgende Aar. I Solbjerg Kirke i samme Egn fandt jeg et udmærket Epitafium over Enevold Seefeld — og hans Hustru Anne Urne. Midterfeltet havde to godt malede Portrætter og omrammet med 64 Vaabenskjolde; dette restaurede jeg i Løbet af Sommeren.

I Vinderslev Kirke ved Silkeborg havde jeg at indgive Beskrivelse af nogle meget interessante Kalkmalerier, der forhen vare afdækkede. I Choret var en Frise af Adelsvaabener hørende til Niels Skeels og Karen Krabbes Slægt; her var ogsaa et Billede af en ung Mand og en Dame i Dragter fra Fredr. d. 2dens Tid, Damen sidder foran et Bord, hvorpaa er bredt en Del Spillekort. Traditionen siger, at hun med disse Kort vandt den Sum, som Kirken er bygget for. (Danske Atlas IV). I Skibets Hvælvinger er højst interessante Malerier, deriblandt en mærkelig Fremstilling af Himmerige som en skøn Søjlehal, hvor hellige Mænd, Konger, Gejstlige og andre sees samlede. Her er ogsaa Billeder af Dommegang med Kristus i Højsædet og ved Siderne Maria og Johannes knælende. Et Maleri med Lykkehjulet, der viser det menneskelige

Livs Omskiftelser findes ogsaa her; Malerierne og de smukke Ornamentter ere godt udførte, og Arbejdet maa henføres til sidste Halvdel af 15de og Midten af 16de Aarhundrede. (Se Kalkmalerier i D. Kirker, S. 37. Tab 17 og 40).

I samme Kirke var der paa Chorets Væg opstillet en sjelden smuk, $4\frac{1}{2}$ Alen høj Mindetavle over Niels Skeel til Nygaard, død 1561. Paa Tavlen var et Maleri med legemsstore Portrætfigure af ham, hans Hustru Karin Krabbe, en Søn og to Døttre. Over denne Gruppe sees Kristus paa Himmelthronen at velsigne de gode og straffe de onde Sjæle. Det hele Billede er udmærket malet og omgivet af 64 udskaarne, kolorerede Ahnevaabener; Tavlen restaure-rede jeg i 1891, og Arbejdet udførtes i Museets Lokale.

I Marts 1890 holdt jeg et Foredrag i Oldskriftsselskabet om nogle af mig fremdragne Kalkmalerier, og tillige omtalte den lange Række tidligere fundne Billeder her i Landet; jeg blev da af flere opfordret til at samle og fremkomme med, hvad vi havde af den Art Fortidsminder. Tanken var mig ikke ny, thi hvorvel vi havde mange fortræffelige Afhandlinger om vore Kalkmalerier af Prof. Kornerup, omhandlede de dog kun enkelte Kirker; jeg mente derfor, at hvad vi endnu savnede var en Fremstilling og en Meddelelse, hvad der hidtil var fundet af Malerier paa Kirkevægge og Hvælvinger i hele det nuværende Danmark.

Jeg tog med Iver fat paa dette Arbejde og opsøgte i Museets Arkiv og andre Steder, Alt, hvad der fandtes af Indberetninger om Fund af disse Billeder, og benyttede hver Fritime jeg kunde afsee fra mine andre Arbejder, for at beskrive Alt og give et Udvalg af mine egne og de mange af Kornerups Tegninger der fandtes i Arkivet, og fremstille dem paa en Række Tavler. Ved en Understøttelse af Carlsbergfondet opnaaede jeg, efter nogle Aars Arbejde, at faa dette Værk —: »Kalkmalerier i Danske Kirker«, med 42 Tavler — frem i Slutningen af 1895.¹⁾ Nogle Aar efter udkom en mindre Bog om samme Emne, udgivet af »Samf. for Folkeoplysningens Fremme«.

¹⁾ Værket henviser jeg oftere til i mine Optegnelser.

Medens jeg syslede med disse to Arbejder, undlod jeg ikke at udføre de forskjellige Hverv Museet overdrog mig at undersøge og indgive Beretninger om de ved Kirkesynene udsatte eller til Restaurering bestemte kirkelige Inventarsager. Saaledes undersøgte jeg i Tidsrummet fra 1891 til 1907 — foruden de alt omtalte — 80 Altertavler, 17 Prædikestole, 26 Epitafier, 20 Kalkmalerier m. m.

Ogsaa enkelte Runestensarbejder forefaldt, saaledes rejste jeg 1903 med Professor Wimmer gennem Sverrig til Øland, for at faa Tegninger af den mærkelige Karlevi-Sten. Jeg saae da atter denne Ø, som jeg besøgte i 1860 med Mr. Marryat.

I samme Tidsrum restaurerede jeg en stor Del Altertavler; de mærkeligste vare Koldings, Ugilts, Jelstrups, Østbirks, Ulfborgs samt Nakskovs prægtige Tavle. Af Prædikestole restaurerede jeg 12, og af Epitafier 8. Iblandt de sidste var det rigt udstyrede i Aalsø Kirke over Præsten Søren Kjelsen, og i Hjørrings Katharine Kirken: Raadmand Bagis. I Visborg Kirke blev i Aarene 1903—4 og 5, Altertavle, Prædike- og alle de ornamenterede Kirkestole samt det store Epitafie over Jakob Sefeld med malede Portrætfigure og Ahnevaabener restaureret. I Vivild den pragtfulde Mindetavle over Clemens Jensen, med de udmærkede Portrætmalerier. I Astrup Kirke ved Villestrup restaurerede jeg den skønne Altertavle og Prædikestol 1904, og i 1906 det meget medtagne Sandstens Epitafiums med udhugne Figure af Jens Juul i ridderlig Rustning og hans 2 Hustruer; Ingeborg Parsberg og Marine Sehested, og med Statuer af Retfærdigheden og Styrken samt de 4 Evangelister, og i Omfatningen 48 malede Vaabenskjolde.

Disse smukke Inventariestykker bekostedes restaurerede af Kirkeejeren, Hofjægermester Sehested-Juul til Ravnholt. De sidste Altertavler jeg restaurerede vare de to i Ramme- og Vandborg Kirker ved Lemvig, i Aarene 1905 og 1907.

Alle disse Arbejder ved Undersøgelser og Restaurering af Kirkeinventarie optog mig ganske, saa de endnu vedvarende Herredsundersøgelser havde jeg ikke deltaget i siden 1886; de yngre Museumsassistenter havde nu overtaget dette Arbejde. Iblandt

disse unge Mænd var det mig en Glæde at see en Søn af mig, cand. mag. Egil Petersen. Som ung Student havde han alt med varm Interesse indlevet sig i Oldtidsstudiet, og efter at have bestaaet sin Embedseksamen med bedste Karakter bleven ansat ved Museet, og foretog derefter en

kort Udenlandsrejse. Men desværre var min Glæde over at see min Søn paa saa hæderlig en Fremtidsbane kun kort, han paadrog sig ved Smitte en Lungetuberkulose, der bortrev ham i en Alder af 27 Aar, den 4. Aug. 1894. I en kort Nekrolog, som én af hans Museumsvenner skrev ved hans Død, udtales —: »Det var et lyst Haab og et føleligt Tab for Museet, at han gik bort, hans Interesse for Oldtidsstudiet, hans rene og smukke Personlighed, og hans grundige Kundskaber gav Løfte om en hæderlig og betydelig Fremtid, der saaledes brat afbrødes«.

Professor Georges Stephens.

Det var en sorgfuld Tid, der i disse Aar bredte en mørk Skygge over vor arkæologiske Verden; kort efter Tabet af min Søn bortreves to andre, som ved Venskab og mangeaarigt Samarbejde stode mig nær. Først gik min kjære, gamle Ven, Prof. Stephens bort, uden egentlig lang Sygdom, og uden at hans livlige Aand svækkedes, han døde 1895 i sit 82 Aar. Hans aabne og hæderlige Karakter, hans glødende Kjærlighed til Norden og dens Historie — der saa sjældent findes hos en Udlænding — maatte man agte; og vistnok enhver, der lærte ham nøjere at kjende og kom i nærmere Berøring med ham, maatte holde af ham. Hans store Arbejder om de ældste Runeskrifter vidne om hans utrættelige Flid,

Iver og Stræben for at forklare denne gamle Stenskrift. I 25 Aar havde jeg kjendt ham, rejst med ham og med Glæde arbejdet for ham, til hans store runologiske Værk, hans Bortgang greb mig meget dybt, og en Tak skylder jeg ham for hans trofaste Venskab.

Dr. ph. Henry Petersen.

Men endnu haardere for Museet var det Søgebudskab der meldte, at vor unge, virksomme Direktør, Dr. Henry Petersen var død den 21. Septbr. 1896 under et Rekreationsophold i Nordsjælland. Kun i nogle Aar havde han virket som Direktør for Museets 2den Afdeling, men i den korte Tid viste han en rosværdig Energi for end yderligere at gennemføre de arkæologiske Undersøgelser der alt i Worsaaes Tid vare iværksatte. Ved sine mange tidligere, rundt om i Landet foretagne Rejser, i Forbin-

delse med hans grundige Kjendskab til vor Historie og Fortid, og hans Kjærlighed til Fædrelandet, var han kommet paa den rette Plads; hans mange udmærkede Skrifter og Afhandlinger vidne derom. Hans ædle, venlige og elskværdige Karakter har efterladt et uforglemmeligt Minde hos hans mange Venner.

Ved de sidste Aars Arbejder har jeg her undladt at give en detailleret Beskrivelse af Udbyttet jeg hentede fra Undersøgelserne, da jeg til Museets Arkiv har indgivet udførlige Beretninger om hver Kirke jeg undersøgte. Hvorvel det har været mig en kjær Beskjæftigelse at syse med disse Meddelelser om mine Livserin-

dringer, nærer jeg dog en berettiget Ængstelse for at have været for vidtgaaende og trættet den velvillige Læser for meget.

At jeg er fremkommet med disse Optegnelser om en nogle og tresindstyveaarig Virksomhed paa Arkæologiens Omraade var, for at fremlægge for gamle og unge Venner et Erkjendtligheds-Bevis for den Hædersgave der overrakte mig, og den Ære, der vistes mig af mange højtansete Lærde og Venner ved min 80-aarige Fødselsdag; det var for mig en Tilkjendegivelse, at min Virksomhed ikke har været uden Betydning. For den Glæde dette har bragt mig bringer jeg Enhver, som mindedes den Dag, min hjerteligste Tak, og til dem er dette Skrift viet.

RETTELSER.

Side 73, i Anmærkningen : 1881, læs: 1871.

- 76, 4. L. f. o.: unegtelig, læs: unægtelig.
  - 84, 16. L. f. o.: indtil, læs: til.
  - 91, 13. L. f. o.: og i, læs: og paa.
  - 98, 1. L. f. n.: Lærerpladser, læs: Lærerpladsen.
  - 100, 8. L. f. o.: Eikersberg, læs: Eckersberg.
  - 108, 10. L. f. n.: jeg blandt, læs: jeg saae blandt.
  - 115, 11. L. f. o.: Vaseller, læs: Vasaller.
  - 136, 14. L. f. n.: fanddtes, læs: fandtes.
  - 139, 1. L. f. o.: Mærkertene, læs: Mærkestene.
  - 148, 9. L. f. o.: der ifærd, læs: de ere ifærd.
  - 159, 2. L. f. o.: Mauritsens, læs: Mauritsius.
  - 190, 11. L. f. n.: Jndicar, læs: Judicar.
-

